

Aproximació a la llengua saamaka: un assaig de descripció

Monica Barrieras i Angas

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Mònica Barrieras i Angàs

Aproximació a la llengua saamaka: un assaig de descripció

Tesi per optar al títol de doctor en lingüística
Dirigida per la Dra. M. Carme Junyent i Figueras

Programa de doctorat
Lingüística i Comunicació
Bienni 1998-2000

Departament de Lingüística General
Universitat de Barcelona
Barcelona, 2011

*Els blancs espremen tot el suc dels negres,
a escarns i fuetades,
fins al darrer sospir dels negres.
Els negres canten per als negres
llurs penes i fatigues
i treballen com negres
per la Blancor Honorable
tan ben plantada en cada hisenda,
al cor de la família:
tanys rossos i esportius,
cavalls i ocells i gossos,
i esclaus de luxe negres.*

Els blancs i els negres
Pere Quart (*Circumstàncies*, 1968)

TAULA DEL CONTINGUT

0. PRESENTACIÓ	9
I. INTRODUCCIÓ A L'ESTUDI DELS PÍDGINS I ELS CRIOLLS	
1. L'OBJECTE D'ESTUDI	17
2. LA CRIOLLÍSTICA	22
2.1. <i>Els precursors</i>	23
2.2. <i>La creació de la disciplina</i>	25
2.3. <i>Les teories actuals</i>	27
2.3.1. El substratisme	28
2.3.2. L'universalisme	30
2.3.3. Altres propostes	32
2.3.3.1. La hipòtesi gradualista	33
2.3.3.2. L'afrogènesi	34
2.3.3.3. Una aproximació multicausal	36
2.3.3.4. La perspectiva cartesiana i uniformitzadora	37
II. EL SAAMAKA DINS DEL GRUP DE CRIOLLS DEL SURINAM I LA GUAIANA FRANCESA	
1. ELS CRIOLLS DEL SURINAM I LA GUAIANA FRANCESA	39
1.1. <i>La formació</i>	40
1.2. <i>L'element portuguès</i>	52
2. EL SAAMAKA	62
2.1. <i>El període de formació</i>	62
2.2. <i>La història saamaka</i>	66
2.3. <i>El saamaka avui</i>	75
2.3.1. El nombre de parlants	75
2.3.2. La situació legal	77
2.3.3. L'ensenyament	79
2.3.4. Els mitjans de comunicació	83
2.3.5. El prestigi social	83
2.3.6. L'escriptura	85
2.3.7. El territori tradicional	89
2.3.8. Perspectives de futur	92
III. LA COMPOSICIÓ DEL LÈXIC	
1. L'ANGLÈS I EL PORTUGUÈS	95
1.1. <i>Distribució</i>	104
2. LES ALTRES LLENGÜES	113
2.1. <i>Les llengües africanes</i>	113
2.2. <i>El neerlandès</i>	116
2.3. <i>Les llengües ameríndies</i>	119
2.4. <i>L'espanyol</i>	123

2.5. <i>Altres llengües</i>	130
IV. FONOLOGIA	
1. FONOLOGIA SEGMENTAL	133
1.1. <i>Fonemes consonàntics</i>	133
1.1.1. Oposicions fonològiques	133
1.1.2. Realització dels fonemes consonàntics	143
1.1.2.1. Oclusives	143
1.1.2.1.1. Labials	143
1.1.2.1.2. Dentals	144
1.1.2.1.3. Palatals	144
1.1.2.1.4. Velars	145
1.1.2.2. Fricatives	146
1.1.2.2.1. Labials	146
1.1.2.2.2. Dentals	146
1.1.2.3. Glotal	147
1.1.2.4. Lateral	148
1.1.2.5. Aproximants	148
1.1.2.6. Nasals	150
1.2. <i>Fonemes vocàlics</i>	151
1.2.1. Vocals de base	151
1.2.2. Vocals llargues	154
1.2.3. Vocals nasals	163
1.2.3.1. Propagació de la nasalitat	167
1.2.4. Diftongs	168
2. FONOLOGIA SUPRASEGMENTAL	171
2.1. <i>La síl·laba</i>	171
2.1.1. Obertura simple	172
2.1.2. Obertura complexa	172
2.1.3. Coda simple	173
2.1.4. Coda complexa	174
2.1.5. Estructures sil·làbiques	174
2.1.6. Evolució històrica del sistema sil·làbic	175
2.2. <i>Tonologia</i>	177
2.2.1. La tonalitat en saamaka	178
2.2.1.1. Un model inèdit?	185
2.2.2. Tonologia diacrònica	190
2.2.2.1. Tonologia diacrònica comparada: ndjuka-aluku- saamaka	192
3. MORFOFONOLOGIA	197
3.1. <i>Consonants</i>	197
3.1.1. Les nasals	197
3.1.2. Elisió de consonants	198
3.2. <i>Vocals</i>	199
3.3. <i>Apòcope</i>	201
4. CONCLUSIONS	201
V. MORFOLOGIA	
1. CLASSES DE MOTS	203
1.1. <i>L'element lèxic multicategorial</i>	203

1.2. <i>El nom</i>	205
1.3. <i>El verb</i>	205
1.3.1. El mot qualificatiu	207
1.4. <i>L'adverbi</i>	218
1.5. <i>La preposició</i>	222
1.6. <i>La conjunció</i>	224
1.7. <i>L'ideòfon</i>	229
1.8. <i>Mots de classificació difícil</i>	230
1.8.1. Les marques de temps, aspecte i mode	230
1.8.1.1. Desenvolupament del sistema	235
1.8.2. La negació	242
1.8.3. Partícules	243
1.9. <i>Paradigmes de les altres classes nominals</i>	245
1.9.1. Article definit	245
1.9.2. Demonstratiu	247
1.9.3. Pronoms personals	250
1.9.4. Possessius	253
1.9.5. Interrogatiu	254
1.9.6. Numerals	256
1.9.6.1. Numerals cardinals	256
1.9.6.2. Numerals ordinals	258
1.9.7. Indefinites	258
1.9.8. Quantitatiu	261
1.10. Conclusions	262
2. PROCESSOS MORFOLÒGICS DE CREACIÓ LÈXICA	263
2.1. <i>La derivació</i>	263
2.2. <i>La reduplicació</i>	266
2.2.1. Adjectius derivats de verbs	267
2.3. <i>Composició</i>	269
2.3.1. Incorporació nominal?	270
2.4. <i>Manlleus</i>	273
VI. ASPECTES SINTÀCTICS	
1. LA PREDICACIÓ NO VERBAL: ELS VERBS COPULATIUS	275
1.1. <i>Copulatives d'identificació: da</i>	276
1.2. <i>Copulatives de caracterització: de, da</i>	286
1.3. <i>Predicació de localització: de, sai</i>	280
1.4. <i>Predicació d'existència: de</i>	282
1.5. <i>Còpula zero</i>	283
1.6. <i>Comportament sintàctic</i>	284
1.6.1. Amb les marques de TMA	284
1.6.2. Amb el pronom de tercera persona singular	285
1.6.3. Amb la negació	286
1.6.4. Sense subjecte gramatical explícit	288
1.6.5. Com a partícula remàtica o focalitzadora	290
1.6.6. Amb interrogatiu	294
1.6.7. Conclusions	295
2. ORIGEN I EVOLUCIÓ HISTÒRICA	296
2.1. <i>Da</i>	296
2.2. <i>De</i>	298

2.3. <i>Desenvolupament històric del sistema</i>	300
2.3.1. L'sranan	301
2.3.2. El saamaka	303
2.3.2.1. Sai	309
3. CONCLUSIONS	314
VII. PER CONCLOURE	317
APÈNDIX I. EL TREBALL DE CAMP	
1. GOTALI KONDÈ	323
2. EL TERRITORI SAAMAKA	326
3. LA LINGÜISTA INNOCENT	329
APÈNDIX II. ANÀLISI DEL VOCABULARI BÀSIC DEL SAAMAKA	341
BIBLIOGRAFIA	347

PRESENTACIÓ

No puc dir que aquesta tesi doctoral neixi d'un interès o d'una tria personals, ja que no es pot triar allò que no es coneix. El cert és que l'any 2000 en Francesc Queixalós em va suggerir de fer recerca sobre alguna llengua americana. En primer lloc va intentar convèncer-me d'anar a l'interior de la selva amazònica brasilera per fer recerca sobre una llengua ameríndia del grup makú. Segons em va dir, ja hi havia un antropòleg que estava esperant anhelosament l'ajut d'un lingüista. La veritat és que no m'hi vaig veure amb cor: massa reptes junts. En Francesc va contraatacar amb una altra proposta: anar a la Guaiana Francesa a treballar sobre el saamaka, un crioll de base anglesa i portuguesa. Per començar podria treballar amb informants a Cayenne, al Laboratoire de Sciences Sociales de l'Institut de Recherche pour le Développement (IRD); més endavant, ja veuríem. Mai abans no havia sentit a parlar sobre la llengua saamaka, i els meus coneixements sobre pídgins i criolls eren força reduïts. Aquest cop, però, vaig acceptar la proposta.

El cert és que vaig descobrir un camp d'estudi apassionant, si bé el fet d'introduir-me en un àmbit tan inèdit en el nostre context ha comportat algunes dificultats. L'accés a gran part de la bibliografia sobre el tema, en primer lloc, que s'ha pogut compensar amb l'accés a alguns materials a través d'internet o en les estades d'investigació. També una certa sensació de solitud i d'haver d'aplicar una gran quantitat d'autodidactisme a l'hora d'enfrontar-me als diferents reptes que la recerca m'ha plantejat. Els estudis sobre els criolls surinamesos en particular han rebut una gran atenció els darrers anys; han aparegut molts estudis generats des de grups de recerca vinculats sobretot a universitats holandeses.¹ D'altra banda, l'elaboració de la tesi s'ha estès durant un període de temps força perllongat, a causa de circumstàncies professionals i personals, fet que m'ha obligat a anar revisant certs aspectes a la llum de noves aportacions.

La meva directora de tesi, la M. Carme Junyent, va donar suport des de l'inici al projecte de recerca. No en va, l'objectiu inicial del Grup d'Estudi de Llengües

¹ El 2003, per exemple, es va celebrar a Wassenaar, Holanda, un seminari titulat «From Alada to Paramaribo 1651-1750: What happened to the language?» per discutir sobre els resultats preliminars de dos projectes de recerca internacionals centrats en la influència del substrat en la formació dels criolls.

Amenaçades (GELA) era introduir les llengües del món dins la recerca en Lingüística al nostre país. Aquesta voluntat es troba al darrere dels nombrosos actes acadèmics internacionals impulsats per la Carne, amb la participació de lingüistes d'arreu del món, com el mateix Queixalós, entre molts d'altres.

Considero que l'elaboració d'aquesta tesi doctoral m'ha permès recórrer, o m'hi ha obligat, un procés important d'aprenentatge per a la recerca en àmbits molt diversos. D'una banda, he hagut de fer una immersió en la bibliografia general sobre llengües criolles, i també en la dedicada específicament als criolls surinamesos i a la llengua saamaka. També he hagut d'aprendre metodologies d'investigació i descripció d'una llengua en sincronia, a través dels propis parlants. Es tracta d'un aspecte particularment difícil, força lent i a voltes desconcertant. Cal no oblidar que fer d'informant és força complicat i esgotador, i que no sempre hi ha una resposta clara i inequívoca a les preguntes del lingüista (jo mateixa he pogut experimentar-ho fent d'informant de català). D'altra banda, no he pogut fer tota l'elicitació que m'hauria calgut, ja que l'accés a informants ha estat restringit a les estades de recerca, mentre que les preguntes tendeixen a anar sorgint a mesura que analitzes les dades. Pel que fa al treball de camp, ha implicat passar breus temporades en pobles de la selva, amb tot el que això comporta pel que fa a condicions de vida, risc de malalties, distància cultural. Sovint m'he hagut d'enfrontar als reptes guarnida tan sols amb una certa dosi de sentit comú. I tanmateix, ha estat una experiència extremadament interessant i enriquidora.

Aquesta tesi doctoral no és pròpiament una recerca *de tesi*, que intenti respondre una pregunta o validar una hipòtesi, sinó una descripció d'alguns aspectes d'una llengua. S'havia plantejat com una descripció en sincronia, però la diacronia s'hi va anar introduint inevitablement. En un àmbit com l'estudi dels criolls la dimensió temporal és especialment interessant, atès que ens situa davant els interrogants encara no resolts pel que fa a la formació d'aquestes llengües, i en definitiva sobre les llengües, o el llenguatge, de manera general. Una tasca d'aquest tipus, la descripció d'una llengua, difícilment es podria donar per tancada en algun moment, de manera que he decidit aturar-me en un moment del camí, quan m'ha semblat que tenia prou coses a oferir a la comunitat acadèmica.

Contingut i estructura

Aquest treball de recerca consta de set capítols i dos apèndixs, a més de la bibliografia de referència i aquesta presentació. El capítol I és una introducció sobre els pídgins i els criolls, i sobre la disciplina acadèmica que es dedica a l'estudi d'aquestes llengües. Em va semblar convenient incloure aquest capítol atesa la manca de tradició acadèmica d'aquest àmbit als nostre país, que es pot explicar en part per la inexistència de criolls de base catalana i l'escasetat de criolls de base espanyola. El capítol II se centra ja en els criolls del Surinam i la Guaiana Francesa, i més concretament en el saamaka dins aquest grup de criolls; inclou informació sobre les hipòtesis al voltant de la gènesi del saamaka i també una aproximació sociolingüística a la comunitat saamaka en el moment actual. El capítol III se centra en la composició del lèxic, una aspecte especialment interessant, ja que es tracta d'un crioll amb dues llengües lexificadores, l'anglès i el portuguès; hi he inclòs el resultats d'un recompte propi de vocabulari bàsic (la llista i l'anàlisi es troben en apèndix). El capítol IV inclou l'anàlisi de la fonologia segmental i suprasegmental. El capítol V està dedicat a la morfologia de la llengua; s'hi descriuen les classes de mots en saamaka, així com alguns processos morfològics de creació lèxica a partir de la derivació i també de la reduplicació. El capítol VI se centra únicament en un aspecte sintàctic que m'ha semblat especialment rellevant, com és la predicació no verbal. Finalment trobem el capítol VII, a manera de cloenda. A l'apèndix I s'hi detallen algunes informacions sobre els contextos i les circumstàncies del treball de camp, a la Guaiana Francesa i al Surinam; l'apèndix II conté la llista de vocabulari bàsic de cent mots i el recompte segons llengua d'origen presentat al capítol III.

Metodologia

Pel que fa a la metodologia, el sistema de treball s'ha basat en l'elicitació, l'anàlisi de textos enregistrats i la immersió. La recerca es basa fonamentalment en les meves pròpies dades, obtingudes en el treball de camp que he dut a terme a la Guaiana Francesa i al Surinam, territoris on es troba establerta la major part de la comunitat saamaka. Evidentment, també he pres en consideració materials publicats per altres autors.

El treball de camp ha tingut una durada d'uns vuit mesos, repartits en cinc estades breus (abril de 2001, novembre de 2001, octubre-novembre de 2002, setembre-octubre de 2003, març-abril de 2004). S'ha desenvolupat en tres àmbits: Cayenne, la capital de la Guaiana Francesa; Gotali Kɔnde, un poble saamaka de l'oest guaianès, i el territori saamaka tradicional al Surinam.

En una primera etapa vaig treballar amb informants saamaka establerts a Cayenne. Vaig treballar amb tres informants, però vaig fer la major part de les sessions amb un d'ells, Filia Eduards, a qui vull agrair la seva paciència i amabilitat. També vull donar les gràcies al seu marit, Michel Eduards, amb qui vaig fer algunes sessions de treball i, a més, em va acompanyar i introduir al poble guaianès on vaig fer el treball de camp. Les sessions de treball es van desenvolupar al Laboratoire des Sciences Sociales de l'Institut de Recherche pour le Développement (IRD), institució que m'ha acollit en les meves estades a la Guaiana Francesa. La metodologia emprada en la recollida de dades es va basar en l'elicitació i l'anàlisi de textos, i la llengua franca en aquest primer període va ser el francès. Quan vaig tenir ja un cert nivell de coneixements sobre el saamaka, la directora del Laboratoire, Odile Lescure, em va suggerir la conveniència de fer treball de camp en un context pròpiament saamaka per tenir accés a altres aspectes de la llengua, així com una major aproximació a la comunitat estudiada; jo em vaig mostrar d'acord amb aquesta idea, de manera que vam cercar un context idoni per fer el treball de camp.

Fou així que vaig desplaçar-me al poble saamaka de la *crique*² Acarouany, conegut també com a Gotali Kɔnde, situat a uns 30 km de Saint Laurent de Maroni (punt kilomètric 229 de la carretera nacional) i pertanyent a la comuna de Mana. Es dona la circumstància que quan vaig arribar al poble, hi vaig trobar una investigadora espanyola, Mónica Castro, que estava fent treball de camp per a la seva tesi doctoral, adscrita al Laboratoire d'Ethnobiologie del Muséum National d'Histoire Naturelle de París, en el terreny de l'etnoecologia. Aquest fet va facilitar la meua integració dins el poble.

La llengua de comunicació era necessàriament el saamaka, ja que la major part de la població no parla francès o en té un coneixement limitat, especialment entre les dones. Aquesta situació va contribuir en gran mesura a poder adquirir certa competència oral en saamaka, la qual cosa no era possible a Cayenne, on treballava amb informants

aïllats. Es tracta, sens dubte, d'un aspecte molt important, tant des del punt de vista de la relació amb la gent com en l'àmbit de la meua investigació.

Finalment, en la darrera estada de recerca, vaig passar un mes al territori Saamaka, al Surinam, amb la Mónica Castro i una família saamaka de Gotali Kõnde. Vam passar la major part del temps al poble del pare de la família, Masia Kiiki, tot i que també vam passar alguns dies al poble de la dona, Tumaipa, i vam visitar-ne d'altres, com Malobi, Heikununu, Pada, Dan o Futuna. La llengua de comunicació en aquest context va ser sempre el saamaka, la qual cosa va fer que anés adquirint més competència oral en la llengua. Cal dir que el fet d'arribar ja amb coneixements de la llengua i la cultura va facilitar molt l'acceptació per part de la gent, si bé es tracta d'un zona on no és freqüent la presència d'estrangers. El fet de parlar la llengua em va permetre també obtenir dades interessants en contactes comunicatius ordinaris, com a oient o en converses amb la gent, i també en les correccions que feien del meu saamaka.³

Tant a Gotali Kõnde com al territori Saamaka, tot i que les estades van ser relativament breus, la metodologia va ser, doncs, la immersió: vaig poder observar la llengua en ús dins la comunitat, parlada per persones de qualsevol edat i condició, ahora que aprenia a parlar-la, i vaig ser, a més, acceptada dins la comunitat.⁴

Finançament

Aquesta tesi s'ha pogut dur a terme gràcies a una Beca de Formació de Personal Investigador adscrita a la Universitat de Barcelona, Ministeri d'Educació i Cultura, Direcció General d'Ensenyament Superior i Investigació Científica, 1998-2001; a diversos ajuts per a estades breus d'investigació atorgats en relació amb aquesta beca; a una Beca Doctoral Fundación Caja Madrid (Humanitats, Filologia Hispànica), 2002-2004; a l'acollida per part de l'Institut de Recherche pour le Développement (IRD) a

² Denominació local dels rius de petites dimensions.

³ A l'apèndix I trobareu una descripció més extensa dels contextos on vaig dur a terme el treball de camp.

⁴ AIKHENVALD (2007: 5) descriu la immersió en el treball de camp de la següent manera: «Linguistic fieldwork ideally involves observing the language as it is used, becoming a member of a community, and often being adopted into de kinship system. One records texts, working one's way through them, and at the same time learns to speak the language and observes how it is used by natives speakers —ideally— of all age, and social, groups. This is what we call 'immersion fieldwork'».

Cayenne, en el marc d'un conveni entre aquest organisme i la Universitat de Barcelona; i al Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades, per un ajut de viatge.

Agraïments

Són moltes les persones que han contribuït d'una o altra manera a la realització d'aquesta tesi doctoral, a les quals vull expressar el meu agraïment. En primer lloc a la meva directora de tesi, la M. Carme Junyent, per tot el seu mestratge. A en Francesc Queixalós, per haver-m'hi embarcat.

Als directors de l'IRD de Cayenne durant les meves estades, Odile Lescure i Michel Launey, i també a la seva dona Nicole, per la seva acollida i hospitalitat. També a la Laurence Goury, investigadora en aquest organisme i especialista en ndjuka, per la seva amabilitat, el seu ajut, les converses i les dades sobre el ndjuka. A la Mónica Castro, amb qui tantes coses he compartit.

Als companys del GELA, pel seu suport, molt especialment a l'Eva Monrós, per les lectures crítiques d'algunes parts i els seus suggeriments, i per escoltar pacientment les meves perorates, dubtes i desvaris; també al Pere Comellas, per les lectures i les converses sobre criolls; a la Mónica Fidalgo, pel seu suport; a l'Alicia Fuentes-Calle, la Montserrat Cortès i la Virgínia Unamuno.

A l'Ana M. Fernández Planas, responsable del Laboratori de Fonètica de la Universitat de Barcelona, i a l'Eugenio Martínez Celdrán per la seva amabilitat, l'ajuda tècnica i l'assessorament.

A la meva família. Als meus pares i als meus germans. A l'Eudald, el meu *piki ingi*. Al Joan, el meu *obiama*.

A la Filia i el Michel Eduards, el meu primer contacte amb la llengua i la cultura saamaka; a la Mailini. A la gent del poble de Gotali Kɔndɛ, començant pel mateix Gotali, fundador i cap del poble (mort fa uns anys); les famílies que em van acollir, el Data i la Gbete, l'Andoli i la Sofi; el Disu, gran explicador de contes; la gent de Masia Kiiiki i de Tumaipa, etc. Als saamaka, que m'han acollit sense reserves i m'han donat tant a canvi de tan poc. Espero que algun dia els podré retornar alguna cosa. Sense ells aquesta tesi no hauria estat possible.

Abreviatures

1pp	pronom de primera persona plural
1ps	pronom de primera persona singular
2pp	pronom de segona persona plural
2ps	pronom de segona persona singular
3pp	pronom de tercera persona plural
3ps	pronom de tercera persona singular
adp	article determinat plural
ads	article determinat singular
ai	article indefinit
comp	complementador
compl	marca verbal completiva
conj	conjunció
cop	còpula
dic1	díctic 1er nivell
dic2	díctic 2on nivell
dic3	díctic 3er nivell
foc	focalitzador
fut	marca verbal de futur
ideo	ideòfon
imp	marca verbal d'imperfectiu
indef	indefinit
int	interrogatiu
mep	mi epentètic
neg	negació
part	partícula
pass	marca verbal de passat
pot	marca verbal potencial
prep	preposició
pron	pronom
relp	relatiu plural
rels	relatiu singular

I. INTRODUCCIÓ A L'ESTUDI DELS PÍDGINS I ELS CRIOLLS

No se sap amb certesa quan es va originar el llenguatge humà. La data de naixement de qualsevol de les llengües que es parlen actualment al món ens és igualment desconeguda —encara que se celebrin aniversaris de petits segments de la línia. Tampoc no se sap del cert si la diversitat actual deriva d'un únic ancestre o si el llenguatge va tenir desenvolupaments independents.

D'entre totes les llengües actuals, n'hi ha unes, els pídgins i el criolls, amb una història particular. La formació d'aquestes llengües —si més no de les que coneixem— és molt més recent i podem datar-ne el naixement amb força exactitud. Es tracta de llengües noves, des d'un determinat punt de vista si més no: en la mesura que els criolls esdevenen el referent ètnic de comunitats prèviament inexistents. Des d'una perspectiva estrictament lingüística, en canvi, no és tan clar que calgui considerar-les llengües noves, més joves que les altres.

Des del seu naixement s'han tendit a considerar excepcionals, tot i que hagin anat canviant els arguments, els judicis i els prejudicis. S'han considerat llengües joves, simples, versions degenerades de les llengües europees de base, híbrids, fòssils, etc. Si des de la lingüística es continua discutint sobre la seva normalitat o anormalitat, de manera general es troben socialment estigmatitzades. Encara avui l'etiqueta és una càrrega feixuga per als parlants d'aquestes llengües, una font de discriminació.

1. L'OBJECTE D'ESTUDI

Es considera que un pidgin⁵ és una llengua reduïda o amb estructures limitades que apareix quan hi ha un contacte entre grups de persones que no tenen una llengua en comú i necessiten un codi per comunicar-se —per exemple per al comerç—, en el qual cap grup no aprèn la llengua de cap altre grup, en general perquè el contacte no és prou

⁵ L'etimologia del terme *pidgin* és incerta, però s'han formulat algunes hipòtesis: podria venir del mot anglès *business* en la pronúncia del pidgin utilitzat entre anglesos i xinesos per al comerç; del mot portuguès *ocupação* amb una pronúncia xinesa; del mot anglès *beach* segons la pronúncia dels Mars del Sud, ja que la platja era el lloc on sovint s'utilitzava, etc.

intens o prou estret. Els pídgins només s'utilitzen en àmbits molt restringits, per això són llengües reduïdes. De vegades, tots dos grups es troben en una situació aproximadament d'igualtat pel que fa a les relacions de poder, de manera que es prenen mots de totes dues llengües en una proporció semblant. Un exemple d'això és el russenorsk, un pidgin desenvolupat al segle XIX als fiords de Noruega com a mitjà de comunicació entre els autòctons i un cert nombre de russos que hi anaven cada estiu per comerciar; era tot just un codi que permetia als noruecs parlar prou rus i als russos prou noruec per a la mena d'interaccions que havien de mantenir. La majoria de vegades, però, hi ha un grup subordinat que es troba obligat a fer un esforç més gran per acomodar-se a la llengua del grup dominant. En general, el grup amb menys poder o prestigi utilitza fonamentalment els mots de la llengua del grup amb més poder, tot i que en fa un ús fortament influït per la seva pròpia llengua. L'altre grup adopta alguns dels canvis per fer-se entendre, és a dir, parla la seva llengua d'una manera diferent de com ho fa dins de la seva comunitat. Aquest és el cas dels pídgins de base anglesa que van aparèixer a Amèrica del Nord a partir del segle XVII, quan els europeus van entrar en contacte amb els indis. Aquests van continuar usant les seves llengües, però els calia un cert coneixement de l'anglès per a les interaccions amb els blancs. Com tots sabem, els europeus es trobaven en una situació de poder davant dels amerindis, i en conseqüència la majoria dels mots d'aquests pídgins provenia de l'anglès. Es pot dir, per tant, que en la creació d'un pidgin hi ha una certa cooperació entre els grups —poc o molt equànime— per crear aquest codi simplificat que, tanmateix, té una relativa estabilitat i unes certes normes perquè la comunicació sigui possible.

Mentre que la definició del que anomenem *pidgin* no presenta gaires problemes, els processos de criollització són força menys clars ara com ara, de manera que la definició de *crioll* resta encara oberta. És per això que la gènesi dels criolls continua originant un gran nombre d'estudis des de perspectives basades en les diferents teories formulades en aquest àmbit acadèmic. La definició tradicional concep els criolls⁶ com a pídgins nativitzats: quan un pidgin esdevé la llengua materna d'una comunitat és quan parlem d'un crioll. Això vol dir que passa a utilitzar-se en tots els àmbits de la vida de la comunitat, i per tant es produeix un procés d'expansió lingüística per cobrir totes les

⁶ El terme *crioll* prové del portuguès *criado*, com en espanyol 'servent' o 'criat'; amb un sufix diminutiu passa a *crioulo* per designar els esclaus africans nascuts a Amèrica (al Brasil) i, més tard, també els europeus nascuts a Amèrica. Va ser manllevat per l'espanyol (*criollo*), el francès (*créole*), l'anglès (*creole*), etc.

necessitats comunicatives. Aquesta situació es dona en contextos en què s'han tallat els lligams amb la pròpia cultura i la pròpia llengua, producte d'un desplaçament geogràfic forçós, condicions que es van donar especialment a causa de l'esclavisme: entre els segles XVII i XIX africans de diversos grups etnolingüístics van ser portats a les colònies europees d'Amèrica perquè treballassin en les plantacions de sucre, cotó, etc. Possiblement en la primera generació d'esclaus va aparèixer un pidgin, ja que no hi havia cap llengua comuna, excepte el poc que podien aprendre de les llengües europees; potser alguns pídgins van néixer a l'Àfrica i van ser portats fins a Amèrica. Generacions posteriors d'esclaus haurien anat criollitzant o nativitzant aquest pidgin. Aquest procés de criollització, com he dit, està encara poc explicat. En qualsevol cas, s'hi produeix un procés d'expansió perquè la llengua pugui ser emprada en tots els àmbits: creació de vocabulari, creació d'un sistema verbal, de regles fonològiques, reorganització de la gramàtica, ampliació de les possibilitats estilístiques, etc.

L'oposició entre pidgin i crioll no és del tot clara, tanmateix, ni des del punt de vista lingüístic, ni des del punt de vista sociolingüístic. Un dels aspectes sobre el qual no hi ha acord és si el procés d'expansió d'un pidgin és equiparable al de criollització: un pidgin pot experimentar també un procés d'expansió sense adquirir parlants nadius, cosa que s'esdevé, per exemple, quan incorpora nous parlants i nous àmbits d'ús. El cas més conegut és el del tok pisin, un pidgin de base anglesa que va ser adoptat com a llengua oficial de Papua-Nova Guinea. Això va fer que experimentés un procés d'expansió per adaptar-se a les noves necessitats. Paral·lelament a aquest procés —o posteriorment, segons alguns autors— va experimentar també un procés de criollització, ja que va començar a haver-hi parlants de tok pisin que el tenien com a primera llengua, especialment a les ciutats. De fet, alguns autors han proposat que la diferència significativa entre un pidgin expandit i un crioll no és la nativització sinó el fet que la llengua esdevingui un referent ètnic. El que no queda clar és si la diferència entre un crioll i un pidgin expandit és únicament social o si també hi ha alguna diferència des del punt de vista lingüístic. També hi ha autors que distingeixen entre la criollització d'un pidgin expandit, que sol ser gradual tant des del punt de vista social com des del punt de vista lingüístic, i la criollització d'un pidgin en una etapa inicial o a partir d'una varietat poc estable, que anomenen criollització abrupta. Així doncs, si alguns criolls s'haguessin originat a partir de varietats inestables, que anomenen prepídgins, la definició clàssica de crioll, segons la qual un crioll té sempre un pidgin com a avantpassat, no seria del tot exacta.

Com hem vist, els pídgin i els criolls tenen dos components: la llengua o llengües del grup amb menys poder i la llengua o llengües del grup amb més poder. Les primeres s'anomenen llengües *substrat*, ja que es considera que és aquest el paper que fan en la formació de la nova llengua. Les segones —en la major part dels casos llengües colonials europees— reben diverses denominacions: les més habituals són *superstrat*, per indicar l'estatus superior de la llengua colonial, i llengües *lexificadores*, *font* o *base*, ja que habitualment són aquestes llengües les que aporten la major part del lèxic.

Quan els parlants d'un crioll continuen en contacte amb la llengua superstrat o lexificadora (perquè és la llengua oficial de l'estat, per exemple), sovint el crioll es va acostant progressivament a aquesta llengua; aquest procés s'anomena *descriollització*. Hi pot haver durant un temps un contínuum de varietats, des de les més pròximes a la llengua font fins a les més allunyades. Després d'unes quantes generacions el crioll pot perdre pràcticament totes les seves característiques fins a esdevenir una varietat de la llengua superstrat. Llavors es parla de *semicrioll*, quan conserva algun tret propi de la seva etapa de crioll, o de *postcrioll*, quan ja els ha perdut tots —situació que, segons sembla, s'hauria pogut produir en algunes varietats de l'anglès afroamericà dels Estats Units.

Les llengües superstrat que més pídgin o criolls han originat són l'anglès (35), el francès (14) i el portuguès (9). Davant d'aquestes xifres, caldria esperar un nombre igualment alt de varietats de base espanyola; en canvi, en trobem només tres: el crioll filipí (conegut també amb el despectiu *chabacano*), el palenquero (parlat al Palenque de San Basilio, a Colòmbia, per descendents d'esclaus *cimarrons* d'origen africà) i el papiamentu (parlat a les illes de Curaçao, Aruba i Bonaire). De fet, hi ha qui discuteix que els dos darrers siguin realment criolls de base espanyola, especialment el papiamentu, que té un fort component portuguès, de manera que de vegades se'l qualifica simplement de crioll ibèric. Potser n'hi va haver d'altres que es van acabar descriollitzant; en qualsevol cas, no hi ha dades concloents sobre aquesta qüestió. L'explicació tradicional, no gaire convincent, és que les circumstàncies que van conduir a l'emergència de pídgin i criolls a les colònies angleses i franceses al Carib, no s'haurien donat a les colònies espanyoles. La situació dels esclaus d'aquestes colònies tendia més cap a l'assimilació lingüística i cultural. John McWhorter,⁷ dins una teoria

⁷ Vegeu l'apartat 2.1.5.3 d'aquest mateix capítol.

més general, proposa una altra hipòtesi: segons aquest autor, els criolls americans haurien aparegut als enclavaments esclavistes europeus a l'Àfrica i haurien estat transportats després a Amèrica; Espanya no disposava d'enclavaments de tràfic d'esclaus al continent africà, sinó que comprava els esclaus a d'altres potències, per això no s'hauria desenvolupat cap crioll de base espanyola. Sigui com sigui, aquesta absència sembla un factor important per explicar el fet que la criollística no hagi rebut gaire atenció a l'Estat espanyol.

Per raons històriques evidents, el català, el gallec i les altres llengües de l'Estat no són la llengua base de cap crioll. Hi ha, però, una excepció: el basc. Els bascos van ser importants baleners des del segle XI i van explorar la zona de l'Atlàntic Nord. De fet, s'ha plantejat la possibilitat que haguessin arribat a Amèrica abans que Cristòfor Colom. Segons sembla, un pidgin basc va ser utilitzat per al comerç en aquesta àrea entre 1550 i 1650. En tenim l'evidència en els préstecs trobats en llengües ameríndies parlades al voltant de la desembocadura del riu Saint Laurence i des de Labrador fins a Maine, a la zona de l'actual Quebec. A més, en un document de principi del segle XVIII s'esmenta una mena de llengua franca que parlaven els natius del Golf de Saint Laurence composta de basc i de llengües ameríndies. D'altra banda, els islandesos que comerciaven amb pescadors i baleners bascos van compilar una llista de mots i frases curtes d'un pidgin que contenia una majoria d'elements del basc, i d'altres de l'islandès, el danès i de llengües romàniques, com el francès o el castellà. Les evidències que ens n'han arribat no ens permeten saber si aquests pídgins del basc tenien alguna mena de relació.

El primer pidgin conegut basat en llengües europees és la *lingua franca* o *sabir*. Sembla que té el seu origen abans de la primera croada (1096) i s'utilitzava com a eina de comunicació entre europeus, turcs, àrabs, etc. *Lingua franca* significa 'la llengua dels francs', i *francs* era el terme utilitzat en àrab i, en general, a tota la Mediterrània oriental per fer referència als europeus occidentals. El lèxic provenia bàsicament de les llengües europees del sud, sobretot de l'italià i l'occità; segons la zona, però, tenia un component més gran de francès, espanyol o portuguès. Sembla que es va utilitzar en algunes àrees fins al principi del segle XX.⁸

⁸ Per als aspectes tractats en aquest apartat, vegeu especialment HOLM (1988) i MCWHORTER

2. LA CRIOLLÍSTICA

Els pídgins i els criolls van ser percebuts durant molt temps com a versions simplificades o incorrectes de les llengües europees. Des que es va prendre consciència que es tractava de llengües noves i diferenciades se les va considerar excepcionals, com una classe a part de la resta de llengües, nascudes a partir de circumstàncies extraordinàries i amb un seguit de característiques específiques. Les similituds compartides per moltes d'aquestes llengües van afavorir aquesta visió particularista; de fet, s'han formulat nombroses hipòtesis al voltant d'aquestes similituds, tot i que, com veurem, el debat encara és obert. Actualment de manera general s'accepta que els criolls, al marge de la seva gènesi particular, són llengües «normals», que res no les distingeix de la resta de llengües naturals. Des d'aquest punt de vista, el terme crioll té sentit únicament des d'un punt de vista diacrònic. Malgrat tot, hi ha qui defensa el punt de vista contrari, com els defensors del «prototipus crioll», que identifiquen un seguit de característiques compartides únicament per llengües criolles (absència de flexió, absència de tons lèxics, derivació semàntica transparent) que permet identificar-les i caracteritzar-les en sincronia.⁹

En la criollística actual es tendeix a situar la criollització dins la perspectiva general de l'evolució de les llengües; en aquest àmbit trobem dues posicions enfrontades sobre la normalitat o la anormalitat de la gènesi dels criolls. Alguns autors consideren que es tracta d'un fenomen anormal respecte de la normalitat de la filiació genètica; les condicions de contacte entre llengües de substrat i llengües europees no permeten concebre cap mena de filiació genètica. D'altres defensen el desenvolupament dels criolls com a resultat d'una variació màxima de la llengua europea lexificadora, és a dir, com a resultat d'un aprenentatge no guiat, fruit d'aproximacions a la llengua europea per part dels esclaus africans; consideren, per tant, abusiu distingir les varietats de les llengües europees parlades a Amèrica per població d'ascendència europea d'altres varietats de llengües europees parlades a Amèrica per poblacions d'ascendència africana.

(2001).

⁹ Vegeu el monogràfic *Linguistic Typology*, 5, 2-3 (2001), amb un article de MCWHORTER (2001: 125-166) i la resposta de diversos autors, entre els quals DEGRAFF (2001:213-310), al voltant d'aquesta discussió.

2.1. *Els precursors*

L'estudi dels pídgin i els criolls va esdevenir una disciplina acadèmica, com a branca reconeguda de la lingüística, fa relativament poc temps, cap als anys cinquanta i seixanta del segle XX. Abans, però, ja hi havia hagut un seguit d'estudis concrets sobre llengües criolles i s'havien desenvolupat algunes teories sobre la seva formació.

Els noms que s'havien donat tradicionalment a aquestes llengües fa força evident quina era la concepció que se'n tenia: *broken English*, *português bastardo*, *français noir*, *español chapurreado*, etc. Eren vistes com a corrupcions o deformacions de les llengües europees; els seus parlants eren salvatges que no tenien la capacitat de parlar correctament les llengües dels pobles civilitzats. Amb el temps, els lingüistes es van adonar que no eren versions aberrants d'altres llengües, sinó llengües noves. Havien pres els mots d'una altra llengua en una situació de necessitat comunicativa, però, en examinar-les com a sistemes lingüístics (l'estructura fonològica, morfològica, sintàctica), es va fer evident que són força diferents de les llengües de les quals prenen el lèxic.

Els primers a interessar-se per aquestes llengües van ser els missioners, que van elaborar algunes gramàtiques o vocabularis, amb un objectiu evangelitzador més que no pas lingüístic en la majoria dels casos, tot i que sovint ens han deixat informacions valuoses. Cal destacar la tasca dels missioners protestants moravis, originaris de Herrnhut (Saxònia), establerts a Saint Thomas (1732) i al Surinam (1735), considerats els autors dels primers estudis seriosos sobre llengües criolles. Atès que l'intent de comunicar-se amb els esclaus en les llengües europees no va funcionar, aquests missioners van començar a aprendre els criolls que parlaven. Fruit de la constatació que els criolls eren llengües autònomes, són un grapat de gramàtiques i diccionaris que van elaborar, així com traduccions de sermons, cançons, etc. Al Surinam, els missioners moravis van elaborar materials sobre l'sranan i el saamaka, entre els quals destaquen les traduccions de la Bíblia i, especialment, un diccionari de saamaka (1778) i un diccionari d'sranan (1783) elaborats per Christian Ludwig Schumann.

Ja avançat el segle XIX trobem Addison Van Name, un bibliotecari de la Universitat de Yale, considerat l'iniciador de l'estudi científic de les llengües criolles. La seva obra *Contributions to Creole Grammar* (1869-1870) és el primer estudi comparatiu de criolls caribenys basats en llengües diferents (francès, espanyol, neerlandès i anglès), com també a incloure el treball amb informants. Fou igualment el

primer a destacar un cert nombre de trets sintàctics compartits entre diversos criolls del Carib, com l'ús seriat del verb 'donar', i d'altres similituds lèxiques i fonètiques; considerava que la criollització estava precedida per la pidginització —idea totalment acceptada fins no fa massa anys—, i considerava que la innovació i la reestructuració tenien un paper en la formació d'aquestes llengües, i que no es limitaven a ser fruit d'una reducció de la llengua lexificadora.

A la dècada de 1880 hi va haver una gran explosió en aquest àmbit. D'una banda, van començar a aparèixer nombrosos estudis sobre varietats concretes; però, sobretot, es van començar a plantejar aspectes teòrics sobre l'origen dels criolls, que van dur a la formulació de les dues teories que continuen centrant el debat en l'actualitat, l'universalisme i el substratisme. El filòleg portuguès Adolpho Coelho va ser el primer a articular la teoria que seria anomenada universalista, ja que va atribuir la forma actual dels criolls a determinades tendències universals en l'aprenentatge de segones llengües per part d'adults; de fet, la seva posició era força extrema, ja que no acceptava cap influència del substrat. A l'altra banda trobem el filòleg francès Lucien Adam, formulador de la visió substratista, que fou el primer a identificar paral·lelismes entre els criolls atlàntics i diverses llengües africanes; Adam considerava que hi havia hagut una gran retenció de trets fonològics i gramaticals, malgrat l'adopció de mots europeus.

La figura més destacada, però, fou la del lingüista alemany Hugo Schuchardt, autor d'un gran nombre d'estudis sobre pídgin i criolls, apareguts entre 1880 i 1914, i considerat el pare dels estudis criollístics. Un dels factors que va portar Schuchardt a interessar-se per aquestes llengües fou la seva oposició a les lleis regulars de canvi de sons dels neogramàtics, ja que els criolls són el resultat del contacte de llengües, fet que interromp els canvis històrics que es podrien esperar en llengües isolades. Va començar analitzant els materials de Coelho; més tard, entre 1882 i 1885, va escriure a més de tres-centes persones que vivien en àrees on hi podia haver pídgin i criolls —especialment administradors colonials, missioners o periodistes— per demanar-los informació sobre aquestes llengües, i va rebre resposta d'una bona part dels interpel·lats. El seu estudi es va centrar en els criolls de base portuguesa, però també es va ocupar d'altres criolls de base francesa, neerlandesa, espanyola o anglesa, entre els quals trobem el mateix saamaka.¹⁰ El seu posicionament teòric sobre l'origen dels criolls se situa en un lloc intermediari entre els extrems representats per Coelho i Adam; en general,

¹⁰ *Die Sprache der Saamakaaneger in Surinam* (1914).

Schuchardt buscava una explicació per a cada tret concret. Així doncs, atorgava una certa importància a la influència del substrat, però també considerava que d'altres trets haurien sorgit dels processos universals de criollització. També va hipotetitzar sobre el manlleu o la difusió entre criolls de diferent base lèxica a partir d'alguns elements compartits. No es mostrava, però, partidari de la idea monogenètica que explicaria les similituds entre els criolls atlàntics a partir d'un ancestre comú; més aviat pensava que eren fruit dels seus desenvolupaments paral·lels.

Al final del segle XIX i principi del XX el lingüista neerlandès Dirk Christiaan Hesseling va publicar diverses obres sobre llengües criolles i sobre la criollització, partint d'una visió més universalista que la de Schuchardt, la qual plantejava també una major influència del superstrat que no pas del substrat. Otto Jespersen va dedicar un famós capítol del seu llibre *Language* (1922) a aquesta mena de llengües; la seva visió, també més aviat universalista, inclou factors sociolingüístics per explicar l'adquisició lingüística limitada de les llengües europees.

2.2. *La creació de la disciplina*

Als anys trenta s'inicien un seguit de canvis: el centre dels estudis sobre criolls es trasllada als Estats Units i els investigadors comencen a tenir un contacte més intens amb el seu objecte d'estudi a partir de l'extensió del treball de camp. De fet, alguns dels primers a fer treball de camp tenien una formació antropològica, com Franz Boas, que va estudiar el Chinook Jargon, o Melville i Frances Herskovits, que es van centrar en els pídgins i criolls de l'Àfrica occidental i del Carib. La perspectiva antropològica va introduir la visió de la criollització com un fenomen cultural, més que no pas únicament lingüístic. També van aparèixer els primers estudis fets per parlants de llengües criolles amb formació lingüística: la primera fou Suzanne Sylvain (1936), parlant del crioll de base francesa haitià.

En aquesta mateixa dècada va iniciar les seves investigacions John Reinecke, un lingüista nord-americà que ha estat considerat el pare dels estudis moderns sobre criolls. El seu primer treball es va centrar en el crioll anglès de Hawai i la seva tesi doctoral inclou de forma molt completa tot el coneixement lingüístic sobre criolls que es tenia a l'època. Gran part de la seva obra va estar destinada a intentar donar una base sòlida a la disciplina, que, segons el seu parer, havia evolucionat poc i els que s'hi dedicaven eren

principalment aficionats. Va compilar en un volum la bibliografia existent en aquest àmbit i va elaborar un estudi en què desenvolupava la seva visió del que havien de ser els estudis sobre criolls. Aquesta obra, que no ha estat mai publicada íntegrament, consta d'un apartat teòric i una extensa descripció de més de quaranta pídgins i criolls —en què inclou llengües de base no europea per primera vegada en aquest àmbit d'estudi—, amb una discussió sobre la història sociolingüística, els principals trets lingüístics i la bibliografia existent per a cadascuna de les llengües. Reinecke va proposar també una classificació a partir de les circumstàncies de la formació, les funcions i el desenvolupament, més que no pas a partir d'elements lingüístics; en aquesta classificació va distingir els criolls de plantació dels de colonització, aspecte que va ser ignorat durant força temps, però redescobert i utilitzat a partir dels anys vuitanta. També va distingir els criolls de plantació dels criolls de cimarrons, com el saamaka.

Robert Hall i Douglas Taylor van tenir un paper important en el revifament de l'interès per l'estudi dels pídgins i els criolls després de la segona Guerra Mundial, que va acabar establint-se com una nova disciplina acadèmica al final dels anys cinquanta. La guerra havia posat en contacte els americans amb un bon nombre de llengües exòtiques, i com a conseqüència d'això es van començar a descriure sistemàticament llengües que no havien estat mai estudiades. Hall i altres autors, per exemple, van descriure el pidgin anglès de la Melanèsia per a un institut de les forces armades nord-americanes. Hall també va esdevenir una autoritat en l'estudi de l'sranan i el crioll haitià. Tot i que la distinció entre pídgins i criolls a partir de l'existència de parlants nadius ja havia estat establerta, Hall va formular la idea que els criolls sempre havien estat pídgins en una fase anterior, la qual aleshores va tenir una gran acceptació —si bé, com ja he comentat, posteriorment fou qüestionada. Hall i Taylor van posar de manifest la importància d'aquestes llengües per a la teoria lingüística utilitzant-ne dades per provar la validesa de diverses hipòtesis. Taylor va tenir també un paper destacat en la formulació de la hipòtesi de la monogènesi, que veurem tot seguit.

Amb el reconeixement dels estudis sobre criolls com una branca de la lingüística al final del anys cinquanta i principi dels seixanta, la recerca en aquest àmbit va augmentar significativament. En aquest període alguns territoris on es parlaven criolls van iniciar moviments d'independència, fet que va contribuir a capgirar la perspectiva des del punt de vista del colonitzador cap a la del colonitzat. La primera conferència sobre llengües criolles, per exemple, es va celebrar el 1959 a Jamaica. L'organitzador de

la trobada fou el lingüista anglès Robert Le Page, professor de la University College of the West Indies de Jamaica. Le Page va establir les bases per adaptar l'ensenyament de l'anglès a les necessitats de la zona, i no pas segons les d'Anglaterra; també va fer, juntament amb Cassidy, un diccionari de l'anglès de Jamaica (1967), que fou el primer diccionari etimològic d'una llengua criolla. A la conferència del 1959, hi va assistir un nombre reduït d'investigadors: Hall, Taylor, Voorhoeve, dos dialectòlegs americans i un africanista, a més d'alguns estudiants graduats. Una de les idees més destacades que es va gestar a la conferència fou la hipòtesi de la monogènesi, segons la qual la major part dels criolls del món tindrien un origen comú: el pidgin de base portuguesa aparegut durant el segle XV a l'Àfrica, potser a partir de la lingua franca, i que hauria estat relexificat per les altres llengües europees. Taylor va suggerir que el pidgin portuguès hauria canviat el vocabulari sota la pressió de les altres llengües europees, però no l'estructura gramatical, almenys d'una manera substancial; l'origen d'aquest sistema gramatical podria trobar-se més aviat en un pidgin afroportuguès. En aquesta línia, Taylor va proposar la possibilitat que l'sranan i el saamaka fossin pídgins de base portuguesa que haurien estat posteriorment relexificats per l'anglès —Voorhoeve va desenvolupar aquesta teoria.¹¹ Uns anys més tard Ian Hancock va proposar un origen comú per als criolls atlàntics de base anglesa, però es va mostrar més escèptic davant la connexió amb un pidgin portuguès anterior relexificat per l'anglès. Hall, per la seva banda, considerava que no hi havia evidències documentals que donessin suport a la teoria de la monogènesi i era partidari d'una explicació poligenètica.

Actualment la teoria de la monogènesi es considera descartada en la seva formulació més general; com veurem, però, encara hi ha autors que defensen un origen comú per a determinats grups de criolls.

2.3. *Les teories actuals*

Hi ha encara un gran debat al voltant de la gènesi dels criolls, sobre la qual encara se sap poca cosa del cert. Els dos corrents principals enfrontats en les darreres dècades són el substratisme i l'universalisme, formulats ja al segle XIX, com hem vist, tot i que evidentment n'han evolucionat els plantejaments. Hi ha, però, autors que prenen posicionaments intermedis o que formulen propostes alternatives.

¹¹ Vegeu l'apartat 1.2 del capítol II.

2.3.1. El substratisme

La teoria substratista parteix d'una situació de contacte de llengües en què es produeixen canvis resultants de la interacció entre adults. Un procés de criollització no es dona en un context d'aïllament lingüístic: si el crioll es desenvolupa a partir d'un pidgin, els parlants del pidgin parlen d'altres llengües natives, i és ben segur que aquestes llengües exerciran alguna mena d'influència en la formació del crioll. I si no hi ha un pidgin precedent, aquestes llengües maternes potser seran encara més presents. D'acord amb aquesta visió, els trets aliens a la llengua lexificadora molt probablement provenen d'una llengua substrat. Dins d'aquest corrent hi ha, però, dues visions principals. Segons la primera, la formació d'un crioll implica la reestructuració del substrat sota la influència del superstrat. Autors com Lefebvre i Lumsden mantenen la posició més extrema dins d'aquest corrent, ja que consideren que el manteniment de la llengua substrat i la relexificació per part del superstrat són els processos que hi ha rere la formació del crioll haitià; l'estructura gramatical seria africana i només els mots haurien estat presos del francès. Per explicar les diferències entre aquest crioll i el seu substrat, argumenten que es van donar també processos de convergència i reanàlisi. Amb un plantejament més matisat trobem Alleyne, Keesing o McWhorter, que argumenten a favor d'una interacció més complexa entre substrat i superstrat, de manera que la influència del superstrat ha d'anar més enllà del nivell morfofonètic i també deu haver fet algun paper en el nivell gramatical. Per a alguns investigadors, com Hancock, Parkvall o McWhorter, l'ímput del superstrat prové d'un pidgin estable (un pidgin anglès de l'Àfrica occidental, un pidgin anglès melanesi, etc.), a més, o en lloc, de les varietats colonials parlades pels europeus com a primera llengua.

Hi ha autors que plantegen la situació a la inversa: hi ha una reestructuració del superstrat sota la influència del substrat. Autors com Boretzky, i Thomason i Kaufman han argumentat que la formació dels criolls implica un procés de substitució lingüística que produeix un trencament en el procés regular de transmissió intergeneracional; els esclaus adopten una versió rudimentària de la llengua europea i compensen les deficiències amb la transferència de trets de les seves llengües natives. Aquest corrent, anomenat superstratisme, té la seva versió més extrema en autors com el francès Chaudenson, que classifica els criolls com a varietats regionals de les llengües base. Els criolls s'haurien desenvolupat a partir d'aproximacions successives a la llengua lexificadora o superstrat en un procés d'aprenentatge de segona llengua. Segons aquesta

visió, el substrat i la pidginització tindrien un paper mínim en aquest procés.

Mufwene, un altre representant d'aquest corrent, ha desenvolupat una aproximació ecològica aplicada a l'estudi de la formació dels criolls que comparteix força trets comuns amb els plantejaments de Chaudenson. L'autor destaca el fet que els criolls, a diferència dels canvis lingüístics en general, han estat tractats des del segle XIX com fills bastards nascuts d'unions no naturals a partir del contacte de llengües. Una de les causes d'aquest tractament és que la lingüística genètica, que no ha mostrat un gran interès per aquestes llengües, considera que la diversificació d'una llengua en noves varietats, que es poden identificar com a filles o nétes, es fa sense unió ni contacte amb altres llengües, de manera que el procés funciona per mecanismes purament interns a la llengua. Segons aquesta visió, una llengua seria com un organisme biològic, com un microbi, que es multipliqués de manera asexual per divisió. Mufwene parteix de la base que una llengua és com una espècie, i no pas com un organisme biològic.¹² En contra de la visió més generalitzada, considera que els criolls són tan naturals com les altres llengües i que es van desenvolupar segons els mateixos processos evolutius associats tradicionalment al canvi lingüístic; es pot considerar que il·lustren la diversificació lingüística en tant que fenomen condicionat pels canvis dins l'ecologia d'una llengua. Segons el seu parer, els criolls es van desenvolupar segons els mateixos mecanismes de canvi lingüístic que produeixen noves varietats no criolles, igual que el llatí vulgar es va transformar en les llengües romàniques o el bantu en diferents grups i llengües. La seva visió del desenvolupament dels criolls en l'ecologia colonial es basa en la idea, compartida per autors com Chaudenson o Alleyne, segons la qual els criolls no s'han desenvolupat a partir de pídgin, sinó directament a partir de les llengües base. Un argument adduït a favor d'aquesta afirmació és la presència de formes complexes en llengües criolles, que suggereixen que els colons no es comunicaven amb els esclaus en una llengua simplificada.¹³ Considera que, sota la influència de les diverses llengües substrat, els esclaus africans van establir com a objectiu la llengua europea, que

¹² Segons Mufwene la llengua és variable, segons un seguit de factors socials, com les espècies, mentre que els organismes són monolítics o compostos per parts que es complementen sense superposar-se; una llengua és una extrapolació a partir dels idiolectes dels parlants d'una comunitat. Evoluciona d'una manera no uniforme, més ràpidament en uns grups que en d'altres, per exemple; un organisme és local i més semblant a un idiolecte, contràriament a la llengua, que s'actualitza en cada individu i es pot trobar en espais geogràfics discontinus. Una llengua pot trobar-se en perill d'extinció en un territori, però no pas en un altre, com només s'esdevé amb les espècies. Malgrat tot, les llengües tenen un seguit de particularitats que les distingeixen de les espècies biològiques; per començar, els trets lingüístics no s'hereten, sinó que s'adquireixen.

¹³ Mufwene cita exemples com els següents: *vle* (< *voulez – vouloir*), *fodré* (< *faudrait – falloir*),

mostrava una gran variació a causa de la diversitat de dialectes parlats pels colons procedents de diverses regions de la metròpoli. Aquesta situació no seria res més que una amplificació de les condicions normals en l'aprenentatge d'una llengua per part dels infants: aquests es troben exposats a diversos idiolectes i han de construir els seus propis idiolectes a partir d'aquest ímput variable. Aquesta situació en què diferents dialectes de la mateixa llengua es troben en concurrència sense que n'hi hagi cap de privilegiat, afavoreix el desenvolupament d'un nou sistema idiolectal, dialectal o lingüístic, els elements del qual provenen de qualsevol dels dialectes. Els elements del substrat es veuen desfavorits pel fet que no són les llengües substrat les categoritzades com a objectiu, i cadascú fa tot el que pot per adquirir una varietat de la llengua objectiu, la qual és heterogènia i variable dins d'aquesta ecologia de contacte etnolingüístic.

Dins del substratisme s'han fet estudis de comparació entre criolls i llengües substrat per identificar trets concrets que hagin perviscut, encara que hi ha molts casos en què no es coneix exactament quin és el substrat d'un crioll. També hi ha estudis sobre dades demogràfiques referents a la població esclava, per mirar de determinar-ne el nombre, l'origen, l'estatus, etc., i comprovar les possibilitats que s'hagués pogut produir el manteniment de les llengües primeres dels esclaus.

2.3.2. L'universalisme

Tot i que la idea que alguns trets dels criolls tindrien l'origen en tendències universals del llenguatge ja havia estat formulada, Dereck Bickerton marca un punt d'inflexió en aquest àmbit amb la hipòtesi del bioprograma, que parteix de les idees de Chomsky.¹⁴ La idea bàsica d'aquesta hipòtesi és que les similituds entre les gramàtiques dels criolls tenen un origen innat: tots naixem amb un bioprograma universal per al llenguatge.

Segons Bickerton, els criolls són creats pels nens, que desenvolupen una llengua nativa completa malgrat tenir accés a una informació lingüística restringida. Opina que un crioll ha de ser creat a partir d'un pidgin que no hagi existit durant més d'una

nom (< un homme), etc.

¹⁴ Bickerton és autor d'un seguit de publicacions en la línia universalista des dels anys setanta, però l'obra fonamental en la formulació de la seva hipòtesi del bioprograma lingüístic és *Roots of Language* (1981).

generació, i en un context en què no més del 20 % de la població parlés la llengua colonial i el 80 % restant parlés diverses llengües. Els nens que creixen en una comunitat com aquesta es troben en una situació molt diferent de l'habitual. Les teories sobre l'adquisició del llenguatge es basen en el fet que sempre hi ha una llengua concreta per adquirir. Bickerton opina que en determinades comunitats d'esclaus no hi havia una llengua completament desenvolupada o establerta; els nens només escoltaven pídgin en un estat inicial. Així doncs, els nens no estaven exposats a una llengua, de la manera en què solen estar-hi els altres nens, i per tant havien de crear la llengua ells mateixos.

Les estructures sintàctiques compartides per criolls de diferents orígens són les més naturals per a la ment humana, segons aquest autor. Algunes llengües no criolles també comparteixen aquestes característiques o combinacions de característiques. Segons Bickerton, si podem identificar criolls que apareguessin en aquestes circumstàncies, comparant-ne les estructures i les propietats, i considerant també l'adquisició del llenguatge per part dels nens, obtindríem coneixements sobre l'aparell lingüístic humà en general i també sobre els orígens del llenguatge. Bickerton creu que la primera llengua humana devia ser semblant als criolls que s'acostin més al bioprograma. Malgrat tot, admet la influència de les llengües de substrat i les de superstrat, i que pot ser difícil en alguns casos determinar si un fenomen determinat s'ha de vincular a aquestes llengües. Altres elements que poden dificultar l'anàlisi són el canvi intern, que té lloc en totes les llengües i és difícil de predir, i la descriollització, que acostava els criolls a les seves llengües base.

Hi ha un seguit de similituds entre criolls que Bickerton no considera explicables pel substrat o per la difusió. Per exemple, el fet que la majoria de criolls no tingui flexió verbal, i expressi el temps, el mode i l'aspecte amb tres marcadors preverbals; si aquests marcadors concorren, l'ordre és sempre TMA. En molts criolls, d'altra banda, els adjectius formen una subcategoria dels verbs estatus; com que són un tipus de verb, funcionen sense còpula. També destaca el fet que, en els criolls, tots els constituents focalitzats són moguts cap la posició inicial de la frase; atès que en les llengües no criolles trobem una àmplia varietat de sistemes de focalització, cap de les quals es troba en els criolls, conclou que hi deu haver alguna mena d'innatisme en aquest punt.

Cal dir que, tot i que la teoria de Bickerton fou rebuda amb molt d'interès, també se li han adreçat moltes crítiques, no només des de la lingüística, sinó també des d'altres àmbits acadèmics. Se li ha retret, per exemple, que algunes de les dades que mostra

semblen més aviat exemples d'influència del substrat o del superstrat, i que presenta una excessiva homogeneïtat entre el conjunt de pídgins i criolls. També s'ha dit que la seva teoria implica un determinisme genètic massa fort, que no és necessari per explicar els processos de criollització. D'altres crítiques fan referència a la manca d'atenció que posa Bickerton en les condicions sociohistòriques de la gènesi dels criolls; n'és un exemple el fet que atorgui una gran importància al paper dels infants en la criollització, mentre que, com sabem ara, la seva presència era marginal a les plantacions esclavistes durant els primers temps.

2.3.3. Altres propostes

Hi ha lingüistes que adopten posicions més matisades dins d'una o altra teoria o que, més aviat, prenen un posicionament intermedi. El lingüista Salikoko Mufwene, en un article publicat fa més de vint anys,¹⁵ afirmava que la teoria substratista i la universalista només són irreconciliables en les seves formulacions més extremes. Cap de les dues per si soles, però, no pot explicar la totalitat dels aspectes o fenòmens que trobem en pídgins i criolls. Mufwene critica la interpretació inadequada d'algunes dades en un i altre sentit. Per exemple, el fet que determinats aspectes d'alguns criolls que es troben en la llengua o llengües substrat, però també en d'altres criolls en la llengua substrat dels quals és absent, s'expliqui a través del substrat. El substratisme tampoc no dóna resposta al fet que un crioll sorgit de dues llengües aglutinants hagi optat per una solució aïllant; en aquest cas, la hipòtesi universalista ofereix eines per cercar la resposta: potser el sistema isolant està més a prop del nivell més profund d'articulació verbal. En el cas del bioprograma, d'altra banda, posa com a exemple la distinció dual/plural i exclusiu/inclusiu. D'una banda, basant-se en dades estadístiques es pot dir que un sistema amb aquestes distincions és més complex i més marcat que un sistema que no les tingui; d'altra banda, aquestes distincions són absents de forma general en les llengües africanes i europees, però és comuna entre les llengües oceàniques. Es troben també en els pídgins i criolls oceànics, però no en altres pídgins i criolls la llengua substrat i superstrat de les quals no les tenien. Això sembla indicar que no hi ha cap principi del bioprograma relacionat amb el seu desenvolupament, sinó que té a veure amb el substrat. En definitiva, Mufwene opina que cal cercar la manera en què totes

¹⁵ MUFWENE (1986).

dues hipòtesis es complementin per explicar la gènesi dels diferents pídgin i criolls arreu del món.

2.3.3.1. La hipòtesi gradualista

Una altra visió sobre la formació dels criolls és la que s'ha anomenat *Gradualist Model* o *Gradual Creolization Hypothesis*, representada entre d'altres autors per Arends, Mühlhäusler i Bruyn. En contrast amb la idea de la criollització com un procés instantani o abrupte, aquest model concep la criollització, si més no en determinats casos, com un procés gradual que abraça algunes generacions de parlants. L'aparició d'aquesta hipòtesi està vinculada al fet que fou a partir dels anys vuitanta que es van començar a utilitzar documents històrics amb dades primerenques sobre criolls com una font d'informació al voltant de la gènesi i el desenvolupament d'aquestes llengües. També es basa en factors demogràfics, ja que la composició d'algunes societats d'esclaus, com les del Surinam i Jamaica, indiquen que la nativització de l'sranan i el crioll de Jamaica ha d'haver estat un procés lent: la proporció d'esclaus nascuts a les plantacions respecte de la d'esclaus nascuts a l'Àfrica va anar creixent tan lentament que es fa difícil pensar que la criollització fos instantània.

Un dels problemes principals que planteja aquesta visió és la natura del canvi diacrònic en els criolls, ja que es pot considerar part del procés de criollització o simplement com un exemple del canvi lingüístic que afecta totes les llengües. Tot i que la distinció pot dependre del que s'entengui per criollització, ara com ara no és clar on cal posar la línia divisòria que distingeixi els dos tipus de canvi: on acaba la criollització i on comença el canvi lingüístic. De fet, el mateix procés de criollització no és considerat diferent del canvi lingüístic en general per alguns autors, sobretot des de posicionaments substratistes i superstratistes que impliquen una idea de continuïtat; des del punt de vista universalista de Bickerton la conclusió és la contrària, ja que es produeix una discontinuïtat a partir de l'adquisició imperfecta de la llengua lexificadora. Thomason i Kaufman consideren la criollització com un canvi molt ràpid, semblant al canvi induït pel contacte amb altres llengües; tot i que el concepte de canvi sigui inadequat perquè hi estan implicades llengües noves sense relació genètica, els processos que es donen en la pidginització i la criollització són similars als que actuen en altres situacions de contacte.

Arends i Bruyn proposen l'estudi de les gramaticalitzacions com a eina per mirar

de distingir la criollització del desenvolupament normal. Segons aquests autors, en pídgin rudimentaris hi ha molts conceptes i relacions que no estan codificats morfosintàcticament, de manera que la interpretació depèn en gran mesura de factors pragmàtics. En el procés d'expansió i criollització van apareixent més distincions i relacions expressades morfosintàcticament que esdevenen part de la gramàtica. Una de les fonts per als morfemes funcionals requerits per expressar conceptes gramaticals és la gramaticalització d'ítems lèxics. Cal plantejar-se, però, si la forma en què els morfemes gramaticals s'originen i es desenvolupen en pídgin i crioll exhibeix característiques particulars o si és similar als processos de gramaticalització en les altres llengües. Malgrat que la discussió sobre aquest aspecte és encara especulativa, ja que molts aspectes del desenvolupament inicial de pídgin i crioll són encara desconeguts, els autors apunten algunes idees. Una distinció que es pot establir és que, a diferència de les llengües amb un desenvolupament ininterromput, en pídgin i crioll la motivació comunicativa és molt important; això es reflecteix en el fet que en pídgin i crioll, si més no en una primera etapa, la creació de noves categories a través de la gramaticalització no és excepcional, mentre que en les altres llengües sol tenir a veure amb categories preexistents. La necessitat de gramàtica també implica una velocitat més elevada en el canvi, especialment en crioll nativitzats de forma abrupta. Un altre element a tenir en compte és la presència d'altres llengües, ja que alguns ítems poden ser resultat del calc d'una llengua substrat o superstrat i no d'un desenvolupament intern que converteixi un ítem lèxic en un ítem funcional; així doncs, el que sembla una gramaticalització interna pot ser resultat de la influència d'altres llengües. En definitiva, els autors consideren que cal fer més investigació diacrònica en aquest àmbit per poder distingir la criollització del desenvolupament normal.¹⁶

2.3.3.2. L'afrogènesi

John McWhorter ha reprès i desenvolupat la visió de Hancock sobre l'origen comú dels crioll atlàntics de base anglesa, i ha formulat explicacions equivalents per a la resta de crioll atlàntics amb altres llengües lexificadores.¹⁷ La idea fonamental d'aquesta hipòtesi de l'afrogènesi és que els crioll americans no haurien aparegut a les plantacions esclavistes, sinó als enclavaments de tràfic d'esclaus, dominats per diferents

¹⁶ Sobre la teoria gradualista, vegeu ARENDS & BRUYN (1994).

potències europees, de la costa de l'Àfrica occidental. Un dels arguments fonamentals de la seva teoria és l'escassetat de criolls americans de base espanyola: d'una banda, hi ha un seguit d'indrets on la teoria criollística preveu que s'haurien d'haver desenvolupat llengües criolles i, en canvi, només hi trobem variants de l'espanyol; de l'altra, els dos únics criolls atlàntics de base espanyola, el papiamentu i el palenquero, per a McWhorter, es van originar en realitat com a criolls de base portuguesa, i van ser posteriorment relexificats per l'espanyol. Així doncs, l'autor conclou que a les colònies espanyoles americanes mai no s'hi van originar criolls de base espanyola. Considera, a més, que les explicacions proposades tradicionalment són clarament insuficients: no és cert, per exemple, que hi hagués una tendència per part dels espanyols a tractar amb menys brutalitat els esclaus, de manera que hi hagués més possibilitats per a l'adquisició del castellà; tampoc li sembla plausible que existissin criolls de base espanyola en alguns indrets, però que tots haguessin acabat desapareixent sota la pressió de l'estàndard sense deixar cap rastre. McWhorter suggereix una explicació alternativa que dona suport a la seva visió general: a l'època del comerç d'esclaus Espanya no tenia cap assentament comercial a l'Àfrica occidental; obtenia, per tant, els seus esclaus a partir de contactes amb altres potències europees; en canvi, els anglesos, els francesos, els portuguesos i els neerlandesos sí que tenien enclavaments comercials a l'Àfrica occidental, i justament trobem criolls americans de plantació de base anglesa, francesa, portuguesa i neerlandesa. L'autor considera que aquests dos fets no són casuals, i que els establiments comercials en aquesta àrea africana són l'element central de l'aparició dels criolls de plantació. La pidginització no s'hauria produït a les plantacions de les colònies americanes, sinó en aquests enclavaments africans, en un context social d'interacció entre europeus i africans diferent. Aquests pídgins inicials de llengües europees haurien estat transportats amb la població africana a les primeres colònies americanes i s'hauria anat distribuïnt per la resta de colònies. Una forma pidginitzada de l'anglès, el francès, el portuguès i el neerlandès hauria estat traslladada a Amèrica, a partir de la qual s'haurien desenvolupat els diferents criolls de plantació. La seva visió, per tant, pressuposa un origen comú per als diferents grups de criolls segons la llengua base i una posterior difusió. Això explicaria, segons McWhorter, les similituds que presenten els criolls del Carib amb una mateixa llengua lexificadora. Aquestes similituds a què fa referència McWhorter, entre les llengües criolles en general i

¹⁷ McWHORTER (1999).

especialment entre certs grups de criolls, ha estat un aspecte constant en la formulació d'hipòtesis explicatives dins de la criollística des de fa força temps; s'ha mirat d'explicar-les principalment com a tendències universals, com a fenòmens procedents d'un mateix substrat o d'un mateix superstrat, a partir d'un únic ancestre comú, a través de la difusió o el manlleu i com a resultat de desenvolupaments paral·lels.

2.3.3.3. Una aproximació multicausal

Laurence Goury¹⁸ defensa la hipòtesi que els grans models teòrics homogenis no aporten respostes satisfactòries a l'explicació de la gènesi dels criolls, i que és necessari creuar aquests diversos enfocaments, és a dir, aplicar una aproximació multicausal en l'estudi de la gènesi dels criolls.

L'autora fa referència a un seguit de propostes desenvolupades en els darrers anys que prenen una opció intermèdia entre les grans teories: admeten la presència de material lèxic manllevat fonamentalment del superstrat, l'existència de lleis de preferència universal i també certs condicionants que estableixen les estructures de les llengües substrat. Si bé es tracta, segons Goury, de teories més obertes que les monocausals, no aporten solucions pel que fa al paper i el pes de cadascun d'aquest factors. Tant les monocausals com les intermèdies coincideixen, a més, a concebre la gènesi dels criolls com un tot monolític, on tots els nivells d'estructures tindrien lloc segons els mateixos processos i segons un desenvolupament lineal.

Contràriament a aquesta visió, i basant-se en estudis en curs sobre els criolls del Surinam, Goury considera que cal plantejar evolucions heterogènies per als diferents subsistemes de la llengua i posar-les en correlació amb els factors socials que han prevalgut des del seu establiment. L'autora dóna una mostra de l'aplicació d'aquesta visió en l'estudi del desenvolupament del sistema de TMA en ndjuka.

En conclusió, la proposta d'aquesta autora s'inscriu dins un quadre multicausal que amplia el camp de causes possibles i insisteix en l'heterogeneïtat dels processos de canvi ocorreguts des de l'establiment de sistemes criolls aparentment homogenis en sincronia. A partir de la seva proposta, Goury posa en dubte el mateix concepte de criollització i planteja si no l'hauríem d'incloure dins els processos descrits en el contacte de llengües en general, independentment de la gènesi d'un sistema «crioll».

¹⁸ GOURY (2005).

2.3.3.4. La perspectiva cartesiana i uniformitzadora

En els darrers anys des del cor del generativisme ha sorgit una altra proposta basada en la doctrina chomskyana, radicalment diferent de la de Bickerton. Michel DeGraff, un investigador parlant natiu de crioll haitià, defensa l'absoluta normalitat de pidgins i criolls des dels pressupòsits de la gramàtica generativa.¹⁹ DeGraff considera que es tracta de llengües tan joves o antigues com la resta de llengües, que en el seu origen hi ha el mateix trencament en la transmissió que es dona en totes les llengües:

«From the Cartesian-Uniformitarian perspective espoused here, it can be reasonably argued that ALL (I-) languages evolve via an initial “break in transmission”: grammars are not inherited, but (re-)created (Paul 1890; Meillet 1929; Halle 1962; Chomsky 1981, 1986, 1995; Lightfoot 1999; etc.). In each of its individual instantiations, language acquisition *sensu stricto* is not language transmission, but UG-guided language (re-)creation with contingent, sparse, and heterogeneous PLD [primary linguistic data] drawn from idiolects (i.e., speakers) in contact (Chomsky 1981). The exact and particular nature of this “contact” is sociohistorically determined and so are the tempo, amplitude, and group-level effects of the individual “breaks”. Yet, whether in “creole genesis” or through “language change”, the PLD always underdetermine the attained grammar: there always exist structural “breaks” (however subtle) between “old” and “new” idiolects. Thus, the ineluctability of language change/creation. Whatever general tendencies may exist across instances of creole genesis partake of the same mental processes that underlie all other cases of (I-)language creation.»²⁰

Així, doncs, per a DeGraff, «the notion of ‘creolization’ as a unitary and distinct linguistic phenomenon evaporates».²¹ Considera, a més, la idea de l'excepcionalitat dels criolls com a pròpia d'una visió neocolonial:

«As must be clear by now, Creole Exceptionalism is a set of sociohistorically rooted dogmas with foundations in (neo-)colonial power relations, and not a scientific conclusion based on robust evidence. It could be argued that the myths of Creole Exceptionalism are still active because they implicitly serve symbolisms of power and mechanisms of inclusion and exclusion, all of which relate to identity formation, to socioeconomic hierarchies, and to modern *missions civilisatrices*. “It is hegemony, or rather the result of cultural hegemony at work, that gives Orientalism [its] durability and . . . strength” (Saïd 1979:7); this seems to apply as well to the Caribbean counterpart of Orientalism, Creole Exceptionalism.»²²

¹⁹ Vegeu DEGRAFF (2001, 2003, 2009).

²⁰ DEGRAFF (2001: 289-290).

²¹ DEGRAFF (2005: 576).

²² DEGRAFF (2005: 576-577).

II. EL SAAMAKA DINS DEL GRUP DE CRIOLLS DEL SURINAM I LA GUAIANA FRANCESA

1. ELS CRIOLLS DEL SURINAM I LA GUAIANA FRANCESA

El saamaka²³ forma part del grup de llengües criolles parlades al Surinam i la Guaiana Francesa. Aquest grup inclou, d'una banda, l'sranan; de l'altra, les anomenades llengües *businengue*: el ndjuka, l'aluku, el paamaka, el kwinti, el matawai i el saamaka. La denominació *businengue* significa literalment 'negres del bosc' (del neerlandès *bosnegers*) i fa referència a les llengües dels esclaus *cimarrons* d'origen africà que van fugir de les plantacions i van establir les seves pròpies societats a l'interior de la selva.²⁴ L'sranan, crioll de plantació surinamès, és a l'origen de totes les llengües businengue.

En realitat totes aquestes llengües es van desenvolupar al territori de l'actual Surinam. Malgrat això, hi ha una important comunitat businengue establerta a la Guaiana Francesa, en alguns casos des de fa més d'un segle, tot i que també hi ha hagut onades migratòries força més recents. En un informe encarregat pel govern francès per tal d'establir quines llengües d'aquest departament d'ultramar reuneixen les característiques per ser considerades llengües regionals, s'hi inclouen les llengües businengue parlades en aquest territori, és a dir el saamaka i el grup aluku-ndjuka-paamaka.

Des d'un punt de vista estrictament lingüístic, aquest grup de criolls es pot dividir en dos subgrups, en funció de quines són les seves llengües base. L'sranan, el ndjuka, l'aluku, el paamaka i el kwinti són criolls de base anglesa. En canvi, el saamaka, i el matawai, té dues llengües lexificadores, l'anglès i el portuguès; malgrat això, es considera fonamentalment un crioll de base anglesa, ja que la proporció de vocabulari provinent d'aquesta llengua és més elevada que la del vocabulari d'origen portuguès.

D'altra banda, cal dir que el ndjuka, l'aluku i el paamaka es consideren, de fet, variants d'una mateixa llengua, atesa la proximitat d'aquests tres parlars. Hi ha, però, una identitat diferenciada entre aquests tres grups, els quals, a més, han mantingut

²³ «Saamaka» és l'autònim i l'autoglotònim de la comunitat; en la bibliografia es poden trobar diverses variants i adaptacions d'aquest terme: *saramaka*, *saramaccan*, *saramacà*, *saramacano*.

²⁴ En saamaka el terme equivalent és «matunenge».

històricament alguns enfrontaments, per la qual cosa se sol mantenir aquesta nomenclatura tripartita. La relació entre el saamaka i el matawai és força similar: els matawai constituïen un dels clans saamaka fins al 1760, en què certs incidents van conduir a la separació; altres circumstàncies posteriors, com la conversió massiva dels matawai al cristianisme, van contribuir a allunyar encara més aquests dos grups. Els dos parlars es consideren igualment variants d'una mateixa llengua.

1.1. *La formació*

Sobre la qüestió de la gènesi de l'sranan i de les llengües businengue, s'han formulat explicacions concretes a partir de les diferents teories generals. Tot seguit es presenten els aspectes fonamentals d'algunes d'aquestes propostes. Com veurem, la diversitat de les teories indica fins a quin punt ens movem en el terreny de la hipòtesi.

Tot i que aquest grup de llengües es va originar a l'antiga Guaiana Holandesa, l'actual Surinam, la llengua base d'aquests criolls no és pas el neerlandès, sinó l'anglès. Les dades històriques aporten una mica de llum sobre aquesta qüestió: aquest territori va estar en mans angleses abans que s'hi establissin els neerlandesos, però durant un període força curt, entre 1651 i 1667; malgrat això, les dades conservades semblen indicar que hi va haver presència de població anglesa al Surinam fins al 1680. Com veurem, hi ha autors que consideren que el protosranan es va formar al Surinam, malgrat la brevetat de la presència anglesa, mentre que d'altres postulen que es va originar abans, en algun altre indret, i va ser portat amb els esclaus al Surinam.

Pel que fa a la teoria substratista, ens centrarem en la visió de la lingüista alemanya Bettina Migge, exposada en un extens article sobre el tema.²⁵ Aquesta autora se situa dins el corrent que explica la formació dels criolls a partir de la restructuració del(s) substrat(s) sota la influència del(s) superstrat(s). A partir de la seva anàlisi de les condicions sociohistòriques en què van emergir els criolls surinamesos, i de la comparació de determinats aspectes lingüístics entre aquests criolls i el seu substrat, Migge suggereix «that creole grammar emerged as the result of substrate retention and relexification. Its establishment as a community norm was due to a process of second language acquisition in which the relexified substrate grammar served as the target of

²⁵ MIGGE (1998). Aquesta lingüista és autora d'una tesi comparativa entre el ndjuka i el gbe, una

second language learning of new slaves».²⁶

Pel que fa a les dades sociohistòriques, Migge se centra en els primers setanta anys d'existència de la colònia (1651-1720), basant-se en un cert consens a considerar que aquest és el període formatiu dels criolls surinamesos. Analitza el desenvolupament demogràfic de la població present al Surinam en aquesta època, el seu origen i les interaccions socials entre els diferents grups.

L'autora distingeix tres períodes a partir de les dades demogràfiques: el primer (1652-1679) es caracteritza per un creixement petit o negatiu en què la proporció entre europeus i africans es mantenia constant (1:2 / 1:3); el segon (1679-1695) presenta un creixement baix de població europea i, en canvi, un augment ràpid d'esclaus africans, amb una proporció que arriba a 1:12 el 1695; el darrer (1695-1720) manté la mateixa tendència que l'anterior i la proporció arriba a 1:15. També analitza la proporció entre els esclaus que ja eren presents a la colònia al començament de cada dècada i els que hi anaven arribant: en el primer període el nombre de nous era una mica superior al dels esclaus antics; en el segon, aquests darrers ja es trobaven en clara minoria, i, en l'últim, tot i que encara eren majoritaris els nous, la desproporció no era tan elevada. D'altra banda, remarca que la població d'origen africà consistia fonamentalment en adults; els nens devien representar tot just un 20 %.

La població europea, mentre la colònia va ser en mans angleses, era majoritàriament procedent d'Anglaterra i de les Barbados; parlava diferents varietats regionals de l'anglès i probablement utilitzava alguna mena de pidgin anglès, o una varietat de l'anglès com a segona llengua, en la interacció amb els esclaus. El 1660 van arribar al Surinam uns 200 jueus sefardites, que van establir plantacions prop de Paramaribo; no obstant això, segons Migge i en contra del que afirmen altres autors, no hi degueren portar esclaus. Les llengües que devien parlar eren el portuguès, l'espanyol i alguna varietat de judeoespanyol. Quan la colònia va passar a mans neerlandeses el 1667, la població anglesa va anar minvant, de manera que l'any 1680 ja només quedaven 38 anglesos. Llavors s'hi van establir nous contingents procedents dels Països Baixos, Alemanya, Anglaterra i també jueus; els neerlandesos, però, no hi van ser mai majoritaris.

La població africana era bàsicament originària de tres zones neerlandeses de reclutament d'esclaus: l'anomenada Costa dels Esclaus (en anglès, *Slave Coast*, situada

de les llengües substrat dels criolls del Surinam.

als actuals Togo i Benín), la regió de Loango (la zona nord del riu Zaire, Cabinda, la regió costanera del Congo i l'ex Zaire, i el sud del Gabon) i la Costa d'Or (en anglès, *Gold Coast*, a la zona del centre i l'est de Ghana). A la Costa dels Esclaus, s'hi parlen bàsicament varietats del gbe, llengua del grup kwa de la família nigerocongolesa; a la regió de Loango, els neerlandesos hi reclutaven majoritàriament parlants de kikongo, del grup bantu central nigerocongolès; els esclaus procedents de la Costa d'Or devien parlar akuapem i twi, del subgrup àkan i del subgrup ga del kwa, també de la família nigerocongolesa.²⁷ Numèricament, entre 1652 i 1720 els de Loango i la Costa dels Esclaus eren majoritaris, mentre que els de la Costa d'Or eren clarament minoritaris. Segons Migge:

«In the first two decades for which sufficient data exist (1680-1699), the Slave Coast and the Loango area each supplied roughly half of all the slaves entering Suriname, while in the second two decades (1700-1719), two thirds of all the slaves brought to Suriname originated in the Slave Coast. Shipments from the Loango area dropped by roughly 20 % in this period.»²⁸

Els esclaus portats pels anglesos durant el primer període des d'altres possessions al Carib també devien estar familiaritzats amb alguna mena de pidgin o varietat de l'anglès.

A partir de les dades precedents, i tenint en compte també el tipus d'interaccions socials entre els europeus i els esclaus, Migge distingeix tres situacions força diferents. La primera (1652-1679) es caracteritza pel predomini de petites unitats agrícoles, més que no pas de grans plantacions, en què hi havia treballadors europeus, *indentured laborers*,²⁹ a més d'esclaus africans al servei dels propietaris. La distància social entre tots els grups devia ser relativament petita, ja que tots els membres treballaven i vivien en estreta proximitat. En aquesta situació, segons Migge, els nous haurien tingut prou motivació i oportunitats per aprendre la llengua de la població preexistent, ja que es trobaven en minoria i les relacions eren prou estretes. Migge dedueix, doncs, que el

²⁶ MIGGE (1998: 215).

²⁷ Tot i que Migge no fa referència a aquest fet, justament el gbe, el kikongo i el twi es troben a la base de diverses llengües rituals o esotèriques parlades al Surinam: papá (saamaka, aluku) i fodú (sranan), d'origen gbe; luángo (saamaka) i púmbu (saamaka), d'origen kikongo, i kromanti (o altres variants d'aquest nom) (saamaka, sranan, aluku), d'origen twi, entre d'altres.

²⁸ MIGGE (1998: 226).

²⁹ El terme *indentured laborer* o *indentured servant* fa referència a treballadors empleats per a un període determinat, habitualment set o vuit anys, que rebien un sou petit o inexistent però tenien assegurada la manutenció; el treball també podia servir per pagar les despeses del viatge. Al terme del contracte de vegades rebien una parcel·la de terreny que podien cultivar o vendre's. Durant els segles XVI i XVII una gran part dels europeus que es van traslladar a Amèrica ho van fer en aquestes condicions.

pidgin o la varietat d'anglès com a segona llengua utilitzada pels primers esclaus i agricultors provinents d'altres possessions angleses, hauria estat la llengua que haurien après els nouvinguts. En el període de 1680-1694 ja trobem grans plantacions amb molts més esclaus i una organització estrictament jeràrquica, en què els contactes entre els diferents grups són reduïts i la distància social molt més gran. En aquesta situació,

«the newcomers on the plantation must have lacked the access and motivation to acquire the language of the pre-existing population; despite the practice of seasoning, they had only limited contact with the pre-existing population. Consequently, the newcomers must have retained their first language, which would have been greatly facilitated by the relative ethnolinguistic homogeneity of the newcomers, and they probably altered it under the influence of the other languages in the contact setting.»³⁰

El darrer període (1695-1720), tindria les mateixes característiques socials que el segon, però amb més estabilitat demogràfica i més homogeneïtat lingüística. Com que els nouvinguts haurien estat minoritaris, haurien tingut prou motivació i oportunitat d'aprendre la llengua de la població esclava preexistent:

«The target of second language acquisition for these newcomers must have been the variety spoken by the field hands from the second contact setting who had a Gbe ethnic background, since, given their own Gbe linguistic background, it would have been the easiest to acquire.»³¹

A la segona part de l'article, l'autora recolza aquesta interpretació de les dades històriques amb l'anàlisi lingüística. Se centra en un tipus concret de construcció amb verbs seriatos i compara el comportament d'aquesta construcció en els descendents del crioll surinamès de plantació i els seus possibles substrats, el gbe i l'àkan, ja que no és gaire comuna en kikongo. Segons la seva anàlisi hi ha propietats compartides pels criolls surinamesos, el gbe i l'àkan; d'altres només són presents en els criolls surinamesos i en gbe, però no hi ha trets compartits només pels criolls surinamesos i l'àkan, o pel gbe i l'àkan. Per a Migge l'estudi comparatiu

«suggests that constructions involving *gi/da* following a verb in the Surinamese Plantation Creole were clearly modeled on constructions involving *na/nu* following a verb in Gbe; there are important semantic and syntactic similarities in both the Surinamese Plantation Creole and in Gbe which extend beyond those in all three languages.»³²

³⁰ MIGGE (1998: 231).

³¹ MIGGE (1998: 232).

³² MIGGE (1998: 255).

Així doncs, Migge considera que l'sranan no té relació amb aquell pidgin o varietat de l'anglès importada pels colons anglesos i els seus esclaus, que hauria acabat sent substituïda. L'origen es trobaria en el segon tipus de contacte, entre 1680 i 1694, i es basaria en la retenció de la primera llengua d'una població majoritàriament parlant de gbe alterada per la influència dels superstrats. Els esclaus que es van anar incorporant a les plantacions en anys posteriors, parlants de gbe en un 70 %, haurien adquirit aquesta llengua.

La hipòtesi de l'afrogènesi dels criolls atlàntics de plantació desenvolupada per Hancock i relançada per John McWhorter implica una visió força diferent de la formació dels criolls surinamesos. La idea fonamental d'aquesta teoria és que els criolls americans no haurien aparegut a les plantacions esclavistes, sinó als enclavaments de tràfic d'esclaus, dominats per diferents potències europees, de la costa de l'Àfrica occidental. Així doncs, un mateix pidgin basat en l'anglès i originat a l'Àfrica seria l'ancestre de tots els criolls atlàntics anglesos, inclosos els surinamesos.

A partir de la gran similitud entre el Maroon Spirit Language —un crioll parlat a Jamaica pels descendents de cimarrons en cerimònies rituals, tot i que antigament s'usava en tots els àmbits— i l'sranan, McWhorter estableix una data en què l'sranan devia estar ja format. Atès que hi ha constància històrica que 891 esclaus foren transportats pels anglesos des del Surinam a Jamaica l'any 1671, l'autor considera que l'«Sranan must have existed in recognizable form in Surinam by 1671, in time to be transported from Surinam to Jamaica».³³ Més enllà, destaca el fet que a les plantacions angleses al Surinam no hi havia una desproporció demogràfica important, ja que la importació massiva d'esclaus a aquesta colònia no va començar fins que els neerlandesos se'n van apropiat el 1667. Sota hegemonia anglesa hi havia petites plantacions d'unes vint persones com a mitjana, on hi havia tants treballadors europeus com africans, els quals treballaven junts en condicions similars. Tot i que aquest escenari coincideix amb l'exposat per Migge en referència a aquest període, McWhorter arriba a conclusions ben diferents. Segons aquest autor, sense desproporció demogràfica i amb un contacte angloafricà ric caldria esperar que els esclaus haguessin adquirit un registre de l'anglès com a segona llengua força complet entre 1651 i 1667. Però, «as we have seen, the English slaves transplanted to Jamaica in 1671 clearly spoke a language recognizable as a form of Sranan, despite having never inhabited the conditions which

³³ McWHORTER (1999: 123).

Creole genesis theory identifies as pivotal to the emergence of a Creole». ³⁴ Així doncs, McWhorter conclou que l'sranan deu haver estat portat al Surinam i no pas originat en aquest mateix territori.

Malgrat que els anglesos que van fundar establiments permanents al Surinam provenien de Barbados, les condicions de les plantacions en aquest territori eren les mateixes que les del Surinam, de manera que tampoc no hi havia les condicions necessàries per a la formació d'un pidgin. L'única colònia que els anglesos havien establert al Carib abans de Barbados, però, és St. Kitts, l'any 1623, on la situació de les plantacions era la mateixa. Segons McWhorter, l'únic context alternatiu on hi havia una interacció angloafricana sostinguda és l'Àfrica occidental i «the evidence suggests that Sranan was created by the slaves the English utilized in their West African trade settlements (“castle slaves”)». ³⁵

L'autor proposa com a punt d'origen el fort Kormantin, establert pels anglesos el 1632 a la Costa d'Or, ja que és l'únic que els anglesos posseïen quan St. Kitts i Barbados foren colonitzats. Tot i que Kormantin no estava dedicat al negoci dels esclaus, sinó al de materials com l'or o l'ivori, era freqüent que els anglesos s'enduguessin *castle slaves* perquè els ajudessin a fundar noves colònies; en algunes circumstàncies aquests esclaus també podien ser venuts. El 1640 els anglesos van perdre temporalment aquest fort, de manera que podrien haver enviat tots els seus esclaus a Amèrica, justament en el moment en què començaven a desenvolupar el cultiu del sucre. Malgrat que no hi ha constància que aquests esclaus parlessin anglès o alguna varietat basada en aquesta llengua, McWhorter ho considera possible. A més, un cert nombre d'aquests esclaus introduïts aviat en una plantació i en una posició de relativa autoritat podria haver-se constituït com a model lingüístic per als altres esclaus.

Cal dir que el fet que hi hagi diverses llengües rituals al Surinam conegudes amb aquest nom sembla indicar, si més no, que Kormantin va tenir efectivament un paper important en el tràfic d'esclaus cap al Surinam, tot i que l'autor no hi faci cap esment. D'altra banda, disposem d'un testimoni literari del segle XVII, *Oroonoko, or the Royal Slave* (1688) d'Aphra Behn, que parla d'aquest enclavament africà:

«Coramantien, un país de negres així anomenat, era un dels indrets que oferien més bones condicions per comprar aquests esclaus; i allí traficaven amb aquella mercaderia els nostres grans comerciants; perquè aquella nació és molt guerrera i valerosa, i com que es

³⁴ McWHORTER (1999: 123).

³⁵ McWHORTER (1999: 124).

trobava en batalla constant, sempre hostil a un o altre príncep veí, la seva fortuna consistia en un gran nombre de captius; perquè tots els que capturaven en la batalla els venien com a esclaus, si més no els homes comuns que no tenien mitjans per pagar-se ells mateixos el rescat. Dels esclaus així reclutats, només el general en treu profit; i és a aquests generals a qui els nostres capitans i amos de vaixells compren la seva càrrega.»³⁶

Aquesta descripció no concorda del tot amb les dades històriques en què es basa McWhorter, ja que segons aquest autor a Kormantin es negociava fonamentalment amb or i ivori, mentre que Aphra Behn el descriu com un dels principals punts d'abastiment d'esclaus per als anglesos. Atès que es tracta d'un text de ficció no se li pot donar el mateix valor que a un text històric, tot i que la novel·la sembla estar inspirada en les vivències personals de l'autora.³⁷

Des del punt de vista lingüístic, McWhorter destaca un seguit de mots d'origen portuguès distribuïts de manera uniforme en els criolls anglesos americans: *pikin* 'petit', *sabi* 'saber', *na* (preposició locativa) i *palaba* 'posar-s'hi'. Aquest fet no ha rebut cap explicació satisfactòria fins al moment, però per a McWhorter, aquests mots ens duen cap a la costa occidental d'Àfrica:

«We know of precisely one context linked to colonial Barbados where a pidginized register of English interlaced with this Portuguese core was likely to have been spoken, and that is the West Coast of Africa, where at the very time that St Kitts and Barbados were being supplied with their first shipments of slaves, Portuguese Pidgin was the leading inter-ethnic lingua franca for trade.»³⁸

També fa referència a l'empremta de l'igbo en aquests criolls. La meitat del sistema pronominal dels criolls menys exposats a l'anglès, els surinamesos i el Maroon Spirit Language, prové de l'igbo: *unu* 2pp, *i* 2ps, *a* 3ps.³⁹ També considera que la còpula *de* té l'origen en la còpula de l'igbo *di*, de manera que no s'hauria desenvolupat a partir d'un pronom dític, com suggereixen altres autors, ja que això representaria una

³⁶ Cito de la traducció catalana d'aquesta obra, BEHN (1992: 26-27).

³⁷ L'escriptora anglesa Aphra Behn (1640-1689) va viure uns anys al Surinam durant l'època de domini anglès, fins al 1664, on podria haver estat implicada en una revolta d'esclaus. *Oroonoko* és la seva obra més coneguda, una combinació de novel·la d'aventures i de novel·la rosa en la qual desplega un apassionat discurs contra l'esclavatge. El protagonista és justament el príncep de Kormantin —descriu com un ideal de bellesa, intel·ligència i virtut—, el qual és venut com a esclau a causa d'un afer amorós que l'enemista amb el rei, i és portat al Surinam. Allà encapçalà una revolta d'esclaus que acabarà fracassant i que serà motiu d'una mort cruel per a Oroonoko. L'autora esmenta altres aspectes interessants sobre el tràfic i la vida dels esclaus a la colònia anglesa, alguns dels quals concorden amb dades històriques, com ara el terme d'origen portuguès *pickaninies* que, segons l'autora s'usava per fer referència a les dones i els nens esclaus.

³⁸ McWHORTER (1999: 127).

³⁹ En general es considera que els pronoms de 2a i 3a persona singular, *i* / *ju* i *a* provenen de l'anglès, *you* i *that* respectivament i no pas de l'igbo.

anomalia tipològica.⁴⁰ Tot i la reduïda presència d'esclaus igbo en els vaixells que s'enviaven a Amèrica, McWhorter creu possible que n'hi hagués força als forts de la Costa d'Or, entre els quals cal incloure Kormantin, com a *castle slaves*.

En conclusió, l'origen dels criolls americans anglesos podria ser Kormantin, i des d'allà s'hauria difòs a les colònies americanes:

«An English proto-Pidgin would have been transported to the Caribbean once, from Kormantin to Barbados, with castle slaves sent for special purpose of helping to found colonies. The distribution of AEC throughout the Caribbean is due to the subsequent diffusion of this Pidgin, evolved into a Creole, via intercolonial traffic in planters and slaves.»⁴¹

La següent proposta explicativa, de Norval Smith,⁴² se situa en l'àmbit de la teoria del bioprograma lingüístic. Tanmateix, encara que aquest lingüista coincideix amb el plantejament general del bioprograma, no es mostra d'acord amb la visió concreta que els principals representants d'aquesta teoria adopten en relació amb els criolls del Surinam. En contra de la posició de Bickerton i Byrne, Smith no considera «that Saramaccan (and the other creole languages of Surinam) was created in Surinam by means of the L[anguage] B[(ioprogram)]».⁴³ Aquest autor també situa l'origen d'aquest grup de criolls a l'Àfrica, tot i que la seva teoria no coincideix amb la visió general de McWhorter, i explica l'origen del saamaka —com veurem més avall— a partir de la relexificació.

En aquesta extensa obra, Smith fa un estudi detallat de la fonologia històrica dels criolls surinamesos, amb comparacions amb les llengües substrat, superstrat i amb d'altres criolls atlàntics. A partir d'aquestes dades lingüístiques formula arguments que donen suport a la seva hipòtesi. Per exemple, el canvi de /v/ a /b/ en els criolls surinamesos en ítems d'origen anglès sembla inexplicable, segons aquest autor, si tenim en compte que els esclaus al segle XVII eren majoritàriament parlants de gbe i kikongo; aquestes dues llengües tenen aquest fonema, el qual, a més, es conserva en tots els mots provinents del kikongo i en bona parts dels provinents del gbe en els criolls surinamesos. Això sembla indicar que el component anglès d'aquests criolls no es basa en models anglesos al Surinam, sinó que va ser importat amb esclaus d'altres bandes. Segons la visió d'Smith:

⁴⁰ La diacronia de les còpules del saamaka, en relació amb les de la resta de criolls surinamesos, és tractada a l'apartat 2 del capítol VI.

⁴¹ McWORTER (1999: 129). AEC és la sigla d'Atlantic English Creole.

⁴² SMITH (1987).

«the original language inter-communication on the English-owned plantations in Surinam was a (more or less) expanded pidgin, which had presumably acquired some native speakers in Barbados, based on the West African Pidgin English (WAPE) of the seventeenth century»⁴⁴

Smith explica que l'ancestre del WAPE ha estat definit com una forma criollitzada de l'anglès, que va emergir a l'àrea de Sierra Leone cap al final del segle XVI en el context de poblacions mixtes sorgides als assentaments comercials anglesos. Per a Smith «the relevance for this of the linguistic mechanism of the Language Bioprogram, and the social factor of a “new” ethnicity are obvious».⁴⁵ Així doncs, pel que fa a l'sranan, l'operació del bioprograma s'ha de situar a l'Àfrica i no pas a Amèrica. El WAPE, entre 1625 i 1651, probablement va experimentar una considerable expansió lèxica a Barbados i Surinam, i probablement també va adquirir parlants nadius —en qualsevol cas, Smith es mostra partidari de la visió que considera més important l'estabilització que no pas la nativització. L'aproximació a l'anglès estàndard parlat a l'època al Surinam (i a les Barbados i a les altres illes relacionades amb la colonització del Surinam) devia contribuir al lèxic del que anomenem protosranan.

Aquest autor, per tant, s'inclou dins del bioprograma com a teoria explicativa de la gènesi dels criolls. Malgrat això, es mostra en desacord amb la visió principal desenvolupada des d'aquesta teoria al voltant dels criolls del Surinam. Segons el seu parer, l'operació del bioprograma no s'hauria produït al Surinam, sinó a l'Àfrica occidental, a l'àrea de Sierra Leone, i per tant també en una època anterior.

Tot seguit reproduïx parcialment una taula amb la qual aquest autor il·lustra la seva visió de la gènesi dels criolls del Surinam:⁴⁶

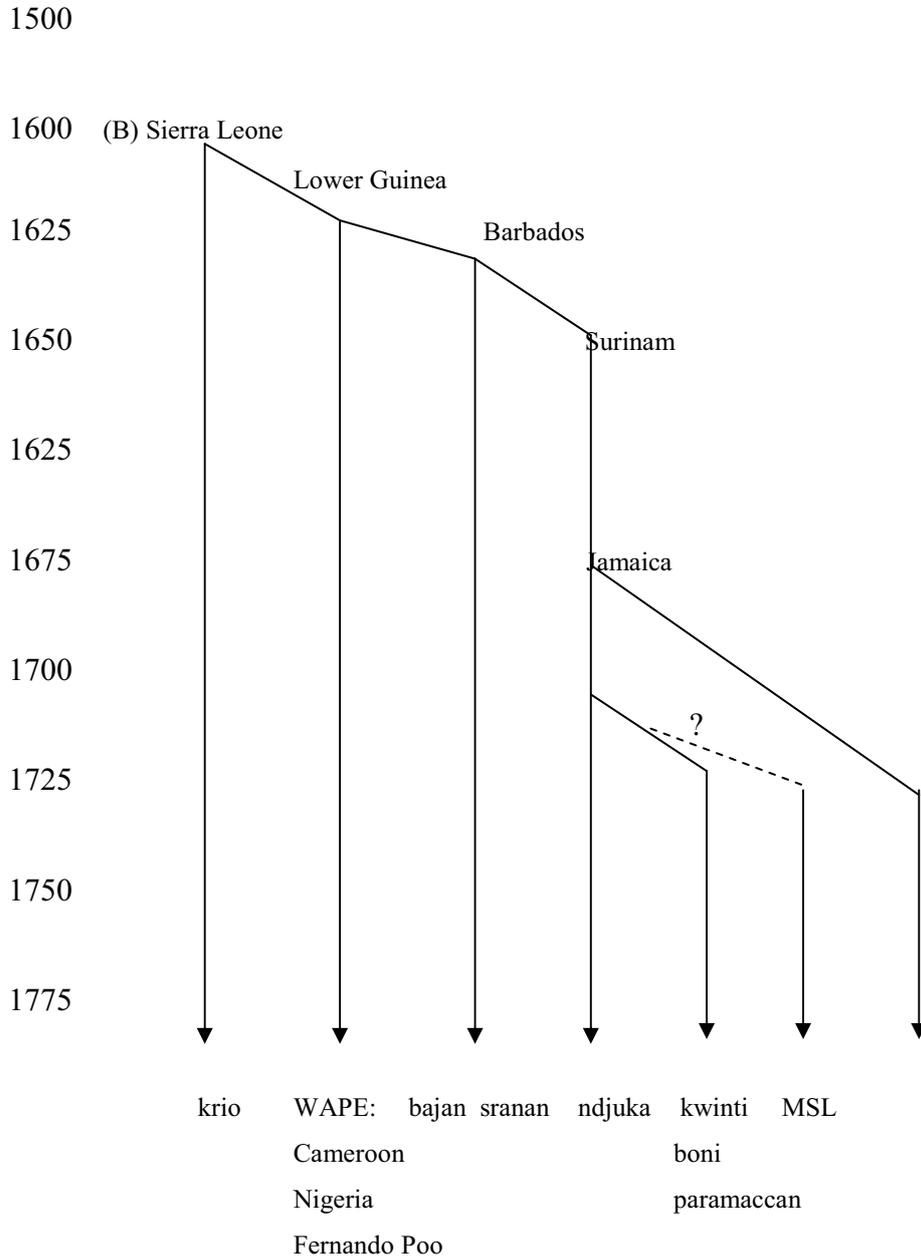
⁴³ SMITH (1987: 2).

⁴⁴ SMITH (1987: 151).

⁴⁵ SMITH (1987: 152).

⁴⁶ La part de la taula que reflecteix la formació del saamaka serà presentada en l'apartat que s'ocupa d'aquest aspecte.

THE PREHISTORY OF THE CREOLE LANGUAGES OF SURINAM

(B) – Bioprogram⁴⁷

⁴⁷ SMITH (1987: 150).

Jacques Arends⁴⁸ presenta un altre possible escenari pel que fa a la datació de la gènesi de l'sranan i el saamaka, a partir de la idea que aquests dos criolls es van originar al Surinam. L'autor critica la deshistorització que impera en els estudis sobre la gènesi dels criolls —com veurem més endavant aquest tema és objecte de debat— i es proposa mostrar fins a quin punt això ha conduït a acceptar concepcions falses en el cas concret dels criolls del Surinam. Així doncs, a partir de les dades històriques disponibles, aquest autor estableix noves hipòtesis sobre la formació de l'sranan.⁴⁹ Arends opina que no hi ha motius per limitar-ne la fase de formació al curt període comprès entre 1651 i 1680, dates que tradicionalment delimiten la presència anglesa al Surinam. D'una banda, perquè hi ha dades històriques que fan referència a diversos assentaments anglesos al Surinam entre 1613 i 1650, entre els quals alguns de prou importants en nombre de persones. De l'altra, la idea que el 1680 ja no quedava una presència significativa de població anglesa a la colònia es basa, segons aquest autor, en interpretacions errònies d'algunes fonts històriques. Segons la seva anàlisi, per contra, «les Anglais continuèrent à former la majorité de la population non juive européenne au Surinam jusqu'à la fin du 17e siècle, c'est-à-dire que, contrairement à l'idée largement répandue, le "créneau" pour le développement d'un créole à base anglaise au Surinam est resté ouvert bien au delà de la courte période entre 1651 et 1680».

En aquest apartat he exposat els trets fonamentals d'algunes hipòtesis sobre la gènesi dels criolls del Surinam, el plantejament i l'abast de les quals és força divers. La visió de Bettina Migge s'emmarca clarament en un dels corrents d'una de les teories generals sobre la formació dels criolls, el substratisme. En el seu estudi s'ocupa fonamentalment de les dades històriques sobre la composició de la població europea i esclava⁵⁰ per dibuixar l'escenari lingüístic que podria trobar-se a l'origen de l'sranan. Segons la seva interpretació de les dades, l'sranan s'hauria desenvolupat entre 1680 i 1694, període en què la situació a les plantacions permetia la retenció de la primera llengua, que era majoritàriament el gbe, la qual s'hauria vist alterada per la influència dels superstrats europeus; els esclaus arribats posteriorment també eren parlants de gbe en una proporció molt elevada, de manera que haurien adquirit aquesta llengua fàcilment. Aquesta interpretació parteix també de dades lingüístiques, segons les quals

⁴⁸ ARENDS (2002).

⁴⁹ La datació que fa aquest autor de la gènesi del saamaka es tracta a l'apartat següent.

⁵⁰ Cal dir que altres autors s'han ocupat també de les dades sobre la població esclava i europea. Tanmateix, he decidit desenvolupar únicament l'exposició de Migge atès que és un element central de la seva hipòtesi i que la informació que proporciona sobre la qüestió és força completa.

hi ha prou trets compartits que indiquen que algunes construccions amb verbs seriatos del crioll de plantació surinamès es van modelar a partir de construccions del gbe.

McWhorter també inclou la seva visió de la gènesi dels criolls del Surinam en una teoria més àmplia sobre la formació dels criolls atlàntics de base anglesa, que alhora s'emmarca en una hipòtesi general, l'afrogènesi, sobre l'origen de tots els criolls atlàntics. La seva exposició, però, no se centra en el mecanisme de la criollització pròpiament. Aquest autor planteja un origen africà per a cada grup de criolls atlàntics segons la seva llengua lexificadora i una posterior difusió que explicaria les semblances compartides entre criolls. Sobre l'emergència dels criolls a l'Àfrica, només fa referència als *castle slaves* com a possibles actors de la creació de varietats pidginitzades de les llengües europees. Aquest autor se situa en un posicionament teòric intermedi entre el substratisme i el superstratisme, que defensa una interacció complexa entre substrat i superstrat.

Norval Smith s'inclou dins l'altra gran teoria de la criollística actual, el bioprograma, tot i que la seva exposició no està tan centrada com la de Migge a argumentar a favor de la teoria en què s'emmarca, ja que discrepa substancialment de les opinions emeses des d'aquest corrent pel que fa als criolls del Surinam. Smith també considera que aquests criolls es van originar a l'Àfrica, i que és allà on hauria actuat el bioprograma com a mecanisme de criollització. Tot i que la seva visió és diferent de la de McWhorter, ja que se centra només en els criolls del Surinam i la seva prehistòria, hi ha una certa coincidència a l'hora de plantejar un origen africà i una determinada difusió, que hauria inclòs també Jamaica en l'itinerari, a partir de la similitud entre l'sranan i el Maroon Spirit Language (MSL).

Finalment, l'aportació d'Arends té un objectiu molt més concret: es basa en dades històriques per ampliar considerablement el període de presència anglesa al Surinam, atès que les dates acceptades anteriorment, 1651-1680, són força reduïdes i implicarien un període de formació molt curt. Arends, doncs, argumenta a favor de la idea que l'sranan es va formar en aquest mateix territori, en contra del que defensen McWhorter i Smith, entre d'altres. Tot i que Migge també considera que el protosranan va néixer al Surinam, la seva anàlisi no requereix aquesta revisió de les dates sobre la presència anglesa, ja que dona predominància al substrat africà, i, contràriament a Arends, considera que el procés es degué iniciar a partir de 1680.

Personalment, com ja he explicat, no assumeixo plenament cap de les teories generals sobre la formació dels criolls, ja que des de tots els posicionaments es fan

aportacions interessants per a la discussió i l'avenç de la investigació. D'altra banda, no em semblen gaire constructives les defenses aferrissades d'una teoria o l'intent de fer quadrar les dades amb uns postulats preconcebuts, com succeeix de vegades. En qualsevol cas, la qüestió de la gènesi dels criolls queda fora de l'abast d'aquest estudi. Pel que fa als criolls del Surinam, i deixant de banda els mecanismes que explicarien la criollització, tendixo a inclinar-me per un origen extern a aquest territori, en la línia del que postulen McWhorter i Smith. Un dels arguments a favor d'aquesta visió, segons el meu parer, és la similitud entre l'sranan i l'MSL de Jamaica, recolzada per la constància històrica que gairebé nou-cents esclaus van ser transportats pels anglesos des del Surinam a Jamaica l'any 1671. McWhorter inclou una mostra de l'extrema proximitat entre totes dues llengües:

MSL: *Cha in go na da bigi pre, kya in go na indi*
 carry him go LOC the big place carry him go LOC inside
 'Take him to that big place, put him inside'

Sranan: *Tja en go na a bigi presi, tja en go na ini*
 carry him go LOC the big place carry him LOC inside⁵¹

Si l'sranan havia d'estar format en aquesta època, el temps de formació al Surinam seria encara més breu, tot just vint anys segons la visió tradicional. L'anàlisi de Migge, segons la qual l'sranan s'hauria format a partir del 1680, no explicaria aquesta proximitat entre l'sranan i l'MSL. La proposta d'Arends d'allargar el temps d'exposició a l'anglès fins al final del segle XVII tampoc no concordaria amb aquesta composició dels fets. Malgrat tot, és evident que ens movem encara en el terreny de la hipòtesi, ja que les dades de què disposem no ens permeten reconstruir amb certesa les circumstàncies històriques que van donar origen als criolls del Surinam.

1.2. *L'element portuguès*

El saamaka es considera una llengua de base anglesa i portuguesa, ja que la presència de termes d'origen portuguès que presenta, entre un 34 % i un 37 %, és força

significatiu. Les altres llengües, però, també tenen un reduït percentatge de mots provinents del portuguès, entre el 5 i el 7 %, que va més enllà d'aquell petit grup de mots presents en els criolls atlàntics anglesos que citava McWhorter.

L'explicació tradicional de la presència de vocabulari d'origen portuguès en saamaka fou formulada per Wullschlägel en una obra publicada el 1856,⁵² el qual l'atribueix a la presència de jueus brasilers parlants de portuguès al costat dels colons anglesos. Els esclaus haurien desenvolupat dos criolls diferents segons qui fos el propietari de cada plantació, que amb el temps s'haurien anat aproximant. La varietat de portuguès sorgida de les plantacions dels jueus pràcticament ja hauria desaparegut en el moment en què escriu aquest autor, i ja només seria parlada pels saamaka, la majoria dels quals hauria fugit d'aquestes plantacions. Wullschlägel diu que la llengua dels saamaka s'anomenava *Djoe-tongo* 'llengua dels jueus'.

Herskovits⁵³ va refusar aquesta visió i va suggerir que els mots portuguesos haurien estat manlevats de llengües africanes i portats fins al Surinam. Voorhoeve⁵⁴ va objectar que hi havia molt pocs d'aquests manlleus en les llengües africanes rellevants i va proposar que els mots portuguesos podien haver vingut de l'Àfrica, com a part del pidgin portuguès dels esclaus. Aquest pidgin podria haver estat parlat a la zona d'Angola i de la Costa dels Esclaus, on els neerlandesos obtenien la major part dels seus esclaus des de 1640 fins a 1725. Segons Voorhoeve, el saamaka hauria estat parcialment relexificat per l'anglès, ja que l'evasió es va produir abans que es completés el procés; l'sranan i els altres criolls surinamesos, en canvi, haurien experimentat una relexificació completa, de manera que només haurien quedat algunes mostres d'aquest passat portuguès.

Goodman⁵⁵ (1978) va retornar a l'explicació tradicional, i va suggerir que un crioll portuguès hauria estat portat des del Brasil pels esclaus dels jueus, que s'haurien afegit als esclaus preexistents que parlaven una varietat anglesa; això hauria provocat una barreja lingüística (*language mixing*) en aquestes plantacions. Tot i que no trobem cap referència històrica a aquest crioll portuguès, Goodman en troba una mostra en un

⁵¹ McWHORTER (1999: 123).

⁵² Wullschlägel, H. R. (1856) *Deutsch-Negerenglisches Wörterbuch*, citat per SMITH (1987: 123-125).

⁵³ Herskovits (1931) *On the Provenience of the Portuguese in Saramacca*, citat per SMITH (1987: 118-121).

⁵⁴ VOORHOEVE (1973).

⁵⁵ Goodman (1986) «The Portuguese Influence in New World Creoles», citat per SMITH (1987: 118-122).

proverbi citat per Wullschlägel. També troba una evidència de l'origen brasiler, més que no pas africà, en un mot saamaka procedent del tupí que es troba en el portuguès del nord-oest del Brasil (i en altres zones del país, amb una forma sensiblement diferent). Per a aquest autor, però, no és necessari escollir entre un origen brasiler o africà de l'element portuguès del saamaka, ja que un pidgin portuguès portat de l'Àfrica hauria pogut reforçar aquest element posteriorment al Brasil.

Centrem-nos ara en la teoria d'Smith,⁵⁶ autor que parteix de l'explicació de Goodman i hi afegeix altres arguments. La seva proposta, com veurem més endavant, ha estat l'origen d'un encès debat. Aquest autor es mostra clarament partidari de la idea que aquest element deriva d'un crioll portuguès parlat al Brasil i portat al Surinam amb els esclaus dels jueus portuguesos que van arribar al Surinam el 1665. La circumstància històrica que hi ha al darrere d'aquesta idea és la captura per part dels neerlandesos del port de Recife, capital de Pernambuco, el 1630; altres zones pròximes van ser també ocupades en anys posteriors. Els portuguesos van recuperar aquests territoris el 1654, de manera que els anteriors ocupants van haver de marxar. Molts jueus havien fugit de Portugal, especialment a partir de mitjan segle XVI, moment en què la Inquisició s'hi va establir; molts d'aquests jueus van anar al Brasil, atès que hi podien estar més segurs que a molts indrets d'Europa. Quan els neerlandesos es van establir a Pernambuco van garantir la llibertat de culte; altres jueus sefardites que havien fugit als Països Baixos també se'n van anar a Pernambuco quan va passar a mans neerlandeses. Tots aquests jueus haurien abandonat el Brasil el 1654, quan els portuguesos van recuperar aquesta zona.

El crioll d'origen brasiler estaria relacionat amb els criolls parlats a les illes del Golf de Guinea, els de São Tomé i Príncipe i Annobon. La seva anàlisi es basa en dades històriques i també lingüístiques, les quals, segons el seu parer, mostren una connexió amb aquests criolls i evidencien la naturalesa criolla de l'element portuguès del saamaka. El mecanisme que actuaria en la gènesi del saamaka no seria el bioprograma, sinó la relexificació.

Smith estableix una relació directa entre l'element portuguès del saamaka i el col·lectiu de propietaris jueus majoritàriament portuguesos, basant-se en les dades de l'antropòleg Richard Price, que relacionen el nom de la majoria de clans saamaka amb

⁵⁶ SMITH (1987).

el de propietaris jueus de les plantacions d'on van fugir.⁵⁷

Considera també que el terme *djutongo* 'llengua dels jueus' no feia referència al saamaka, com interpreten alguns autors, sinó que més aviat era la llengua parlada en diverses plantacions, bàsicament de l'àrea del riu Surinam. El *djutongo*, però, hauria acabat desapareixent al segle XVIII, i només hauria deixat alguns termes en l'sranan. Aquesta llengua seria a l'origen del saamaka, que hauria evolucionat de forma sensiblement diferent arran de la separació provocada per la fugida i l'establiment a la selva dels saamaka. Així doncs, no seria una mostra del crioll portuguès que Smith creu que va ser portat des del Brasil. L'única suposada resta que Smith identifica d'aquest crioll portuguès serien dos proverbis sranan, el que citava Goodman i un altre, testimoniats a l'obra de Wullschlägel. De fet, no hi ha acord sobre el fet que al Brasil s'hagués parlat un crioll portuguès. Malgrat això, la comparació de l'evolució fonològica en termes d'origen portuguès del saamaka i dels criolls del Golf de Guinea i del papiamentu el duen a suposar un lligam entre aquestes llengües. En referència a aquestes dades, afirma el següent:

«Firstly, they represent confirmatory evidence that the Portuguese part of Saramaccan's heritage was not strictly Portuguese as such, but belonged to a Portuguese creole, of which the only probable directly surviving remnants consists of two "Sranan" proverbs. Further, they suggest that there are indeed significant connections between Saramaccan and the Gulf of Guinea creoles on the one hand, and between Saramaccan and Papiamentu on the other hand. These connections can only have involved the "missing link" of a Portuguese creole spoken in NE Brazil.»⁵⁸

També destaca el fet que l'sranan, després de tres-cents anys d'influència neerlandesa, només presenti un 17 % de mots bàsics d'aquest origen, mentre que el saamaka té gairebé el doble de mots d'origen portuguès. Smith considera que el temps d'exposició del saamaka al portuguès —entre 1665 i 1690, data de formació del primer clan saamaka segons Price— és massa breu per permetre una penetració tan gran en un crioll de base anglesa. Per això considera que no es pot atribuir a un procés normal de manlleu, com és el cas del vocabulari neerlandès de l'sranan.

Així doncs, Smith considera que els jueus portuguesos que van arribar al Surinam el 1665, i es van establir principalment a la zona del riu Surinam, van portar amb ells esclaus que parlaven un crioll de base portuguesa del nord-oest del Brasil. En aquesta zona, però, també hi havia plantacions angleses, de manera que trobaríem dues

⁵⁷ Aquest aspecte és reprès al darrer apartat d'aquest capítol.

⁵⁸ SMITH (1987: 138).

llengües en confrontació: aquest crioll portuguès i el protosranan. L'autor considera que els esclaus de la zona van arribar a formar una comunitat com a resultat de diversos factors —com el fet que els propietaris anglesos i portuguesos no formaven blocs estancs—, de manera que s'haurien posat les bases per a la creació d'un "nou" grup ètnic. Malgrat les afirmacions fetes, entre d'altres, pel creador del bioprograma, Dereck Bickerton, segons les quals el saamaka seria el crioll que més s'aproximaria al producte ideal del bioprograma lingüístic, Smith no considera que el bioprograma hagi tingut cap paper en la formació del saamaka. Com que aquest col·lectiu d'esclaus estava format bàsicament per adults, l'únic mecanisme possible per crear una nova llengua, segons Smith, és la relexificació. En un primer període caldria esperar dues interllengües diferents: la produïda pels parlants de protosranan, amb una certa relexificació cap al crioll del nord-oest del Brasil, de manera que alguns mots de l'sranan serien substituïts pels mots del crioll portuguès, i la produïda pels parlants d'aquest crioll, també parcialment relexificada cap al protosranan. El fet que hi hagi sinònims provinents de l'anglès i del portuguès en saamaka sembla confirmar aquesta primera etapa de bilingüisme. Cita, a més, un missioner alemany que treballava a la zona del riu Surinam el 1767, les afirmacions del qual semblen anar en el mateix sentit:

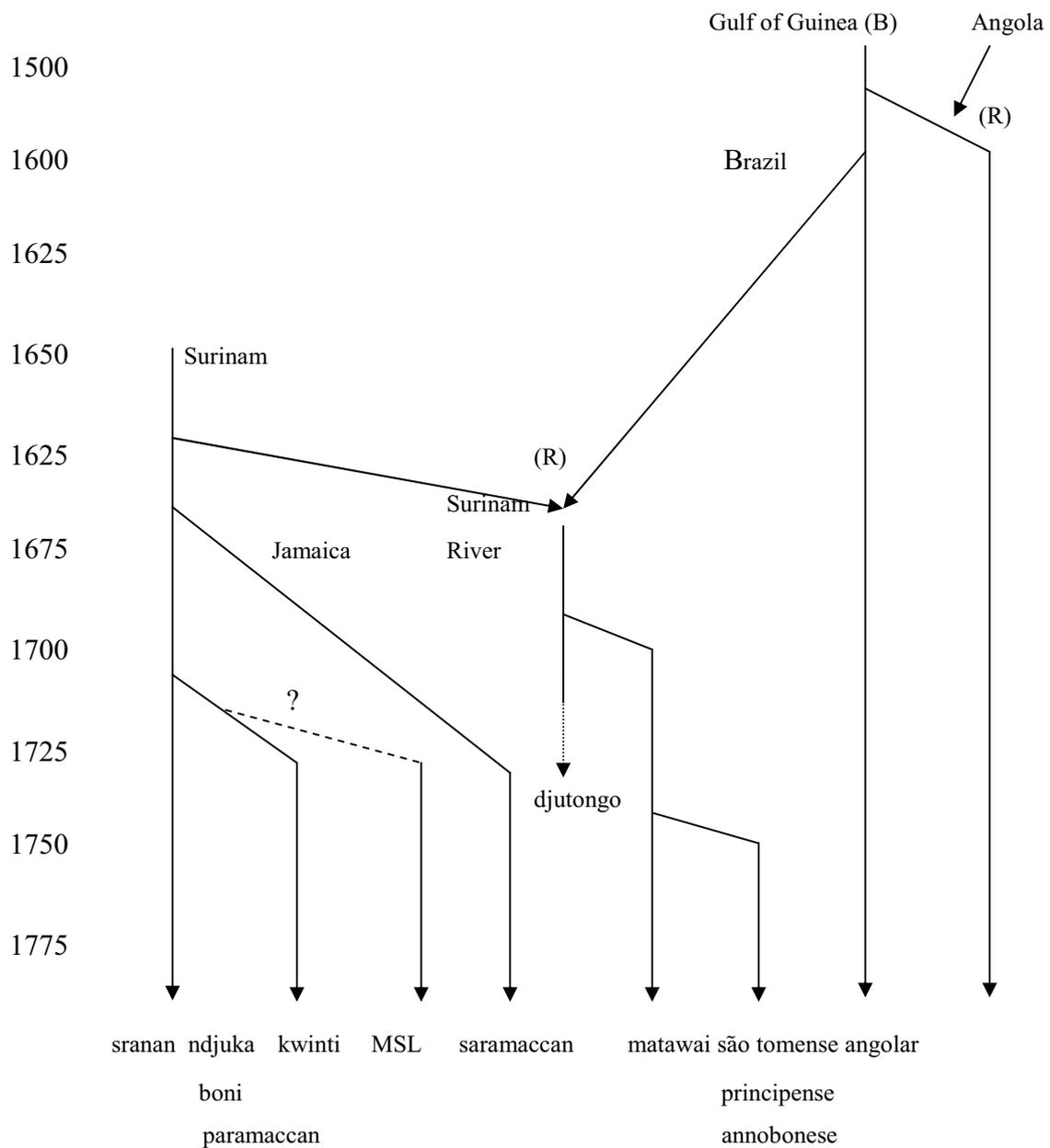
«The language of the town [Paramaribo] Negroes is quite a bit different from the language of the [Suriname River] plantation Negroes. They the latter have many broken Portuguese words. They can describe different things in three or four different ways» (Stahelin, 1913-1914: III (1), 75-76).⁵⁹

Com que hi havia més propietaris anglesos que portuguesos, també hi devia haver més parlants de protosranan que no pas del crioll brasiler; per tant, la interllengua produïda pel primer grup hauria acabat esdevenint el codi dominant. Per a Smith, doncs, el saamaka seria protosranan parcialment relexificat envers el crioll portuguès del nord-oest del Brasil. El saamaka, o el djutongo, «represents the recreolization (by Relexification) of a creole and a stable pidgin. In other words Saramaccan is a doubly distilled creole!».⁶⁰ Segons la hipòtesi d'Smith, doncs, el saamaka hauria sorgit d'un pidgin estable i d'un crioll, de manera que s'hauria produït una recriollització a partir d'aquestes dues varietats.

Smith, per tant, complementa i desenvolupa la teoria tradicional. Aporta arguments a favor d'un origen africà de l'element portuguès del saamaka, que hauria

⁵⁹ Citat per SMITH (1987: 166).

arribat al Surinam amb els esclaus dels jueus procedents del nord-oest del Brasil. A la pàgina següent reproduïxo la part de la taula d'Smith que mancava, que il·lustra la visió d'aquest autor sobre la gènesi del djutongo, el saamaka i el matawai, a partir del protosranan i el crioll provinent del nord-oest del Brasil originat al Golf de Guinea:

(B) – Bioprogram

(R) - Relexification⁶¹

⁶⁰ SMITH (1987: 169).

⁶¹ SMITH (1987: 150).

Com ja he anunciat, la visió d'Smith ha generat un intens debat, centrat principalment en l'origen del jueus que es van establir al Surinam, en les possibilitats que aquests jueus portessin esclaus amb ells i en la suposada existència d'un crioll portuguès al Brasil. La discussió parteix bàsicament de l'anàlisi de dades històriques que, segons alguns autors, invaliden la teoria d'Smith.⁶²

John Ladhams es mostra convençut que la teoria d'Smith és falsa, ja que molt pocs dels jueus que van arribar al Surinam procedien del Brasil i no anaven acompanyats d'esclaus. A més, considera gairebé segur que els esclaus del segle XVII al Brasil no parlaven un crioll brasiler nordoccidental, de manera que no creu possible que es portés al Surinam cap crioll portuguès. Per a Ladhams, els paral·lelismes identificats per Smith entre el saamaka, els criolls del Golf de Guinea i el papiamentu, no demostren absolutament res, més enllà del fet que la criollització del portuguès a la regió de l'Atlàntic va ser uniforme en alguns sentits. Així doncs, l'origen de l'element portuguès es trobaria en els propietaris jueus de les plantacions. D'acord amb aquesta idea, considera el djutongo

«as a Portuguese lexifier Creole language *created* on the plantations owned by Portuguese Jews on the Suriname River in the 17th century, in response to the urgent need for inter-ethnic communication —I established above that the slaves were of mixed origin— and using all the means available in terms of the African languages of the slaves and the Portuguese of the owners.»⁶³

Ladhams es mostra partidari del que Baker anomena *creativist account of creolization*, més que no pas dels dos possibles mecanismes que plantejava Smith, el bioprograma o la relexificació. I pel que fa al saamaka, descarta la relexificació parcial d'Smith i es mostra partidari de la idea que es tracta d'una llengua «created as a medium for inter-ethnic communication from all the available linguistic resources»,⁶⁴ ja que hi havia diverses llengües implicades (tres llengües africanes, com a mínim, més el protosranan i el djutongo). Davant la manca de predictibilitat sobre l'origen anglès o portuguès dels mots saamaka, aquest autor només dóna l'argument que l'elecció podria haver estat basada en la coincidència amb l'estructura sil·làbica CV.

Jacques Arends⁶⁵ coincideix en la idea que molt pocs dels jueus que es van establir al Surinam procedien del Brasil i que si duïen esclaus també devien ser molt

⁶² Bona part dels articles aplegats a HUBER i PARKVALL (1999) se centren en aquesta qüestió.

⁶³ LADHAMS (1999: 228).

⁶⁴ LADHAMS (1999: 230).

⁶⁵ ARENDS (1999).

pocs. Per tant, l'element portuguès del saamaka no es pot fer venir del Brasil. Aquest autor, però, introdueix un altre element en el debat: la llengua que parlaven aquests jueus sefardites. Tot i que s'ha assumit sense cap mena de dubte que parlaven portuguès, destaca evidències històriques que indiquen que l'espanyol també tenia una certa presència al final del segle XVII entre els membres d'aquesta comunitat al Surinam. Així ho indica el fet que hi hagués traductors de les dues llengües, portuguès i espanyol, en el govern colonial, i que totes dues llengües s'utilitzessin en gairebé tota la documentació. També considera possible que s'hi parlés el ladino. En suport a aquesta idea, cita una anàlisi d'Aceto sobre el vocabulari bàsic del saamaka en què s'identifica un cert nombre de mots d'origen ladino o espanyol, més que no pas portuguès.⁶⁶ Finalment planteja la possibilitat que la lingua franca, parlada principalment pels jueus en algunes zones de la Mediterrània, també hi tingués alguna presència i fes algun paper en la formació del djutongo. A partir d'aquestes consideracions, Arends afirma que l'origen de l'element portuguès en els criolls surinamesos s'ha de localitzar al Surinam. Sobre els paral·lelismes entre el saamaka i altres criolls portuguesos recollits per Smith, aquest autor aventura tres possibilitats: que s'expliquin per un mateix substrat africà; pel fet que els esclaus portats cap a aquestes colònies parlessin varietats de portuguès semblants, atès que el portuguès era usat com a lingua franca a l'Àfrica occidental i centre-occidental, i, més hipotèticament, si la lingua franca va tenir algun paper en la formació del saamaka, potser també el va tenir en la formació d'altres criolls atlàntics a través de jueus sefardites.

Norval Smith, en el mateix volum, comenta les objeccions que ha rebut la seva teoria. En referència als articles de Ladhams i Arends, constata el fet que aquests i altres autors donen preferència a les dades sociohistòriques sobre les lingüístiques allà on tenim un coneixement reduït de les condicions de la criollització. Smith considera que el tractament de les dades històriques sempre implica una interpretació. Les fonts utilitzades per Ladhams i Arends sovint es contradiuen les unes amb les altres, i aquests autors tendeixen a donar crèdit a aquelles parts que afavoreixen la seva teoria, sense justificar la raó per la qual accepten o rebutgen cadascuna de les fonts. Considera, per tant, que encara no s'ha dit la darrera paraula sobre la interpretació crítica d'aquestes evidències històriques; en qualsevol cas, no se'ls ha de donar un valor absolut.

Malgrat això, a partir dels articles de Ladhams i Arends, Smith accepta que hi ha

⁶⁶ Sobre la qüestió del vocabulari d'origen espanyol i judeoespanyol en saamaka, vegeu l'apartat

molt poques possibilitats que cap jueu de Pernambuco dugués esclaus directament al Surinam. Tot i que aquests autors van més enllà i afirmen que els jueus no hi van dur esclaus tampoc via Cayenne, Europa o a través de cap altra ruta, Smith suggereix la possibilitat que alguns esclaus de Pernambuco arribessin al Surinam via Cayenne. La seva anàlisi de les dades històriques el duu a formular la hipòtesi que uns 120 esclaus haurien pogut arribar a Cayenne procedents de Pernambuco i uns 130 haurien estat portats al Surinam des de Cayenne. D'aquests dos grups, una part serien esclaus "vells" de Pernambuco i d'altres esclaus nous procedents de la Costa dels Esclaus; els nous s'haurien adaptat als hàbits lingüístics dels antics. La nova hipòtesi d'Smith, que anomena *the Pernambuco-Cayenne Creole hypothesis*, representa per tant una modificació de l'anterior, que partia de Goodman. Malgrat la manca de proves de l'existència d'un crioll de base portuguesa a Pernambuco en aquell període, l'autor considera possible que un crioll de base portuguesa comencés a desenvolupar-s'hi cap al 1637 amb la importació d'un nombre significatiu d'esclaus de Guinea, que s'afegia als parlants de kikongo i/o kimbundu ja presents; posteriorment, a partir de 1640, també va arribar un gran nombre d'esclaus d'Angola. Aquest protocrioll s'hauria continuat desenvolupant a Cayenne, on es va instal·lar un cert nombre dels jueus que eren a Pernambuco després del retorn d'aquest territori a mans portugueses; entre 1665 i 1667 fou portat al Surinam amb els esclaus dels jueus de Cayenne. Quan aquests jueus es van establir a la zona del riu Surinam, ja hi havia un gran nombre de plantacions angleses, on s'hauria format o es trobaria encara en procés de creació el protosranan. Aleshores s'hauria desenvolupat una llengua mixta, composta d'aquests dos elements, que Smith identifica amb el djutongo.

Des d'un punt de vista basat en les dades sociohistòriques, Smith considera possible una segona hipòtesi, que no requereix que cap esclau acompanyés el grup de jueus que es va establir al Surinam. El djutongo s'hauria originat com una relexificació parcial del protosranan amb mots portuguesos, a partir del contacte amb els propietaris jueus lusòfons. Aquesta visió és diferent de la de Ladhams, que concep el djutongo com un crioll de base portuguesa creat a les plantacions dels jueus al Surinam. Smith, però, insisteix en un seguit d'elements que mostren la influència d'un pidgin portuguès en el saamaka, mentre que aquestes influències no apareixen en el vocabulari anglès i neerlandès de la mateixa forma; per tant, aquestes influències d'un pidgin portuguès van

entrar al Surinam d'una forma diferent. De manera que les evidències lingüístiques porten Smith a inclinar-se per la modificació de la seva hipòtesi original, la *Pernambuco-Cayenne Creole hypothesis*. Pren en consideració la segona suggerència d'Arends pel que fa aquesta qüestió, és a dir, la possibilitat que els esclaus portats al Surinam parlessin alguna varietat de pidgin portuguès. El que Smith anomena West African Pidgin Portuguese es va parlar a la Costa d'Or fins al segle XVIII, quan fou substituït per l'anglès, i fins més tard a la costa de l'Àfrica central. Ara bé, aquesta influència no pot haver actuat al Surinam, ja que, si hagués estat així, l'sranan mostraria la mateixa influència lèxica del portuguès que el saamaka; si aquesta influència s'hagués diluït posteriorment, trobaríem mots neerlandesos, i no pas majoritàriament anglesos en sranan. Smith considera que els esclaus portats a Pernambuco es van trobar en una comunitat predominantment lusòfona, ja que la major part dels europeus que treballaven a les plantacions, fins i tot a les neerlandeses, eren parlants de portuguès. Els esclaus que parlaven aquest West African Pidgin Portuguese s'haurien trobat en una situació que permetia conservar trets d'aquest pidgin en el pidgin portuguès que s'hauria originat a Pernambuco. Malgrat tot, Smith considera que la seva teoria no permet explicar la transmissió d'aquests trets d'un pidgin portuguès al saamaka:

«It must be emphasized that the question of the transmission of what I have termed Portuguese Pidgin features to Pernambuco remains an important lacuna in the scenario I have developed up till now. It is indisputable that there are many phonological and morphological parallels among the Atlantic Portuguese Creole languages. Some of these also appear in the Portuguese words in Saramaccan. Are we to assume that the development of a Creole in Portuguese linguistic surroundings, combined with some slaves with a knowledge of the Portuguese Pidgin, would be sufficient to explain this fact? Or do we require to have recourse to a more direct link —with emigrants from São Tomé? Or do we have to assume that the features that Saramaccan shares with the Portuguese Creoles are really features of 16th and 17th century Portuguese Foreigner talk? Or is a combination of such factors involved?»⁶⁷

Tot i que no creu possible que determinats d'aquests trets siguin simplement mostres de *Foreigner Talk*, considera que cal continuar investigant per arribar a una conclusió satisfactòria.

Finalment, Ladhams respon encara la revisió d'Smith sobre el que ja s'ha elevat a l'estatus de la *Jewish slave controversy*. D'una banda corregeix Smith sobre la qüestió de la preeminència de les dades històriques sobre les lingüístiques, i diu que tots dos elements haurien d'anar de la mà segons el seu punt de vista. D'altra banda, discuteix

⁶⁷ SMITH (1999: 294).

un dels arguments d'Smith quan afirma que els trets suposadament provinents d'un pidgin portuguès han de tenir un origen extern al Surinam. Smith es basava en l'absència d'aquests trets en el vocabulari anglès i portuguès; Ladhams, en canvi, sosté que alguns d'aquests trets es troben presents en el vocabulari anglès. Així doncs, no cal cercar cap explicació externa de la influència portuguesa:

«Therefore the most likely scenario is that Portuguese vocabulary (just as English and Dutch vocabulary) was pidginised / creolised in Surinam by African slaves acquired there by Portuguese-speaking Jewish masters; hence it would be unnecessary to prove (or disprove) that the slaves had come from Cayenne or Pernambuco.»⁶⁸

2. EL SAAMAKA

Després de situar la llengua en el grup de criolls a què pertany i d'exposar resumidament el procés històric que hi ha a l'origen d'aquestes llengües, ens centrarem ara d'una manera més detallada en el saamaka. Tot i que a l'apartat anterior ja s'han exposat algunes teories sobre la formació del saamaka, tot seguit tractarem la qüestió de l'establiment del període de formació de la llengua.

2.1. *El període de formació*

L'antropòleg nord-americà Richard Price⁶⁹ és autor d'un interessant treball on es recull una part de la història oral saamaka transmesa generació rere generació fins a l'actualitat, o gairebé. El seu llibre ens dóna accés a la història dels saamaka segons els mateixos saamaka, completada o contrastada amb les dades històriques conservades als arxius neerlandesos. L'estudi de Price ha aportat també dades valuoses per a la investigació sobre la gènesi de la llengua saamaka. Un dels aspectes més interessants és la relació entre els noms d'alguns clans saamaka amb el de propietaris jueus de plantacions de la zona del riu Surinam. Així doncs, la primera gran evasió d'una plantació del Surinam fou la que donà origen al clan saamaka Matjáu, probablement el 1690; el propietari de la plantació era un jueu anomenat Immanuel Machado, del qual procediria el nom d'aquest clan. El clan Nasí s'hauria fundat durant la dècada del 1690 i

⁶⁸ LADHAMS (1999: 301).

prendria el seu nom d'una de les famílies jueves més prominents, els Nassy. Un clan relacionat amb l'anterior és el dels Bítu, fugits de la plantació d'un altre jueu portuguès anomenat Britto, pròxima a la dels Nassy. Finalment el nom del clan Kadósu sembla derivar del d'un propietari jueu anomenat Cardoso.⁷⁰ Evidentment aquestes identifications estableixen un lligam entre els saamaka i plantacions propietat de jueus, a més d'aportar dates aproximades d'algunes de les evasions.

Norval Smith,⁷¹ es basa en la data que estableix Price de la primera evasió, la dels Matjáu el 1690, per afirmar que la llengua ja havia d'estar formada en aquell moment; de fet, els cimarrons s'haurien endut cap a la selva el djutongo, avantpassat directe del saamaka. Smith descarta la visió de Byrne, segons la qual, com que els saamaka haurien dut molt pocs nens amb ells, la criollització segons el paradigma de Bickerton no hauria estat possible; així doncs, el saamaka no s'hauria desenvolupat fins que hi hagués hagut infants, més enllà del 1690. Per a Smith, és evident que el djutongo i el saamaka eren gairebé idèntics, i per tant el primer devia ser anterior a la formació dels saamaka com a grup. En segon lloc, els diferents clans tenen històries separades de l'evasió i les rutes posteriors, de manera que caldria esperar una major variació dialectal en el saamaka si s'hagués desenvolupat posteriorment. La relativa uniformitat de la llengua només es pot explicar si assumim que ja estava formada abans de les evasions.

Ladhams, d'acord amb la seva visió de l'origen de l'element portuguès al Surinam, considera que l'etapa de formació del saamaka va de 1690, a partir de la primera fugida, fins al 1710; és a dir que fa coincidir el període aproximat de formació de l'ètnia amb el de la llengua.

Ja hem vist abans la proposta d'Arends sobre la datació de la gènesi de l'sranan. L'autor també proposa eixamplar el període de formació del saamaka, més enllà del 1680 o 1690 al 1712, dates que implicarien una fase formativa de només vint-i-cinc anys. Els treballs de Price, com hem vist, són l'origen d'aquesta datació àmpliament acceptada, ja que relaciona el nom del clan saamaka més antic, els Matjau, amb el propietari d'una plantació anomenat Immanuel Machado. Segons Arends, Price es basa

⁶⁹ PRICE (1983).

⁷⁰ Pel que fa a d'altres clans, els Abaísa haurien fugit el 1693 d'una plantació dirigida pels Labadistes, dels quals deriva el nom; es tractava d'una comunitat religiosa utopista amb la reputació de tractar els esclaus de forma especialment cruel. El nom dels Lángu prové de Loango, una regió d'Àfrica a la zona de l'actual República Democràtica del Congo (ex Zaire) on haurien nascut els dos caps més importants, i la seva evasió hauria estat també a la dècada de 1690. Els Dómbi deuen el seu nom al mot neerlandès *dominee* 'capellà', ja que el propietari de la plantació d'on van fugir vers 1710 era el *dominee* calvinista Johannes Basseliers.

en una única referència escrita que esmenta una evasió d'una plantació pertanyent a aquest Machado l'any 1690; també esmenta una referència oral dins la història saamaka que sosté que l'origen d'aquest poble es remunta a un atac no datat llançat des de la Matjáu kriki (un afluent del riu Surinam) contra una plantació no identificada. Arends destaca el fet que l'antropòleg no dóna cap argument que dugui a la conclusió que aquestes dues fonts facin referència al mateix esdeveniment històric, més enllà de la similitud fonètica entre el nom del clan Matjau i el cognom Machado. Així doncs, el que ell considera tan sols una hipòtesi ha dut altres autors, entre els quals inclou Smith, a afirmar que el desenvolupament de la llengua saamaka no pot haver tingut lloc abans del 1690.

Arends pren en consideració una altra hipòtesi, desenvolupada per l'etnòleg belga Joris Hoeree (1983), segons la qual la formació del poble saamaka se situaria uns cinquanta anys abans, cap al 1640, quan un grup d'esclaus va fugir d'una de les plantacions del capità Marshall. Així doncs, el clan Matjau no tindria res a veure amb *Machado*, sinó que derivaria de *Marshall*. Hoeree es basa en un informant saamaka que explica l'origen del clan Matjau a partir d'una evasió massiva originada en un riu anomenat alternativament *Marshall kriki* o *Matjáu kriki*. Arends afegeix una altra dada en suport d'aquesta hipòtesi extreta del diccionari de Schumann. Segons cita Arends, Schumann fa referència al clan Matjáu (Matjaru, en la versió del segle divuit) en els termes següents: «the name derives from the fact that the plantation of their former master, from whom they ran away, was located along the Matjaru kriki». Arends reconeix, però que l'accentuació sembla afavorir la hipòtesi de Machado, amb una forma anterior Matjaru, per sobre de la de Marshall; tanmateix, segons diu, al Surinam són usals altres versions del nom Marshall, com *Maréchal*, accentuat a la síl·laba final.⁷²

Pel que fa al final del període formatiu de la llengua, Arends critica també l'acceptació d'una altra hipòtesi de Price per part de certs criollistes, la qual, segons Arends, no es recolza en cap prova històrica. L'antropòleg nord-americà considera que el darrer influx significatiu de població que va rebre la comunitat saamaka fou el dels esclaus que van fugir durant la invasió de Cassard del 1712. Arends destaca el fet que,

⁷¹ SMITH (1987: 162-163).

⁷² Citat per ARENDS (2002: 153). Segons el meu parer, el comentari de Schumann no afavoreix cap de les dues opcions, ja que no cita el nom del propietari de la plantació. D'altra banda, l'etimologia a partir d'una forma *Marechál* no és del tot inversemblant (*marachál* > *marachálu* > *maracháru* > *matjáru* > *matjáu*), tot i que és força més convincent la derivació a partir de Machado.

malgrat que Price no citi cap font que pugui justificar aquesta afirmació, diversos historiadors han fet referència a partir del relat de Herlein (1718) a una gran evasió d'esclaus, més de set-cents, durant la invasió de Cassard. Més enllà de la poca fiabilitat del relat, Arends esmenta l'existència de nombrosa documentació que indica que el poble saamaka va continuar incorporant esclaus fugits durant unes quantes dècades, fins i tot després del Tractat de Pau de 1762. En conclusió, per a aquest autor no hi ha cap dada històrica que indiqui que la formació del saamaka va concloure el 1712.

Tot i que Arends destaca que a causa del lligam històric entre tots els criolls del Surinam l'estimació del període de formació del saamaka té implicacions immediates per a la reconstrucció de la gènesi de tots els criolls del Surinam, en aquest article no desenvolupa quines podrien ser aquestes implicacions. En qualsevol cas, és evident que aquesta hipòtesi fa tornar irrellevant la *Jewish slave controversy*, ja que els jueus sefardites no es van establir al Surinam fins al 1665, vint-i-cinc anys abans de la primera evasió, segons Arends. Si l'element portuguès del saamaka no té res a veure amb aquesta població jueva, cal cercar-li un altre origen. Recordem que Arends ja havia suggerit que els trets comuns del saamaka i els criolls portuguesos atlàntics es podrien explicar pel fet que els esclaus que van arribar a aquestes colònies parlessin alguna varietat o pidgin de base portuguesa.

D'altra banda, l'antropòleg Richard Price parla de la incorporació d'esclaus fugits fins al 1712 i no pas de la formació de la llengua. A més, sembla que Arends no hagi entès el punt de vista d'Smith, ja que li atribueix l'opinió que la formació de la llengua saamaka no podia començar abans de 1690 i que hauria acabat vers 1712; la visió d'Smith, per contra, és que la llengua ja havia d'estar formada el 1690, i quan es refereix al 1712 parla de la formació de la tribu saamaka i no pas de la llengua, basant-se en Price. Tampoc no és massa lògic pensar que la llengua va continuar en formació mentre van continuar arribant cimarrons, però no més enllà. Probablement tots dos fets són independents: els esclaus que s'anaven incorporant a una comunitat establerta es devien adaptar a la llengua que trobaven, introduint-hi, com a molt, algun petit canvi. Arends tampoc no discuteix la relació entre els diferents clans saamaka i el nom de propietaris de plantacions, més enllà del cas dels Matjáu. Per tant, la hipòtesi de deslligar només un dels clans en relació amb la comunitat jueva instal·lada al Surinam no sembla gaire consistent, a més d'introduir una separació tan gran entre les diverses evasions, que hauria d'implicar una distància lingüística important entre els Matjáu i els altres clans.

Personalment, em sembla molt més convincent una datació de la formació del saamaka que contempli el paper dels jueus sefardites establerts al Surinam a partir de 1665, que no pas la proposta d'Arends. Al marge del fet que aquests jueus arribessin o no amb un cert nombre d'esclaus i que aquests parlessin alguna varietat o pidgin de base portuguesa, em sembla que hi ha prou evidències de la relació entre la comunitat jueva majoritàriament lusòfona i l'element portuguès del saamaka. D'altra banda, la proposta de Ladhams implica un període de temps molt curt per a la formació d'un crioll portuguès al Surinam, el djutongo, a partir de l'arribada dels jueus el 1665 i la posterior creació del saamaka, entre 1690 i 1710, a partir del protosranan, el djutongo i les llengües africanes dels esclaus —aquest període seria força més curt que el de la formació de l'sranan si s'hagués esdevingut al mateix Surinam. A més, si la datació de Price de la primera evasió col·lectiva és correcta, cal tenir present l'argument d'Smith segons el qual el saamaka hauria d'estar ja format en aquest moment, ja que altrament la llengua mostraria una major variació dialectal. La hipòtesi d'Smith, malgrat la manca d'evidències històriques clares, sembla oferir una explicació més plausible.

2.2. *La història saamaka*

De manera força excepcional tenim accés a la història saamaka gràcies a un intens treball de recerca dut a terme per l'antropòleg Richard Price. Ens detindrem en alguns episodis que presenten interès pel que fa a la llengua, especialment amb l'etapa de formació. Retrobarem, entre d'altres aspectes, arguments als quals ja s'ha fet referència, com la identificació entre el clan matjau i el cognom Machado. Aquesta informació, d'altra banda, ens ajudarà a dibuixar el passat i el present de la comunitat saamaka.

Ens centrarem bàsicament en la història antiga dels saamaka, de la qual s'ocupa Price en el seu treball sobre els *fési tén* 'primers temps'; aquest període s'estén aproximadament fins al 1800, ja que el tractat de pau amb els blancs obre una nova etapa en la vida de la comunitat. Segons explica Price, aquesta etapa històrica es distingeix del passat recent per la seva força i perillositat, «elle est la source de l'identité collective; elle contient les vraies racines de ce que signifie “être Saamaka”». ⁷³ El perill

⁷³ PRICE (1983: 17).

procedeix de la utilització específica que se'n fa en les pràctiques socials: el passat recent que influeix la vida quotidiana només sol afectar individus concrets o grups familiars restringits; en canvi, els primers temps afecten col·lectivitats més grans, com els clans, que vinculen de manera matrilineal la seva procedència a un grup original d'esclaus rebels. De la història dels antics, se'n deriven els drets territorials, els béns rituals i les relacions entre els clans. Un altre aspecte fonamental és mantenir ben viu el record de l'esclavatge:

«L'identité collective des Saamaka procède d'une seule dichotomie, celle qui oppose la liberté à l'esclavage. Dans le vécu saamaka, les Premiers Temps jouent un rôle idéologique; conserver leur souvenir, c'est un façon de dire "jamais plus". Un jour j'entendis un homme dire à un autre: "Si nous oublions les hauts faits de nos ancêtres, comment saurons-nous éviter de retomber dans l'esclavage des Blancs?" Je pourrais aussi évoquer ces paroles mémorables de Peléki me disant un jour: "C'est bien la seule chose en laquelle tous les Marrons croient. C'est plus fort que tout le reste... C'est bien la plus grande frayeur partagée par tous les Marrons: un jour, ces temps-là [de l'esclavage et des luttes pour la liberté] reviendront".»⁷⁴

La perillositat que comporta aquest passat va dificultar força la tasca de Price, ja que no es tracta d'un saber conegut per tothom o citat obertament, i encara menys si l'interlocutor és un blanc. En les seves llargues estades en territori saamaka durant els anys 60 i 70, Price va aconseguir dissoldre algunes reticències, en part a causa dels canvis socials que començaven a posar en perill la preservació d'aquest saber. Malgrat tot, Price es mostra convençut que els materials continguts en el seu llibre «ne constituent que le haut d'un iceberg fait de l'ensemble de ce que les Saamaka ont retenu collectivement du savoir lié aux Premiers Temps».⁷⁵

Tot seguit reproduïu dos textos que relaten la fundació del clan Matjáu, amb la fugida dels seus primers membres, els germans Lánu i Ayakô, que gaudeixen d'un gran respecte i veneració entre els membres actuals del clan. De fet, Ayakô va arribar a ser el cap suprem de tots els saamaka a la selva, no reconegut pel govern colonial, el qual, però, va morir abans del tractat de pau. En aquests textos apareixen algunes mostres prou contundents de la brutalitat del sistema esclavista, presentades com a causa directa de la determinació de fugir de la plantació.

⁷⁴ PRICE (1983: 26)

⁷⁵ PRICE (1983: 48).

La fuite de Lánu

Sa femme —je ne sait pas si c'était sa compagne ou vraiment sa femme— travaillait dans la maison du Blanc. Un jour elle a donné un peu d'eau à son mari ([il chuchote:] mais on m'a dit qu'en réalité c'était du jus de canne, puisque c'était la seule 'eau' que le Blanc buvait). Eh bien, ils ont vu ça et ils ont dit: "La femme a donné à Lánu du jus de canne!" et ils l'ont fouettée. Ils l'ont battue à mort. Puis ils l'ont emmenée chez Lánu et ils on dit: "Regarde un peu ta femme." Ensuite ils ont fouetté Lánu jusqu'à ce qu'il perde connaissance et ils l'ont laissé à terre. Alors l'esprit de sa femme et entré dans sa tête et il s'est levé tout à coup et est parti en courant vers la forêt. Le Blanc a vu ça et il a dit: "Lánu est parti!" Mais ses hommes lui ont répondu: "Il ne vivra pas, à l'heure qu'il est, c'est comme s'il était déjà mort."

Quand il est arrivé dans la forêt, Lánu a couru, à droite et à gauche, appelant sa femme, essayant de la retrouver. Cette femme venait du Dahomey; on l'appelait Osíma du Dahomey. Bon, il a continué à l'appeler et à l'appeler encore jusqu'à ce qu'il soit bien au fond de la forêt. Finalement l'esprit de la forêt [*apúku*] qui s'appelait Wámba a répondu à son appel. Et Wámba est entrée en possession de Lánu et l'a emmené directement à un endroit où vivaient quelques Indiens. Ces Indiens l'ont bien accueilli, ils se sont occupés de lui et lui ont donné à manger. Et il a vécu là-bas avec eux. (Ojtúju, 13 août 1976.)⁷⁶

L'évasion d'Ayakô

[Le jeune frère de Lánu] Ayakô avait une soeur [appelée Sééi] dans la même plantation. Un jour, elle était au travail avec son enfant attaché derrière son dos. L'enfant s'est mis à pleurer mais le Blanc n'a pas voulu qu'elle s'assoie pour l'allaiter. Mais l'enfant continuait à pleurer. Elle continuait à travailler. L'enfant continuait à pleurer. Alors le Blanc l'a appelée et lui a dit: "Amène-moi l'enfant, je vais m'en occuper." Elle a donc détaché son enfant, le lui a donné et est retournée au travail. Il a pris l'enfant par les pieds et lui a mis la tête dans un seau d'eau jusqu'à ce qu'il meure. Alors il a appelé la femme et lui a dit [sur un ton bourru]: "Viens, prends l'enfant et attache-le à ton dos." Elle la fait. Elle est retournée travailler jusqu'au soir, quand ils libèrent les esclaves de leur travail. L'enfant était raide mort.

Alors, Dabítatá [Ayakô]⁷⁷ a vu ça et a dit: "Quel malheur! C'est la fin de ma famille! Ma soeur n'a plus qu'un seul enfant et quand elle reprendra le travail demain, si l'enfant pleure, le Blanc va recommencer. Je serais témoin de l'extermination des miens." [A ce point du récit, Kála a commencé à verser une libation de rhum, puis il a prié les ancêtres, pendant plusieurs minutes, pour leur demander de lui pardonner de me parler de ces événements. Puis il a repris le fil de son récit:] "Pourtant, lorsque j'étais en Afrique, je n'étais pas n'importe qui! Je vais faire un gros effort et voir si les pouvoirs que j'avais là-bas ne se sont pas détériorés depuis que je suis parti." Alors il s'est préparé [selon les rites] jusqu'à ce qu'il soit fin prêt. Et il s'est échappé. Il s'est enfui avec sa soeur et la petite fille de celle-ci. ([Dans un murmure:] On pensait qu'il était humainement impossible de s'échapper de ce quartier d'esclaves, mais il l'a fait!)

En arrivant à la lisière de la forêt, il a déclamé son titre: "C'est moi-même! *Okúndo bi okúndo*. Le plus grand de tous les animaux. Je n'ai peut-être pas de fer [d'outil], mais je suis encore capable d'élever ma famille!" Ensuite il est entré dans la forêt et a continué jusqu'au soir. Il n'avait avec lui que laalebasse [du gran óbia] Lámba. Chaque fois qu'ils avaient faim, ils mangeaient simplement ce qu'il y avait dans cettealebasse. C'était ce que nous mangions dans ce temps-là. Lámba nous a nourris. (Kála, 5 juillet 1978.)

⁷⁶ PRICE (1983: 77, § 1).

⁷⁷ La denominació *Dabítatá* significa 'pare de Dabí'. Es tracta d'una manera eufemística d'anomenar Ayakô, ja que es tracta d'una figura cabdal de la història saamaka dotada d'una certa àurea sobrenatural, com s'explica tot seguit; aquest fet exemplifica també la perillositat dels personatges i les situacions dels primers temps. D'altra banda, aquesta mena de denominacions, a partir d'un lligam de parentiu, són habituals entre els saamaka, no només per evitar un nom tabú, sinó també amb d'altres connotacions lligades al respecte o al nivell de relació.

Ayakô s'est évadé pour rechercher son frère aîné Lánu. Il l'a retrouvé et a vu que les Indiens s'étaient bien occupés de lui, qu'il se trouvait bien là-bas. Lui aussi a trouvé beaucoup de choses à manger chez eux. (Otjútju, 13 août 1976.)

Lánu avait eu une conversation importante avec Ayakô, il lui avait dit: "Jamais plus je ne retournerai là où sont des Blancs, mais si toi tu souhaites prendre [libérer] des gens, tu peux y aller. Mais plus jamais les Blancs et moi nous ne nous rencontrerons." Il avait aussi mis Ayakô en garde "Quand je serai mort, surtout ne le dis jamais aux Blancs." (Otjútju, 13 août 1976.)

Lánu a préparé Ayakô pour son retour à la plantation parce que c'était un gran *óbiama*. De ce voyage Ayakô est revenu avec un homme appelé Kwémayón, un autre gran *óbiama* qui depuis ce temps-là est toujours resté avec lui. (Otjútju, août 1975.)⁷⁸

Com tots els descendents dels esclaus portats a Amèrica —la comunitat afroamericana dels Estats Units n'és una mostra—, els saamaka tenen molt present el seu origen africà. Price explica una anècdota que il·lustra aquesta consciència africana i també la preocupació que han anat prenent els saamaka per la pèrdua del saber tradicional arreu del món davant la "modernització dels blancs". Tebíni, el millor historiador saamaka sobre els primers temps, va anar a Lagos com a membre de la delegació del Surinam per participar en un festival d'art i cultures negres. Tebíni havia estat sempre orgullós de recordar dues salutacions "autènticament africanes" (que ni s'usen ni són comprensibles en saamaka) que els seus avantpassats havien portat de l'Àfrica. Segons explica, però,

«J'ai essayé de saluer de la sorte un vieux Africain [au Nigeria], mais il n'a pas bronché. Je recommence. Il me dévisage. Alors là, je lui dis [sur un ton de réprimende, en langue saamaka —qu'il ne peut pas, bien sur, comprendre]: Vous avez appris l'anglais, vous ne connaissez donc plus notre prope langue!»⁷⁹

En els textos trobem l'atribució de poders sobrenaturals als primers ancestres Matjáú, que, de fet, es fa extensiva en bona part a tota la generació de saamaka que havia nascut a l'Àfrica:

«Somme toute, les Saamaka ne conçoivent pas que leurs chefs nés en Afrique soient à proprement parler morts —ils ont disparu, sous leur aspect familial, mais ont continué à jouer un rôle capital parmi les vivants. Les Saamaka d'aujourd'hui affirment que leurs premiers ancêtres très puissants n'ont pas été enterrés. Otjútju, par exemple, affirme: "Un jour Lánu est entré dans la forêt et on ne l'a plus revu. On n'a pas trouvé son corps pour l'enterrer." De la même façon, le capitain Góme, parlant de la figure équivalente du clan awaná disait: "Personne ne sait où est allé Vumá. On ne l'a pas retrouvé pour l'enterrer. Peut-être il est retourné en Afrique. On ne sait tout simplement pas. Il a disparu." (Puisque Vumá, comme certains autres Saamaka nés en Afrique, pouvait voler, l'éventualité de son retour en Afrique était tout à fait possible.)»⁸⁰

⁷⁸ PRICE (1983: 79-82, § 2 i 4-6).

⁷⁹ Citat per PRICE (1983: 49).

Els saamaka han guardat també el record dels noms de diversos indrets africans d'on provindrien els seus avantpassats: Aladá es pot identificar amb Allada o Ardra, un gran port d'embarcament d'esclaus a l'actual Togo; Anagó és el terme ewe per als ioruba de Nigèria; Asantí i Komantí fan referència al port de Koromantin on els neerlandesos van embarcar esclaus de les ètnies fanti i aixanti; Dáume remet al regne de Dahomey; Luángo es el nom del port a l'embocadura del Congo des d'on es van embarcar esclaus parlants de llengües bantus cap al Surinam, etc.⁸¹

A més de topònims i etnònims, el saamaka ha conservat un cert percentatge de mots d'origen africà, força elevat en comparació amb els altres criolls del Surinam i de la resta d'Amèrica. Igualment, han perviscut un seguit de llengües esotèriques o rituals, a les quals ja he fet referència, relacionades amb les principals llengües de substrat: així doncs, del gbe derivarien el papá, usat pels saamaka i els aluku, i el fodú, usat a la comunitat sranan; del kikongo, el luángo i el púmbu, usats pels saamaka, i del twi, el kromanti (o altres varietats d'aquest nom), present entre els saamaka, els aluku i la comunitat sranan, entre d'altres. Es tracta d'un aspecte poc estudiat atesa la dificultat que implica la naturalesa religiosa del context d'utilització, però que presenta un gran interès des de diferents punts de vista. D'entrada, podrien proporcionar-nos dades sobre la formació i l'evolució de la llengua, així com del paper que hi van tenir les llengües africanes. Més enllà, plantegen també interrogants pel que fa a l'adquisició: cada llengua està vinculada a un o diversos esperits i és només a través de la possessió que adquireixes la capacitat de parlar-la. No és clar si l'exposició a aquestes llengües en les cerimònies en què s'utilitzen pot ser suficient per adquirir-les de manera inconscient i que *s'activin* si es produeix una possessió. Evidentment, caldria disposar de més informació sobre la naturalesa d'aquestes llengües i, concretament, sobre la distància respecte al saamaka per poder arribar a alguna conclusió. En qualsevol cas, els tabús que envolten la pràctica religiosa dificulten seriosament la investigació en aquest àmbit. Durant el meu treball de camp, tanmateix, he tingut l'oportunitat d'escoltar una llengua ritual, però no es tracta de cap de les que apareixen a la bibliografia. La llengua en qüestió s'anomena *ingi tongo* 'llengua índia' i correspon a un esperit amerindi; cal suposar, per tant, que pot tenir relació amb una llengua ameríndia i no pas africana. Com veurem tot seguit, la relació dels saamaka amb els amerindis fou força intensa i

⁸⁰ PRICE (1983: 74).

⁸¹ PRICE (1983: 120 n. p.).

encara avui els esperits amerindis gaudeixen d'un gran respecte. També he sentit a parlar d'una llengua parlada pels esperits de l'aigua, anomenada *wata tɔngɔ* 'llengua de l'aigua', sobre la qual no tinc cap informació per especular sobre un possible origen.

L'actuació dels amerindis en aquests relats és absolutament positiva i gairebé providencial, ja que és el déu de la selva qui dirigeix Lánu, que es troba malferit, vers els indis. Aquests acullen els fugitius i els ajuden a sobreviure en un medi que desconeixen:

«Les Matjáu sont conscients que les Indiens et les Africains partageaient la même condition d'esclaves dans les plantations. En effet, on m'a parfois dit que "les Indiens se sont enfuis d'abord et, ensuite, puisqu'ils connaissaient déjà la forêt, ils sont revenus et on libéré les Africains". A part quelques exceptions individuelles, les relations entre les premiers évadés et les Indiens qui vivaient relativement à proximité des zones côtières sont qualifiées par les Matjáu de liens de solidarité.»⁸²

Hi ha d'altres textos que fan referència a aquesta relació amb els amerindis. El més remarcable és el cas de Kaási, el fundador del clan Lángu. Pel que sembla, Kaási va fugir de la plantació amb dues dones: una que havia vingut amb ell des de l'Àfrica, anomenada Amímba, i una altra dona índia, que es deia Talí. La fracció del clan Lángu que comprèn la descendència de Kaási es troba dividida en dos subgrups, que parteixen d'aquestes dues dones, ja que el sistema de parentiu saamaka és matrilineal:

Les descendants d'Amímba s'appellent "Gaan Kaapátu", les descendents de l'Indienne s'appellent "Pikí Kaapátu". (Voilà pourquoi ces gens sont aussi "rouges", encore de nos jours. Comme des Indiens. Leur peau est rouge!) Piyái était l'óbiana de Kaási. L'óbia des Indiens est le plus fort de tous! [...] (Métisèn, 31 juillet 1978.)⁸³

El xaman indi de Kaási, Piyái, era el germà de la seva esposa Talí. En aquest relat també s'explica que Kaási va trobar una dona índia a la selva i la va oferir a Piyái, que era solter. Més tard, però, Kaási va cometre adulteri amb la dona de Piyái. Això va fer que Talí i Piyái abandonessin Kaási, i quan Piyái va morir va esdevenir un esperit venjador (*kúnu*) que ha actuat contra els descendents de Kaási fins a l'actualitat. Al comentari sobre aquest episodi Price fa referència a diferents aspectes d'aquestes relacions entre els africans i els amerindis:

«Les relations étroites entre Indiens et Africains aux premiers temps de la colonisation, en tant que compagnons de labeur, poursuiviers de Marrons ou conspirateurs associés lors des rébellions, sont encore une fois confirmées par un détail ici prosaïque, le fait que Kaási

⁸² PRICE (1983: 81).

⁸³ PRICE (1983: 125, § 50).

avait eu deux épouses en esclavage: l'une indienne, l'autre africaine. Comme Ayakô, Kaási voyageait toujours avec son ôbiama personnel, ici l'Indien Piyái (dont le nom signifie 'chaman' dans les langues indiennes du Suriname). C'est à Piyái, le beau-frère de Kaási, qu'on a confié le savoir sur son bien le plus sacré, son dieu loángo; et l'on dit que Piyái avait enseigné à Kaási le *dángara óbia* —la magie qui rend invisible. Le rapt d'une femme indienne, suivi du mariage, [...] constitue un thème que l'on retrouve dans les traditions des autres clans. Ce pratiques ont dû par conséquent être assez fréquentes.»⁸⁴

Malgrat que aquestes relacions no sempre van ser amistoses, ja que els blancs en ocasions van utilitzar uns i altres per als seus propis interessos, en general van ser positives i força estretes. A més, els businengue van aprendre dels amerindis coneixements sobre la vegetació i els animals, així com diverses tècniques (sistemes de pesca, utensilis per consumir determinats tipus d'aliments, etc.) per poder sobreviure en un entorn que els era desconegut. Com a testimoni d'aquesta interacció hi ha un seguit de manlleus presos de llengües ameríndies en el saamaka i en les altres llengües businengue, i també alguns mots businengue en llengües ameríndies. També hi ha constància de l'existència d'un pidgin format per una llengua businengue, el ndjuka, i dues llengües ameríndies, el trio i el wayana, utilitzat per les comunitats esmentades en el comerç i altres tipus de relacions.⁸⁵

Un altre fragment interessant pel que fa a la relació amb els amerindis és el que fa referència als *deux-doigts*:

Les Túfingaluángo étaient une sorte d'Indiens. Ils n'avaient que deux doigts... Les Indiens luángo peuvent survivre très longtemps dans la forêt. Ils sont très féroces et sauvages. Ils sont toujours là dans les bois. Les Nasí les ont pourchassés et puis les ont ramenés avec eux. Ils sont devenus comme des parents. L'un d'entre eux était Ma Kondè. (Tebini, 11 juillet 1978.)⁸⁶

Segons les fonts europees consultades per Price, al principi dels anys 1760 entre vuit i deu individus d'origen no saamaka amb diferents nivells de malformació genètica vivien amb el clan Nasí; probablement s'havien separat d'un grup amerindi més important que s'hauria barrejat amb cimarrons no saamaka. Price creu que si els Nasí recorden aquesta història és perquè aquests indis deuen ser els ancestres d'un dels seus llinatges. Sembla que en els temps pròxims a la signatura de la pau, alguns caps saamaka haurien exagerat la importància d'aquest petit grup per tal que fossin reconeguts com una unitat i es beneficiessin dels tributs. En nota a peu de pàgina, Price

⁸⁴ PRICE (1983: 125-126).

⁸⁵ Sobre els manlleus amerindis en saamaka i el Ndjuka-Trio Pidgin, vegeu l'apartat 2.3. del capítol III.

⁸⁶ PRICE (1983: 252, § 184).

comenta que a la mateixa època un cap saamaka va fer esforços semblants a favor d'un petit grup d'indis akurio que vivien amb els Matawái.⁸⁷ Aquesta propaganda saamaka dels *deux-doigts* va provocar un gran interès entre els blancs, fins al punt que en van acabar enviant un cap a Paramaribo per exhibir-lo com a curiositat; també se'n conserven alguns dibuixos. Un administrador colonial en va donar algunes informacions, en general força imaginatives; fa, però, alguns comentaris interessants. D'una banda, comenta que els akurio que viuen amb els saamaka els prenen per negres més que no pas per indis, ja que tenen l'aspecte de ser mestissos indis i africans; això mostra que hi devia haver diferents nivells d'integració entre totes dues comunitats.⁸⁸ També diu que els espanyols havien atacat els *deux-doigts* feia sis o set anys, i que aquests conservaven algunes proves de la batalla. Price no fa cap comentari sobre aquesta darrera afirmació, però resulta curiosa aquesta referència a espanyols al Surinam a mitjan segle XVIII.⁸⁹

Evidentment, un altre aspecte fonamental de la història saamaka és la lluita que van mantenir contra els blancs durant prop d'un segle i que va acabar amb una pau signada el 1762. Hi ha diversos episodis que relaten assalts a plantacions per alliberar-ne els esclaus; sovint es tracta de les antigues plantacions dels evadits o del rescat de familiars. Un d'aquests episodis explica el que Price ha identificat com la primera gran evasió d'una plantació surinamesa, cap al 1690.

Le gran raid

Quand ils étaient là [la crique Matjáu], Ayakô est retourné une deuxième fois dans leur ancienne plantation pour libérer des gens. Lánu, de nouveau, l'a préparé. Ils avaient réuni un grand conseil dans la forêt. Tu sais, le Blanc qui avait fouetté Lánu ne possédait pas qu'une seule plantation. Ils ont décidé de mettre le feu à une autre, différente de celle où Lánu avait été fouetté, parce qu'ils savaient qu'ils trouveraient plus d'outils là-bas. C'était la plantation sur la Cassewinica où se trouvaient beaucoup d'esclaves. Ils connaissaient tout de cette plantation depuis l'esclavage. Alors ils ont attaqué. C'était la nuit. Ils ont tué le chef de la plantation, un Blanc. Ils ont tout pris, tout ce dont ils avaient besoin. Puis ils ont mis la plantation à sac, ont brûlé les maison et sont partis en courant. (Ojtútju, 12 août 1978.)⁹⁰

⁸⁷ Aquesta informació sobre l'ètnia concreta d'alguns dels indis que van tenir un contacte estret amb els saamaka resulta interessant de cara a identificar manlleus amerindis en saamaka. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'apartat 2.3. del capítol III.

⁸⁸ No s'explica, però, quin va ser el destí d'aquest grup d'indis akurio.

⁸⁹ Seria interessant obtenir més informació sobre aquest punt. Ja hem vist que alguns autors opinen que la presència de jueus hispanoparlants devia ser més important del que s'ha considerat, tot i les poques traces lingüístiques que han quedat de l'espanyol en saamaka.

⁹⁰ PRICE (1983: 86-86, § 9).

Segons explica Price, aquest és l'esdeveniment més antic per al qual ha pogut establir un lligam entre la visió històrica dels saamaka i els documents dels arxius. Els Matjáu sempre han afirmat que es tracta de la primera evasió col·lectiva que es va produir al Surinam, i la recerca de Price sembla confirmar-ho. L'antropòleg fa referència a una publicació del segle XVIII en què David de Ishak Cohen Nassy, a partir d'arxius portuguesos que ja no es conserven, reconstrueix l'esdeveniment que descriu com la primera revolta d'esclaus al Surinam:

«Il y eut dans l'année 1690, une révolte dans une plantation située sur la crique de Cassewine, derrière la savane, appartenant à un Juif nommé Imanuël Machado, où après avoir tué leur maître, ils s'enfuirent emportant tout ce qu'il y avoit avec eux... Les Juifs... dans une course qu'ils firent contre les rebelles... en tuèrent beaucoup & en emmenerent quelques uns qui furent punis de mort sur le lieu même» (Nassy 1788: 76)⁹¹

És a partir d'aquesta referència, a més d'altres elements que hi donen suport, que Price estableix el lligam entre el clan Matjáu i el jueu portuguès Machado, propietari de la plantació on s'hauria produït aquesta evasió. Aquest text, a més, permet fer una datació força fonamentada de l'episodi i, per tant, dels inicis de la comunitat saamaka.

També trobem un seguit d'episodis que relaten enfrontaments entre els saamaka i els blancs, que es van succeir fins al tractat de pau de 1762. Price esmenta referències trobades en arxius a més de cinquanta grans expedicions militars contra els saamaka entre 1710 i 1762, a les quals s'han d'afegir les nombroses operacions realitzades després d'evasions importants. Com en tota guerra, els episodis recorden grans desfetes i triomfs importants. Els blancs utilitzaven sovint esclaus en les seves operacions contra els cimarrons, però sovint hi havia desercions, de manera que aquests esclaus acabaven convertint-se en cimarrons. També hi havia, però, espies i contraespies. Els relats saamaka fan referència als fugitius solitaris, que eren observats amb desconfiança i sovint eren assassinats davant la sospita que fossin espies dels blancs. D'altra banda, els saamaka també enviaven espies, que es deixaven capturar pels blancs i els donaven informacions falses en els interrogatoris, que normalment acabaven amb la mort del capturat.

El llibre conclou amb la signatura del tractat de pau amb els blancs el 19 de setembre de 1762, després d'un cert període de delicades negociacions, i amb la intervenció d'un cap ndjuka, grup que havia arribat a un acord de pau amb els

⁹¹ Citat per PRICE (1983: 86).

neerlandesos el 1760. El tractat de pau, que establia la fi de les hostilitats entre els dos bàndols, reconeixia la llibertat dels saamaka, així com la propietat dels territoris que ocupaven; els saamaka, per la seva banda, es comprometien a no ajudar ni acollir esclaus fugits de les plantacions —tot i que no sempre van complir aquest acord— i acceptaven la presència al seu territori d'un governador colonial. El tractat de pau obre una nova etapa en la història dels saamaka, que el mateix Price ha tractat en altres obres⁹², una de les conseqüències que va tenir fou l'arribada de grups de missioners i la consegüent conversió al cristianisme d'alguns grups o individus, i, en general, una creixent interacció amb els blancs —tot i que aquesta interacció s'ha mantingut força limitada fins a la segona meitat del segle XX.

Aquesta selecció de textos, a més d'introduir-nos en la història antiga i l'organització social dels saamaka, aporta dades interessants pel que fa a la llengua. Per exemple, en relació amb les llengües africanes que van actuar com a substrat, de les quals han subsistit diversos elements (vocabulari, llengües rituals amb un alt component lèxic africà o referències geogràfiques sobre l'origen dels primers avantpassats). També sobre la relació amb els amerindis, que es tradueix en un seguit de manlleus d'aquest origen en saamaka. Un altre element destacable és la datació de la primera gran evasió, que hauria tingut lloc el 1690, —identificada per Price a partir de textos saamaka i neerlandesos—; aquest fet ens proporciona una referència interessant sobre la periodització de la formació de la llengua, ja que pot ser interpretada com un límit temporal màxim.

2.3. *El saamaka avui*

Les dades presentades en aquest apartat provenen de la meva observació directa durant les estades a la Guaiana Francesa i el Surinam, dutes a terme entre els anys 2001 i 2005, de converses amb diverses persones —especialment membres de la comunitat saamaka i lingüistes de l'IRD— i de la bibliografia consultada.

2.3.1. El nombre de parlants

L'absència de dades oficials sobre el nombre de parlants de les llengües

⁹² Vegeu especialment *Alabi's World* (1990).

businengue, derivada del fet que molts d'aquests parlants es troben en situació il·legal i de la manca d'informació de tipus ètnic o lingüístic en els censos, ha dificultat molt la tasca d'establir un nombre fiable de parlants, tant global com per a cadascuna d'aquestes llengües.

Malgrat això, recentment, l'antropòleg nord-americà Richard Price ha establert noves estimacions basades en el seu treball de camp, en informacions d'altres investigadors i en les dades censals disponibles, que fan pujar espectacularment les xifres proposades anteriorment.⁹³ Aquestes xifres, segons explica el mateix autor, establien que cap al 1900 hi havia un total de 9.600 businengue, distribuïts de la següent manera: aproximadament 4.000 ndjuka, 4.000 saamaka, 600 matawai, 400 aluku, 400 paamaka i 200 kwinti. Cap al final dels anys seixanta, a partir de les dades aportades pel treball de camp antropològic i pel primer però poc fiable cens governamental de l'interior del Surinam, les estimacions es van elevar fins als 36.500-46.500 businengue: 15.000-20.000 ndjuka i el mateix nombre de saamaka, 2.000 matawai i el mateix nombre d'aluku i paamaka, i prop de 500 kwinti. Als anys 90 i fins a l'aparició d'aquest treball de Price, hi havia un cert consens a considerar que el nombre de businengue voltava les 55.000 persones: 24.000 ndjuka i el mateix nombre de saamaka, entre 2.000 i 2.500 matawai, així com aluku i paramaka, i uns 500 kwinti.

Les estimacions de Price, en canvi, arriben fins als 117.000 businengue, distribuïts segons l'ètnia i el territori tal com descriu la taula que reproduïx tot seguit:

	Suriname "interior"	Paramaribo	F.G. interior	F.G. coast	Netherlands	Total
Ndjuka	24.000	8.000	3.000	11.000	4.500	50.500
Saamaka	25.000	7.000	—	14.500	4.000	50.500
Aluku	—	—	3.900	2.000	100	6.000
Paamaka	2.300	500	500	2.300	400	6.000
Matawai	1.000	2.900	—	—	100	4.000
Kwinti	170	400	—	—	30	600
Total	52.470	18.800	7.400	29.800	9.130	117.600

⁹³ PRICE (2002).

Segons aquesta estimació, doncs, el saamaka tindria uns 50.500 parlants, als quals caldria sumar els 4.000 parlants de matawai. Una de les dades destacables de l'estudi de Price és el nombre de businengue establerts a la Guaiana Francesa, 37.200 segons aquest autor: 2.800 paramaka, 5.900 aluku, 14.000 ndjuka i 14.500 saamaka. Aquesta xifra queda molt lluny de la percepció general respecte de la presència de població businengue en aquest territori. El mateix Price cita unes afirmacions de Christiane Taubira-Delannon, diputat de la Guaiana a l'Assemblea Nacional Francesa, segons les quals tot just n'hi hauria uns 7.000, així com un article aparegut al diari *Libération* l'any 1999 que xifra en 4.000 el nombre de businengue a la Guaiana.

Price afegeix a aquestes dades un nombre creixent de businengue, potser uns quants centenars, establerts als Estats Units (principalment a Los Angeles, Nova York, Miami i Boston), i un petit nombre d'aluku a la França metropolitana.

Tot i que es tracta d'estimacions sobre el nombre d'individus pertanyents a cada grup ètnic, i no pas de dades de caràcter lingüístic, si tenim en compte que, en la seva gran majoria, els businengue parlen les seves respectives llengües, el nombre de parlants no es deu allunyar significativament de les dades proposades per Price. Malgrat això, cal prendre en consideració la incidència dels matrimonis interètnics que, tal com remarca Price, poden tenir conseqüències sobre la identitat i l'etnicitat, i també sobre la llengua. Aquesta mena de matrimonis són força freqüents, i fins i tot augmenten, entre businengue pertanyents a grups diferents; són força més estranys, en canvi, els que impliquen individus no businengue. Price explica, per exemple, que mentre els casaments entre homes saamaka i dones d'altres grups businengue són habituals des de fa dècades, per primera vegada un petit nombre de dones saamaka ha començat a casar-se amb homes aluku o ndjuka.

2.3.2. La situació legal

Des del punt de vista legal, el saamaka, com la resta de llengües businengue, no gaudeix de cap mena de reconeixement oficial en cap dels territoris on es parla.

Al Surinam, la llengua oficial és el neerlandès, tot i que l'sranan tongo, a més de ser la llengua materna d'un cert percentatge de la població, funciona com a llengua franca entre els diversos grups ètnics i lingüístics del país.

Segons les dades de Holm, en un obra del final dels anys vuitanta, l'sranan era la llengua materna dels criolls, que representen un 31 % de la població, i la segona (o de

vegades la primera) entre els descendents de població procedent de la Índia, un 37 %, i entre els descendents de javanesos, un 15 % de la població. A l'interior, segons Holm, sovint és entesa per parlants dels altres criolls de base anglesa, és a dir, les llengües businengue, i en menor mesura, pels amerindis, que representen tot just un 2,6 % de la població.⁹⁴ El mateix Holm qualifica de complexa la situació sociolingüística del Surinam:

«Today the sociolinguistic situation in Surinam is complex. The prestige of sranan has been growing along with nationalism since 1950s; it is associated with national unity and the young country's special identity as distinct from that of the Netherlands, but it is also associated with the Creoles as an ethnic group (Essed 1976), making its spread a sensitive issue for the Surinamese of Asian descent, who feel they are under-represented in the new elite. Dutch appears to have spread as the language of that new elite, although Sranan is heard more in broadcasting now and has been used on state occasions (Eersel 1982). The tendency seems to be toward ever greater code-switching by an increasingly multilingual population (ibid.). According to Westmaas (1982), Suriname now has multi-dimensional diglossia with different uses of Dutch, Sranan, and the home language of the different ethnic groups, i.e. varying rules for language choice depending on the formality of the situation, the intimacy of the interlocutors, and their ethnicity.»⁹⁵

L'sranan és també força utilitzat en determinades zones de la Guaiana, tal com s'explica en un document de treball sobre les llengües d'aquest departament d'ultramar elaborat l'any 2000:

«à l'origine langue des créoles du Surinam, elle est la langue véhiculaire la plus répandue de ce pays, et sert également de véhiculaire dans l'Ouest guyanais (région de Saint Laurent) et dans tous les échanges sur le fleuve Maroni. Elle est utilisée dans les échanges extra-communautaires (entre Noirs Marrons et Amérindiens; entre Noirs Marrons et Créoles guyanais; entre Noir Marrons et Métropolitains).»⁹⁶

En aquest mateix document es fa esment d'una mena de koiné interdialectal, sembla que amb elements businengue i sranan, que s'està constituint al voltant del riu Maroni i a Saint Laurent, anomenada *langue du fleuve*.

Pel que fa a la Guaiana Francesa, aquest territori té l'estatus de *département d'outre-mer* (DOM) de l'Estat francès des de 1946, de manera que la política lingüística d'aquest territori es troba sota la jurisdicció de França i ara també, en major o menor mesura, de la Unió Europea. Cal dir que, fins al moment, França no ha ratificat la Carta

⁹⁴ HOLM (1988: 433-434).

⁹⁵ HOLM (1988: 436).

⁹⁶ *Les langues de Guyane* (2000: 33). Es tracta d'un estudi elaborat per lingüistes de diversos organismes sobre les llengües de la Guaiana, encarregat pel Ministeri de Cultura francès: *Les langues de Guyane (document de travail)*, IRD (Institut de Recherche pour le Développement) – Laboratoire des Sciences Sociales – Centre de Cayenne; CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) – CELIA (Centre d'Étude des Langues Indigènes d'Amérique), 10 d'octubre de 2000.

europea de les llengües regionals i minoritàries. Malgrat això, el Ministeri de Cultura d'aquest país i la Délégation Générale à la Langue Française van encarregar al director de l'Institut National de la Langue Française, M. Bernard Cerquiglini, d'elaborar d'una llista de les llengües potencialment afectades per les disposicions de la Carta. Aquest inventari, presentat el febrer de 1999, inclou 75 llengües. Després de Nova Caledònia, on es parlen 28 llengües kanak, la Guaiana Francesa és el territori més políglota, amb 10 llengües que reuneixen les característiques de llengües regionals. Entre aquestes deu llengües, hi trobem les llengües businengue parlades a la Guaiana, és a dir, el saamaka i el grup ndjuka-aluku-paramaka.⁹⁷

Ara com ara, però, el francès és l'única llengua oficial i funciona també com a llengua vehicular dominant, tot i que hi ha d'altres llengües que fan la mateixa funció en determinades situacions i/o indrets: el crioll guaianès de base francesa, l'sranan i la koiné a la qual ja he fet referència. La legislació lingüística francesa referent a les llengües regionals en general o a les llengües de la Guaiana en concret és extremadament reduïda i d'abast molt limitat.⁹⁸

2.3.3. L'ensenyament

La manca de reconeixement institucional va molt lligada a l'absència del saamaka en l'àmbit escolar. El fet que no s'hagi consolidat un sistema d'escriptura consensuat és una altra realitat important en relació amb aquesta qüestió, com veurem.

Al Surinam la docència es fa íntegrament en neerlandès en tots els nivells de l'ensenyament. Aquest fet planteja dificultats als infants saamaka, ja que desconeixen aquesta llengua quan arriben als centres escolars. A més, l'índex d'escolarització al territori tradicional és molt baix, principalment perquè només hi ha escoles en alguns pobles, de manera que molts nens s'han de desplaçar per anar a l'escola i els pares han de pagar el transport en piragua. Durant la meua estada l'any 2005 vaig poder constatar que la major part del nens d'un dels pobles on hi ha un centre escolar, Masia Kiiki, estaven escolaritzats; en canvi, en un poble proper, Tu Maipa, només hi havia tres nens que anessin a l'escola, ja que s'havien de desplaçar fins a Masia. També vaig tenir l'oportunitat de parlar amb un mestre d'aquesta escola, que acull uns cent-quaranta infants des del quatre fins als setze anys. Segons em va explicar tots els mestres

⁹⁷ *Les langues de Guyane* (2000: 5).

d'aquest centre eren saamaka excepte un, justament el que s'ocupava dels més petits; malgrat tot, és el govern qui atorga les places i, segons va dir, la situació en aquest aspecte és força variable, especialment per la resistència dels mestres a acceptar destinacions als pobles de la selva. Pel que fa a les dificultats del alumnes amb el neerlandès, en va minimitzar força l'abast, tot i que va dir que quan els nens no entenen alguna cosa es fa servir el saamaka; la seva visió sobre la conveniència d'introduir el saamaka en l'ensenyament no era gaire entusiasta, ja que trobava molt important que els nens aprenguessin neerlandès. Tot i que els temaris no prenen en consideració aspectes de la cultura saamaka, deia que habitualment els mestres n'introdueixen alguns aspectes. Pel que fa a l'índex d'escolarització, va comentar que molts pares es resisteixen a dur els infants a l'escola i que no confien en els mestres, que es pensen que s'embutxacaran els diners. I és que l'escola no és gratuïta, cal pagar 30.000 florins surinamesos, l'equivalent a uns 9 €, (no em va quedar clar amb quina periodicitat, però). Tanmateix, les raons que donaven algunes mares de Tu Maipa amb les quals vaig parlar del tema tenien a veure únicament amb les possibilitats econòmiques. El mestre va comentar també que sovint les noies dexien l'escola abans del setze anys per encarregar-se de feines domèstiques o per casar-se. D'altra banda va fer evident la seva insatisfacció, compartida per molts dels seus companys, pel fet de trobar-se destinat a un poble de la selva, i es va queixar insistentment de la manca de comoditats que això implica, tot i les promeses de l'administració pel que fa al condicionament de les vivendes del professorat (es queixava, per exemple, de la manca d'electricitat). Cal dir, però, que tant el centre escolar com aquestes vivendes es trobaven ben equipades i en molt bon estat, tenint en compte el context en què es troben. La causa d'aquest descontentament sembla més aviat vinculada a l'ascensió social que implica per algunes d'aquestes persones la titulació universitària i la feina de mestres; la destinació a un poble de la selva és viscuda com un retrocés social.

Les primeres escoles que es van establir en el territori saamaka van ser fundades per missioners pertanyents a diferents confessions cap als anys seixanta i setanta. En aquestes escoles la llengua de l'ensenyament era el saamaka. Un home em va ensenyar manuals editats pel Summer Institute of Linguistics (SIL) utilitzats en una d'aquestes escoles durant la seva infantesa —tot i que aquesta persona en qüestió amb prou feines sap escriure el seu nom. Així doncs, durant un cert període alguns nens saamaka van ser

⁹⁸ Sobre aquesta qüestió, vegeu BARRIERAS (2004).

alfabetitzats en la seva llengua. Quan les escoles van passar a mans del govern, si més no algunes, es va començar a impartir un mateix programa vehiculat exclusivament en neerlandès. Segons em van dir, però, hi ha força escoles actualment que depenen d'organitzacions religioses.

A la Guaiana la llengua de l'ensenyament és el francès, tot i que hi ha hagut diverses iniciatives per introduir-hi d'altres llengües. Des de l'Institut de Recherche pour le Développement (IRD) es duen a terme des de fa temps projectes de formació de docents bilingües amb l'objectiu d'introduir les llengües de la Guaiana a les aules. Per exemple, l'any 1998 es va iniciar un projecte amb vuit mediadors bilingües aluku a les escoles de Maripasoula i Papaïchton, i tres mediadors ndjuka a Saint Laurent i Mana.

La situació en aquesta banda de la frontera és força similar a la del Surinam, tot i tractar-se d'un territori que forma part de la Unió Europea. Bona part dels infants, sobretot els que viuen en petits nuclis allunyats de les zones urbanes, no estan escolaritzats. Al poble on vaig fer treball de camp, per donar-ne una mostra, només els fills dels pocs saamaka amb permís de residència poden anar a l'escola, que es troba a Saint Laurent, a uns 40 km, gràcies al fet que reben ajuts assistencials de l'Estat francès que els permeten pagar les despeses escolars i el transport fins a l'escola. Si preguntes a qualsevol infant si li agradaria anar a l'escola, la resposta és invariablement que sí. Els pares també tenen en general molt d'interès a escolaritzar els fills; fins i tot n'hi ha alguns que es plantegen anar a viure a un altre indret on l'escola sigui més accessible.

Si ens centrem en la minoria escolaritzada, la situació en què es troba a l'escola tampoc no és precisament la idònia. Com ja he dit, la llengua de l'ensenyament és el francès, només en algunes situacions excepcionals complementada per la llengua materna dels alumnes amb programes de formació bilingüe. Tant entre els nens businengue, inclosos els saamaka, com entre els amerindis, el coneixement del francès de vegades és molt limitat, o fins i tot inexistent, abans d'arribar a l'escola, atès que no té cap presència en les seves comunitats. Per això aquests alumnes tenen greus problemes per seguir les classes i el fracàs escolar arriba a uns percentatges elevadíssims. Un altre fet que agreuja aquesta situació és que els programes oficials són exactament els mateixos que els de la França metropolitana, sense la més mínima adaptació a la realitat física i cultural d'aquestes comunitats. Per posar-ne algun exemple, aquestes criatures senten parlar abans de la Garona o del Roine que no pas del riu que passa a prop de casa seva (si és que mai s'arriba a esmentar a classe); i pot ben ser que els facin un dictat que parli de muntanyes nevades, encara que els alumnes

visquin en un indret amb clima tropical i probablement no sàpiguen què és la neu. Malgrat tot, hi ha qui no s'adona que en aquestes circumstàncies l'estrany seria que no hi hagués fracàs escolar, de manera que se'n responsabilitza els alumnes, a causa de la seva cultura i la seva llengua, «pobra i rudimentària», que els impedeix arribar a «certs nivells d'abstracció». Finalment, els mestres destinats a aquestes escoles sovint no tenen la preparació i la motivació que caldria. Es tracta de mestres procedents de l'hexàgon que habitualment no han escollit la destinació, sinó que els ha correspost perquè les places metropolitanes ja eren ocupades. Solen quedar-s'hi tan sols el temps necessari per demanar un trasllat, aproximant-se a les poblacions més grans i, finalment, tornar a l'hexàgon. Això vol dir que en moltes escoles els professors van canviant contínuament; és difícil, per tant, que es pugui dur a terme un projecte docent coherent o que s'estableixi una relació entre el centre escolar i la comunitat. Cal dir, però, que hi ha mestres que treballen des de fa anys en una mateixa comunitat i que duen a terme una feina excel·lent, però és més aviat a títol individual i malgrat el desinterès institucional. Els darrers anys, però, s'estan produint alguns canvis en l'àmbit de l'educació a la Guaiana Francesa. Hi ha diversos col·lectius que treballen perquè es garanteixi el dret a l'escolarització de tots els infants, com ara el «Collectif pour la scolarisation des enfants de Guyane». Des d'aquest grup es denuncia la manca d'escolarització de milers de nens, principalment amerindis, businengue, brasilers o haitians; el nombre de centres escolars és insuficient, els equipaments són deficients i hi ha moltes dificultats administratives per poder arribar a escolaritzar els infants. En un territori amb una gran pressió migratòria i demogràfica, i on el 44 % de la població té menys de vint anys (60 % a l'oest guainès) se sosté que el problema de l'escolarització ha esdevingut un problema indefugible.⁹⁹ Aquest mateix grup fou alertat de la situació de Gotali Konde, el poble de l'oest guaianès on vaig dur a terme el meu treball de camp. El 2006 es va crear el «Collectif pour le progrès social de Gotali Konde», format per l'associació de pares d'alumnes de Gotali Konde, Mama Bobi, Surifrance i el mateix Collectif pour la scolarisation de tous les enfants. Un dels objectius principals d'aquest programa és la creació d'una escola *maternelle* (2 a 6 anys) al mateix poble, on s'afavoreixi el pas progressiu de la L1 al francès a través de la mediació intercultural i lingüística.¹⁰⁰

⁹⁹ Vegeu LAUNÉY i MILLOT (2005).

¹⁰⁰ Vegeu MAMA BOBI (2008).

2.3.4. Els mitjans de comunicació

El saamaka i les altres llengües businengue tenen poca presència als mitjans de comunicació de la Guaiana Francesa. La televisió es fa exclusivament en francès i, alguns programes, en crioll francès. Allà on tenen més presència és a la ràdio, però hi predominen les emissions de temàtica religiosa: arengues doctrinals i música a l'estil businengue amb lletres adreçades a Jesús. En una de les emissores públiques es programen breus espais sobre les diferents comunitats de la Guaiana, entre les quals trobem emissions sobre la cultura saamaka i sobre les altres cultures businengue. Aquests espais es fan en francès, ja que s'adrecen al públic general com un mitjà per difondre aspectes de cadascuna de les comunitats i afavorir-ne el coneixement. També s'emet un programa setmanal, amb una part en sranan i una part en saamaka, amb debats, convidats, música i intervencions dels oients; alguns saamaka, però, consideren que la llengua que fan servir els locutors no és *bon saamaka*, ja que està farcit de mots de l'sranan i el neerlandès. Ara com ara no hi ha cap mena de publicació periòdica en saamaka. Val a dir que, si més no durant un temps, van aparèixer diversos números d'un setmanari bilingüe en francès i ndjuka.

Pel que fa al Surinam, no tinc constància que el saamaka, i les altres llengües businengue, tinguin cap presència als mitjans de comunicació, tot i que el meu coneixement de la situació en aquest àmbit és força més limitada.

2.3.5. El prestigi social

La manca de cobertura legal i institucional del saamaka, i de totes les llengües businengue, la manca de tradició escrita, l'absència d'aquestes llengües a l'escola, l'escassa presència als mitjans de comunicació, així com la situació irregular de gran part de la població saamaka a la Guaiana Francesa, són elements que fan esperar que aquestes llengües no gaudeixin d'un gran prestigi social.

La realitat és encara més contundent, ja que els businengue són objecte d'un cert menyspreu per part d'amplis sectors de les societats surinamesa i guaianesa. Una mostra clara d'això és l'ús habitual del terme *taki-taki* per referir-se indistintament a les diferents llengües businengue, a l'sranan o a la koiné usada a la zona del riu Maroni. No

és tracta d'una autodenominació, ja que no és utilitzada de cap manera pels mateixos parlants per designar la seva llengua, sinó d'una apel·lació despectiva i globalitzadora. Segons expliquen Goury i Migge en una obra sobre el grup ndjuka-aluku-paramaka, és un terme estranger que apareix per primera vegada en un text el 1808, període en què els anglesos tenien fortins a l'Àfrica on es relacionaven soldats africans i anglesos. Aquests darrers, per burlar-se de l'accent dels soldats africans a l'hora de parlar anglès, deien que parlaven una mena de *talkee talkee*. Segons aquestes mateixes autores:

«Ce terme est donc l'équivalent des nombreuses appellations péjoratives utilisées en français pour parler des langues créoles ou du français d'Afrique, telles que “baragouin”, “petit nègre”, “patois” et autres... “taki taki” est un terme raciste, et qui l'est d'autant plus qu'il signifie, en nenge(e) ‘faire du bruit, bavarder’: aucun peuple au monde ne traite sa propre langue de ‘bavardage’, ce terme appliqué à la langue est donc bien l'invention des colons. L'utilisation d'un tel terme sous-entend une absence de structure, un lexique pauvre, une langue pauvre: ces idées sont fréquemment véhiculées à propos des langues créoles, généralement considérées comme dépourvues de grammaire. Il est bien entendu qu'une langue utilisée par une communauté de plus de 20 000 personnes comme l'est celle des Ndjuka, Aluku et Paamaka confondus, et ce depuis plus de 300 ans, est aussi riche que n'importe quelle autre langue, présente une grammaire et un vocabulaire qui lui permettent d'exprimer absolument tous les besoins de la société qui la véhicule.»¹⁰¹

Una altra mostra del menyspreu de què són objecte els businengue, són les experiències personals viscudes per individus que han estat escolaritzats tant al Surinam com a la Guaiana. No és gens infreqüent que hagin sofert burles i, fins i tot, alguna agressió física a l'escola, de manera que algunes persones han mirat d'ocultar la seva identitat i se n'han arribat a vergonyir durant una època.¹⁰² Actualment es poden sentir els apel·latius «saamaka» —i també «haitià»— al pati de les escoles guaianeses utilitzats com a insult. De fet, el saamaka és el grup businengue més poc prestigiats al departament francès, entre d'altres raons perquè tot i tractar-se del segon grup amb una implantació més antiga al territori, la majoria de saamaka no té la seva situació legal regularitzada i es veu abocada a feines precàries i mal pagades —fet al qual també contribueix la poca competència en francès i la manca d'alfabetització.

Com descriu el següent fragment de Price, la figura del cimarró desperta un gran respecte i admiració entre amplis sectors de la comunitat afroamericana:

¹⁰¹ GOURY i MIGGE (versió manuscrita).

¹⁰² Em baso concretament en els testimonis d'un dels meus informants saamaka, d'uns quaranta anys, en una escola de Paramaribo, així com les d'un noi aluku d'uns trenta anys, nascut a la Guaiana i amb nacionalitat francesa, en una escola d'aquest departament d'ultramar.

«Si *Les Premiers Temps* est un livre consacré à la conscience historique, il est aussi consacré à des gens qui, de tous les habitants du Nouveau Monde, sont les seuls à pouvoir, sans la moindre exagération, se prévaloir d'une tradition de résistance sans relâche à l'esclavage, et à pouvoir se revendiquer comme des vrais "Nègres Marrons". A une époque où chacun, dans les Caraïbes, depuis le plus humble paysan martiniquais jusqu'aux intellectuels antillais les plus éminents, voudrait se faire passer pour Nègre marron, à une époque où les hommes politiques, depuis Papa Doc jusqu'à son équivalent de Guyana, ont tous érigé des monuments à la gloire de cette figure mythologique (chez Duvalier, la statue géante qui se dresse en face du palais présidentiel commémore "le Marron inconnu" [...], *Les Premiers Temps* donne l'occasion à des vrais Nègres marron, en chair et en os et non pas imaginaires, de s'exprimer sur leur propre vue, leur passé héroïque et l'épopée des confrontations avec les colons, aussi bien que sur leurs histoires d'amour et de familles, et sur leurs grandes célébrations rituelles.»¹⁰³

Sembla, però, que això només passa allà on no han perviscut comunitats de cimarrons, on s'ensalça tan sols una figura mítica, si jutgem per l'estatus social dels businengue al Surinam i a la Guaiana Francesa.

Cal plantejar-se, d'altra banda, l'impacte social que pot tenir en aquest departament francès la presència d'un nombre tan elevat de població businengue, sobretot si tenim en compte la consideració general que es té respecte a aquest col·lectiu. Especialment quan es prengui consciència de la situació, ja que les dades de diferents fonts franceses que citava Price es troben força per sota de les seves estimacions. L'antropòleg nord-americà creu que aquesta realitat «has been masked from public view by the large number of other "problems" recently experienced by the inhabitants of this special corner of overseas France —rapid but highly artificial economic development, massive illegal immigration of Brazilians, Haitians, and others, and soaring crime rates».¹⁰⁴ La xifra proposada per Price, uns 37.200 businengue a la Guaiana, significa un 20 % de la població total d'aquest territori, per sobre de la proporció que representa qualsevol altre grup migratori, fins i tot l'haitià, amb unes 30.000 persones, o el brasiler, amb unes 18.000.¹⁰⁵

2.3.6. L'escriptura

Ja he fet referència al fet que les llengües businengue, com bona part de les llengües criolles, no tenen tradició escrita. Malauradament, al voltant d'aquest fet hi ha

¹⁰³ PRICE (1987: 6-7).

¹⁰⁴ PRICE (2000: 3).

¹⁰⁵ Les dades sobre la població haitiana i brasilera són extretes de *Les langues de Guyane* (2000: 43). Les altres xifres estimades sobre la població immigrant en aquest departament són les següents: originaris de la Guadalupe i la Martinica (uns 7.000); sudamericans, predominantment del Perú i la República Dominicana (no hi ha dades sobre aquest col·lectiu); xinesos (uns 7.000) i altres grups força

encara molts prejudicis que generen una categorització de les llengües i que afecten el seu prestigi.

Hi ha, però, una excepció, representada per la llengua ndjuka: es tracta de l'únic crioll que té un sistema d'escriptura creat per un membre de la comunitat, encara que no hagi tingut gaire difusió. L'origen d'aquest sistema d'escriptura resulta força interessant. Tal com explica Goury,¹⁰⁶ cap al 1908 un ndjuka de Benanoe (baix Tapanahony) anomenat Afaka va tenir un somni: un home blanc li donava un tros de paper i li encarregava que dissenyés una escriptura per al bé de la seva comunitat. L'Afaka va fer cas del somni i va elaborar un sistema de 56 símbols que representen cadascuna de les síl·labes de la llengua. Al principi va mantenir aquest sistema amagat, però el pas del cometa Halley l'any 1910 li va semblar un senyal que li indicava que havia de divulgar la seva escriptura. L'Afaka va ensenyar el sistema al seu germà i a alguns altres homes del grup. El seu germà el va mostrar a un capellà quan es trobava a l'hospital d'Albina; altres blancs amb els quals l'Afaka i el seu germà tenien contacte també van aprendre el sil·labari. El 1918 l'Afaka va sortir de viatge cap a Diitabiki per mostrar el seu sistema al Grand Man, el cap dels ndjuka, però va morir durant el viatge. Aleshores Morssink, un dels missioners, va decidir anar a veure el Grand Man Amakti per ensenyar-l'hi ell mateix. El cap, però, va rebutjar completament el sil·labari, no sabem ben bé per què, tot i que s'han formulat algunes hipòtesis: perquè l'alfabet era obra d'una persona «sense cap valor» del baix Tapanahoni, ja que en aquella època hi havia una forta hostilitat entre les gents de l'alt i el baix Tapanahoni; pel fet que l'haguessin conegut uns estrangers (missioners, a més a més) abans que ell, o perquè els símbols utilitzats per Afaka eren símbols sagrats que haurien estat profanats. En qualsevol cas, aquest rebuig fou la causa de la poca difusió i el progressiu abandonament d'aquest sistema d'escriptura. El 1918 Morssink va trobar una trentena de persones que utilitzaven el sil·labari. Entre el 1969 i el 1974 sembla que només una quinzena de ndjuka el coneixia, i actualment ja en deuen quedar ben pocs.

A excepció d'aquesta iniciativa fallida, podem dir que les llengües businengue no tenen tradició escrita. La creació d'un sistema ortogràfic per a aquestes llengües, però, ha despertat un cert interès en els darrers anys per part de determinats sectors de la comunitat businengue.

Les primeres propostes, però, van ser fetes pel Summer Institute of Linguistics

més petits com els de laosians, vietnamites, libanesos, etc.

(SIL), el qual va establir un equip al Surinam per dur a terme la seva tasca evangelitzadora durant un cert temps. L'estada del SIL al Surinam ha deixat alguns articles sobre les llengües businengue, diccionaris de ndjuka i saamaka, i altres publicacions de tipus pràctic o religiós.¹⁰⁷ L'ortografia establerta per aquesta institució per al saamaka, sense entrar a valorar-la, és l'única que han tingut a l'abast fins al moment els saamaka.

En realitat, gran part de la població saamaka, especialment els grups establerts fora dels nuclis urbans, no ha estat alfabetitzada. Com hem vist, l'accés als centres escolars no és a l'abast d'una gran part dels infants que viuen a la Guaiana Francesa, com tampoc no ho és a l'interior del Surinam. Aquells que han tingut accés a l'educació, d'altra banda, han estat alfabetitzats en altres llengües, principalment francès i neerlandès, excepte els que van anar a escoles de missioners. En general per tant, no hi ha cap mena d'hàbit de lectura ni d'escriptura en saamaka. Vaig demanar a uns nens escolaritzats en francès a la Guaiana que escribissin alguna cosa en la seva llengua; els vaig proposar algunes paraules, però em van dir que no tenien ni idea de com escriure-les, que només sabien escriure en francès (tot i que també tenien veritables problemes per escriure en aquesta llengua). Així doncs, quan s'escriu en saamaka se solen adoptar solucions ortogràfiques d'altres llengües. La major part dels escrits que he pogut veure —noms de pobles, títols de cançons, petits escrits a les piragües...— o bé presenten parcialment l'escriptura creada pel SIL o adapten la grafia neerlandesa i la de l'sranan o fan una barreja a partir d'aquests sistemes.¹⁰⁸ En conclusió, es pot dir que hi ha un desgavell en aquest àmbit, ja que cadascú adopta les fórmules que li semblen o que té a l'abast a l'hora d'escriure en saamaka.

Com deia, però, hi ha sectors de la comunitat businengue, especialment a la Guaiana Francesa, interessats en la creació d'un sistema d'escriptura per a les seves llengües. La comunitat més activa és probablement l'aluku, el grup businengue amb una implantació més antiga a la Guaiana. Fa uns anys es va formar un grup d'estudi anomenat Sikiifi Konmiti format per parlants de les diferents variants del ndjuka

¹⁰⁶ GOURY (1999: 27-32).

¹⁰⁷ Un exemple d'això és el *Wakaman Buku*, una versió de les guies de conversa per a viatgers, on trobem un seguit de situacions en què els businengue poden tenir problemes (anar al metge, a un restaurant, viatjar en avió, etc.), amb les frases en saamaka traduïdes a l'sranan, el neerlandès, l'anglès i el francès.

¹⁰⁸ Es pot veure la vocal *u* representada amb el dígraf neerlandès *oe* o la *i* amb el dígraf *ie*; consonants reduplicades sense cap motiu; algunes vocals obertes amb la dièresi, tal com estableix el SIL, però d'altres sense, etc.

(ndjuka, paamaka i aluku), on participava també la lingüista Laurence Goury, experta en la llengua ndjuka; aquest grup va elaborar una proposta d'escriptura el 2002, però en desconec el nivell d'acceptació i difusió. No hi havia cap saamaka en aquesta iniciativa, tot i que alguns membres del grup havien manifestat el seu interès a incloure la discussió sobre la grafia saamaka en el seu debat. Hauria estat interessant, encara que no s'hauria pogut adoptar exactament el mateix sistema del ndjuka, sinó que s'haurien hagut d'adoptar solucions específiques. Seria bo, tanmateix, seguir uns mateixos criteris que prenguessin en consideració els lligams històrics d'aquestes llengües.

Un altre col·lectiu de l'oest de la Guaiana proposava adoptar senzillament l'sranan en l'escriptura, llengua molt present en aquesta zona tan oralment com de forma escrita. Malgrat que hi hagi força proximitat entre aquestes llengües, ja que l'sranan es troba a l'origen de totes les llengües businengue del Surinam, no sembla l'opció més idònia. D'una banda, l'sranan ha pres molts manlleus del neerlandès arran d'un contacte llarg i intens amb aquesta llengua, força menys nombrosos en les llengües businengue. De l'altra, l'elevat percentatge de vocabulari d'origen portuguès del saamaka allunya encara més aquesta llengua de l'sranan. Per posar un exemple, no sembla gaire lògic dir *mujɛɛ* i escriure *frow* 'dona', o dir *womi mii* i escriure *manpikin* 'nen (masc.)'.

Recentment s'ha desenvolupat a la Guaiana Francesa un projecte per elaborar una ortografia per al saamaka. Des de 2006 *l'Atelier permanent pour l'écriture des langues du marronage*, pertanyent o relacionat amb l'associació cultural Mama Bobi, ha dut a terme aquest projecte, que preveia diverses fases fins al final de 2009: recopilació d'arxius en saamaka (de la Guaiana, Surinam i els Països Baixos), establiment d'una xarxa internacional de parlants i transcriptors del saamaka, i síntesi de treballs que donés lloc a una transcripció consensuada que permetés la publicació de mètodes pedagògics. Aquest projecte ha estat validat dins el programa de *2008-Année européenne du dialogue interculturel*. Tan sols conec aquest projecte a partir de documents trobats a internet i desconec, per tant, si s'han assolit els objectius plantejats.¹⁰⁹ Tanmateix, el febrer de 2010 em van fer arribar des de Cayenne unes proves d'un recull de contes en saamaka que estava a punt de ser publicat.¹¹⁰ En aquest recull es diu que la traducció i l'escriptura d'aquests contes, són fruit de tres anys de

¹⁰⁹ Vegeu la pàgina web *2008-Année européenne du dialogue interculturel* i MAMA BOBI (2008).

¹¹⁰ LIENGA (en premsa).

treball a Saint Laurent du Maroni. L'autor dels textos, contes explicats per altres persones, és Randolph Lienga, un saamaka que pertany a Mama Bobi i des d'aquesta associació participa en diversos projectes. També en una pàgina web de Saint Laurent du Maroni he trobat referències sobre Randolph Lienga com a traductor saamaka-francès i francès-saamaka (amb fragments traduïts en les dues direccions com a mostra).¹¹¹ En la introducció al recull de contes Lienga dóna algunes indicacions sobre l'ortografia que ha fet servir i fa el comentari següent:

«Nous (le groupe de lecture de St. Laurent du Maroni) sommes conscients du fait qu'il reste encore beaucoup à faire avant d'arriver à un standard pour notre langue. Il y a des sons pour lesquels il est difficile de trouver les caractères adéquats. Dans certains cas, pour les voyelles par exemple, on peut se servir d'accents: c'est ainsi qu'on utilise le ö et le ë, en attendant d'autres adaptations.»¹¹²

Ens trobem, doncs, davant d'una proposta provisional. Cal dir que més enllà de la tria de caràcters hi ha problemes greus en la transcripció. Lienga fa un ús abusiu de les grafies *gb* i *gd*, que empra per representar consonants injectives o implosives, segons diu; a la pràctica les fa servir de manera gairebé sistemàtica amb les oclusives simples. En realitat les consonants injectives o oclusives coarticulades, com veurem en el capítol IV,¹¹³ tenen una freqüència d'aparició força baixa en saamaka. Aquesta transcripció, fruit d'una confusió de sons, dificulta força la lectura dels textos.

2.3.7. El territori tradicional

Arreu del món el territori tradicional de moltes comunitats es veu amenaçat per diversos factors. Entre els més importants trobem les agressions al medi on viuen aquestes comunitats i els conflictes armats, amb els desplaçaments de grups humans que sovint provoquen. Quan una comunitat es veu obligada a abandonar el seu territori, freqüentment emigra cap a nuclis urbans, on adopta un altre sistema de vida i es va disgregant en el nou medi social.

El territori tradicional dels saamaka ha sofert diverses agressions des de mitjan segle XX fins a l'actualitat. D'una banda, als anys 60 la meitat del territori saamaka fou inundat per construir una presa hidroelèctrica i produir electricitat més barata per a una

¹¹¹ Vegeu la pàgina web *Ks & co Traductions*.

¹¹² LIENGA (en premsa: 3).

¹¹³ Vegeu l'apartat 1.1.1. del capítol IV.

nova foneria d'alumini pròxima a la capital, Paramaribo. Unes 6.000 persones es van veure obligades a abandonar els seu territori natal; una part d'aquests desplaçats es va establir en pobles anomenats de *transmigració* construïts pel govern al nord del llac artificial; d'altres van fundar nous pobles a prop de les ribes meridionals del llac.¹¹⁴

Malgrat això Price explica que als anys 60 i 70 hi va haver un augment de la població a causa de la proliferació d'hospitals a l'interior del Surinam, fet que va fer baixar significativament la mortalitat infantil. Posteriorment, però, la guerra civil surinamesa dels anys 1986-1992 va tenir efectes devastadors sobre la comunitat businengue. Va provocar el desplaçament d'unes 10.000 persones i va comportar el tancament de tots els hospitals de l'interior, fets que van provocar un gran augment de la taxa de mortalitat en totes les edats. Aquesta situació va causar una gran emigració des dels pobles businengue cap a Paramaribo, la Guaiana Francesa i els Països Baixos. Després de la guerra la situació no ha millorat, segons Price, especialment a causa dels projectes d'explotació del territori atorgats pel govern del Surinam a diverses empreses:

«Leaving aside the devastating human and social costs of the war, and the growing impoverishment of Suriname Maroon populations in general, it is clear that since the 1980s, deteriorating social, economic, and medical conditions have lead to a demographic stagnation among those Maroons who have remained in the interior of Suriname. Since the end of the war, mining and forestry projects have blighted the physical environment (encouraging, for example, mosquito development) and the social environment (bringing prostitution and AIDS). In the Suriname interior, the rate of malaria is now the highest in all of South America and HIV infection is said to be in the upper 20 % range [...].»¹¹⁵

Efectivament, el govern del Surinam va atorgar concessions a diverses empreses d'explotació forestal i minera xineses per operar en territori saamaka des de 1997, sense ni tan sols comunicar-ho a la comunitat saamaka. L'activitat d'aquestes empreses ha causat danys ambientals importants, fet que posa en perill la pròpia subsistència dels saamaka al seu territori. Davant d'aquesta situació, els saamaka es van organitzar i van presentar reclamacions formals contra el govern del Surinam, però no van rebre cap resposta. Així, doncs, l'any 2000 van decidir presentar una demanda davant la Corte Interamericana de Derechos Humanos (CIADH). El 2002 la CIADH va sol·licitar al Surinam que suspengués les concessions mentre es dugués a terme la investigació. Finalment, l'any 2007 la CIADH va emetre una sentència on es declara que l'Estat surinamès va violar els drets de propietat, de reconeixement de la personalitat jurídica i

¹¹⁴ PRICE (1983:10).

¹¹⁵ Price (2002: 3).

de protecció judicial del poble saamaka i es decideixen un seguit de punts. Essencialment, l'Estat haurà de delimitar el territori saamaka i atorgar-ne títol col·lectiu als membres del poble saamaka; haurà de reconèixer capacitat jurídica al poble saamaka, i haurà d'assignar una indemnització (675.000 \$) pels danys materials i immaterials a un fons de desenvolupament comunitari en benefici dels membres del poble saamaka.¹¹⁶ Sembla, però, que fins al moment l'Estat surinamès no ha fet pràcticament res per complir els requeriments principals de la sentència de la CIADH.¹¹⁷

La difícil situació de la població businengue al seu territori tradicional és la causa d'una important emigració cap a d'altres indrets. A la taula de Price reproduïda més amunt sobre el nombre i la distribució de la població businengue, hem vist que ja hi ha contingents força importants establerts a Paramaribo, a diverses zones de la Guaiana Francesa, als Països Baixos i, en menor mesura, als Estats Units i a la França metropolitana. Tal com explica Price, aquesta tendència no sembla que s'hagi d'aturar si les condicions de vida a l'interior del Surinam no milloren significativament:

«Only one third of all Maroons still live in the Suriname interior (that is, either in “traditional” or in 1960s “transmigratie” villages). More than a quarter live in and around Paramaribo or in the Cottica/Moengo coastal strip. At least 8 % live in the Netherlands. And nearly a third live in Guyane. Now that Maroon women as well as men routinely migrate, work, and conduct their everyday live in Guyane, with access to excellent healthcare and educational facilities (even for many of those without resident papers), birthrates among this extremely young population are skyrocketing. Indeed, if Suriname continues to stagnate economically and continues to neglect the social and economic needs of its Maroon populations, it may not be too many years before there are as many Maroons in Guyane as in Suriname.»¹¹⁸

Alguns saamaka establerts a la Guaiana m'havien dit, no obstant això, que la situació ja no era tan crítica com uns anys enrere i que les coses anaven millorant de mica en mica. També havia sentit a dir que la immigració businengue a la Guaiana havia anat disminuint significativament des de feia uns quants anys. La manca d'incorporació de nous immigrants al poble saamaka de l'oest guaianés on vaig fer treball de camp semblava confirmar aquesta tendència. Durant la meva estada al territori tradicional saamaka al Surinam vaig poder constatar que la situació, tot i no ser òptima, tampoc no és desesperada. Des del punt de vista sanitari, només hi ha centres de salut en

¹¹⁶ Vegeu MOVIMIENTO MUNDIAL POR LOS BOSQUES TROPICALES i CORTE INTERAMERICANA DE DERECHOS HUMANOS (2007).

¹¹⁷ Vegeu FOREST PEOPLES PROGRAMME (2009).

¹¹⁸ PRICE (2002: 4).

alguns pobles, generalment amb metges en pràctiques; cal dir, però, que la medicina tradicional està molt viva i que és prou efectiva en determinats tipus de malalties o problemes de salut. La malària és endèmica en aquesta zona i provoca força morts, especialment entre els infants; la sida hi té també una gran incidència.

El que resulta evident és la dependència econòmica respecte de les persones que treballen fora. Pràcticament tots els diners que circulen pel País Saamaka provenen d'aquestes persones, i cada cop és més necessari disposar de diners per comprar coses. Els homes adults en edat activa passen la major part del temps a Paramaribo o a la Guaiana Francesa treballant per aconseguir diners per a la pròpia subsistència i per a la família que es troba al territori tradicional. Això vol dir que la població estable està composta bàsicament per dones, nens i persones grans; els homes van i vénen amb més o menys freqüència. Hi ha dones que només veuen els seus marits un parell de cops l'any i en períodes breus, per tant la possibilitat de quedar embarassades en aquestes circumstàncies és reduïda; aquests marits tenen sovint una o més dones a la Guaiana, amb les quals hi ha més probabilitats de tenir descendència. Tenint en compte la manca de perspectives de futur en l'àmbit econòmic és difícil pensar malgrat tot que l'emigració cap altres zones s'aturi. Hi ha nois molt joves que ja passen temporades treballant a la Guaiana i alguns es plantegen emigrar a Europa en el futur.

Pel que fa al col·lectiu que es troba a la Guaiana, com ja he dit, el seu objectiu principal és aconseguir diners per a la família del Surinam, que habitualment no té cap altra font d'ingressos. La vinculació amb el territori tradicional i la família és, per tant, molt forta. Molts d'aquests homes, tot i estar establerts a la Guaiana —fins i tot amb papers—, on sovint tenen una part de la família, s'estan construint cases als seus pobles d'origen i solen anar-hi tan sovint com poden. Les dones i els nens, en canvi, solen tenir molta menys mobilitat. L'emigració, en definitiva, no implica per a la major part dels saamaka un trencament amb el territori d'origen.

2.3.8. Perspectives de futur

Malgrat la situació en què es troba la comunitat saamaka, i la businengue en general, podríem dir que el saamaka és una llengua que gaudeix de prou bona salut. Si bé, com el 90 % de les llengües del món, cal considerar-la amenaçada.

Si ens basem en l'estimació de Price, el saamaka té uns 50.500 parlants, una xifra força important tenim en compte les dades globals. Tot i la disgregació de la

comunitat i la manca general de prestigi, la llengua és utilitzada habitualment en tots els àmbits comunicatius dins de la comunitat i, sobretot, transmesa a les noves generacions. De fet, hi ha encara un percentatge important de monolingües entre els saamaka, molt especialment entre les dones, que són les encarregades de la criança dels nens, sovint en solitari. A causa de la seva gran mobilitat geogràfica, els homes en canvi solen tenir coneixements d'altres llengües: habitualment parlen sranan i els que han passat temporades a la Guaiana o s'hi troben establerts solen parlar una mica de francès o de crioll guaianès. Caldrà veure si la situació canvia en els pròxims anys, amb les generacions nascudes ja en d'altres indrets, i també a mesura que es vagi produint la incorporació a l'escola dels nens que viuen a l'interior del Surinam i en zones aïllades de la Guaiana Francesa.

Certament, hi ha motius de preocupació sobre el paper que hi pot tenir l'escola, especialment si tenim en compte que l'ensenyament es fa sempre en altres llengües, les quals tenen força més prestigi i difusió que no pas el saamaka. En aquest sentit, tinc constància del cas d'un nen, nascut ja a la Guaiana i establert a Cayenne amb els seus pares, el qual tenia tan sols un coneixement passiu de la llengua paterna: els pares li parlaven en saamaka i el nen responia en francès, la llengua de l'escola. Unes vacances a casa d'uns familiars al Surinam, però, van fer canviar la situació. La criatura es va adonar que, allà, només es podia comunicar en saamaka, ja que molt poca gent tenia coneixements de francès; així que va tornar parlant saamaka. De fet, la relació entre els saamaka que es troben a banda i banda de la frontera pot afavorir considerablement el manteniment de la llengua entre els infants escolaritzats en altres llengües.

El saamaka, per raons històriques, no s'ha mantingut en contacte amb les seves llengües lexificadores, l'anglès i el portuguès, la qual cosa ha evitat que es produís un procés de descriollització. Històricament, els manlleus solen provenir de llengües ameríndies, del neerlandès, sovint a través de l'sranan, o d'aquesta mateixa llengua. Ara com ara, a causa de les migracions i de l'impacte inevitable del món occidental, els termes relacionats amb noves tecnologies, productes o realitats solen manllevar-se de la llengua dominant autòctona, principalment del francès o del neerlandès.¹¹⁹

Un altre element de preocupació és la proliferació a tota l'Amèrica del Sud d'un gran nombre d'organitzacions eclesiàstiques, bàsicament nord-americanes, amb un objectiu proselitista i unes pràctiques sovint clarament sectàries. S'han arribat a donar

¹¹⁹ Vegeu l'apartat 2.5. del capítol III.

casos de suïcidis individuals i col·lectius en algunes comunitats —induïts per promeses d'acolliment diví o anuncis de la proximitat del judici final—, i d'enfrontaments entre els que han abraçat la nova fe i els que mantenen les seves creences tradicionals. Tot i que en la seva tasca evangelitzadora solen utilitzar les llengües com a eina de comunicació, rebutgen i estigmatitzen les religions tradicionals, les creences, els rituals, els costums i els valors de les comunitats. La seva acció, no cal dir-ho, pot tenir uns efectes aculturadors devastadors tant en l'àmbit individual com en el col·lectiu, i provocar la negació i el menyspreu de la pròpia cultura. Alguns saamaka convertits al cristianisme afirmen que la religió tradicional és una ximpleria i que l'única veritat és a la Bíblia. Cal dir, d'altra banda, que hi ha un cert nombre de saamaka, i d'altres businengue, convertits des de fa força temps, producte de la tasca que nombrosos missioners dugueren a terme al Surinam des del final del segle XVIII, un cop signada la pau entre les diferents comunitats businengue i les autoritats neerlandeses. Personalment he tingut la possibilitat de visitar un poble del País Saamaka, cristianitzat des de fa força anys, anomenat Futuna, i es constata un nivell d'aculturació important i, consegüentment, una gran distància respecte dels pobles no evangelitzats. La llengua malgrat tot continua parlant-se normalment; només vaig observar un nombre molt més elevat de manlleus del neerlandès i/o l'sranan, els quals, d'altra banda semblen usuals en els pobles que es troben a la zona situada al nord del territori tradicional.

II. LA COMPOSICIÓ DEL LÈXIC

El saamaka, juntament amb el matawai¹²⁰, es distingeix de la resta de criolls del Surinam i la Guaiana Francesa pel fet de tenir dues llengües lexificadores, l'anglès i el portuguès. La resta de llengües d'aquest grup són criolls de base anglesa, tot i que també tenen un reduït nombre de mots d'origen portuguès.

Hi ha una certa part del vocabulari del saamaka que prové d'altres llengües: d'una banda, trobem mots d'origen africà, procedents de les llengües que parlaven els esclaus —de fet, s'ha remarcat el gran nombre de mots d'aquest origen que ha conservat el saamaka—; de l'altre, mots d'origen amerindi i neerlandès, incorporats a la llengua a través de situacions de contacte, i encara d'algun altre origen més incert.

1. L'ANGLÈS I EL PORTUGUÈS

Tot i que alguns autors, com Hancock¹²¹, han arribat a considerar el saamaka un crioll de base portuguesa, la major part dels criollistes l'han classificat com un crioll de base anglesa, com ja ho feu Schuchardt. Aquest acord es basa tant en el percentatge de vocabulari d'origen anglès, sensiblement superior al d'origen portuguès, com en les categories gramaticals, àmbit en què l'anglès té un clar predomini. Malgrat tot, les anàlisis que s'han fet sobre l'origen del lèxic saamaka no sempre presenten un grau elevat de coincidència.

Segons un estudi de Huttar¹²², basat en una llista de 200 mots bàsics, el 37 % dels mots del saamaka prové del portuguès, mentre que el 54 % prové de l'anglès; el neerlandès està representat per un 4 % dels mots i un altre 4 % té un origen africà. En canvi, l'sranan i el ndjuka tenen menys d'un 5 % de vocabulari d'origen portuguès i prop d'un 80 % provinent de l'anglès.

Voorhoeve presenta un altre recompte a partir de la mateixa llista de mots,

¹²⁰ El matawai, com ja s'ha dit, és una varietat de la llengua saamaka originada a partir de la separació d'aquest antic clan saamaka.

¹²¹ HANCOCK (1977b: 380), citat per HOLM (1988: 438).

¹²² HUTTAR (1972: 12-21), citat per HOLM (1988: 438).

excloent-hi els mots d'origen dubtós o desconegut i sinònims amb orígens diferents, i sense comptar un mateix ítem dues vegades. Les seves dades són bàsicament les mateixes que establia Huttar:

	English	Portuguese	Dutch	African	Total
Sranan	118 (76,62 %)	7 (4,55 %)	25 (16,23 %)	4 (2,60 %)	154
Ndjuka	166 (80,56 %)	5 (3,47 %)	20 (13,89 %)	3 (2,08 %)	144
Saramaccan	72 (53,73 %)	50 (37,31 %)	6 (4,48 %)	6 (4,48 %) ¹²³	134

Voorhoeve indica que la proporció relativa de termes d'origen anglès i portuguès en les tres llengües és la següent:

	English	Portuguese
Sranan	94	6
Ndjuka	96	4
Saramaccan	59	41 ¹²⁴

Smith, analitza una llista lleugerament corregida, comptant les múltiples aparicions d'un mateix mot separatament i les diverses fonts per a un mateix ítem com a fraccions. Els seus resultats ja difereixen una mica dels anteriors:

	English	Portuguese	Dutch	African	Total
Sranan	145,92 (77,14 %)	7 (3,70 %)	33,25 (17,58 %)	3 (1,59 %)	189,17
Ndjuka	136,50 (76,47 %)	9 (5,04 %)	28,50 (15,97 %)	4,50 (2,52 %)	178,50
Saramaccan	89,61 (49,94 %)	62,59 (34,88 %)	18,75 (10,46 %)	8,50 (4,74 %) ¹²⁵	179,4

¹²³ VOORHOEVE (1973: 138). L'autor no inclou els percentatges en la seva taula; només indica en nota a peu de pàgina la proporció absoluta de mots de base portuguesa en les tres llengües: sranan 5 %, ndjuka 3 % i saamaka 37 %.

¹²⁴ VOORHOEVE (1973: 139).

¹²⁵ SMITH (1987: 119).

L'autor considera que aquestes xifres poden subestimar la contribució de les llengües africanes, atès que alguns mots d'aquest origen probablement no han estat encara identificats. La dada més destacable és sens dubte la pujada del percentatge de mots d'origen neerlandès en saamaka, que fa baixar de forma similar els percentatges de l'anglès i el portuguès. Els percentatges del ndjuka i l'sranan no varien substancialment, més enllà del lleu descens dels mots anglesos en ndjuka i el consegüent augment del percentatge de la resta de llengües d'origen.

Per la meua banda, he fet una anàlisi del vocabulari bàsic del saamaka a partir de la llista de Swadesh de cent mots. Els resultats que he obtingut difereixen substancialment de les dades anteriors sobre llistes més extenses:

anglès	56,5 %
portuguès	26 %
llengües africanes	9 %
neerlandès	2,5 %
origen desconegut	6 %

Si eliminem els termes d'origen desconegut i fem un recompte sobre els noranta-quatre ítems identificats obtenim les proporcions relatives següents:

anglès	(56,5)	60,11 %
portuguès	(26)	27,66 %
llengües africanes	(9)	9,57 %
neerlandès	(2,5)	2,66 %

En primer lloc veiem que l'anglès experimenta un clar ascens, mentre que el neerlandès es redueix força —en els recomptes anteriors les dades sobre aquesta llengua tampoc no eren gaire coincidents. Atesa la proximitat entre anglès i neerlandès, hi ha força termes que podrien versemblantment procedir de qualsevol de les dues (kini < A *knee* / H *knie*). M'ha semblat convenient atribuir els casos dubtosos a l'anglès —ja que el saamaka és un crioll de base anglesa i el neerlandès hi ha exercit una influència reduïda—, i considerar tan sols les identificacions clares (tanda < H *tand*; A *tooth*). És possible, doncs, que l'aportació del neerlandès sigui en realitat una mica més elevada.

Les dades més interessants, segons el meu entendre, són les del portuguès, que

pateix un descens d'entre un 7 i un 10 % respecte dels recomptes anteriors, i les de les llengües africanes, que doblen el seu percentatge. No hi ha una explicació gaire evident per a aquest darrer resultat, ja que parteixo d'identificacions prèvies fetes per diferents autors¹²⁶, més enllà de la tria d'un o altre terme per a un significat concret.¹²⁷ El descens del portuguès és també força sorprenent: l'única explicació que hi trobo és que estigui menys representat en el vocabulari més bàsic de la llengua, ja que el meu recompte es basa en una llista de cent mots i els anteriors en consideraven dos-cents.

Vegem altres anàlisis sobre la composició del vocabulari del saamaka. Smith examina també dinou categories gramaticals¹²⁸ i estableix les dades següents:

English origin:	61 + 8 partial = 65,0	54,62 %
Portuguese origin:	16 + 1 partial = 16,5	13,87 %
Dutch origin:	14 + 2 partial = 15,0	12,61 %
African origin:	6 + 2 partial = 7,0	5,88 %
	(Kikongo: 2,0; Fon: 3,0)	
Uncertain origin:	14 + 3 partial = 15,5	13,03 %

L'autor considera que, atès que les categories gramaticals d'origen neerlandès es troben també en sranan, probablement no van entrar en el saamaka directament des del neerlandès sinó a través de l'sranan. L'autor reajusta els percentatges de les categories gramaticals desestimant els ítems d'origen incert, com amb el vocabulari bàsic, i els percentatges queden de la següent manera:

	English	Portuguese	Dutch	African
Basic Voc.	49,94	34,88	10,45	4,74
Functions Words	62,80	15,95	14,50	6,76

¹²⁶ Especialment HUTTAR (1985, 1986) i SMITH (1987).

¹²⁷ Per exemple, per a 'carn', hi hauria a priori dos termes possibles: mbeti (< A meat) i gwamba (kikongo gwamba). Ara bé, mbeti fa referència únicament a la carn de mamífers, mentre que gwamba és un genèric que inclou també el peix i les aus.

¹²⁸ SMITH (1987: 141-42). Les categories són les següents: *personal pronouns, numerals, other prenominal quantifiers, quantifier nouns, relative pronouns, reflexives / reciprocals, question words, «quantifying» adverbs, place adverbs, time adverbs, prepositions / locational nouns, dative word, instrumental word, coordinators, subordinators, copulars, TMA-particles, negative particles i determiners / plural markers.*

Smith interpreta la diferència en els percentatges entre el vocabulari bàsic i les categories gramaticals del saamaka com una evidència que l'element portuguès és subsidiari de l'anglès. Cal remarcar que en aquest àmbit el neerlandès té gairebé la mateixa presència que el portuguès, tot i la diferència considerable que trobem en el vocabulari bàsic. De fet, les dades mostren que el portuguès és l'única llengua que es troba menys representada en les categories gramaticals que no pas en el vocabulari bàsic. Si mirem les dades d'Smith corresponents a l'sranan, veurem que, igual que amb el vocabulari bàsic, la major part de les categories gramaticals tenen origen anglès:

	English	Portuguese	Dutch	African
Basic Voc.	77,14	3,70	17,58	1,59
Function Words	80,38	1,51	15,85	2,27 ¹²⁹

Segons Smith, la situació habitual pel que fa a l'origen dels mots amb funcions gramaticals en les llengües criolles és que sigui el mateix que el de la major part del vocabulari bàsic. En alguns casos, com l'sranan, hi ha un petit grup que procedeix d'altres llengües, però l'origen és posterior a la creació del crioll. En canvi, en saamaka aquest element portuguès minoritari seria conseqüència de la presència de dues llengües en la formació del crioll, un crioll portuguès i el protosranan. Així, doncs, Smith interpreta aquests percentatges a favor de la seva teoria de la relexificació.¹³⁰

En un estudi posterior¹³¹ aquest mateix autor estableix els percentatges de mots d'origen portuguès en sranan, ndjuka i saamaka, però incloent també vocabulari perifèric. Considera, a més, fonts antigues per al saamaka i l'sranan, de manera que té en compte mots obsolets. El nombre total de mots ibèrics identificats és de 404, i es distribueixen segons es descriu en aquesta taula:

	Unique	Shared with			Shared by all	Total
		Saramaccan	Sranan	Ndjuka		
Saramaccan	279	—	24	11	33	347
Sranan	52	24	—	4	33	113
Ndjuka	5	11	4	—	33	53

¹²⁹ SMITH (1987: 145-146).

¹³⁰ Vegeu l'apartat 2.2.1.

Tot i que el saamaka continua destacant considerablement, les diferències són inferiors a les que trobàvem amb el vocabulari bàsic: si el saamaka té deu vegades el nombre de termes bàsics d'origen portuguès que té l'sranan, en aquest altre recompte l'sranan té una tercera part dels que té el saamaka. Smith destaca les dades del ndjuka, les més reduïdes, ja que alguns autors havien afirmat que el ndjuka tenia més vocabulari derivat del portuguès que no pas l'sranan; cal tenir en compte, però, que el vocabulari del ndjuka és el menys conegut de les tres llengües. Un factor que distingeix l'sranan del ndjuka és que el primer té un cert nombre de termes que reflecteixen cultura jueva urbana, especialment noms de pastissos i dolços. Smith estableix quatre grups de termes: (1) els que només té el saamaka, < 300, (2) els termes urbans referits a la cultura jueva, c. 50, (3) els compartits per totes les llengües, c. 55, i (4) un petit grup de mots del ndjuka manlevats del saamaka, c. 10. El segon i el quart grup són fàcilment explicables, segons Smith; el primer s'hauria intentat explicar amb la hipòtesi Goodman-Smith, i el tercer indicaria que el protosranan hauria experimentat un cert nivell de reemplaçament lèxic per part del djutongo o la varietat portuguesa portada al Surinam.

L'antropòleg Richard Price¹³², d'altra banda, introdueix unes estimacions sobre els percentatges de vocabulari segons les llengües d'origen que difereixen radicalment dels recomptes citats fins al moment. Aquest autor remarca que caldria analitzar un diccionari saamaka complet, i opina que els percentatges resultants serien més aviat de la següent manera: anglès 20 %, portuguès 20 %, neerlandès (i llengües ameríndies) 10 % i llengües africanes 50 %. Si les estimacions de Price fossin correctes potser caldria replantejar quina és la llengua base del saamaka, però, al meu entendre, aquestes dades no semblen gaire versemblants. Tanmateix, Ladhams¹³³ afirma que la seva anàlisi del diccionari de Schumann (1778) sembla confirmar l'opinió de Price, si més no pel que fa al portuguès. Aquest autor diu haver trobat 296 mots d'origen portuguès, dels 1185 que apareixen al diccionari, és a dir un 25 %. L'anàlisi d'un diccionari més modern, el de de Groot (1981), mostra un percentatge encara més petit: 342 mots d'un total de 2184, és a dir un 15,66 %.

Com veiem, Ladhams diu haver identificat 296 mots d'origen portuguès al diccionari de Schumann, mentre que Smith, considerant fonts modernes i antigues,

¹³¹ SMITH (1999: 276).

¹³² PRICE (1976: 36), citat per HUTTAR (1986: 564-565).

¹³³ LADHAMS (1999: 211).

n'havia trobat 347. L'autor inclou en apèndix els mots d'origen portuguès que ha pogut identificar al diccionari del segle XVIII¹³⁴ —no inclou, però, la llista dels mots identificats a l'altre diccionari, el de de Groot.

Malauradament no he pogut tenir accés al diccionari de Schumann, però sí que he pogut consultar el de J. A. Riemer (1979), un altre missioner moravi, obra sembla que força depenent de la de Schumann. Segons Perl, un dels editors del diccionari,

«the majority of entries [in Riemer] coincide to a large degree with Schumann's dictionary, but there are also some differences. To a certain extent Riemer uses different turns or phrases as examples and adds a short version of the grammar of the German and Saramaccan language. The edition of the Riemer dictionary is therefore not just an amendment of Schumann's dictionary but also gives new grammatical rules and different entries» (Arends i Perl 1995: 247).

Si partim d'aquest diccionari, que sembla que coincideix de manera general amb el de Schumann si més no pel que fa a les entrades, podem detectar nombroses absències en el llistat de Ladhams. Evidentment pot ser que algun mot sigui a Riemer i no a Schumann, però no és probable que això s'esdevingui amb tots els exemples. Així, Ladhams no inclou *bruséh* 'to hate, don't like it, to be strict with someone'¹³⁵ (forma actual *buusé*), que Smith identifica amb el mot portuguès *aborrecer*¹³⁶; tampoc no hi trobem *katharrha* 'the cold; catarrh'¹³⁷ (forma actual *katáu*), que sembla provenir del portuguès *catarro*¹³⁸; ni *krapusha* 'a hat; a cap; anything one covers his head with'¹³⁹ (forma actual *kaápusa*), del portuguès *carapuça*¹⁴⁰; ni *krabátu* 'a dog tick, an insect that attaches itself to animal and men and sucks blood'¹⁴¹ (forma actual *kaápatu*), del portuguès *carrapato*¹⁴². D'altra banda, Ladhams inclou mots que altres autors han identificat com a provinents d'altres llengües. Per començar trobem els tres únics mots que han estat considerats possibles descendents de mots espanyols (*gaija* 'enganyar', *sangri* 'sang', *adjossi* 'adéu')¹⁴³. També inclou *sombre* 'persona, gent', mot per al qual s'ha proposat un origen anglès, i que Ladhams fa venir del portuguès *os homens*.¹⁴⁴

¹³⁴ Tot i que el cita malament, ja que el data el 1783, i aquest és l'any de publicació del diccionari de Schumann d'Ornan, i no pas del diccionari saamaka.

¹³⁵ ARENDS I PERL (19: 269).

¹³⁶ SMITH (1987: 321).

¹³⁷ ARENDS I PERL (19: 303).

¹³⁸ SMITH (1987: 322).

¹³⁹ ARENDS I PERL (19: 307).

¹⁴⁰ SMITH (1987: 323).

¹⁴¹ ARENDS I PERL (19: 307).

¹⁴² SMITH (1987: 323).

¹⁴³ Sobre aquesta qüestió, vegeu més avall l'apartat 2.4.

¹⁴⁴ Ladhams marca aquesta identificació com a dubtosa. Un altre possible origen d'aquest mot és

També considera d'origen portuguès un seguit de mots que en realitat semblen tenir un origen africà, entre d'altres, (1) *lau* 'mad' < *louco*, (2) *kolla* 'shell ornament' < *colar* i (3) *bae* 'yellow' < *baio*. Pel que fa a (1), Huttar relaciona aquest mot amb la forma bantu *lau* 'madness', i cita també específicament el kikongo *lāu* 'aliéné', idiot, imbécile, fou...'.¹⁴⁵ L'exemple (2) és una mica més dubtós: Riemer defineix aquest mot com 'a type of shell or snail shell which the negroes put on' i, de fet, en saamaka actual *kola* és el terme genèric que designa 'cargol'. Huttar, per la seva banda, identifica aquest mot amb el kikongo *nkódyā* o *kóola* 'snail'.¹⁴⁶ No es pot descartar que hi pugui haver hagut contaminació per part del portuguès *colar*, si les closques dels caragols s'usaven per fer ornaments o penjolls, però el fet que el ndjuka tingui també aquest terme, *nkola*, per a cargol, sembla afavorir la hipòtesi de l'origen africà. El terme que trobem a (3), en realitat és definit per Riemer com a 'yellow; red, light red' i la forma actual *bε* significa 'vermell' i no pas 'groc'; Smith considera que podria tenir l'origen en el gbe (fon) *vé* 'red'.¹⁴⁷ Sense haver fet en absolut una revisió exhaustiva, aquests exemples mostren que el recompte de Ladhams basat en el diccionari de Schumann s'ha de considerar amb certa precaució.

En qualsevol cas, i considerant les dades de manera purament orientativa, els recomptes de Ladhams sobre el vocabulari dels dos diccionaris, el del segle XVIII i el del segle XX, podrien indicar una pèrdua progressiva de mots d'origen portuguès en saamaka —un 10 % en dos segles, aproximadament—, causada potser per l'entorn businengue amb equivalents d'origen anglès o per la influència de l'sranan i el neerlandès. No disposem de dades per saber si aquest descens és suplert per l'entrada de mots d'un origen concret, l'anglès o el neerlandès, per exemple, ja que Ladhams no presenta dades sobre les altres llengües. Aquesta qüestió requeriria un estudi més precís i exhaustiu, ja que aquests diccionaris poden contenir una selecció de mots que no representi acuradament la proporció real de mots d'aquest origen. Una anàlisi superficial dóna exemples de mots testimoniats antigament però en desús actualment tant d'origen portuguès com anglès. Al diccionari de Riemer trobem, per exemple, el mot *mune* 'lluna' de l'anglès *moon*, mentre que el mot actual és *liba* (que significa

tractat a l'apartat 2.4. d'aquest mateix capítol.

¹⁴⁵ HUTTAR (1985: 57). Aquest article, de fet, tracta sobre el vocabulari del ndjuka, però hi ha un seguit d'ítems compartits amb el saamaka.

¹⁴⁶ HUTTAR (1985: 53).

¹⁴⁷ SMITH (1987: 53).

també ‘cel’, ‘mes’ i ‘adalt’); el mot anglès ha deixat només un sufix que duen alguns noms de mesos de l’any com *elufumun* ‘novembre’. També hi trobem altres mots que aparentment ja no s’utilitzen en l’actualitat:

RIEMER 1779	SAAMAKA ACTUAL	
sendi (A <i>send</i>)	manda (P <i>mandar</i>)	‘enviar’
falla (A <i>fall</i>)	kai (P <i>cair</i>)	‘caure’
linga / ringa (A <i>ring</i>)	an(d)elu (P <i>anel</i>)	‘anell’
smâla (A <i>small</i>)	piki (P <i>pequeno</i>) / mangu (P <i>magro</i>)	‘petit’ ‘prim’
pipli (A <i>people</i>)	sembɛ (?)	‘persona, gent’
bronn (A <i>burn</i>)	cuma (P <i>queimar</i>)	‘cremar’ ¹⁴⁸
bunita od. bonita (P <i>bonita</i>)	hanse / hanso (A <i>handsome</i>)	‘bonic, maco’
dua (P <i>duas</i>)	tu (A <i>two</i>)	‘dos’
mandru (P <i>maduro</i>)	lepi (A <i>ripe</i>)	‘madur’
mulêh od moleh (P <i>morrer</i>)	dede (A <i>dead</i>)	‘morir’
sapatu (P <i>sapato</i>)	susu (A <i>shoe</i>)	‘sabata’
diabo (P <i>diabo</i>) / dübri (H <i>duivel</i>)	didibi (A <i>the devil</i>)	‘diable’
jinda (P <i>ainda</i>)	(j)eti (A <i>yet</i>)	‘encara’

Evidentment, aquests mots no són significatius pel que fa a la quantificació de la hipotètica pèrdua de vocabulari d’origen portuguès, sinó que es presenten únicament a tall d’exemple per mostrar que també hi ha mots d’origen anglès que han estat substituïts o arraconats per mots portuguesos. En la majoria de casos trobem parells de mots d’origen anglès i portuguès amb el mateix significat, dels quals només un s’ha acabat imposant. Amb aquestes dades, però, no podem saber quan es van deixar d’usar aquests mots, tot just sabem que a l’època en què Riemer va escriure el seu diccionari encara eren vius. D’altra banda, alguns dels mots actuals (*lepi* i *didibi*) no apareixen al diccionari, però això no vol dir necessàriament que aquests mots no existissin; evidentment Riemer no va recollir tots els mots de la llengua i, a més, en els casos en

¹⁴⁸ Tot i que actualment l’únic mot usat és el d’origen portuguès, *cuma*, l’anglès ha quedat fossilitzat en l’expressió *hatibo(o)nu* ‘ira, enuig; estar enfadat’ (lit. *cor crema*) —és poc probable que vingui directament de l’anglès *heartburn* ‘acidesa’—, que ja apareix al diccionari de 1778 i que

què hi havia diversos mots per a un mateix significat és encara més fàcil que hi manqui algun dels termes. A l'apartat següent, dedicat a la distribució del vocabulari d'origen anglès i portuguès, s'hi exposen altres aspectes sobre els parells sinònims en les llengües d'origen conservats en saamaka.

En conclusió, els recomptes sobre el vocabulari bàsic del saamaka basats en llistes de 200 mots estableixen que aquesta llengua té entre un 49 i un 54 % de mots d'origen anglès i entre un 34 i un 37 % de mots d'origen portuguès. La meua anàlisi sobre una llista de cent mots bàsics dóna uns resultats considerablement divergents: 60 % de mots d'origen anglès i 27 % de mots d'origen portuguès. Altres anàlisis o estimacions d'abast més ampli, és a dir, no limitades únicament al vocabulari bàsic, presenten igualment dades més reduïdes pel que fa al lèxic d'origen portuguès, entre un 15 i un 20 %, tot i que caldria analitzar amb més profunditat el lèxic del saamaka per poder establir unes xifres més ajustades.

1.1. Distribució

Ara que ja hem vist quins són els percentatges aproximats del vocabulari d'origen anglès i portuguès, cal plantejar-se com es distribueixen aquests dos grups de mots, si és que hi ha alguna mena de norma o de tendència en l'aparició d'uns i altres. En realitat, no sembla haver-n'hi cap, ja que mots de tots dos orígens poden aparèixer en qualsevol camp semàntic de manera aparentment imprevisible. Les dades d'Smith mostraven que l'anglès és l'origen predominant de les categories gramaticals, molt per sobre del portuguès; no sembla, però, que es pugui explicar la distribució dels mots a partir de criteris semàntics. Una mostra d'això és el vocabulari referit a les parts del cos. Trobem, per exemple, que la 'mà' i el 'braç' són portuguesos, el 'dit' és anglès i l' 'ungla' portuguesa; el 'peu' i la 'cama', en canvi, són anglesos:

mà i braç	maun	<	<i>maõ</i> (P)
dit	finga	<	<i>finger</i> (A)
ungla	hujna	<	<i>unha</i> (P)
peu i cama	futu	<	<i>foot</i> (A)

comparteixen l'sranan i el ndjuka.

També en la terminologia sobre parentiu conviuen mots de tots dos orígens:

marit	manu	<	<i>man</i> (A)
dona / muller	mujεε	<	<i>mulher</i> (P)
nen / fill	miii	<	<i>menino</i> (P)
germana	sisá	<	<i>sister</i> (A)
germà	baaa	<	<i>brother</i> (A)
avi / àvia	avo	<	<i>avô</i> (P)
oncle matern	tio	<	<i>tio</i> (P)

I fins i tot en les parts d'un arbre:

arbre	pau	<	<i>pau</i> 'fusta' (P)
tronc	pau sinkii	<	<i>pau</i> (P) + <i>skin</i> 'cos' (A)
branca	paumau	<	<i>pau</i> (P) + <i>mão</i> (P)
fulla	pauuwii	<	<i>pau</i> (P) + <i>weed</i> 'mala herba' (A)
arrels	lutu	<	<i>root</i> 'arrel' (A) ¹⁴⁹

L'ahir' (*eside* < *yesterday*) i l'avui' (*tidé* < *today*) són anglesos, però el 'demà' (*amaɲa* < *amanhã*) és portuguès; 'dormir' (*duumi* < *dormir*) vé del portuguès, 'somniar' (*suɲa* > *sonhar*) també, però 'despertar-se' (*weki* > *awake*) té origen anglès; 'començar' (*bigi* < *begin*) vé de l'anglès, però 'acabar' (*kaba* < *acabar*) vé del portuguès; la dreta és d'origen anglès (*leti* < *right*), però l'esquerra prové del portuguès (*tɔtɔ* < *torto*). La convivència de tots dos grups de mots produeix també exemples curiosos, com *sende wan faja* 'encendre un foc'.

Un altre aspecte interessant és que han perviscut mots procedents de l'anglès i el portuguès que tenien el mateix significat en aquestes dues llengües —a diferència dels casos presentats a l'apartat anterior, en què un dels dos termes havia deixat d'usar-se. Jan Voorhoeve, en un article publicat el 1973,¹⁵⁰ va identificar un cert nombre d'aquesta mena de sinònims:

¹⁴⁹ El terme *sinkii*, en la seva accepció bàsica, significa 'cos'; com hem vist *mau* significa 'braç i mà', i *uwii* significa 'cabells'; tots tres termes fan referència al cos humà, per això s'especifica quan es fa referència a l'arbre amb *pau*.

¹⁵⁰ VOORHOEVE (1973).

1)	béε	A belly
	baíka	P barriga
2)	buúu	A blood
	sangá	P sangrar, sangue
3)	diíngi	A drink
	bebé	P beber
4)	hói	A hold
	panjá	P apanhar
5)	lósu	A louse
	piójo	P piolho
6)	pói	A spoil (i P podri?)
	lótó	A rotten
	póndi	P podri
7)	piíti	A split
	latjá	P rachar
8)	taámpu	A stand up
	tánapé	P esta a pe
9)	dé	A there
	a(l)á	P lá / S allá

Voorhoeve no especifica quin és el significat d'aquests parells, sinònims en les llengües d'origen, en saamaka, i no aclareix per tant si continuen sent sinònims en aquesta llengua.¹⁵¹ Segons les meves dades, però, la majoria d'aquests parells no es poden considerar sinònims en saamaka, sinó que hi hagut una diferenciació o una especialització semàntica. Repassem-los cas per cas.

¹⁵¹ De fet, l'article de Voorhoeve està centrat en la hipòtesi del saamaka com a crioll portuguès relexificat en anglès.

En primer lloc (1) trobem *bée* i *baika*. Aquests dos mots deuen haver estat realment sinònims, tal com es desprèn de l'entrada del diccionari de Riemer (1779): *barika* od. *belle*. Actualment, però, no he sentit mai pronunciar la paraula d'origen portuguès; és més, vaig demanar específicament a diversos parlants si coneixien aquest mot i la resposta, acompanyada d'un gest d'estranyesa, va ser sempre negativa. Evidentment, és possible que en algunes zones, o bé entre alguns parlants, aquest mot encara sigui conegut i utilitzat. En qualsevol cas, sembla que el mot anglès ha guanyat la partida.

Pel que fa al parell (2) *buúu* / *sangá*, la situació presenta una certa complexitat. En realitat Voorhoeve hauria d'haver aparellat *buúu* amb *sangri* 'sang' i no pas amb *sangá* 'sagnar'. Però *sangri* és un mot obsolet —testimoniats per Riemer— i, a més, no és del tot clar que provingui del portuguès *sangue*: alguns autors l'inclouen en el petit grup de possibles mots d'origen espanyol, com veurem més avall. Pel que fa a *sangá*, es tracta d'un verb amb un significat molt específic; habitualment es diu *buuu ta kule* 'sagnar' (lit. 'corre sang') i només quan la sang surt del nas s'utilitza aquest verb, *buuu ta sanga* (lit. 'sagna sang'). Finalment, hi ha encara un altre mot que significa 'sang', *gajabia*, del qual desconec l'origen.

Dels dos mots que trobem a (3), *diingi* / *bebé*, el mot usat habitualment és el d'origen portuguès. Tot i que no he sentit mai el mot anglès, un informant em va dir que el coneixia, però que és estrany, que gairebé no es fa servir. Em va dir, però, que hi ha un tipus de mosca que s'anomena *diingi wen wen*. Cal dir que l'anglès ha deixat un altre mot de la família, *doongo*, que significa 'borratxo'. Al diccionari de Riemer apareix el terme anglès, però la definició és 'all strong drinks'.¹⁵²

A (4) trobem *hói* i *panjá*. Tots dos mots s'usen amb el sentit d'agafar, subjectar'. El primer però, també té el sentit de 'guardar, guardar-se'; el segon té també, o principalment, el sentit de 'tocar'.¹⁵³

Els termes de (5) designen dos paràsits diferents: *lósu* significa 'poll' i *piójo* (o *batata piójo*), un paràsit corporal que a la Guaiana s'anomena *poux d'agouti*.

Quant a (6), s'utilitzen els tres termes, però hi ha alguna diferència d'intensitat:

¹⁵² ARENDS i PERL (1995: 276, s.v. *dringi*).

¹⁵³ El terme anglès correspondria més aviat al francès *tenir* i el portuguès a *toucher*, segons l'elicitació. Cal dir, però, que un informant amb una competència lingüística limitada va utilitzar el mot d'origen portuguès en l'elicitació en els dos casos; malgrat això, aquest mateix informant utilitza el mot anglès en altres construccions. D'altra banda, he sentit també en conversa espontània el terme portuguès

póí i *lótɔ* indiquen que un aliment, per exemple, no es troba en gaire bones condicions; *pón̄di*, en canvi, fa referència a alguna cosa veritablement podrida, en molt mal estat. Així doncs, els dos primers podrien considerar-se sinònims, però no pas *pón̄di*, que té un significat diferenciat. Justament *póí* i *lótɔ*, segons el mateix Voorhoeve, semblen provenir de l'anglès, de manera que tampoc en aquest cas hi hauria sinònims d'origen anglès i portuguès.

Els mots de (7) tenen significats força diferenciats: *piiti* vol dir 'tallar llenya' i *latjá*, 'explotar; esquerdar'.

A (8) trobem *taámpu* i *tánapé*. El segon terme, no el tinc testimoniats: a partir de l'elicitació per a 'estar dret, estar dempeus' vaig obtenir *mi de taampu taampu* i *mi de a pɛ*. El sentit principal d'*a pɛ*, però, és 'marxar, sortir; anar a alguna banda'.

Finalment, els exemples que apareixen a (9), *dé / alá*, tampoc no són sinònims, ja que aquests dos díctics designen dos nivells diferents de posicionament espacial, dins d'un sistema de tres. És un d'aquests casos en què trobem mots de diferent origen en un sistema tancat.¹⁵⁴

Com hem pogut comprovar, en la majoria dels casos en què es conserven les dues versions, l'anglesa i la portuguesa, hi ha hagut una evolució semàntica que les ha distingit. Trobem, però, alguns mots que ja no s'utilitzen o que comencen a ser estranys: *baika*, del portuguès, i *diingi*, de l'anglès; sembla que en un moment més reculats també *sangri* es va deixar d'usar en benefici de *buiúu*. No queda clar si els dos primers termes encara eren habituals en el moment en què Voorhoeve va escriure el seu article; si fos així, aquesta simplificació dels parells de sinònims que no havien adquirit significats diferents seria relativament recent.

A més dels exemples que presenta Voorhoeve, es poden identificar uns quants casos més en què s'han conservat aquestes parelles de mots amb una especialització semàntica. Per exemple, els mots per a 'home' en anglès i en portuguès perviuen en el saamaka: (w)*omi* (< *homem*) és el mot genèric, mentre que *manu* (< *man*) significa 'marit'. El terme anglès també ha deixat el sufix *-ma*, que permet derivar noms d'agent (*hondi* 'caça; caçar', *hondima* 'caçador').

amb el sentit d' 'aguantar, subjectar'.

¹⁵⁴ Potser en les llengües substrat dels parlants del crioll hi havia un sistema díctic de tres nivells; en trobar-se davant de dues llengües amb un sistema de dos, podrien haver combinat mots procedents de l'anglès i del portuguès per completar el sistema.

També conviuen en saamaka *gaan* (< *gran, grande*) i *bigi* (< *big*), però mostren una distribució complementària. D'una banda, quan *gaan* s'aplica a persones fa referència més aviat a l'edat (com en català 'persones grans'); per als objectes o els conceptes denota la importància o el valor.¹⁵⁵ De l'altra, quan *bigi* fa referència a persones, tendeix a usar-se per designar una persona grassa o voluminosa, o bé important; amb els objectes, designa la grandària física.¹⁵⁶

Un altre parell és el que formen *bedi* (< *bed*) i *kama* (< *cama*). El mot genèric per a 'llit' o 'lloc per dormir' és el que vé de l'anglès; el portuguès té un significat més específic, que implica dormir al terra, sobre un jaç —cal tenir present que els saamaka dormen tradicionalment en hamaques, com els amerindis.¹⁵⁷

Per a 'metge', també tenim un parell, però el que trobem és un mot de l'anglès, *data* 'doctor', i un mot del portuguès, *kula* 'curar; guarir', amb el sufix anglès *-ma* (lit. 'guaridor'). Així doncs, el segon és un mot híbrid que es devia generar a partir del contacte amb l'anglès, és a dir que no es tracta d'un mot conservat del portuguès o del crioll de base portuguesa que va contribuir a la formació del saamaka.

Un altre cas interessant és dels mots *taki* i *fan*, que vénen respectivament de l'anglès *talk* i el portuguès *falar* —l'anglès *speak* també ha perviscut com a *piki* 'preguntar'. Segons l'ús que se'n fa, es podria traduir aproximadament el primer com a 'dir' i el segon com a 'parlar, conversar, xerrar', tot i que no s'cabem de correspondre amb els nostres conceptes. Mentre *taki* pot introduir discurs directe, amb el concurs opcional d'un complementador —que, de fet, sembla ser una versió gramaticalitzada del mateix *taki*—¹⁵⁸, *fan* no ho pot pas fer:

a taki (taa): -I weki, no?
 3ps/dir/comp/2ps/despertar/int
ell va dir (que): Bon dia! (lit. T'has despertat?)

***a fan (taa): -I weki, no?**

però,

a fan, a taki taa...
ell va parlar, va dir que...

¹⁵⁵ També existeix el verb *gaandi* 'envellir'.

¹⁵⁶ Mostren, a més, un comportament sintàctic diferent: *gaan* no pot aparèixer amb marques de TMA, mentre que *bigi* sí.

¹⁵⁷ Parlant amb un aluku em vaig assabentar que en aquesta varietat del ndjuka, sorprenentment, es fa servir únicament *kama*.

En canvi, tots dos poden portar un objecte directe, tot i que hi ha una diferència de sentit:

mi o taki wan sondi da unu

1ps/fut/dir/ai/cosa/prep/2pp/
us explicaré una cosa

mi o fan wan sondi da unu

(significa el mateix, però té una connotació més personal, de transmetre alguna cosa en confiança)

En altres contextos hi ha també diferències semàntiques:

a ta taki ku Maakuba

3ps/imp/dir/prep/M
ell està discutint amb la Maakuba

a ta fan ku Maakuba

3ps/imp/parlar/prep/M
ell està parlant amb la Maakuba

de ta taki u mi

3pp/imp/dir/prep/1ps
ells estan parlant de mi /m'estan criticant

***de ta fan u mi**

però,

de ta fan, de ta taki u mi

a ta taki da Maakuba

3ps/imp/dir/prep/M
ell està parlant amb / à la M (en francès, 'parler à quelcun')

a ta fan da Maakuba

ell està parlant en el lloc (per boca) de la M (en francès, 'parler à la place de quelcun')

Hi ha un sol cas de sinònims d'origen en què no sembla haver-hi cap diferència d'ús o de significat. Es tracta de *tan* (< *stand*) i *fika* (< *ficar*) que es poden traduir per 'quedar-se' (francès *rester*), però que també poden expressar un estat físic o psicològic:

mi tan aki

1ps/restar/dic1
em quedo aquí

mi fika aki

1ps/restar/dic1
em quedo aquí

mi ta fika sikisiki

1ps/imp/estar/malalt
estic malalt

mi tan sikisiki

1ps/estar/malalt
*estic malalt*¹⁵⁹

¹⁵⁸ Vegeu l'apartat 1.6. del capítol V.

¹⁵⁹ En aquest cas no apareix la marca d'imperfectiu, *ta*, plausiblement derivada d'aquest mateix verb, *tan*.

De fet, també poden funcionar com a noms amb el sentit d'‘estat’:

di tan fii na bunu

ads/estat/prep+2ps/neg/bo
el teu estat no és bo

?di fika fii na bunu

ads/estat/prep+2ps/neg/bo
el teu estat no és bo

En conclusió, tot i que el nombre de vocabulari d'origen portuguès és inferior al d'origen anglès, tots dos grups apareixen de forma imprevisible en el lèxic general de la llengua.¹⁶⁰ S'observen, d'altra banda, un seguit de sinònims en origen, els quals, en general, o bé s'han conservat amb una especialització semàntica, o bé un dels dos termes ha desaparegut.

Aquestes dades, segons el meu parer, concorden amb l'escenari sobre la formació del saamaka plantejat per Smith.¹⁶¹ Com hem vist, aquest autor considerava que hi havia dues llengües en confrontació, el protosranan dels esclaus de les plantacions angleses i el crioll portuguès —o la varietat de portuguès— dels esclaus de les plantacions jueves. Aquests esclaus haurien arribat a formar una comunitat, una identitat ètnica, gràcies a la relació entre les diferents plantacions. En un primer període haurien aparegut dues interllengües: la produïda pels parlants de protosranan, amb una certa relexificació cap al crioll del nord-oest del Brasil, de manera que alguns mots de l'sranan serien substituïts pels mots del crioll portuguès; i la produïda pels parlants d'aquest criolls, també parcialment relexificada cap al protosranan. Com afirma el mateix Smith, el fet que hi hagi sinònims provinents de l'anglès i el portuguès en saamaka sembla confirmar aquesta primera etapa de bilingüisme, en què s'hauria produït una cooperació o negociació entre els dos grups de parlants per produir les dues interllengües; en aquest període, la variació interna del codi o codis hauria estat força important. Com que el grup de parlants de protosranan devia ser més nombrós, la seva interllengua hauria acabat esdevenint el codi dominant. Tot i que amb el temps s'arribés a aquesta estabilització, els sinònims de diferent origen que trobem en estadis anteriors de la llengua serien un vestigi d'aquesta etapa de convivència i relació entre la varietat anglesa i la varietat portuguesa. A més del text d'Staehelin (1913-1914) citat més amunt, n'hi ha d'altres que fan referència a la relació entre la varietat anglesa i la portuguesa, en termes d'incorporació o bé d'aproximació entre totes dues:

¹⁶⁰ Com veurem més andavant, hi ha determinats camps semàntics en què trobem una major concentració de mots d'origen africà o amerindi.

¹⁶¹ Vegeu l'apartat 2.1.1.

«[The Saramaccan tribe was reinforced] from time to time, by fresh escapes from our plantations, especially from the Jews for which reason *they add a broken Portuguese to their Negro English language.*» (Hartsinck 1770; translation by Goodman 1987)

«The first settlers of Surinam were partly English-speaking, and partly Portuguese-speaking Jews who had immigrated from Brazil and Cayenne. Both groups spoke to their numerous Negro slaves in their own language, which were only imperfectly comprehended and spoken by the Negroes, who had originally belonged to various African tribes, which each had their own dialect. *So from the beginning there developed among the Negroes of the colony two new, different languages, Negro-English and Negro-Portuguese, which different as they might have been originally, in time came to complement each other and had many words and expressions in common.* The latter language, originally a debased Portuguese, was spoken on the numerous plantations belonging to Jewish owners and has now nearly disappeared from the colony, with the prosperity of those who introduced it. It is now only spoken by a tribe of free Bush Negroes, the so-called Saramaccans on the Upper Suriname [River], who mostly derived from the plantations just mentioned [...]. These Saramaccans, among whom we have had a mission for nearly a hundred years, learn and understand Negro-English as well as their own “Djoe-tongo”, or at least those of them who are in contact with the actual colony.» (Wullschlägel 1856: vi; translation by Smith 1987; 123-24)¹⁶²

Rens, el 1953, opinava en el mateix sentit:

«We may, therefore, safely conclude that a pure NP [Negro Portuguese] (as was spoken for instance in Brazil) was practically never heard in Surinam, the process of disintegration having begun as soon as the Cayene slaves settled down in the colony, and that in a few decades what remained of the NP tongue was a number of words, groups of which were constantly becoming obsolete and disappearing from use, while the structure of the tongue was superseded by that of NE [Negro English].»¹⁶³

Seria lògic pensar que aquest procés de pèrdua de mots d'origen portuguès va finalitzar temps enrere, un cop es va imposar la interllengua produïda pels parlants del protosranan, parcialment relexificada envers la varietat portuguesa. Hem constatat, però, que ara com ara encara hi ha parells de sinònims de diferent origen en què un dels termes, el portuguès o l'anglès (*baika* i *diingi*), ha esdevingut o està esdevenint obsolet. D'altra banda, com hem vist a l'apartat anterior, hi ha algunes dades que fan pensar que el procés de substitució de vocabulari d'origen portuguès podria continuar actiu. Malgrat tot, l'opció més plausible és que no es tracti del mateix fenomen, sinó que aquesta presumpta pèrdua sigui atribuïble a factors externs, bàsicament a la influència dels criolls de base anglesa del Surinam o bé del neerlandès.

¹⁶² Citat per SMITH (1999: 277); les cursives són meves.

¹⁶³ Citat per SMITH (1999: 125).

2. LES ALTRES LLENGÜES

Hi ha altres llengües que han aportat un cert nombre de vocabulari al saamaka, a través de mecanismes diferents. D'una banda trobem mots conservats de les llengües substrat, les llengües africanes que parlaven els esclaus traslladats al Surinam. De l'altra, mots d'origen neerlandès i amerindi incorporats a la llengua a través de situacions de contacte. Finalment s'ha especulat sobre l'existència d'alguns mots que podrien procedir de l'espanyol o del ladino.

2.1. *Les llengües africanes*

Dins del grup de criolls surinamesos, el saamaka és la llengua que té un percentatge més alt de mots d'origen africà conservats. De fet, s'ha remarcat la proporció inusualment alta de mots africans que presenta aquesta llengua en el context general dels criolls americans. En els recomptes sobre el vocabulari bàsic tots els autors proposen un quatre per cent i escaig, tot i que la xifra s'eleva fins al 6,76 % en les categories gramaticals, segons les dades d'Smith. Segons el meu recompte, com hem vist, la xifra s'eleva fins al 9,5 %. Finalment, tenim una estimació una mica sorprenent de Price, segons la qual l'ànalisi del conjunt del vocabulari saamaka faria disparar el percentatge fins al 50 %.

Com ja hem vist en el capítol sobre les hipòtesis al voltant de la gènesi del saamaka, les llengües que parlaven majoritàriament els esclaus que varen ser portats a les plantacions surinameses eren el gbe, el kikongo i el twi. La major part dels mots africans identificats pertanyen efectivament a aquestes tres llengües, especialment al gbe i al kikongo, però també n'hi ha que tenen altres orígens. El fon, llengua gbe de Benín, és la font gbe majoritària en els criolls del Surinam:

fongbe		saamaka	
zoká	'charcoal'	zonka	'charcoal'
àze	'magic'	aze	'magic'
ah me	'brains'	ahume	'fontanelle'
aviti	'trap'	aviti	'animal trap'

àvo	‘cloth’	avo	‘strip of cotton with ritual associations’
vodu	‘magic’	vodú	‘snake’ ¹⁶⁴
ali-ví	‘kidney (dim.)’	alibí	‘kidney bean’
vè	‘red’	be	‘red’ ¹⁶⁵

El kikongo és la font bantu més important, tot i que també es troben alguns mots del kimbundu, parlat al nord d’Angola. Segons Arends, Kouwenberg i Smith, la contribució del kikongo és aproximadament igual que la del gbe:¹⁶⁶

kikongo		saamaka	
tuutu	‘horn’	tutú	‘horn’
toonzo	‘brains’	tonzo	‘brains’
nsusu	‘hen’	súsu	‘hen’
ma-kuku	‘hearthstone’	makúku	‘hearthstone’
mpínda	‘peanut’	pindá	‘peanut’
nzawu	‘elephant’	zaun	‘elephant’
lu-mpukusu	‘bat’	pukusu	‘bat’
píí	‘mousy quiet’	píí	‘quiet’
kikongo dialects		saramaccan	
kituba: mvúmvu	‘wasp’	vunvu(n)	‘humming bird’
ntandu: mvúla	‘rain’	vulá	‘rain’
(i kimbundu)			
ndibu: ma-véénda	‘baldness’	muventa	‘hairless corners of forehead’
kimbundu		saamaka	
nzumbi	‘phantom’	djombí	‘ghost’ ¹⁶⁷

Els mots provinents del twi en saamaka són força més reduïts, ja que els esclaus que parlaven aquesta llengua a les plantacions surinameses eren minoritaris en relació amb els altres dos grans grups:

¹⁶⁴ Aquest terme fa referència a una serp vinculada a un esperit.

¹⁶⁵ SMITH (1987b: 193), ARENDS; KOUWENBERG; SMITH (1994: 107).

¹⁶⁶ ARENDS; KOUWENBERG; SMITH (1994: 106).

twi		saamaka	
kokobé	‘leprosy’	kokobé	‘leprosy’
ηκωηκωσά	‘falsehood’	gongosá	‘gossip’
akra	‘soul’	akaa	‘soul’ ¹⁶⁸

A més d’aquestes tres llengües, trobem mots procedents d’altres llengües africanes, entre els quals els que reproduïxo tot seguit:

igbo: agba ‘jaw’	saamaka: agba ‘jaw’
wòlof: njam ‘eat’	saamaka: nján ‘eat’ ¹⁶⁹
ioruba: fò ‘strike’	saamaka: fon ‘strike’
mooré: fòn ‘bump into, collide’	
awutu: obire ‘charm’	saamaka: obiá ‘magic, medicine’
efik: ubio ‘charm to cause sickness and death’ ¹⁷⁰	
àkan / twi: mpintin ‘drums’	saamaka: apinti ‘message drum’

Hi ha uns quants mots que podrien provenir de diferents llengües africanes atesa la proximitat dels termes:

igbo: sòsò ‘only’	saamaka: sósò ‘only’
ioruba: sòsò ‘only’	
igbo: pòtòpòtò ‘wet, muddy’	saamaka: pòtòpòtò ‘mud’
twi: pòtòpòtò	
efik / igbo: mbakara ‘white man’	saamaka: bakáa ‘white man’

¹⁶⁷ HUTTAR (1986), SMITH (1987b: 104-107, 196), ARENDS; KOUWENBERG; SMITH (1994: 107).

¹⁶⁸ HUTTAR (1985), SMITH (1987b: 104-107).

¹⁶⁹ Es tracta, en realitat, d’un terme molt estès a l’Àfrica occidental i central. Un fet remarcable és que al diccionari de Riemer de 1779 apareix el terme d’origen portuguès *komè* (a més de l’africà *jam*) que ja no s’utilitza en l’actualitat; en aquest cas, doncs, un parell de sinònims d’origen africà i portuguès s’hauria simplificat a favor del mot africà.

¹⁷⁰ HUTTAR (1985), SMITH (1987b: 104-107).

gbe: ananse ‘spider’

saamaka: ana(n)sí ‘spider’

twi: ananse ‘spider’¹⁷¹

2.2. *El neerlandès*

Hem vist que els recomptes, fets a partir de llistes de vocabulari bàsic, estableixen entre un 4 % i un 10,46 % de lèxic d’origen neerlandès present en la llengua saamaka; en el meu recompte la xifra baixa fins al 2,6 % —tot i que es possible que l’aportació d’aquesta llengua estigui subrepresentada. Les dades són prou disperses com per prendre-les amb precaució. Si tenim en compte, però, els canvis socials que ha experimentat la comunitat en les darreres dècades, que impliquen una relació més intensa amb la societat surinamesa, no és estrany que s’hagin introduït un cert nombre de manlleus del neerlandès o de l’sranan; ara bé, difícilment es poden haver introduït recentment termes neerlandesos en el vocabulari bàsic. La causa d’aquesta disparitat en els recomptes pot ser, més aviat, el fet que la identificació de mots d’origen neerlandès resulta difícil en molts casos a causa de la proximitat entre aquesta llengua i l’anglès; també cal tenir present la contaminació que es pot haver produït entre formes semblants amb un mateix significat. Smith, en el seu estudi sobre l’evolució fonològica dels criolls surinamesos,¹⁷² exposa aquesta dificultat i en dóna un seguit d’exemples. Es basa en l’sranan, atès que és la llengua amb més vocabulari anglès i neerlandès, per assenyalar un seguit de contextos en què la filiació és força ambigua. He seleccionat alguns dels exemples d’Smith que tenen correspondència en el vocabulari saamaka:

SAAMAKA	SRANAN	ANGLÈS	NEERLANDÈS	A	A / H	H
kiní	kindí	knee	knie		+	
féjfi	féjfi	five	vijf		+	(+)
lépi	lépi	ripe	rijp	(+)	+	
wéti	wéti	white	wit		+	
fútu	fútu	foot	voet		+	
wáta	wátra	water	water		+ ¹⁷³	

¹⁷¹ SMITH (1987b: 1104-107).

¹⁷² SMITH (1987).

¹⁷³ Les dades, excepte les del saamaka, són extretes d’SMITH (1987: 25-43). El signe (+) indica un origen probable.

Hi ha altres casos, evidentment, en què la diferència entre les dues llengües d'origen és prou clara com per poder atribuir un mot a una o altra. Vegem alguns dels mots del saamaka procedents del neerlandès:

SRANAN	SARAM. 1779	SAAMAKA	NEERLANDÈS	ANGLÈS
tafra	tafra	táfa	tafel	table
tifi	tanda	tánda	tand	tooth, teeth
dei	dagga	dáka	dag	day
dri	dri	dii	drie	three
kerki	kerki	keiki	kerk	church
yari	jara / jari	jáa	jaar	year
yuru	juru	júu	uur	houer ¹⁷⁴

És força sorprenent que hi hagi alguns mots que en saamaka provenen del neerlandès, però en sranan tenen origen anglès. D'una banda, a causa del contacte més estret, constant i perllongat de l'sranan amb el neerlandès, aquest és el crioll surinamès que ha experimentat una major influència d'aquesta llengua europea; justament l'sranan és el crioll amb més vocabulari d'aquest origen i el saamaka el que en té menys. De l'altra, seria esperable que els mots d'origen neerlandès haguessin entrat en el saamaka a través del protosranan, i no pas després de les evasions i l'establiment a la selva, especialment pel que fa a termes de vocabulari bàsic com ara *dáka* 'dia' o *tánda* 'dent'; a més, el ndjuka també presenta els mots d'origen anglès, *dei* i *tifi*, en aquest dos casos.¹⁷⁵

Frank Martinus, en un article sobre el calendari saamaka,¹⁷⁶ assaja una explicació que no sembla gaire convincent. Considera que un grup d'esclaus musulmans parlants d'un crioll de base portuguesa a les plantacions angleses del Surinam van fugir cap a la selva durant el període anglès, on van trobar-se amb esclaus parlants de Berbice Dutch: «*the Portuguese Creole words for 'day', dia and fera (only used in the Creole Calendar) were relexified by Dutch —derived daka, the current word for 'day' in Berbice Dutch*».¹⁷⁷ Els mots portuguesos presents en l'sranan donarien suport a la seva

¹⁷⁴ Les dades sobre el saamaka de 1779 són extretes del diccionari de RIEMER i les de l'sranan del *Wakaman Buku*.

¹⁷⁵ El mot *tiffi*, tanmateix, apareix en el diccionari de RIEMER (1779).

¹⁷⁶ MARTINUS (2001).

¹⁷⁷ MARTINUS (2001: 5).

hipòtesi, segons Martinus, ja que demostren que hi havia un cert nombre de parlants de crioll portuguès en l'entorn sranan; a més, també el Berbice té alguns mots d'origen portuguès. En conclusió, «*the bush encounter of Portuguese and Berbice Creole speaking maroons must have taken place in the English periode for it seems inconceivable that **daka** could have have past from Dutch into Saramaccan in Suriname without leaving any trace in Sranan*». ¹⁷⁸ Per començar, Martinus estableix que el calendari saamaka és musulmà pel sol fet que la numeració dels dies comença pel divendres; a partir d'aquí, considera que a la base del saamaka hi ha esclaus musulmans que ja van dur un crioll portuguès des de l'Àfrica. És a dir que ignora absolutament la relació entre l'element portuguès en saamaka i els jueus sefardites lusòfons, així com totes les teories formulades sobre la formació de la llengua; a més, no hi ha cap mena de constància de cap aspecte religiós o cultural saamaka que es pugui relacionar amb la religió musulmana. Com hem vist a l'apartat sobre les teories al voltant de la gènesi del saamaka, no hi cap dada que indiqui que un crioll portuguès fos portat per esclaus directament des de l'Àfrica. Pel que fa a la relació amb el Berbice, crioll de base neerlandesa parlat a Guyana, no hi ha tampoc cap dada en suport d'aquesta teoria.

Ara com ara no puc oferir cap hipòtesi alternativa, però ja hem constatat que també hi ha mots d'origen portuguès presents en sranan, ndjuka o aluku que no es troben en saamaka. És a dir que l'elecció d'un o altre terme en un entorn multilingüe, com és la formació dels criolls surinamesos, pot haver estat condicionada per factors diversos, com ara l'homofonia amb altres mots.

Alguns parlants de saamaka —especialment els que han viscut a la capital, han tingut relació amb missioners, etc.— utilitzen un seguit de termes d'origen neerlandès manllevats directament d'aquesta llengua o a través de l'sranan. En alguns casos hi ha una adaptació fonètica, però en d'altres s'usa el mot directament amb la fonètica del neerlandès. Per exemple, mentre que el mot saamaka per a 'pols' és *gudugudu* —terme del qual desconec l'origen—, alguns parlants diuen *sitɔfu*, *stɔfu* o *stɔf*, del neerlandès *stof*. També he sentit utilitzar la paraula *griep*, 'grip' en neerlandès, en comptes de *kataw*; *amakliki*, del neerlandès *makkelijk* 'fàcil', en lloc d'*ataanga*; *boskopu*, del neerlandès *boodschap* 'missatge', probablement a través de l'sranan, en comptes de *buka*, etc.

Alguns parlants insereixen termes neerlandesos o sranan, sense canviar gens la

¹⁷⁸ MARTINUS (2001: 6).

fonètica, enmig d'un discurs en saamaka. Sovint, per exemple, he sentit els noms dels anys en neerlandès i, davant la meua pregunta sobre aquest fet, se m'ha expressat la dificultat de pensar com són en saamaka. També els noms d'alguns colors —com el rosa, el lila o el marró—, per als quals no conec cap terme en saamaka, es prenen del neerlandès. També es fan servir alguns connectors presos del neerlandès com ara *want* 'perquè' i *ook* 'a més, també', i termes adverbials com *bijna* 'gairebé', *zeker* 'segur'. Fins i tot he sentit algun cop el verb neerlandès *mogen* 'poder' en lloc del saamaka *sa*. Ara bé, la llengua utilitzada en algunes emissions que he pogut sentir a la ràdio, qualificada per alguns parlants de «mal saamaka», conté un nombre molt més elevat encara de termes i construccions preses de l'sranan i el neerlandès —fet que dificulta terriblement els meus intents de comprensió, atès que no tinc cap coneixement de neerlandès.

2.3. Les llengües ameríndies

Habitualment les llengües ameríndies apareixen en els percentatges sobre el lèxic agrupades amb el neerlandès o bé amb un percentatge similar i força marginal. A diferència del que passa amb els mots d'origen africà, pràcticament no s'han fet estudis que prenguin en consideració els manlleus amerindis en les llengües businengue. Una de les poques referències a aquest aspecte que he trobat és un article d'Arends, Kowenberg i Smith, els quals afirmen que els manlleus provenen majoritàriament del carib i en menor mesura del lokono, de la família arawak, i que es tracta bàsicament de mots referents a la flora i la fauna local:

saamaka	sranan	carib	
awala	awara	awará	'sp. palm'
awalí	awarí	awarí	'opossum'
aputú	aputú	aputu	'club'
saamaka	sranan	arawak	
matúitui	matjiwitjiwi		'sp. bird' ¹⁷⁹
jumá	anjumára	ajomarha	'sp. fish' ¹⁸⁰

Price, d'altra banda, atribueix un origen amerindi a tres mots:

kuya	'calebasse'	tupí <i>kuia</i>
matapi	'presse à manioc'	kalin'a <i>matapi</i> ¹⁸¹
koyo	'tablier de jeune fille'	trio <i>kwayu</i> ¹⁸²

Pel que fa al primer d'aquests termes, el mot tupí-guaraní va passar al portuguès del Brasil. Si tenim en compte que el grup ndjuka-aluku-paamaka té el mot d'origen anglès *kaabasi* (< *calabash*), cal plantejar-se si es va incorporar en el saamaka a partir d'una llengua ameríndia o de la varietat del portuguès que es troba a la base del saamaka. El darrer terme podria provenir també del kalin'a *kuyu* 'un pagne en perles tissées, porté autrefois par les femmes'¹⁸³, o d'una altra llengua carib.

Si tenim en compte els contactes que hi va haver entre africans i amerindis, pel que sembla ja a les plantacions, però especialment a partir de les evasions, és esperable que hi hagi força més manlleus d'origen amerindi en saamaka i la resta de llengües businengue —i probablement també un cert nombre de manlleus en la direcció contrària. D'altra banda, el carib és una família lingüística i no pas una llengua, de la qual formen part diverses llengües parlades al Surinam i la Guaiana Francesa.

Les narracions històriques recollides per Price¹⁸⁴ mostren que aquestes relacions van ser força intenses, encara que no sempre del tot amistoses. Els amerindis van ajudar els esclaus evadits a adaptar-se a un medi que els era desconegut, però els contactes van ser prou intensos perquè hi hagués matrimonis mixtos —o raptos de dones, en alguns casos— i petits grups d'indis convisquessin amb determinats clans saamaka. En aquestst textos es fa referència específicament als indis akurio, una ètnia del Surinam que parla una llengua de la família carib. El diccionari de Riemer també fa referència a aquest grup i ens porporciona una informació interessant:

¹⁷⁹ Hi manca el terme arawak.

¹⁸⁰ ARENDS; KOUWENBERG; SMITH (1994: 109). D'altra banda, Laurence Goury em va comentar personalment que ella i el lingüista Sérgio Meira havien estat comparant els vocabularis del ndjuka i el tirio (una llengua carib parlada al Surinam) i que havien trobat alguns manlleus en les dues direccions. Malgrat tot, no tinc constància que hagin publicat els resultats de la seva comparació.

¹⁸¹ També anomenat en francès *coulevre à manioc*, es tracta d'un utensili de vímet que serveix per escórrer la mandioca i treure'n el líquid tòxic.

¹⁸² PRICE (2003: 29).

¹⁸³ COLLOMB i TIOUKA (2000:26).

¹⁸⁴ Vegeu l'apartat 2.2. del capítol II.

jingri od. *ingri* ein Indianer. – die hiesigen Neger pflegen mehrentheils

alle Indianer *Akuli* zu nennen, obgleich dieser Name nur einer Indianischen Nation zukommt, die hoch oben an der Suriname u. Saramakka wohnt.

*an Indian. – The local negroes usually call all Indians Akuli, even though this name is only the name of one tribe that lives in the north at the Suriname and Saramakka.*¹⁸⁵

Sens dubte, aquests indis *Akuli* es poden identificar amb els akurio.¹⁸⁶ Riemer també esmenta un poble fundat per indis i africans:

kabúgru

die Karbuten, eine an der Kopename wohnende Nation, die von Indianern u. Negern zusammen entstanden ist.

*the “kabúgru”, a nation located at the Coppename, that has been built by Indians and Negroes*¹⁸⁷.

No és clar que es pugui relacionar aquest indret amb les referències que trobem al llibre de Price sobre pobles on hi havia indis convivint amb grups del clan Nasí i també amb els Matawai. De fet, sembla que al riu Coppename hi ha establerts els kwinti, i no pas cap grup saamaka.

Sigui com sigui, els akurio semblen ser els amerindis amb els quals es van relacionar els saamaka fonamentalment. Així doncs, el més convenient seria cercar en el vocabulari d'aquesta llengua per poder identificar manlleus. Ara com ara no he pogut accedir a un vocabulari de l'akurio, però sí que vaig poder fer una ullada a un vocabulari kalin'a, una altra llengua carib (parlada a la Guaiana Francesa, Surinam, Guyana, Brasil i Venezuela), i vaig poder identificar alguns termes que semblen tenir un origen carib:

¹⁸⁵ ARENDS i PERL (1995: 297).

¹⁸⁶ Cal dir que aquest mot designa actualment els indis de la Índia i no pas el amerindis. Desconec quina podria ser la causa d'aquest desplaçament.

¹⁸⁷ ARENDS i PERL (1995: 299).

kalin'a	Riemer (1779)	saamaka actual	
kapiwá	kapwiwa	kapiiwa	'capibara'
napi	nàpi	napi	'nyam'
akare	akali	akale	'caiman'
tamandua	tamanua	tamanua	'ós formiguer'
wayamaká	waijamakka	wajamaka	'iguana'
sepu	—————	sepu	'ornaments que envolten les cames per sota dels genolls'
purilwa	piriwà/priwà	piiwa	'fletxa'

La major part dels manlleus són termes referits a la fauna i la flora autòctones, així com alguns utensilis relacionats amb aquest mateix àmbit. Destaca, però, el darrer terme del saamaka, que designa la fletxa, un utensili més general i que els cimarrons probablement ja coneixien. Una atribució més dubtosa és la de *pala:pi* 'pla' en kalin'a, que podria ser a l'origen del mot per a 'plat', *paabi*, en saamaka.

El mot *ndekú* presenta una situació curiosa, ja que podria tractar-se d'un manlleu amerindi o bé d'una supervivència africana. El *ndekú* (en ndjuka *nekó*) és un verí vegetal que s'utilitza per pescar. La qüestió és que trobem el mot kikongo *nè-néku*, però també el mot carib *ine:ku* (el qual ha passat al crioll guainès amb la forma *nekou*), amb el mateix significat.¹⁸⁸ No es pot descartar que llengües de la família carib manllevessin el terme de les llengües businengue.

D'altra banda, hi ha un mot que sembla provenir del portuguès, però que el saamaka podria haver manllevat d'alguna llengua ameríndia que hagués pres el terme del portuguès o fins i tot de l'espanyol. És el cas de *kamisa*, que trobem en portuguès, *camisa*, amb el mateix sentit que en castellà i català; en saamaka, en canvi, designa una peça de roba masculina que es porta de cintura en avall. Si tenim en compte que en kalin'a *kami:sa* designa una peça de roba o una tela en general, però també una mena de faldilla, és possible que el terme procedeixi d'una llengua ameríndia i s'introdueixi ja amb aquest sentit en el saamaka. A més, ja hem vist que hi ha altres termes referits a la indumentària manllevats de llengües ameríndies.

¹⁸⁸ HUTTAR (1986: 572).

A partir d'una llista de vocabulari ndjuka que em va proporcionar personalment Laurence Goury, podem comprovar que aquesta llengua comparteix alguns d'aquests manlleus: *kapuwa*, *manali* (Goury fa venir aquest mot del wayana, una altra llengua carib, *manale*), *matapi*, *napi*, *tamanua* (Goury proposa potser un origen tupí). És probable que aquests termes puguin provenir, efectivament, d'altres llengües, segons els contactes que hagin mantingut els ndjuka. L'existència d'un pidgin format pel ndjuka i dues llengües ameríndies, el trio i, en menor mesura, el wayana, fa pensar que el ndjuka pugui tenir manlleus procedents d'aquestes dues llengües. L'anomenat ndjuka-trio pidgin ha estat utilitzat per al comerç i altres tipus de relacions entre els Ndjuka i aquests dos grups amerindis.¹⁸⁹

Estic convençuda que un estudi més aprofundit, especialment basat en la comparació del vocabulari de l'akurio amb el del saamaka, permetria identificar força més manlleus d'origen amerindi.

2.4. L'espanyol

En un article en què s'analitza el vocabulari saamaka presumptament derivat del portuguès, Aceto¹⁹⁰ identifica un seguit de mots com a provinents de l'espanyol o del ladí, més que no pas del portuguès. Arends,¹⁹¹ basant-se en fonts històriques i en les identificacions d'Aceto, defensa la idea que el portuguès no era l'única llengua que parlaven els jueus sefardites al Surinam, en contra de l'opinió més estesa; considera que aquests jueus parlaven també altres llengües, entre les quals cal incloure l'espanyol. Aquest autor fa referència a una obra de David Cohen Nassy, apareguda el 1791,¹⁹² segons la qual al darrer quart del segle XVIII tant el portuguès com l'espanyol eren utilitzats entre els jueus al Surinam. Una anàlisi de la llibreria del mateix Nassy mostra

¹⁸⁹ Aquest pidgin presenta trets lèxics i estructurals fonamentalment del ndjuka i del trio: els pronoms, els adverbis i els verbs són bàsicament del ndjuka, mentre que els noms provenen de totes dues llengües en un nombre aproximadament igual; en canvi, la sintaxi és essencialment la del trio. A diferència del que es considera habitual, segons les definicions clàssiques de «crioll», en aquest cas, un crioll és l'ancestre d'un pidgin. D'altra banda, els conceptes de llengua substrat i llengua lexificadora no són del tot clars en aquest pidgin.

¹⁹⁰ ACETO (1993), *Searching for Saramaccan Creole origins: An examination of Portuguese-derived lexical correspondences*. Paper presented at the Conference of the Society for Pidgin and Creole Linguistics, University of Amsterdam, June 1993. No he pogut consultar aquest article, tot i que Aceto insisteix en aquestes identificacions en un treball posterior, ACETO (1997).

¹⁹¹ ARENDS (1999).

¹⁹² David de Ishak Cohen Nassy (1791), *Geschiedenis der Kolonie van Suriname*, Amsterdam.

que la seva primera llengua devia ser l'espanyol, més que no pas el portuguès. Una altra prova que totes dues llengües eren utilitzades a la darrera del segle XVIII, segons Arends, és el fet que el govern colonial utilitzava traductors d'espanyol i portuguès; als arxius de la comunitat jueva, a més, apareixen les dues llengües, fins i tot de vegades barrejades en un mateix document. Tot i que habitualment aquesta comunitat s'identificava com a portuguesa, es troben també algunes referències a la «nació portuguesa o espanyola». Segons Arends, a més de l'espanyol, el ladí —la varietat arcaica de judeoespanyol usada en els textos sagrats— devia utilitzar-se igualment, ja que era una de les llengües utilitzades pel jueus sefardites als Països Baixos. Dóna suport a aquesta idea el fet que el ladí aparegui en els documents de la comunitat jueva del Brasil neerlandès, una mostra que aquesta llengua era present entre els sefardites establerts al Nou Món.

Smith,¹⁹³ per la seva banda, considera probable que hi hagués una minoria espanyola dins la comunitat sefardita del Surinam, però que havia de ser molt reduïda ja que les traces lingüístiques són negligibles. Pel que fa al ladí, si bé és innegable que era utilitzat als Països Baixos, no hi ha cap evidència positiva de mots derivats del ladí al Surinam. Smith analitza els mots als quals Aceto atribueix un origen ladí:

	Saramaccan	Saamaka 1778	Portuguese	Spanish
woman	mujεε	mujêre	mulher	mujer
louse	piójo		piolho	piojo (Ladino)
eye	(w)ójo		olho	ojo
make wet	munjá		molhar	mojar
egg	(w)óbo	hóbo, wóbo	ovo	huevo

D'una banda, considera evident que no es pot establir cap relació amb l'espanyol pel que fa a aquestes termes. Segons Smith, Aceto es confon a partir de la grafia *j* de l'espanyol, que assimila amb el fonema [j] del saamaka; en realitat és una fricativa velar sorda [ɣ] en la llengua actual i una fricativa palatoalveolar sonora [ʒ] en castellà antic.¹⁹⁴ El que trobem en saamaka, diu Smith, és la simplificació de la palatal lateral /ʎ/

¹⁹³ SMITH (1999).

¹⁹⁴ El desconeixement general d'Aceto sobre les llengües de la península Ibèrica es fa palès en la següent nota: «Portuguese and certain dialects of Spanish —particularly Galician, Asturian, Old Spanish, Leonese, Salamaccan [sic.], Merida, Jewish-Spanish (Ladino), Catalan, and Valencian— share many

cap a un *palatal glide*. Compara també algunes formes amb dades del judeoespanyol, ja que reflecteix formes arcaiques i dialectals de l'espanyol:

	Saramaccan	Portuguese	Judeo-Spanish	
			(Bucharest)	(Monastir)
'woman'	mujéε	mulher	mužér	mužer
'eye'	(w)ójo	olho	óžu	
'select'	kujeh (1778)	escolher	(e)skuzér	
'collect'		acolher		akužer
'mirror'	sipéi	espelho	(e)spéžu	

De fet, el reflex cognat del saamaka /j/, portuguès /ʎ/, espanyol /χ/ és el judeoespanyol /ʒ/. El so [ʒ] és absent en saamaka, però a partir del tractament de l'equivalent sonor [ʃ] dedueix que donaria /z/ o /zi/; el que trobem en saamaka, però, és /j/. Per a Smith, doncs, Aceto no demostra cap influència espanyola o judeoespanyola en el saamaka. En canvi, en la seva anàlisi del mot *sangá* 'bleed, bloody nose', derivat del portuguès *sangrar*, no esmenta un mot relacionat que trobem testimoniat al segle XVIII: *sangri* 'blood', que no sembla derivar del portuguès *sangue*, sinó de l'espanyol *sangre*. Els únics termes que Smith considera que poden provenir de l'espanyol són aquests:

	Saramaccan	Spanish	Portuguese
goodbye	adjóósi, adjóisi	adiós	adeus
pretend, trick	ganjá, ganján	engañar	enganar (cf. Galician <i>enganhar</i>)
blood	sangri (1778)	sangre	sangue

Aquests pocs casos d'origen espanyol no representen ni un u per cent del total de 404 mots d'origen ibèric. Smith comenta també els noms de les plantacions de la comunitat sefardita surinamesa, majoritàriament portuguesos; només en troba tres d'espanyols: *Cadiz*, *Toledo* i *Lucha d'Iacob* (que en portuguès seria *Lucha do Iago*). Pel que fa a Toledo, sembla trobar-se a l'origen del nom d'un poble saamaka establert al principi del segle XVIII, *Tuído*. Malgrat que *adjoisi*, com afirma Smith, sembla tenir un

lexical forms. This sharing of forms may have to do with some innovations in standard Spanish that did not occur in many dialects.» ACETO (1997: 235).

origen espanyol, més que no pas portuguès, hi ha un exemple curiós al diccionari sranan de Schumann (1783):

‘adjossi’, da Bakkratongo
 ‘adjossi’ is European’s Sranan¹⁹⁵

Segons aquest comentari, caldria pensar que aquest mot formava part de la varietat de l’sranan parlada pels europeus.

Hi ha un terme per al qual s’ha proposat un origen anglès o portuguès que, al meu entendre, podria derivar també de l’espanyol. Es tracta de *sembɛ* ‘persona, gent’. Smith¹⁹⁶ el fa venir de l’anglès *somebody* o *someone*, igual que en la resta de criolls surinamesos:

English	Saramaccan	1781	1778
somebody	sɔmbɛ	sombreh	sombre
	sembɛ	soma	

English	Sranan	1856	1855	1850	1844	1837
somebody	súma	soema	sáma	soema	somma	soema
	sma			sóema		
				s’ma		

1798	1783	1756	1718
soema	somma	soma	som badi
sama	soma		

English	Ndjuka	Boni
somebody	sama	sama

Smith considera derivades de *somebody* les formes de l’sranan de 1718 *som badi* i del saamaka *sɔmbɛ*, *sembɛ* i *sombre* (1778). Pel que fa a les altres formes caldria pensar que han experimentat una gran reducció fonètica. Atès que en molts criolls

¹⁹⁵ Citat per ARENDS (1986: 113).

trobem que la forma lèxica per a ‘persona’ deriva d’un mot que originalment significa ‘somebody’—com el crioll de Jamaica /smádi/ de *somebody* o el Berbice Dutch /ken/, de l’*ɟjɔ* occidental /kɪni/—, Smith es pregunta quina altra possibilitat queda si exclouem *somebody* per a les formes més tardanes de l’sranan. Una altra opció seria *someone*, però considera un problema el fet que el so /w/ de l’anglès no aparegui mai en cap forma, tot i que la manca d’aquest so també es troba en el cockney actual /səmən/. Atès que hi ha paral·lels en pronunciacions al marge de l’estàndard sense /w/, Smith assumeix que les formes tardanes de l’sranan, així com les del ndjuka i l’aluku, i *soma* del saamaka (1781)—si no és que es tracta d’un srananisme— deriven de *someone*.

Ladhams, en canvi, proposa un origen portuguès per a *sembɛ*, tot i que considera dubtosa l’atribució. Segons aquest autor la forma *sombre* que apareix al diccionari de Schumann podria provenir de *os homens*. Realment aquesta possibilitat no sembla gaire convincent, sobretot si tenim en compte que *homem* dóna en saamaka (*w*)*omi*. Si en fem la traducció a l’espanyol, però, la derivació resulta força més versemblant:

los hombres > sombre > sɔmbe > sembɛ

És força freqüent en les llengües criolles l’aglutinació del so final del plural de l’article determinat al nom (com en haitià *zié* ‘ull’, del francès *les yeux*, o *zanj* ‘àngel’, de *les anges*, o en el crioll portuguès de São Tomé *zonda* ‘ona’, del portuguès *as ondas*).¹⁹⁷ Aquest mateix fenomen podria haver-se donat en el cas que ens ocupa, el qual explicaria la forma *sombre*. A partir d’aquí l’evolució fins a la forma actual *sembɛ* no planteja cap problema, ja que seria paral·lela a la d’altres mots:

	1778	saamaka actual
<i>febre</i>	febre	fɛbe
<i>water</i>	watra	wata
<i>country</i>	kontri	kɔnde

¹⁹⁶ SMITH (1987b: 177-178).

¹⁹⁷ Exemples extrets de HOLM (1988: 97).

Malgrat que Smith considera tant *sɔmbɛ* com *sembɛ* formes actuals, personalment només he sentit la segona. En qualsevol cas es tractaria simplement d'una assimilació regressiva o d'harmonia vocàlica —a la qual el saamaka té una certa tendència.

El principal problema que planteja aquesta etimologia és la poca influència que l'espanyol sembla tenir en la composició del lèxic saamaka, sobretot tractant-se d'un terme pertanyent al vocabulari bàsic. Un altre fet que cal tenir en compte és l'esquema tonal d'aquest mot. Com s'exposa en l'apartat sobre la tonologia, el to alt en saamaka es troba habitualment en la síl·laba accentuada en el mot europeu d'origen. El mot que ens ocupa, però, presenta dos tons baixos, *sɛmbɛ̀*, tot i que caldria esperar *sɛ́mbɛ̀*, amb un to alt a la primera síl·laba i un to baix a la segona, a partir de totes dues hipòtesis (*los hombres* i *somebody*). De fet, hi ha pocs mots en saamaka que no duguin cap to alt i, en general, es tracta de mots d'origen africà. Aquest fet, sumat a la proximitat amb l'interrogatiu *ambe* 'qui', probablement d'origen gbe, fan plausible també un origen africà.

En conclusió, sembla que les dades lingüístiques no demostren una influència del ladí, judeoespanyol o judeoportuguès, sobre el saamaka. L'únic terme que ens adreça indubtablement a un referent hebreu és *saba*, de *sabath*. En saamaka aquest terme significa 'setmana' i 'dia de descans'. Designa, a més, dos dies de la setmana precedit de *piki* 'petit' i *gaan* 'gran'. Així doncs, tenim *pikisaba* 'dimecres' i *gaansaba* 'dijous'. Per tant, el *saba* saamaka, curiosament, no cau mai en dissabte.¹⁹⁸

No és en absolut estrany que un terme religiós fonamental com és el del *sabath* hagi perviscut d'alguna manera en saamaka. Aquest fet no implica que els sefardites d'Amsterdam i del Surinam parlessin necessàriament judeoportuguès o judeoespanyol. En un estudi sobre l'establiment i la història de la comunitat sefardita a Amsterdam, Marian Bodian afirma el següent: «In the seventeenth century, Portuguese was the tongue of everyday speech among members of “the Nation”». ¹⁹⁹ El portuguès era la llengua majoritària dels membres d'aquesta comunitat, tot i que també hi havia jueus d'origen espanyol. Aquesta autora afegeix una informació interessant justament sobre el paper de l'espanyol entre els sefardites establerts als Països Baixos:

¹⁹⁸ La seqüència *pikisaba-gaansaba-dimingu*, que originàriament devia fer referència a divendres-dissabte-diumenge, sembla haver patit un estrany desplaçament cap a dimecres-dijous-divendres.

¹⁹⁹ BODIAN (1997: 160).

«Since Portuguese was the native tongue of the overwhelming majority of emigres, it became the language in which communal records were kept, sermons delivered, gossip exchanged. But even among native Portuguese speakers, Spanish was the language of literary expression. Works aimed at transmitting rabbinic tradition to the emigres were frequently published in Spanish translation, although Portuguese translations also appeared.»²⁰⁰

Bodian parla d'un procés de rejudaització d'aquesta comunitat, formada també per molts conversos que s'havien allunyat en major o menor mesura de la religió jueva:

«In response to the demand, there was a burst of activity in the printing of Jewish books in Portuguese and Spanish: apologetic and ethical works, guides to Jewish practice, and translations of classic Jewish texts. By the mid-seventeenth century, a sizable library of such works had been produced.»

«The works most needed in translation were the Hebrew Bible and the prayer book. As we have noticed, Spanish —a language with which native-born Portuguese were acquainted— rather than Portuguese was the language used for all editions of these texts. Spanish was also the language of instruction in the schools. Perhaps because the literary status of Spanish was superior to that of Portuguese, it was felt that Spanish would better convey the sanctity of Scripture and the liturgy, or perhaps Spanish was used because it was the language that united the Sephardi diaspora as a whole. Since the prayer service and Torah reading in the synagogue were in Hebrew —a language the adult newcomers could not easily acquire— some important prayers were transliterated, that is, printed in Hebrew in Latin Characters.»²⁰¹

Segons l'estudi d'aquesta autora, el portuguès era la llengua de comunicació habitual dins la comunitat i l'espanyol, que gaudia d'un estatus elevat, era la llengua predominant en l'àmbit escrit, tant literari com religiós. L'hebreu, aparentment l'hebreu clàssic, estava limitat als serveis religiosos més importants. Bodian no esmenta en cap moment el judeoespanyol o el judeoportuguès.

Aquest escenari concorda perfectament amb la contribució ibèrica al vocabulari del saamaka: la pràctica totalitat de lèxic ibèric és d'origen portuguès, la llengua habitual de comunicació de la comunitat sefardita. L'espanyol, com afirma Arends, és molt present en l'àmbit escrit dins la comunitat jueva del Surinam, però no devia ser gaire parlada atesa la mínima presència de mots d'origen espanyol en saamaka. A partir de l'estudi de Bodian sobre la comunitat jueva establerta als Països Baixos des del final del segle XVI i començament del XVII, i de les dades lingüístiques, no hi ha proves que el judeoespanyol o el judeoportuguès tinguessin cap presència al Surinam ni que exercissin alguna influència en el vocabulari del saamaka.

²⁰⁰ BODIAN (1997: 92).

²⁰¹ BODIAN (1997: 103).

2.5. Altres llengües

Finalment trobem un seguit de manlleus, força recents en general, que provenen d'altres llengües, especialment del francès i el crioll guaianès. Les sopes de fideus xineses, per exemple, s'anomenen *lasupu*, del crioll guaianès que aglutina l'article amb el nom, del francès *la soupe*²⁰²; també he sentit anomenar els espinacs com a *zepina*, igualment del crioll guaianès; el telèfon mòbil, l'anomenen *pootabu*, del francès *portable*; un euro és un *elɔ*; un motor és un *motɛ*, del francès *moteur* o del crioll guaianès, etc.

També hi ha un seguit de mots que es troben en totes les llengües de la Guaiana Francesa, de manera que és difícil determinar-ne l'origen. Malgrat les grans diferències genètiques, les relacions de veïnatge han creat un petit patrimoni lèxic comú:

	1	2	3	4	5	6
aluku/ndjuka/paamaka	kwata	sabaku	maipa	kwaka	suku	manali
saamaka	kwata	sabaku	maipa	kwaka	suki	maani
crioll guianès	kwata	sawakou	maripa	kwak	souk	manare
palikur	kuwat	sawak		kuwak	siku	
arawak	kwata	sawaku		kowak	sukru	manari
wayana			malipa	kwak	sukulu	manale
kali'na	kuwata	sawaku	malipa	kuwaki	sukulu	manale
émérillon	kwata		balipa	kwaki	tsuk	
wayampi	kwata	sawaku	malipa	kwaki	suu ²⁰³	

Finalment vull fer esment d'un manlleu curiós, no pas fruit del contacte sinó més aviat d'allò que anomenem globalització. Vaig trigar força a identificar-ne l'origen. Es tracta d'una beguda, un vi dolç anomenat *ganja*. Havia sentit aquest terme diverses vegades en relació a un líquid procedent de qualsevol mena d'ampolla reemplenada i

²⁰² A tall d'anècdota, una nena de Gotali Konde deia sistemàticament *lapusu*.

²⁰³ 1) tipus de simi, 2) tipus d'ocell, 3) tipus de palmera, 4) farina de mandioca, 5) sucre, 6) sedaç de canya o vímet. Extret de «Mots guyanais, un patrimoine commun», pòster divulgatiu de l'Institut de Recherche pour le Développement (IRD) de Cayenne.

fins i tot n'havia begut. Un dia, però, me'n van oferir de l'ampolla original: va resultar ser vi de *Gandia*. Del pas de les dues Mòniques per la comunitat saamaka n'ha quedat també l'antropònim: hi ha com a mínim dues nenes saamaka anomenades Monika.²⁰⁴

²⁰⁴ Gran part dels antropònims saamaka actuals són manlevats d'altres llengües. Com a exemple, vegeu alguns noms més o menys identificables, majoritàriament de nens: Silbi (o Silibi), Natali, Olnela, Lafaeli, Sofi, Janita, Makele (< Makeleta < Margerete). Alguns nens de la comunitat de la Guaiana Francesa tenien dos noms, un de saamaka i un de francès: Kali-Edmond, Dina-Christiane, Dooi-Emeline.

IV. FONOLOGIA

1. FONOLOGIA SEGMENTAL

1.1. *Fonemes consonàntics*

El saamaka presenta un sistema consonàntic de vint-i-un fonemes, repartits segons el mode d'articulació en oclusives, fricatives, nasals, laterals i aproximants, i segons el punt d'articulació en labials, dentals, palatals, velars, glotals i labiovelars, tal com es descriu en la taula següent:

	labials	dentals	palatals	velars	glotals	labiovelars
oclusives	p b	t d	c ʃ	k g		\widehat{kp} \widehat{gb}
fricatives	f v	s z			h	
nasals	m	n	ɲ			
laterals		l				
aproximants	w		j			

1.1.1. Oposicions fonològiques

Les oposicions fonològiques presentades tot seguit mostren l'estatus fonològic d'aquests sons mitjançant parells mínims, semimínims o contextuals. La transcripció dels mots és fonològica. Si no s'indica el contrari, els mots oposats tenen el mateix esquema tonal.

OCLUSIVES

p / b

pingo

'senglar'

bingo

'melic'

pɛɛ

'jugar'

bɛɛ

'panxa'

lapu	‘punt de mitja’	apa	‘poma’
labu	‘cua’	aba	‘creuar, a l’altra banda’
t / d			
tan	‘quedar-se, esperar’	tu	‘dos’
dan	‘ràpid d’aigua’	du	‘fer’
koto	‘faldilla’	hati	‘cor’
kodo	‘sol, únic’	hedi	‘cap’
c / j			
cai	‘portar’ ²⁰⁵	cina	‘tabú’
jai	‘jardí, hort’	ajina	‘arròs comprat’ ²⁰⁶
k / g			
ko	‘venir’	kangaa	‘tribunal tradicional’
go	‘anar’	gangaa	‘coll’
piki	‘petit’	kamian	‘lloc, indret’
bigi	‘començar’	ganian	‘pollastre’
c / k			
cai	‘portar’	cuma	‘cremar’
kai	‘anomenar’	kuma	‘com’ ²⁰⁷

FRICATIVES

f / v			
fɔ	‘quatre’	fendi	‘trobar’
vɔ	‘propi’	vinde	‘llençar’
fundu	‘fondo’	ufɔ	‘després’
ventu	‘vent’	avo	‘avi’
s / z			
se	‘costat’	sunju	‘brut’
ze	‘mar’	zuntu	‘a prop’

²⁰⁵ Hi ha la variant *ca*.

²⁰⁶ Hi ha la variant *kina*. L’esquema tonal no coincideix: *cina* (AB) - *ajina* (BBB).

²⁰⁷ L’esquema tonal no coincideix: *cuma* (BA) – *kuma* (BB)

basia	‘càrrec inferior al de capità’	hanse	‘bonic’
bazia	‘descendir’	hanza	‘ala’
s / f			
satu	‘sal’	saka	‘baixar’
fatu	‘oli’	faka	‘ganivet’
sii	‘llavor’	lasi	‘pedre’
fii	‘sentir’	lafu	‘riure’
s / h			
suku	‘buscar’	sati	‘curt’
huku	‘pescar’	hati	‘cor’
sii	‘llavor’	sis	‘germana’
hii	‘tot’	hoha	‘badall’
s / v			
susu	‘sabata’		
vunvu(n)	‘colibrí’		
z / f			
zuntu	‘a prop, junt’	azan	‘fulles de palma’ ²⁰⁸
fundu	‘profund’	fan	‘parlar’
z / h			
zaun	‘elefant’		
haun	‘gelosia’		

NASALS

m / n			
musu	‘haver de’	mama	‘mare’
nusu	‘nas’	nana	‘pinya’
meiki	‘llet’	mai	‘sogra’
neigi	‘nou’	nai	‘cosir’

²⁰⁸ Es tracta d’una tira de fulles de palma que es posa a l’entrada dels pobles com a protecció

m / ɲ

maisi	‘anguila’	maɲan	‘mango’
ɲamisi	‘nyam’	mama	‘mare’ ²⁰⁹

n / ɲ

ɲan	‘menjar’	ɲanɲan	‘aliment’
na	‘negació’	nana	‘pinya’
amaɲan	‘demà’		
amana	‘fruit de palmera esp.’		

b / m

boi	‘cuinar, cuire’	bai	‘comprar’
mɔi	‘tou’	mai	‘sogra’
baau	‘blau fosc’	kaba	‘acabar’
maau	‘fil’	kama	‘llit’ ²¹⁰

d / n

da	‘donar’	dusu	‘mil’
na	‘negació’	nusu	‘nas’

t / n

teni	‘deu’	tai	‘lligar’
neni	‘nou’	nai	‘cosir’

l / n

leti	‘dreta’	lala	‘ratllar’
neti	‘xarxa’	nana	‘pinya’

ALTRES

j / ɟ

jai	‘any nou’	ju	‘2 ^a per. sing.’
ɟai	‘jardí, hort’	ɟu	‘jueu’

contra el mal.

²⁰⁹ L’esquema tonal no coincideix: *maɲan* (AB) – *mama* (BA).

²¹⁰ L’esquema tonal no coincideix: *kaba* (BA) – *kama* (AB). *Kama* no és el terme general per a ‘llit’, que és *bedi*; es tracta d’un llit fet amb fulles o fusta.

jei	‘escoltar’		
jei	‘semblar’		
b / v			
bɔ	‘arc’	abiti	‘poc’
vɔ	‘propi’	aviti	‘trampa’ ²¹¹
ventu	‘vent’	gabian	‘àguila’
bendi	‘besar’	avion	‘avió’
w / v			
awoo	‘antic’		
avo	‘avi’		

Oclusives coarticulades

El saamaka presenta oclusives labiovelars coarticulades: /kp/, /gb/. Es tracta de dos sons freqüents en llengües de l'Àfrica occidental, que han perviscut en poques llengües criolles. En el crioll portuguès de Príncipe trobem tan sols /gb/, so que ha estat considerat per alguns autors com a part del sistema fonològic d'aquesta llengua, mentre que d'altres consideren que no és productiu en la incorporació de manlleus i que només és present en mots arcaics d'origen africà. Sembla que aquests sons són marginals en gullah, crioll de base anglesa (presentes únicament en cançons, històries o pregàries). El més remarcable és que són absents en sranan, tot i que podria haver-los tingut en el passat, i poc freqüents en ndjuka. En saamaka trobem aquests sons en mots d'origen africà, però també en mots d'origen europeu:

gbamba	‘carn’ (< <i>gwamba</i> kikongo)
gbanini	‘àguila’ (< ?)
gboo	ideòfon per a ‘clarament’ (< ?)
kpati(w)ojo	‘tipus de rosegador’ (< <i>quadriolho</i> , P)
kpinji	‘apretar, retorçar’ (< <i>squeeze / squinch</i> A)

²¹¹ L'esquema tonal no coincideix: *abiti* (BAB) – *aviti* (BBB).

Aquests sons tenen els al·lòfons /kw/ i /gw/:

gwamba

kwinji

Segons un article del 1972²¹² aquesta seria la variant més usual entre els joves saamaka, però he sentit les oclusives coarticulades actualment en persones de totes les edats. Sembla que en ndjuka generalment trobem /kw/ i /gw/; només alguns parlants utilitzen les oclusives coarticulades en mots determinats. Segons Goury,²¹³ les labiovelars són una reminiscència d'una pronúncia més antiga i sembla que es perd davant l'altra articulació. En sranan trobem únicament /kw/ i /gw/. D'altra banda, en alguns dialectes del gbe /kp/ i /gb/ es corresponen amb /kw/ i /gw/ en altres dialectes d'aquesta llengua.

Cal dir que en interior de mot no sembla haver-hi la variant amb l'aproximant:

agba	'barbeta' (< <i>agba</i> , igbo)	?agwa
asakpaa	'cuixa' (< ?)	?asakwaa

En aquest context la fragmentació sil·làbica d'un informant no separa els dos sons:

a-gba

a-sa-kpaa

Trobar parells mínims respecte de les oclusives simples no és fàcil, atès que aquests sons són especialment freqüents en l'àmbit dels ideòfons:

gb / kp

gbai 'ideòfon per al so d'un tret' (SIL)²¹⁴

kpai 'tipus d'arbre'(SIL)

kwi 'ideòfon per a obrir una porta tot just una mica' (SIL)

gbi 'espatllar un menjar mentre es cuina; sense sentiment; dominat' (SIL)

²¹² ROUNTREE, S. Catherine (1972), «The phonological structure of stems in Saramaccan». Dins: Grimes, Joseph E. (ed.), *Languages of the Guianas*, Norman: Summer Institute of Linguistics of the University of Oklahoma, Summer Institute of Linguistics Publications in Linguistics and Related Fields 35, pàg. 22-27, citat per HOLM (1987: 277).

²¹³ GOURY (1999: 50)

²¹⁴ (SIL) indica els exemples extrets del *Saramaccan-English Dictionary* del SIL.

gb / g

agba ‘mandíbula’
(h)aga ‘perdigó’ (SIL)

gb / b

gbalau ‘ideòfon per agafar una cosa amb força’(SIL)
balau ‘blau fosc’²¹⁵

agba ‘mandíbula’
aba ‘travessar, a l’altra banda’

kp / p

kpaka ‘farina de mandioca’
kaka ‘caca’

kpei ‘fer peces regulars de fusta’ (SIL)
pei ‘tipus’

kp / k

kpai ‘tipus d’arbre’ (SIL)
kai ‘anomenar’

kpan ‘agafar un trocet d’alguna cosa’ (diccionari SIL)
kan ‘tassa’

L’existència de parells mínims —tot i que una mica preclaris i sovint sense coincidència en els esquemes tonals— i la fragmentació sil·labica en interior de mot semblen indicar que aquests sons tenen estatus fonèmic.²¹⁶

Oclusives prenasalitzades

El saamaka té encara uns altres sons, les oclusives prenasalitzades, molt habituals en llengües africanes, especialment en les nigerocongoleses, i presents també en d’altres criolls atlàntics: /mb/, /nd/, /ɲɲ/ i /ŋg/. Si bé en llengües africanes és clar que es tracta d’un únic fonema, no és tan clar si en els criolls que presenten aquests sons es tracta també d’un únic fonema. Sovint són presents tan sols en un nombre limitat de mots i de vegades en variació lliure respecte de les oclusives no prenasalitzades.

²¹⁵ La variant més freqüent, però, és *baau*.

²¹⁶ Sobre les oclusives labiovelars coarticulades vegeu HOLM (1988: 126-127), SMITH (1987: 277-278) i VEENSTRA (2000: 38-39).

Diversos autors han considerat que es tractava de seqüències bifonèmiques en criolls com els del Golf de Guinea, el crioll de Cap Verd o el negerholland. L'sranan té nasals simples allà on el saamaka presenta oclusives prenasalitzades (*meti* – *mbeti*). El ndjuka presenta aquests sons en inici de mot, bàsicament en mots d'origen africà; Huttar, però, considera sil·làbiques les nasals més que no pas com a part d'oclusives prenasalitzades. El ndjuka ha conservat prenasalitzacions, també davant altres consonants, en alguns mots d'origen kikongo on el saamaka no les ha conservat:

<i>saamaka</i>	<i>kikongo</i>	<i>ndjuka</i>
kola	nkodya/koola	nkola
boma	mboma	mboma
zaun	nzawu	nzau ²¹⁷

En saamaka les oclusives prenasalitzades són presents en mots d'origen europeu, absents en les llengües lexificadores i també en ndjuka:

<i>saamaka</i>	<i>ndjuka</i>
mbeti < <i>meat</i> A	meti
mbei < <i>make</i> A	meke
ndeti < <i>night</i> A	neti

Segons opina Holm, d'acord amb Alleyne, les oclusives prenasalitzades podrien haver estat més esteses en el passat: haurien reemplaçat no únicament nasals simples sinó també nasals seguides d'oclusives sordes (*kanda* 'cantar' < *cantar* P). El saamaka conserva també seqüències de nasal més oclusiva sonora que han estat simplificades en sranan (*bendi* – *beni* 'inclinat' < *bend* A).²¹⁸

Rountree va atorgar estatus fonèmic a les oclusives prenasalitzades en saamaka. Segons aquesta autora, els parlants indiquen que hi ha una divisió sil·làbica abans d'una oclusiva prenasalitzada (*vi-nde* 'llençar') i, en canvi, davant d'altres consonants la divisió és després de la nasal (*ven-tu* 'vent').²¹⁹ Per part meua, vaig demanar a un

²¹⁷ Els exemples del ndjuka són extrets de HUTTAR (1986).

²¹⁸ HOLM (1987: 129).

²¹⁹ S.C. ROUNTREE (1972) *The phonological structure of setms in saramaccan*, citat per HOLM (1988: 129). Malauradament no he pogut consultar aquest article. Holm explica un altre argument de Rountree: que l'al·lòfon [i], el qual ocorre únicament en síl·labes no nasals, apareix abans d'oclusives prenasalitzades.

informant de fer la segmentació sil·làbica de mots que contenien presumptes oclusives prenasalitzades en interior de mot, i el resultat va ser el contrari del que exposa Rountre, és a dir que va establir la divisió sil·làbica en tots els casos entre la nasal i l'oclusiva:

səm-be ‘persona, gent’	mun-du ‘món’	baŋ-ja ‘costat’
lim-bo ‘net’	tan-da ‘dent’	siŋ-ja ‘cendra’

Malgrat això, es poden establir alguns parells mínims entre les suposades oclusives prenasalitzades i les oclusives i nasals simples, tant a començament de mot com en interior de mot, fet que mostra que no es troben en variació lliure:

mb / nd

mbeti	‘animal, carn’	kamba	‘habitació’
ndeti	‘nit’	kanda	‘espelma’
membe	‘recordar’		
pende	‘de molts colors’		

mb / b

mbeti	‘animal’	mbei	‘fer’
bedi	‘llit’	bei	‘enterrar’
mbii	‘molí’		
bii	‘cervesa’		

nd / d

bendi	‘inclinat’
bedi	‘llit’

mb / m

mbii	‘molí’	kamba	‘habitació’
mii	‘nen’	kama	‘llit’
mbeti	‘animal, carn’		
mɛti	‘metre’		

nd / n

ndeti	‘nit’	hɔndi	‘caçar’
nɛti	‘xarxa’	hɔni	‘abella’

ɲʝ / n

ɲʝa ‘pessigar’
ɲina ‘clip o agulla per als cabells’

ɲʝ / ʝ

ɲju ‘tipus de cacahuet’
ju ‘jueu’

Cal dir que /ɲʝ/ i /ɲg/, són molt marginals en inici de mot. Al diccionari del SIL trobem molt poques paraules que comencin amb aquestes oclusives prenasalitzades:

/ɲʝ/

ndjaká ‘to crisscross’
ndjosó ‘nickname for peccary’
ndjú ‘type of round peanut’
ndjúwéndjuwe ‘small lizard’

/ɲg/

ngáku ‘stutter’
ngátu ‘thief’
ngötö ‘ditch’

Davant d’aquestes dades no és gaire clar si cal atorgar estatus fonèmic a les oclusives prenasalitzades en saamaka. D’una banda, a principi de mot i en articulació lenta, s’observa una certa tendència a la sil·labació de la nasal; de l’altra, la segmentació sil·làbica en interior de mot —segons el mateix informant que va considerar part d’una mateixa sil·laba les oclusives labiovelars coarticulades— sembla indicar que no es tracta d’un únic fonema. És cert, però, que Rountree mostrava uns resultats contraris, de manera que potser caldria consultar un nombre major d’informants sobre aquest punt. D’altra banda, hem pogut establir alguns parells mínims respecte de les oclusives i nasals simples. Cal prendre en consideració encara un altre aspecte: l’esquema de la síl·laba en saamaka no accepta cap consonant en coda sil·làbica, exceptuant les conconants nasals (i les semivocals), com veurem en l’apartat corresponent. Si bé aquest

fet afavoreix la consideració de les oclusives labiovelars coarticulades com un únic fonema, en el cas de les oclusives prenasalitzades no s'esdevé el mateix. Així, doncs, trobem en saamaka consonants nasals davant d'altres consonants:

hɛmpi 'camisa'	sinkii 'cos'
lampu 'llum de petroli'	hansi 'formiga'
ventu 'vent'	hanza 'ala'

Cal dir que Goury, en referència al ndjuka, considera també que es tracta de dues consonants i no pas de consonants complexes, atès que la segmentació sil·làbica escindeix la nasal i l'oclusiva. És cert que el ndjuka presenta oclusives prenasalitzades en un nombre molt reduït de mots i, especialment, en mots d'origen africà. Goury contraposa el cas del ndjuka al del palenquero, llengua que aquesta investigadora també ha estudiat, el qual, segons diu, té un veritable sistema fonològic d'oclusives prenasalitzades en posició inicial i en interior de mot, com mostra el fet que la segmentació sil·làbica es fa abans de la nasal.²²⁰

Atès que hi ha prou dubtes sobre l'estatus de les oclusives prenasalitzades en saamaka, i d'acord amb els autors que han analitzat aquest aspecte en altres llengües criolles, optaré per no incloure-les en el sistema de fonemes consonàntics de la llengua.

1.1.2. Realització dels fonemes consonàntics

1.1.2.1. Oclusives

1.1.2.1.1. Labials

Els fonemes /p/ i /b/ tenen una distribució completa, tenint en compte que, com veurem amb més detall en l'apartat corresponent, l'esquema sil·làbic del saamaka només presenta en coda sil·làbica consonants nasals o aproximants:

/p/		/b/	
#-:	[piki] 'petit'	#-:	[buka] 'boca'

²²⁰ GOURY (1999: 55-56).

V-V:	[kapasi] ‘armadillo’	V-V:	[labu] ‘cua’
C[nas]-:	[lampu] ‘llum de petroli’	C[nas]-:	[limbo] ‘net’

1.1.2.1.2. Dentals

Els fonemes dentals presenten també una distribució completa:

/t/		/d/	
#-:	[tɔŋɔ] ‘llengua’	#-:	[daka] ‘dia’
V-V:	[futu] ‘peu i cama’	V-V:	[tide] ‘avui’
C[nas]-:	[zuntu] ‘junt, pròxim’	C[nas]-:	[kanda] ‘cantar’

1.1.2.1.3. Palatals

Troblem l’oclusiva palatal sorda a principi de mot i entre vocals. Hi ha molt pocs mots on aparegui precedida per una consonant nasal; es tracta de mots poc habituals, alguns d’ells ideòfons, formats sovint a partir de reduplicacions. Així, doncs, no considerarem aquest context.²²¹ L’oclusiva palatal sonora, en canvi, presenta una distribució completa:

/c/	
#-:	[cali] ‘trist’
V-V:	[mucama] ‘arc de santmartí’
/ʃ/	
#-:	[jombo] ‘saltar’
V-V:	[majomina] ‘pagament per als esperits’
C[nas]-:	[gaŋji] ‘àcid’

²²¹ Al diccionari del SIL hem trobat únicament aquests nou termes amb una oclusiva palatal sorda, representada com a *tj*, precedida de la nasal dental:

hüntjëtjë ‘a type of bird (silver-beak tanager)’. Variant: [mutjëtjë](#).

peéntje ‘picture; image’.

Pululútjantjan ‘a small rapids on the Gran Rio’.

santjé ‘frame for sawing planks’.

tjentjén ‘to rev a motor’.

tjéntjén ‘brand new; like new’.

tjëntjëntjëen ‘small for his age’.

tjöntjö uwii ‘tender (leaves)’.

tjontjombá ‘tobacco’.

En realitat, en la major part dels casos la realització és africada, tant pel que fa a la palatal sorda com a la sonora. El segon element, en el cas de la palatal sorda, és una fricativa; en el cas de la sonora, pot ser una fricativa o una aproximant:

[cuma]	~	[tʃuma]		‘cremar’	
[mijɲa]	~	[mijɲdʒa]	~	[minjja] ²²²	‘orinar’

En la bibliografia trobem sempre aquests sons descrits com a oclusives palatals, mai com a africades. Cal dir que no conec cap estudi fonètic sincrònic mínimament detallat del saamaka. En estudis centrats en altres aspectes de la llengua, apareix reiteradament un mateix quadre sobre el sistema consonàntic. La manca d'estudis aprofundits no permet determinar si es tracta d'una evolució més o menys recent de la llengua o bé d'un tret que no s'havia descrit fins al moment. De tota manera, actualment es tendeix a considerar les africades dins la categoria de les oclusives palatals, com a oclusives de realització lenta, així que no es tracta d'una variació gaire rellevant.

1.1.2.1.4. Velars

Presenten una distribució completa:

/k/		/g/	
#-:	[kini] ‘genoll’	#-:	[guli] ‘empassar’
V-V:	[maku] ‘mosquit’	V-V:	[dagu] ‘gos’
C[nas]-:	[lonka] ‘roncar’	C[nas]-:	[fiŋga] ‘dit’

Alguns mots presenten una alternança entre l'oclusiva velar sorda i la palatal sorda:

[kina] / [cina] ‘tabú’	[keni] / [ceni] ‘canya de sucre’
[lemiki] / [lemici] ‘llimona’	

²²² Proposta de transcripció del Laboratori de Fonètica de la Universitat de Barcelona, segons

Sembla tractar-se d'un tret dialectal, ja que habitualment els parlants presenten una o altra opció per als pocs mots afectats per aquesta alternança que he pogut detectar.

1.1.2.2. Fricatives

1.1.2.2.1. Labials

Trobem molt pocs contextos en què les fricatives labials apareguin precedides per nasals. En el cas de la sorda, només en compostos, com ara *unfa* 'com' (*un* 'quin'+ *fa* 'manera'). En el cas de la sonora, *vunvun* 'colibrí', que sembla format també a partir d'una reduplicació, és un dels pocs mots que presenten aquesta seqüència. Així, doncs, la distribució de les fricatives labials és la següent:

/f/		/v/	
#-:	[fatu] 'oli'	#-:	[ventu]
V-V:	[tafa] 'taula'	V-V:	[avo]

Cal dir que la freqüència d'ocurrència de /v/ és bastant reduïda. Aquest so, d'altra banda, és present únicament en mots d'origen portuguès o africà, però no en mots procedents de l'anglès (on trobem generalment /b/: *live* > *libi*). El trobem, però, en manlleus moderns, com *aviɔn*, probablement del francès.²²³

1.1.2.2.2. Dentals

La dental sorda presenta una distribució completa. Pel que fa a la sonora, són molts pocs els mots en què apareix després d'una nasal, tot i que són mots força habituals (*linzo* 'llis', *lanza* 'fletxa', *hanza* 'ala'):

MARTÍNEZ CELDRÁN i FERNÁNDEZ PLANAS (2001).

²²³ Per a una hipòtesi sobre el desenvolupament desigual de /v/ en els criolls surinamesos en

/s/		/z/	
#-:	[sonu] ‘sol (astre)’	#-:	[zonka] ‘carbó’
V-V:	[sisa] ‘germana’	V-V:	[lɔgɔzɔ] ‘tortuga’
C[nas]-:	[hansi] ‘formiga’		

Igual que /v/, /z/ és present únicament en mots d’origen portuguès i africà, i també en algun mot d’origen neerlandès (com *ze* ‘mar’), però no en mots procedents de l’anglès.

1.1.2.3. Glotal

La fricativa glotal apareix únicament en dos contextos:

/h/	
#-:	[hati] ‘cor’
V-V:	[hoha] ‘badall’

A principi de mot, si més no en algunes paraules, de vegades no es pronuncia. De fet, aquest so és absent en sranan i, segons Goury²²⁴, en ndjuka presenta una distribució defectiva i s’usa amb finalitats expressives —un mot que en pronúncia neutra apareix sense la glotal, en pronúncia emfàtica o exagerada es pronuncia amb la glotal. D’acord amb Smith,²²⁵ en canvi, en aluku es pronuncia en la major part dels casos. Aquest mateix autor sosté que en saamaka, és habitualment opcional.

Segons les meves dades, en els formularis lèxics, és a dir en context aïllat, tres informants diferents pronuncien les aspirades en la major part dels casos:

1	2	3	
hedi	hedi	hedi	‘cap’
hati	hati	hati	‘cor’
hansi	hansi	hansi	‘formiga’

mots d’origen anglès i portuguès vegeu SMITH (1987: 183-197).

²²⁴ GOURY (1999: 35).

²²⁵ SMITH (1988: 295-301).

En alguns mots, en canvi, trobem opcions diferents:

1	2	3	
hopo	opo	hopo	‘aixecar-se’
hogi	ogi	ogi	‘dolent’
ɔndo	hɔndo	—	‘cent’
hafu	—	afu	‘meitat, mig’

Tant en els textos com en conversa espontània hi ha un seguit de mots, com els que hem citat en primer lloc, que no he trobat mai sense la glotal inicial. D’altres, entre els quals els que acabem de veure, es poden trobar amb o sense la glotal.

1.1.2.4. Lateral

/l/	
#-:	[labu] ‘cua’
V-V:	[kule] ‘córrer’

1.1.2.5. Aproximants

Les aproximants palatal [j] i labial [w] presenten la distribució següent:

/j/		/w/	
#-:	[japo] ‘faldilla’	#-:	[wiki] ‘setmana’
V-V:	[wojo] ‘ull’	V-V:	[uwii] ‘fulla’
V-:	[mejki] ‘llet’	C-:	[gwamba] ‘carn’
		V-:	[kataw] ‘grip, constipat’

A final de sil·laba les aproximants són en realitat el segon segment d’un diftong, com veurem més endavant, en tractar sobre el vocalisme.

Alguns mots poden aparèixer sense l’aproximant labial a principi de mot. De fet, no trobem aquest fenomen en mots d’origen anglès que ja duïen l’aproximant en la llengua de base: mots com *wooko* (< *work*), *waka* (< *walk*), *wata* (< *water*), etc., no apareixen mai sense l’aproximant inicial. Hi ha, però, tres mots d’origen portuguès que

presenten aquesta aproximant a principi de mot, tot i que també poden aparèixer sense, la qual es troba absent en els ètims portuguesos: (w)omi < homem, (w)ojo < olho, (w)obo < ovo. En tots tres casos es tracta de substantius que afegeixen l'aproximant a principi de mot davant la vocal *o*. Una possible explicació és que s'hagi produït una aglutinació de l'article determinat masculí singular portuguès **o** (pronunciat /u/) al substantiu que el seguia:

o homem	/wo/	womi
o olho	/wo/	wojo
o ovo	/wo/	wobo

Smith, basant-se en la forma *oijo* testimoniada el 1778 per a l'ítem *wojo*, en fa una altra interpretació. Segons aquest autor: «In ôlho the modern optional /w/ is a purely Saramaccan feature. In words of various origins a /w/ is optionally inserted before /o/.»²²⁶ Malgrat això, Smith considera que en aquesta època l'aproximant era opcional, a jutjar per una forma testimoniada també el 1778: *kwatriwoijo* < *quadriolho*. Cal dir, no obstant això, que si bé per a *womi* trobem també una forma sense /w/, *omi*, el terme *wobo* sí que apareix amb l'aproximant labial en la mateixa font de 1778.

En un formulari d'elicitació lèxica, per tant en context aïllat, tres informants van donar les formes següents:

1	2	3
wojo	ojo	ojo
womi	omi	—
obo	obo	—

En els textos de l'informant (1) *womi* i *wojo* poden aparèixer també sense l'aproximant. En conversa espontània he sentit aquests tres mots amb i sense l'aproximant inicial. No sembla que sigui el context el que determini l'absència o la presència de l'aproximant, ja que podem trobar totes dues versions del mot en un context idèntic.

Com hem vist, en els mots d'origen anglès no hi ha la possibilitat que el mot

²²⁶ SMITH (1987: 305).

aparegui sense l'aproximant. Trobem, però, un cas en què un mot d'origen anglès pot aparèixer també sense l'aproximant; ara bé, la forma anglesa no tenia pas una aproximant a principi de mot, sinó la glotal /h/: es tracta de (*w*)*osu* (< *house*). El saamaka és l'única llengua businengue que presenta una aproximant en aquest terme.

Així doncs, tots els mots amb una /w/ inicial (seguida sempre de la vocal *o*) que presenten aquesta variació pel que fa a l'aproximant labial, comparteixen la característica que les aproximants no són etimològiques, és a dir que no es trobaven en les llengües lexificadores.

1.1.2.6. Nasals

Les tres consonants nasals, [m] [n] [ɲ], són els únics fonemes, a més de les aproximants, que poden aparèixer en coda sil·làbica.

Quan són seguides per una consonant es produeix una assimil·lació respecte a aquesta consonant:

/tanda/	[taɲda]	'dent'
/fiŋga/	[fiŋga]	'dit'
/suɲju/	[suɲju]	'brut'
/bunbuu/	[bumbuu]	'bé, bo (enfàtic)', ²²⁷

Tant a final de mot com en coda sil·làbica, les nasals poden provocar la nasalització de la vocal precedent, fenomen tractat amb més detall en l'apartat sobre les vocals nasalitzades. En final absolut de mot la nasal pot presentar una realització velar, però també pot ser elidida, de manera que només es pronuncia la vocal nasalitzada.

Pel que fa /ɲ/, pot presentar una realització [ɲ̃], especialment quan es troba entre dues vocals nasalitzades com ara /hũjã/ o /mũjã/; aquest so es troba en llengües de l'Àfrica occidental i també en llengües criolles com el papiamentu i el crioll de base portuguesa de Príncipe.²²⁸

²²⁷ És una reduplicació enfàtica de *bunu* 'bo'; alguns parlants diuen *bunubunu*, però la forma més habitual és *bumbuu*.

²²⁸ SMITH i HAABO (2007) inclouen les oclusives implosives labial /ɓ/ i dentoalveolar /ɗ/ en el repertori fonològic del saamaka.

Taula de consonants fonètiques

A partir de les regles de realització dels fonemes, podem establir un sistema de 26 sons consonàntics en saamaka, segons apareixen en el quadre següent:

	Labials	Dentals	Palatals	Labiovel	Velars	Glotal	
Oclusives	p b ^m b	t d ⁿ d	c ɟ	\widehat{kp} \widehat{gb}	k g		
Fricatives	f v	s z				h	
Africades			$\widehat{dʒ}$ $\widehat{tʃ}$				
Nasals	m	n	ɲ		ŋ		
Laterals		l					
Aproximants			j	w			

1.2. Fonemes vocàlics

El vocalisme del saamaka, com veurem a continuació, s'organitza en tres subsistemes fonètics: vocals de base, vocals llargues i vocals nasals.

1.2.1. Vocals de base

El saamaka presenta set fonemes vocàlics de base segons el nivell d'obertura i la localització:

	anterior	posterior
tancada	i	u
mitjana tancada	e	o
mitjana oberta	ɛ	ɔ
oberta	a	

Oposicions fonològiques:

i / e

fisi 'peix'
fesi 'cara'

weki 'despertar-se'
wiki 'setmana'

i / o

libi 'viure'
lobi 'estimar'

booki 'pont'
booko 'trençar'

i / ɔ

tingi 'fer pudor'
tɔngɔ 'llengua'

dii 'car'
dɔɔ 'porta'

e / u

munde 'dilluns'
mundu 'món'

seki 'agitar'
suki 'sucre'

e / a

kule 'còrrer'
kula 'curar'

wei 'cansat'
wai 'content'

e / ɔ

kendi 'calent'
kɔndɛ 'poble'

be 'deixar, permetre'
bɔ 'arc'

i / u

matu 'selva'
mati 'amic'

suki 'sucre'
suku 'buscar'

i / ɛ

dii 'car'
dɛɛ 'sec'

bii 'cervesa'
bɛɛ 'panxa'

i / a

sii 'llavor'
saa 'trist, tristesa'

wiki 'setmana'
waka 'anar, caminar'

e / o

sei 'vendre'
soi 'inflar'

bei 'enterrar'
boi 'cuinar, coure'

e / ɛ

lei 'aprendre, mostrar'
lɛi 'conduir'

weti 'blanc'
wɛti 'lleï, norma'

u / o

bunu 'bo'
bonu 'os'

bui 'bracelet'
boi 'cuinar'

u / a		ε/o	
buka	‘boca’	kɛti	‘collar’
baka	‘esquena’	koti	‘tallar’
juu	‘hora’	kɛ	‘voler’
jaa	‘any’	ko	‘venir’
ε/a		ε/u	
bɛtɛ	‘millor’	kɛ	‘voler’
bata	‘ampolla’	ku	‘vagina’
kɛndɛ	‘escalfar’	bɛɛɛ	‘pa’
kanda	‘cantar’	buuu	‘sang’
ɔ/o		ɔ/a	
kɔtɔ	‘fred’	fɔ	‘quatre’
koto	‘faldilla’	fa	‘manera’
bɔɔ	‘respirar, descansar’	sɔ	‘així’
boon	‘farina’	sa	‘poder, saber’
ɔ/u		ɛ/ɔ	
sɔsɔ	‘inútil; insípid’	dɛɛ	‘sec’
susu	‘sabata’	dɔɔ	‘porta’
fɔ	‘quatre’	kɛtɛ	‘tetera’
fu	‘per, per a, de’	kɔtɔ	‘fred’
o /a			
konda	‘explicar’		
kanda	‘cantar’		
booko	‘trençar’		
baaka	‘negre’		

Ni en sranan ni en les altres llengües businengue, a diferència del saamaka, existeixen els fonemes vocàlics /ε/ i /ɔ/. En ndjuka, segons Goury,²²⁹ les vocals de grau intermedi oscil·len entre dos nivells d’obertura, però aquestes realitzacions resten dins l’àmbit de la variació lliure.

²²⁹ GOURY (1999: 41).

1.2.2. Vocals llargues

Segons els estudis apareguts fins al moment, el saamaka, com les altres llengües businengue, presenta vocals llargues; les altres llengües businengue, però, només tenen vocals de durada simple i de durada doble, mentre que en saamaka trobem també vocals de durada triple.

Com veurem amb més detall en ocupar-nos de la síl·laba i de la diacronia tonal, l'origen de les vocals llargues en les llengües businengue és l'elisió històrica de consonants intervocàliques:

<i>menino</i>	>	minini	>	miii
<i>fruta</i>	>	*furuta	>	fuuta
<i>black</i>	>	*balaka	>	baaka

En origen, doncs, aquestes vocals formaven part de síl·labes diferents. En algunes varietats de la llengua, de fet, es conserva encara en alguns mots una consonant intervocàlica que en altres varietats ha estat elidida:

baau / balau	‘blau fosc’
boomiki / bolomiki	‘flor’ ²³⁰
pai / pali	‘tenir un fill’
bai / bali	‘escombrar’
hia / hila	‘molt’

Les vocals de durada doble tenen una distribució completa, són força freqüents en saamaka i es poden trobar parells mínims que oposen cadascuna d'aquestes vocals amb la corresponent vocal simple:

i/i		ε/εε	
si	‘veure’	dε	‘dic. 2’
sii	‘llavor’	dεε	‘sec’
di	‘art. d. s.’	kε	‘voler’
dii	‘car’	kεε	‘plorar’

²³⁰ Els dos primers mots són, de fet, préstecs de l'sranan.

e/ee		u/uu	
de	‘3pp’	buku	‘llibre’
dee	‘art. d. pl.’	buuku	‘pantalons’
sei	‘vendre’	ju	‘2 ^a p. s.’
seei	‘mateix’	juu	‘hora’
o/oo		ɔ/ɔɔ	
sopu	‘sabó’	bɔ	‘arc’
soopu	‘inflar’	bɔɔ	‘respirar; puny; cop’
a/aa			
baka	‘esquena, darrera’		
baaka	‘negre’		
sa	‘saber, poder’		
saa	‘tristesia’		

Les vocals de durada triple, en canvi, tenen una distribució defectiva i la seva aparició és molt reduïda:

miii	‘nen, fill’	buuu	‘sang’
baaa	‘germà’	fɛɛɛ	‘por’
bɛɛɛ	‘pa’	giii	‘avarícia, gasiveria’
guuun	‘verd’		

L’únic cas que en què podem trobar una oposició en els tres nivells de durada és el següent:

bɛ	‘vermell’
bɛɛ	‘panxa’
bɛɛɛ	‘pa’

Bakker, Smith i Veenstra, hi afegeixen un altre exemple:

fa	‘speak’
fáa	‘far’
baáa	‘germà’, ²³¹

²³¹ BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 170). En realitat la vocal del primer exemple és nasal,

Cal dir que hi ha molts ideòfons que es transcriuen amb dues o tres vocals idèntiques, igual que els mots presentats fins al moment, de manera que es poden trobar força més mots amb presumptes vocals triples. Com veurem, però, una mateixa transcripció sembla amagar elements de naturalesa diferent.

Si comparem els mots saamaka amb vocals triples amb els mots corresponents en ndjuka, veurem que aquesta llengua ha conservat una consonant intervocàlica que ha estat elidida en saamaka. Les dades del diccionari de Riemer, que coincideixen gairebé del tot amb les de l'sranan actual, mostren que l'evolució suposada per al mots presentats més amunt es pot aplicar també a aquests, a excepció del primer, on no hi ha cap grup consonàntic ni es produeix la incorporació de vocals epentètiques:

	saamaka	1779	ndjuka	sranan
'nen'	miii	minini	—	—
'germà'	baaa	brara	baala	brada
'sang'	buuu	—	buulu	brudu
'por'	fëëë	fredde	feeë	frede
'pa'	bëëë	brede	bele	brede
'verd'	guuun		guun	grun ²³²
'avarícia'	giii	griddi	giili	gridi ²³³

Alguns d'aquests mots amb vocals triples presenten també realitzacions amb una durada doble de la vocal. És el cas de *baaa* 'germà', que apareix amb la vocal de durada triple en els qüestionaris lèxics elicitats amb dos informants; en canvi, tots dos parlants el pronuncien amb una vocal doble en alguns contextos: *mi mamabaa* 'el meu oncle matern', *mi tatabaa / mi pabaa* 'el meu oncle patern'. Vaig consultar un dels informants sobre aquest fet, el qual va haver-hi de pensar una mica, ja que no tenia consciència de la variació, i em va dir que probablement era només per abreujar atès que es tractava de mots compostos. Un tercer informant va afegir que *baaa* vol dir 'germà' i que *baa* és un terme carinyós per adreçar-se als nens o a persones properes, tal com certament he sentit utilitzar molts cops.

però es podria substituir aquest mot per *fa* 'manera'.

²³² No és clar quina evolució hem de suposar per a aquest mot perquè presenti una vocal triple.

²³³ Els exemples de l'sranan són extrets del *Saramaccan-English Dictionary* del SIL i els del ndjuka provenen d'un llistat de vocabulari que em va proporcionar Laurence Gourey. En el cas del mot per a 'pa', el ndjuka presenta dues vocals simples, a diferència de la resta de mots.

El mot *guuun* ‘verd’ presenta també les dues realitzacions. En els qüestionaris lèxics apareix amb al vocal de durada triple; en canvi sempre he sentit aquest mot usat amb la doble, com trobem en aquests exemples:

di osu u mi de guun a dɔɔ

ads/casa/prep/1ps/cop/verd/prep/fora
la meva casa és verda per fora

wan fuuta guunguun

ai/fruïta/verd
una fruïta molt verda

L’informant a qui vaig consultar no em va saber donar cap explicació, ja que no tenia consciència del fenomen.

El darrer cas és el més interessant i sorprenent: *miii* ‘nen’ esdevé *mii* en alguns contextos. Si bé en els qüestionaris lèxics (*enfant*), en context aïllat, tots els informants van pronunciar el mot amb la vocal de durada triple, vaig observar que en els textos sovint apareixia amb una llargada doble. Vaig interrogar dos informants sobre aquesta qüestió i la seva resposta va ser força sorprenent, ja que, segons em van dir tots dos independentment, aquest fet marcava una diferència de sentit: *miii* té un significat plural o general i *mii* un significat singular o concret. Vegem què trobem en els textos enregistrats amb un d’aquests informants:

- 1) **alisi a wata mi boi tide u pan ku dee mii**
arròs/prep/aigua/1ps/cuinar/avui/prep/menjar/prep/adp/nen
arròs bollit he cuinat avui per menjar amb els nens
- 2) **mi toona kumutu a osu ku dee mii u mi**
1ps/tornar/sortir/prep/casa/prep/adp/nen/prep/1ps
vaig tornar a sortir de casa amb els meus fills
- 3) **wan u dee mii u Maakuba, di womi mii u Maakuba**
ai/prep/adp/nen/prep/Makekuba/ads/home/nen/prep/Makekuba
un dels fills de la Maakuba, el nen de la Maakuba
- 4) **de ta begi di sɛmbɛ di nasi a i mii de**
3pp/imp/pregar/ads/persona/rels/néixer/prep/ads/nen/dic2
resen a la persona que s’ha reencarnat en aquest nen

Però:

5) **a matu kɔndɛ pai mii da wan gaan wai sondi**
prep/selva/poble/parir/nen/cop/ai/molt/alegre/cosa/
als pobles de la selva tenir nens és una cosa molt alegre

6) **mi o konda da i andi ta pasa tee wan mujee pai mii**
1ps/fut/explicar/prep/2ps/int/imp/passar/quant/ai/dona/parir/nen/
t'explicaré què passa quan una dona té fills

A jutjar per aquests exemples la diferència sembla tenir a veure amb els conceptes de 'general' i 'específic', amb la referencialitat del terme, més que no pas amb els de 'singular' i 'plural', ja que a (1), (2) i (3) es parla de 'nens', en plural, però d'uns nens concrets, que apareixen amb un determinant, i trobem la forma *mii*. En un text de temàtica religiosa que vaig poder enregistrar a la ràdio trobem un cas paral·lel:

7) **aai dee mii, unu tata dou**
sí/adp/nen/1pp/pare/arribar
sí fills, el vostre pare ha arribat

Sorprenentment, al *Saramaccan-English Dictionary* del SIL trobem dues entrades diferents, una per a *mii* i una per a *miii*, amb les següents equivalències en anglès:

mii 1) child
2) son or daughter

miii 1) baby

En realitat, els exemples que hem vist fins al moment podrien adaptar-se també perfectament a aquesta distinció. Si analitzem exemples extrets de la traducció del Nou Testament ²³⁴, veurem que es fa la distinció entre les dues formes, però que la distribució no s'acaba d'adaptar a les definicions:

²³⁴ INTERNATIONAL BIBLE SOCIETY (1998 [2009]). L'anàlisi i la traducció dels textos és meua, ja que es tracta d'una edició monolingüe.

- 8) **aki Masa Jesosi kula wan womi *mii* bi dë ku *miii* siki** (p. 51)
dic1/senyor/Jesús/curar/ai/home/nen/pass/cop/prep/nen/malaltia
aquí Jesús Nostresenyor curà un nen que tenia una malaltia de nens
- 9) **aki de tja dee *miii* ko a Masa Jesosi** (p. 57)
dic1/3pp/portar/adp/nen/venir/prep/senyor/Jesús
aquí van portar els nens a Jesús Nostresenyor
- 10) **hën de tja wanlô *miii* ko a Masa Jesosi** (p. 57)
llavors/3pp/portar/algun/nen/venir/prep/senyor/Jesús
llavors van duur uns quants nens a Jesús Nostresenyor
- 11) **kuma dee piki *mii* i si aki** (p. 57)
com/adp/petit/nen/2ps/veure/dic2
com els petits infants que veus aquí
- 12) **hën a buta maun a dee *mii* hedi** (p. 57)
llavors/3ps/posar/mà/prep/adp/nen/cap
llavors va posar les mans als caps dels nens
- 13) **un go kii hii dee womi *mii* naandé tuu, kumutu a tide pai *mii* te kisi ku dee tu jaa *mii*** (p. 5-6)
2pp/anar/matar/tot/adp/home/nen/dic2/cert/sortir/prep/avui/parir/nen/conj/prendre/prep/adp/dos/
any/nen
anem a matar tots els nens, tots entre els nascuts avui i fins als dos anys

Alguns exemples semblen adaptar-se millor a la descripció que van fer els meus informants del fenomen que no pas a la versió del SIL. A (8), per exemple, aparentment es distingeix un nen concret que està malalt i una malaltia que és pròpia ‘de nens’ en general, més que no pas un nen que té una malaltia de nadons. A (13) sembla molt clar que d’acord amb la distinció del SIL hauríem de trobar *miii*, i no pas *mii*, ja que es tracta de nens acabats de néixer i fins als dos anys; en canvi concorda amb l’altra visió, ja que no es tracta de nens concrets. D’altra banda (9) i (10) no s’acaben d’adaptar a cap de les dues opcions, ja que el primer fragment, posat a manera de títol, anuncia el contingut que trobem a (10), és a dir que es porten *uns* nens, indeterminats, davant de Jesús; a (9) l’article determinat fa pensar en uns nens concrets, potser ja esmentats, tot i que es manté la forma *miii*.

Caldria fer un estudi més aprofundit, amb un nombre elevat de contextos, per acabar d’aclarir quina és la distinció que es troba rere les formes *mii* i *miii*. Més interessant encara resultaria determinar la causa, el procés que ha pogut dur vers a aquesta distinció, aparentment a partir d’un únic lexema procedent d’una de les llengües lexificadores (*menino* < portuguès) i en un sol mot de la llengua —potser s’hi podria

afegir el parell d'exemples que hem esmentat abans. La resta de mots amb vocals de llargada triple no semblen presentar variació, com tampoc l'he detectada pel que fa a vocals de llargada doble, que no presenten realitzacions simples —una excepció és el mot *sikifi* / *sikiifi* 'escriure', però a diferència dels casos que acabem de veure, les dues formes es corresponen amb parlants diferents.²³⁵

Centrem-nos ara en la naturalesa de les vocals considerades llargues. Des d'un punt de vista fonètic cal parlar, evidentment, de durada o quantitat vocàlica, ja que el que es pronuncia és una única vocal amb una durada aproximadament doble o triple. Als espectrogrames es poden observar certes diferències en els formants, però probablement aquestes diferències són degudes únicament als tons. Com veurem en el capítol dedicat a la tonologia, en saamaka cada síl·laba porta un to: *bɛ* (B) 'vermell', *kini* (BA) 'genoll', *sɛmbɛ* (BB) 'persona, gent'. En el cas de les suposades vocals llargues, no porten un sol to, sinó dos o tres, segons parlem de vocals dobles o triples: *buuku* (BAB) 'pantalons', *sii* (AB) 'llavor', *bɛɛɛ* (BAB) 'pa'. Els tons de les dobles poden ser iguals o diferents (*booko*, BAB; *fɛɛkɛtɛ*, BBAB); pel que fa a les triples, en tots els casos trobem el mateix esquema (BAB). Si considerem que es tracta de vocals llargues hem de parlar de modulació tonal o de tons de nivell assignats als diferents segments vocàlics. Si, per contra, considerem *bɛɛɛ* com un mot trisil·làbic, cada síl·laba té assignat un to, segons l'esquema general tonal.

Les oposicions que hem presentat entre vocals simples i vocals dobles mostren que la durada és un tret distintiu. El que cal plantejar ara és si la durada és un tret fonològic, si hem de parlar d'una vocal llarga o bé de dues o tres vocals diferents. Per a això, ens hem de demanar si hi ha la possibilitat de fer commutacions vocàliques sense alterar l'esquema tonal, si es poden trobar també parells mínims que oposin, d'una banda, dues vocals idèntiques i, de l'altra, una d'aquestes vocals més una vocal diferent. Efectivament, es poden trobar parells mínims que compleixin aquests requisits:

híi	'tot'	táa	complementador
hía	'molt'	tía	'tia'
hói	'agafar, mantenir'	tái	'lligar'
mbíi	'molí'	jáa	'any'
mbéi	'fer'	jái	'cap d'any'

²³⁵ De fet, he vist transcrit aquest mot a la bibliografia de totes dues maneres.

píi	‘recollir’	bíi	‘cervesa’
péi	‘tipus’	bía	‘barba’
pái	‘sogre, gendre’	bái	‘comprar’
		búi	‘cadena, collar’
síi	‘llavor’	míi	‘nen’
séi	‘vendre’	mái	‘sogra; nora’
sói	‘inflar’	mói	‘tou’
kíi	‘matar’	dóo	‘fora; porta’
kái	‘anomenar, cridar’	dóu	‘arribar’
béε	‘panxa’		
béi	‘enterrar’		

Aquestes commutacions, que inclouen totes les vocals de base (tot i que per a /ε/ tan sols he pogut trobar un parell semimínim), mostren que es tracta de segments diferents, atès que és possible substituir una de les vocals per una altra vocal no idèntica. Així, doncs, podem concloure que la durada o quantitat vocàlica no és un tret fonològic en saamaka. De fet, en llengües de l’Àfrica occidental es troben també successions de dues vocals idèntiques pertanyents a dues síl·labes que poden dur tons diferents, encara que l’efecte de la rearticulació sigui de quantitat, com explica Holm.²³⁶ Es pot considerar que aquest és també el cas del saamaka.

Un altre argument que pot recolzar aquesta visió és el fet que quan es produeix la nasalització d’una presumpta vocal llarga, en realitat el fenomen afecta només la vocal que es troba en contacte amb la consonant nasal, i no pas tota la suposada vocal llarga: *gaan* ‘gran’ /gaã/. Sembla, però, que hi ha contraexemples en què la nasalització es pot estendre més enllà de la vocal immediatament precedent. Un cas força extrem és el de *guuun* ‘verd’, terme per al qual és possible la següent realització: [gũũũ].

Tot i que, com sabem, és un element força subjectiu, vaig voler saber quina era la percepció d’un parlant sobre aquest aspecte, així que vaig demanar a un dels meus informants de fer la segmentació sil·làbica d’una sèrie de mots amb vocals llargues, tant dobles com triples. Els resultats d’aquest exercici van resultar una mica confusos en una primera mirada. Tot el que vaig poder concloure’n va ser que les vocals triples sempre eren segmentades, mentre que les vocals dobles eren segmentades en alguns casos però no en d’altres. Vaig cercar si hi havia alguna mena d’esquema o de regla que expliqués

²³⁶ HOLM (1988: 119).

aquesta segmentació i vaig trobar una possible explicació a partir dels esquemes tonals dels mots. Vaig establir tres tipus de situacions possibles:

-v̀v̀ no hi ha segmentació

a-sa-kpaa BHBB

see-ka BBH

saa-ma-ka BBHB

-v́v hi ha segmentació

si-ko-o BHB

gan-ga-a BHB

sin-ki-i BHB

bε-ε HB

-v́v́ no hi ha segmentació

koo-su BHB

woo-ko BHB

faan-si BHB²³⁷

Amb les vocals triples trobem la següent segmentació:

mi-ii BHB

ba-aa BHB

bu-uu BHB

gi-ii BHB

bεε-ε BHB

fεε-ε BHB

Aquesta segmentació sembla contradictòria respecte en relació amb l'esquema que acabo de mostrar amb les vocals de durada doble, a excepció dels dos últims mots,

²³⁷ No tinc exemples amb l'esquema v́v́.

ja que només es produeix segmentació en el descens tonal, és a dir quan trobem primer un to alt i després un to baix. Sens dubte, caldria repetir aquest exercici amb altres informants perquè el resultat pugui tenir alguna mena de rellevança. En qualsevol cas, és força evident que la percepció depèn o es veu influenciada en gran mesura pels tons.

Quant als ideofons, als quals hem fet referència abans, cal dir que mostren un esquema força allunyat del de la resta de mots amb vocals idèntiques consecutives: són paraules isotonals, és a dir que duen només tons alts o tons baixos, i la duració vocàlica és molt canviant, ja que varia segons l'èmfasi o el valor expressiu que es vol transmetre. Es tracta, per tant, d'un fenomen diferent, tot i que la representació gràfica estableixi convencionalment un cert nombre de vocals, dues o tres. De fet, en altres llengües sense quantitat vocàlica com a tret fonològic, com ara el català, es pot emprar aquest recurs amb finalitats expressives.

Per concloure, considero que no es pot parlar de durada vocàlica com a tret fonològic en saamaka, sinó de vocals idèntiques consecutives pertanyents a síl·labes diferents, cadascuna amb el seu propi to.

1.2.3. Vocals nasals

El saamaka presenta també vocals nasals, les quals no semblen tenir, però, caràcter fonològic, tal com veurem a continuació.

Moltes llengües criolles presenten vocals nasals, tot i que el seu estatus és variable. El fet que un gran nombre de llengües de l'Àfrica occidental tinguin vocals nasals amb estatus de fonemes, però només algunes llengües europees en tinguin també, va dur Boretzky a afirmar que la influència de les llengües substrat afecta les lleis d'assimil·lació de vocals nasals en criolls derivats de llengües europees que tenen vocals nasals, com el portuguès i el francès, i es tradueix en vocals nasals amb estatus fonèmic en criolls derivats de llengües que no en tenen, com l'anglès, el neerlandès i l'espanyol.²³⁸ El saamaka és un crioll angloportuguès, tot i que l'element anglès hi té un major pes. Si bé el portuguès té vocals nasals amb estatus fonèmic, com a conseqüència de la nasalització regressiva d'una vocal seguida per una consonant nasal, davant d'una altra consonant o a final de mot, en criolls de base portuguesa es poden trobar també nasalitzacions progressives; en portuguès del Brasil es dona la nasalització en contextos

²³⁸ Boretzky (1983), citat per HOLM (1987: 121).

on la vocal es seguida només per una nasal intervocàlica. Pel que fa als criolls de base anglesa, no és clar si les vocals nasals tenen estatus fonèmic en cap llengua, malgrat l’afirmació de Boretzky. Hi ha parells mínims en alguns casos, però Alleyne remarca que no hi ha oposició davant de consonants nasals.²³⁹

En el cas del saamaka es poden trobar també alguns parells mínims, però, d’acord amb Alleyne, no es troben oposicions davant d’una consonant nasal:

a / ã

da	‘donar’	sa	‘saber, poder’
dã(n)	‘ràpids d’aigua’	sã(n)	‘serra’

e/ẽ

te	‘tè’
tẽ(n)	‘temps’

En l’apartat sobre les consonants nasals hem vist que poden presentar una realització velar a final de mot [sãŋ] o ser elidides deixant només la vocal nasalitzada [sã]. Cal afegir encara una altra realització possible, en què trobem la consonant nasal i la vocal és oral [san].²⁴⁰ Segons Goury,²⁴¹ en ndjuka es donen també realitzacions completament desnasalitzades, on s’elideix la consonant nasal i la vocal és oral, exclusivament en monosíl·labs i en alguns bisíl·labs a final de mot. En saamaka, l’únic cas en què es dona aquesta versió és la forma contracta del pronom de tercera persona singular més la negació:

a + na / an > [an] / [ã] / [a]

L’única diferència entre el pronom de tercera persona singular amb o sense la negació és, en aquest cas, tonal.

En conclusió, la realització fonètica d’una forma /VN/ pot ser [VN], [ṽN] o [ṽ]. Totes aquestes realitzacions són possibles en sincronia, no estan condicionades pel context d’aparició i no es tracta de variació dialectal, ja que es poden donar en un

²³⁹ Alleyne (1980), citat per HOLM (1987: 123).

²⁴⁰ GOURY (1999: 46-47).

²⁴¹ GOURY (1999: 48-49).

mateix parlant, de manera que es troben en variació lliure. Així doncs, hem de concloure que el saamaka no té vocals nasals fonològiques, sinó vocals orals que es nasalitzen en contacte amb una consonant nasal, a final de sí·laba o de mot, la qual pot ser elidida.

Segons proposa Alleyne, en les primeres formes dels criolls de base anglesa, els mots amb una vocal seguida per una consonant nasal en final de sí·laba, com *man*, van ser reinterpretats com a mots amb una vocal nasal i una consonant nasal [mã̃n], o bé només amb una consonant nasal [mã̃] o oral [ma]. Atès que /Vn/, /Vŋ/ i /Vm/ podien coincidir com a /Ṽ/, la forma original de la consonant nasal no hauria pogut ser reconstruïda durant la descriollització.²⁴² Tot i que no es pot parlar de descriollització en saamaka, la reconstrucció de la consonant nasal es fa segons una regla freqüent en d'altres criolls, tal com remarca Goury en referència al ndjuka, com és la velarització a final de mot.²⁴³

Segons explica Smith,²⁴⁴ els mots anglesos acabats en /n/ en saamaka presenten en general una vocal epentètica, de manera que la /n/ esdevé intervocàlica i no trobem nasalització de la vocal en la llengua actual. És el cas de mots com *bone*, on el saamaka té *bonu*, mentre les altres llengües businengue i l'sranan tenen *bon*, o *man*, on el saamaka té *manu* i la resta *man*. Hi ha algunes excepcions, però, on no trobem la vocal epentètica, de manera que es manté la /n/ a final de mot i hi ha nasalització de la vocal precedent, com *one* > *wan* o *turn* > *toon*. També trobem exemples on no s'ha introduït la vocal epentètica, però no hi ha cap rastre de nasalització: *begin* > *bigi*. Aquests exemples es podrien explicar a partir de fonts antigues de l'sranan, on trobem una /m/ i no pas una /n/, ja que el saamaka no introdueix regularment una vocal epentètica quan hi ha una /m/ final. Quan la /n/ es troba en una sí·laba no accentuada trobem en general el mateix resultat (*indian* > *ingi*, *fashion* > *fasi*). Quan trobem una /m/ final, doncs, el tret nasal es manté en un gran nombre de casos: *swim* > *sun*, *shame* > *sen*, *time* > *ten*, *drum* > *doon*; tot i que també hi ha casos en què això no s'esdevé: *come* > *ko*, *them* > *de*. Pel que fa als mots d'origen portuguès, algunes vocals nasals van ser reinterpretades com una vocal més una nasal: *gavião* > *gabian*; *mão* > *maun*; el mot *babau* representa una excepció, ja que sembla derivar del portuguès *babão* i en canvi no mostra cap rastre

²⁴² Alleyne (1980: 37), citat per HOLM (1987: 123-1124).

²⁴³ GOURY (1999: 48). L'autora diu que aquest fenomen es troba també en palenquero, crioll de base espanyola parlat a Colòmbia.

de nasalitat.²⁴⁵ Alguns mots acabats en /m/ es reinterpreten com a /n/ i s'introdueix una vocal epentètica o perden tot tret nasal:

portuguès	saamaka 1778	saamaka actual
bom	bun / bunne	bunu
com	ko	ku

Smith apunta que alguns mots amb /n/ final presenten alternances amb /m/ en tots els criolls surinamesos. Pel que fa al saamaka fa referència als mots *fon* i *jan*, la qual cosa podria explicar el manteniment de la nasal final.²⁴⁶

No sempre que trobem una vocal nasal en saamaka, però, trobem també una consonant nasal en la llengua base. És el cas de *hupan* del portuguès *unha*; si bé la nasalització regressiva de la [u] és deguda a la presència de la consonant nasal, la nasalització de la [a] ja no és tan clara. Vegem-ne altres exemples:

<i>piranha</i>	pɛɛjan
<i>enganar / engañar</i>	gajan
<i>molhar</i>	mujan
<i>apanhar</i>	pajan
<i>falar</i>	fan
<i>sonhar</i>	sujan

Malgrat que hagi transcrit aquests mots amb una nasal final, el cert és que no he sentit mai la realització de la nasal, sinó només la nasalització de la vocal. Tots aquests mots són d'origen portuguès i la major part provenen de formes verbals portugueses de la primera conjugació, és a dir acabades en *-ar*. Smith planteja de quina forma verbal deriven els verbs d'origen portuguès presents en saamaka, de l'infinitiu o de la tercera persona del singular; a partir de l'anàlisi de les dades s'inclina per l'infinitiu en la major

²⁴⁴ SMITH (1987: 198-202, 240-248).

²⁴⁵ Si no és que aquest mot deriva en realitat del català, ja que totes dues llengües coincideixen en pronúncia i significat. Ara com ara, però, no sembla haver-hi cap indicatiu que apunti cap a una possible influència del català en el lèxic saamaka.

²⁴⁶ Vegeu HUTTAR (1996) sobre la partícula epentètica *-m(i)* en ndjuka, partícula obligatòriament insertada entre certs verbs i certs objectes en les llengües criolles del Surinam. En saamaka sembla que aquest fenomen afecta únicament els verbs d'origen africà *fon* 'pegar, colpejar' i *jan* 'menjar, mossegar'.

part dels casos. Cap de les dues possibilitats, però, pot explicar aquesta nasalització en final de mot. L'única forma portuguesa que podria explicar-la seria la tercera forma del plural (*enganam, falam*), però l'esquema tonal no coincideix amb la síl·laba accentuada en aquestes formes verbals (*mólham* però *muján*). La major part dels verbs portuguesos de la primera conjugació, a més, no presenten aquesta nasalització (*kanda* 'cantar', *manda* 'enviar', *baasa* 'abraçar', *peeta* 'apretar'). Una possible opció seria considerar que hi ha una nasalització progressiva, si més no en els mots que presenten una consonant nasal, però caldria explicar per què es produeix només en aquest grup de mots. Resulta interessant, d'altra banda, que en tots els casos citats es tracti de mots d'origen portuguès. En qualsevol cas, aquest aspecte requeriria una investigació més profunda.

1.2.3.1. Propagació de la nasalitat

Pel que fa a l'abast de la propagació de la nasalitat, trobem també realitzacions diverses. En el cas de les vocals idèntiques consecutives, com ja he anunciat, trobem casos de nasalització completa alternats amb la nasalització exclusiva de la vocal més pròxima a la consonant nasal o una nasalització més intensa d'aquesta vocal i més feble de l'altre o altres vocals:

guuun		[gũũũ]	'verd'
goon	[gõõ]	[goõ]	'terra'

Aquestes realitzacions, evidentment, conviuen amb les que han estat exposades més amunt.

La nasalització abarca també els diftongs:

maun		[mãw̃]	'mà'
zaun		[zãw̃]	'elefant'

L'aproximant /w/ també pot ser nasalitzada:

wenwen		[wẽwẽ]	'mosca'
wan		[wã]	'un'

1.2.4. Diftongs

Trobem en saamaka contactes vocàlics en interior de mot que poden tenir com a resultat un diftong. No es tracta en cap cas de diftongs fonològics, segons els arguments que es presentaran.

Diftongs decreixents

Els diftongs decreixents són seqüències vocàliques que tenen com a segon element una semivocal, [j] o [w]:

[ej] [ɛj]
[oj] [ɔj] [ow] [ɔw]
[aj] [aw]

[ej]	[ɛj]
[mbej] ‘fer’	[lɛj] ‘conduir’
[fejfi] ‘cinc’	[mɛjki] ‘llet’
[sipej] ‘mirall’	[nɛjgi] ‘nou’
[oj]	[ɔj]
[boj] ‘cuinar, cuire’	[mɔj] ‘tou’
[soj] ‘inflar’	[mɔjti] <i>mbei mɔiti</i> ‘espavilar-se’
[hoj] ‘agafar, mantenir’	
[ow]	[ɔw]
[fow] ‘ocell’	[wɔwtu] ‘mot’
[dow] ‘arribar’	[fanɔwdu] ‘necessitar’
[aj]	[aw]
[naj] ‘cosir’	[mawn] ‘mà’
[hajka] ‘escoltar’	[kaw] ‘vaca’
[majsi] ‘anguila’	[kataw] ‘constipat, grip’

Finalment trobem [uj] i [ew] / [ɛw] representats cadascun amb un sol mot:

[uj]	[ew] / [ɛw]
[buj] ‘polsera’	[lew] / [lɛw] ‘lleó’

Perquè la diftongació sigui possible cal que el to alt sigui a l’element vocàlic, si no és així es produex un hiat:

bái ‘cadena, collar’	ba í ‘escombrar’
kái ‘anomenar, cridar’	ka í ‘caure’

O bé que tant l’element vocàlic com la semivocal duguin el mateix to, ja siguin els dos alts o els dos baixos:

góútu ‘or’	fóútu ‘error, falta’
olóísi ‘rellotge’	kéiki ‘església’
kaikó ‘roba pintada’	paimá ‘deute’ ²⁴⁷

Diftongs creixents

Troblem també alguns diftongs creixents, és a dir seqüències vocàliques en què el primer element és una semivocal. D’una banda, els al·lòfons dels grups consonàntics [kp̄] i [gb̄], és a dir, [kw] i [gw] formen diftong amb la vocal que precedeixen:

ahalakpakpa / ahalakwakwa	‘escarbat’
kpin̄ji / kwin̄ji	‘apretar, retòrcer’
gbamba / gwamba	‘carn’
gbanini / gwanini	‘àguila’

Un nombre bastant reduït de mots, d’altra banda, presenta el grup [ja]:

[bazja]	‘baixar’
[gabjan]	‘àguila’

²⁴⁷ Em baso, en aquests exemples, en la transcripció tonal del diccionari del SIL.

[ɔi]

móí ‘tou’
míí ‘nen’

[ai]

bái ‘comprar’
bíí ‘cervesa’

[ou]

dóu ‘arribar’
dóó ‘fora; porta’

[au]

páu ‘arbre’
páa ‘parell’²⁴⁹

No he trobat cap parell mínim per a [ɛi], [ɔu] i [ia], però cal dir que no és gaire elevat el nombre de mots en què podem trobar aquestes seqüències vocàliques.

En definitiva crec que no es pot parlar de diftongs fonològics en saamaka, tot i que es poden pronunciar amb diftong certes seqüències. Potser l’única que caldria considerar com a diftongs fonològics és la que formen els al·lòfons dels grups consonàntics [k^hp] i [g^hb], [kw] i [gw] amb la vocal següent, ja que en aquest cas la semivocal no es pot commutar per un altre element vocàlic, però sí per un altre element consonàntic.

2. FONOLOGIA SUPRASEGMENTAL

2.1. *La síl·laba*

En aquest apartat veurem els tipus d’estructures sil·làbiques en saamaka i veurem alguns aspectes de tipus diacrònic que mostren un canvi en els principis de construcció.

En saamaka, les síl·labes consten obligatòriament d’un nucli, posició que és ocupada per una vocal; l’obertura i la coda són opcionals. Així, doncs, el nucli vocàlic

²⁴⁹ Agafo aquest mot, que no tinc testimoniats, del *Saramaccan-English Dictionary* del SIL.

simple (V) és la sil·laba mínima en saamaka:

a	‘3ps’
o	marca de temps futur
a gu ja	‘agulla’
ka i	‘caure’

Segons els arguments presentats en l’apartat dedicat a les vocals considerades tradicionalment llargues, consideraré que aquestes vocals són nuclis sil·làbics simples i no pas part d’un nucli vocàlic complex:

pe e ja	‘piranya’
gu u un	‘verd’
bε ε ε	‘pa’

2.1.1. Obertura simple

Qualsevol consonant pot formar una obertura simple:

pa	‘pipa’
cu ma	‘cremar’
jom bo	‘saltar’
ki ni	‘genoll’
ga du	‘déu’
fe si	‘cara’
ven tu	‘vent’
zun tu	‘junt, pròxim’
la bu	‘cua’
jan	‘menjar’
he di	‘cap’
wo jo	‘ull’

2.1.2. Obertura complexa

L’únic tipus d’obertura complexa que trobem en saamaka és la formada per consonants complexes. D’una banda, les oclusives coarticulades $[\widehat{kp}]$ i $[\widehat{gb}]$, i els

al·lofons corresponents, [kw] i [gw]:

gbam ba	‘carn’
agba	‘mandíbula’
kwa ka	‘farina de mandioca’
gwa ni ni	‘àguila’

Com ja s’ha dit en l’apartat corresponent, els al·lòfons [kw] i [gw], semblen aparèixer únicament quan les oclusives coarticulades es troben en inici de mot. De l’altra, trobem també les oclusives prenasalitzades en inici de mot. Com ja hem dit, però, en articulació lenta s’observa una tendència a la sil·labació de la consonant nasal:

mbei	‘fer’
mbeti	‘animal’
ndeti	‘nit’

Finalment, hi ha alguns mots que presenten realitzacions de consonants geminades a causa de l’elisió d’una vocal. Es tracta bàsicament dels mots per a ‘mare’ i ‘pare’, i d’algun compost a partir d’aquestes termes:

mama	/	mma	‘mare’
papa	/	ppa	‘pare’
mamaten	/	mmaten	‘matí’ (‘mare’ + ‘temps’)

2.1.3. Coda simple

En saamaka només poden aparèixer en posició de coda les consonants nasals:

gan gaa	‘coll’
kam ba	‘habitació’
gbam ba	‘carn’

La diftongació pot fer aparèixer també en coda síl·làbica una semivocal, [j] i [w]:

/bai/	>	[baj]	‘comprar’
-------	---	-------	-----------

/aiti/	>	[aj ti]	‘vuit’
/pau/	>	[paw]	‘arbre’

També s’observa en pronúncia ràpida una certa tendència a l’elisió de vocals en la síl·laba postònica, cosa que fa aparèixer en posició de coda altres sons consonàntics:

/ɛside/	>	[ɛs d e]	‘ahir’
/ɛlufu/	>	[ɛl f u]	‘onze’

2.1.4. Coda complexa

L’únic tipus de coda complexa, present en un nombre reduït de mots, és la composta per una semivocal, quan hi ha diftongació, i una nasal:

/maun/	>	[maw n]	‘mà’
/zaun/	>	[zaw n]	‘elefant’
/ajainsi/	>	[ajaj nsi]	‘aranya’

No trobem codes complexes en síl·labes sense obertura (VCC), ni en síl·labes amb obertura complexa (CCVCC).

2.1.5. Estructures sil·làbiques

Els tipus d’estructures sil·làbiques possibles en saamaka són els següents (V = vocal, C = consonant o semivocal):

V	a ‘3ps’	ka i ‘caure’
CV	tu ‘dos’	ma ti ‘amic’
VC	un ‘quin’	(ɛj si ‘gel’)
CVC	jan ‘menjar’	sun ‘nedar’
CCV	gba ni ni ‘àguila’	kwa ka ‘farina de mandioca’
CCVC	gwam ba ‘carn’	kwin ji ‘apretar, retorçar’
(CVCC	mawn ‘mà’	ajajnsi ‘aranya’)

L'obertura pot contenir un màxim de dos segments, si considerem com a consonants complexes les oclusives coarticulades i les oclusives prenasalitzades. La coda pot tenir igualment un màxim de dos segments, una consonant nasal i una semivocal quan hi ha diftongació. No trobem codes complexes en síl·labes sense obertura *(VCC), ni en síl·labes amb obertura complexa *(CCVCC).

Tot i aquesta diversitat d'estructures possibles, la síl·laba més freqüent en saamaka segueix l'esquema CV.

2.1.6. Evolució històrica del sistema sil·làbic

Com hem dit, la síl·laba més freqüent en saamaka segueix l'esquema CV. En molts casos és fruit de la introducció de vocals epentètiques o paragògiques en els mots d'origen europeu:

<i>bed</i> (A)	>	bedi
<i>big</i> (A)	>	bigi
<i>man</i> (A)	>	manu
<i>stone</i> (A)	>	sitonu
<i>smoke</i> (A)	>	sumuku
<i>foot</i> (A) / <i>voet</i> (H)	>	futu
<i>bom</i> (P)	>	bunu

Sovint trobem la còpia de la vocal original del mot; en d'altres casos l'elecció de la vocal no resulta tan evident, tot i que s'observa una tendència força marcada a utilitzar la *i* i la *u*.

Era aquest, però, l'esquema sil·làbic original del Saamaka? Aceto,²⁵⁰ basant-se en el diccionari de Schumann, afirma que abans del 1778 la síl·laba més habitual contenia una obertura complexa. Hi trobem diverses combinacions consonàntiques, tot i que sovint el segon element és una líquida:

blakka / brakka	< <i>black</i>
fruta	< <i>fruta</i>
pluma	< <i>pluma</i>

²⁵⁰ ACETO (1996).

drummi	< <i>dormir</i>
tranga	< <i>strong</i>
smoko	< <i>smoke</i>
skîn	< <i>skin</i> ²⁵¹

Fins i tot hi ha un parells d'exemples d'obertures amb tres consonants (CCCV), tots dos en mots d'origen neerlandès:

skrifi	< <i>schrijven</i>
skrufu	< <i>schroeven</i> ²⁵²

Aceto suposa una forma amb una vocal epèntica i una posterior elisió de la consonant intervocàlica:

fruta	>	*furuta	>	fuuta
braka / blaka	>	*baraka / balaka	>	baaka

Segons Aceto, el saamaka hauria passat d'una estructura CCV a una estructura CV, la qual cosa és contrària a l'evolució sil·làbica que s'havia associat als criolls atlàntics. En la recerca sobre l'estructura sil·làbica d'aquests criolls s'havia assumit tradicionalment que la majoria de criolls tenien una estructura sil·làbica CV en els primers estadis de la seva història. Atès que aquesta estructura es troba atestada entre l'inventari prosodòdic de les llengües africanes presents durant la criollització, l'estructura CV dels criolls estaria directament relacionada amb l'estructura sil·làbica d'aquestes llengües substrat africanes parlades pels esclaus. Es considera, a més, que aquesta és l'estructura sil·làbica menys marcada. Això ha contribuït a acceptar que l'estructura CV és l'estructura canònica original, i s'ha tendit a descriure les obertures complexes presents en alguns criolls com un desenvolupament posterior atribuït a la influència de les llengües superstrat europees.

No és clar quin podria ser l'origen d'aquest canvi en l'estructura sil·làbica del saamaka a partir de 1778. Aceto opina que podria ser el resultat del contacte amb esclaus fugits de les plantacions surinameses que s'haurien integrat en la societat

²⁵¹ Exemples extrets d'ACETO (1996: 31-32).

²⁵² Exemples extrets d'ACETO (1996: 37).

saamaka durant la segona meitat del segle XVIII, els quals podien haver estat parlants nadius de llengües africanes amb una estructura sil·labica del tipus CV. Creu, no obstant, que aquesta mena d'influència no és gaire plausible, si no és que aquests fugitius haguessin estat molt nombrosos o bé gaudissin d'un elevat grau de prestigi, i, segons sembla, no era aquest el cas. També hi podria haver tingut alguna influència el contacte amb comunitats ameríndies o bé amb el ndjuka —llengua que, afirma Aceto no sé amb quina base, hauria tingut des de l'inici una estructura sil·làbica CV. A més del contacte lingüístic, considera que hi podria haver influït alguna mena de model fonològic universal tendent cap a una estructura sil·làbica menys marcada, com és aquesta.

Tornarem a tractar l'evolució històrica del sistema sil·làbic a l'apartat dedicat a la diacronia del sistema tonal.²⁵³

2.2. Tonologia

Tot i que s'havia constatat anteriorment que l'entonació de molts criolls diferia significativament de la de les llengües europees lexificadores, no fou fins als anys seixanta, quan s'hi van interessar els africanistes —especialment Berry, Voorhoeve, Dwyer i Carter— i alguns parlants de llengües criolles, que es van fer avenços significatius en aquest àmbit. El treball de Voorhoeve sobre el saamaka aparegut l'any 1961²⁵⁴ fou una de les primeres publicacions en què s'identificava un crioll com una llengua tonal. Hi ha altres criolls que han estat posteriorment descrits com a tonals o bé com a llengües intermèdies, entre les entonacionals i les tonals.

En el seu estudi, Voorhoeve va determinar que hi ha en saamaka dos tons: un d'alt i un de no alt (no marcat), amb parells mínims com *dá* 'donar' i *da* 'còpula'; que cada síl·laba duu un to, i que la tonologia no afecta tan sols el nivell lèxic sinó també el sintàctic. Cada mot tindria una forma primitiva, la del mot aïllat, sobre la qual es poden produir canvis segons el context tonal i sintàctic (sandhi tonal). Per exemple, un mot com *buúu* 'sang' té una altra forma tonal en la construcció *dí buúu* 'la sang', ja que el sandhi tonal actua entre el determinant i el nom; en una construcció de verb més objecte no pronominal, com *dá buúu* 'dóna sang', no funciona, en canvi, el sandhi tonal.

Els pocs estudis apareguts en anys posteriors sobre els tons en saamaka no van

²⁵³ Vegeu l'apartat 2.2.2.

afegir gran cosa a la descripció general que havia fet Voorhoeve. Rountree²⁵⁵ va estudiar alguns contextos sintàctics que Voorhoeve no havia tractat en relació amb la regla del sandhi tonal. Un aspecte interessant, segons veurem després, és que aquesta autora distingeix tres tipus de tons: baixos variables, baixos invariables i alts. Així, d'acord amb les seves formes primitives hi hauria quatre tipus de mots:

- (a) Mots només amb tons alts. Aquests tons són invariables, però provoquen canvis en els tons d'altres morfs.
- (b) Mots només amb tons baixos invariables. Ni canvien, ni provoquen canvis.
- (c) Mots amb un o més tons alts i un o més tons baixos invariables. Es comporten parcialment com els d'(a) i com els de (b).
- (d) Mots que contenen un o més tons alts i un o més tons baixos variables. Són la major part dels mots de la llengua. Aquests causen i experimenten canvis.

Ham,²⁵⁶ per la seva banda, va comparar el sandhi tonal en saamaka, segons Voorhoeve i Rountree, amb el que es produeix en anlo, un dialecte de l'ewe, per concloure que les llengües africanes substrat del saamaka podrien haver tingut un paper en la formació del sistema tonal d'aquest crioll.

2.2.1. La tonalitat en saamaka

Quan vaig començar a enfrontar-me a l'estudi dels tons en saamaka, àmbit en què no tenia cap mena d'experiència, em vaig trobar amb un sistema que s'allunyava molt dels models més evidents de llengües tonals, com ara les asiàtiques. Semblava un sistema molt proper als accentuals. La lectura de l'estudi de Goury sobre la tonalitat en ndjuka i les converses personals que vaig poder mantenir amb l'autora semblaven mostrar que la tonalitat en llengües criolles estava poc estudiada i que els sistemes d'aquestes llengües no semblaven adaptar-se als models tonals descrits per a altres llengües.

Durant la meua recerca, com ja he explicat, vaig fer treball de camp en comunitats saamaka on vaig haver d'emprar la llengua com a mitjà de comunicació

²⁵⁴ VOORHOEVE (1961).

²⁵⁵ ROUNTREE (1972).

²⁵⁶ HAM (1999).

habitual. Com a parlant de segona llengua, he de confessar la meua total incapacitat per adoptar un sistema basat en l'alçada, de manera que el meu saamaka és fonamentalment accentual. Aquest fet no m'ha portat problemes greus de comunicació —l'opinió dels meus interlocutors saamaka ja seria un altre tema—, exceptuant alguns casos concrets. El més important de tots era el pronom de tercera persona del singular, *a*, amb o sense negació, *ná* / *án*. La negació, que duu sempre un to alt, quan apareix amb el pronom *a*, pot presentar, com hem vist, aquestes formes: [án], [á̃], [á]. Malauradament, la tercera és la forma més habitual, i, per tant, depèn d'un to que una cosa sigui bona o que no ho sigui, que sigui bonica o que no ho sigui. L'altre parell mínim que calia distingir correctament era el que citava Voorhoeve: *dá* 'donar'- *da* 'còpula'. Del verb *dá* deriva, a més, una preposició que era el motiu principal de correcció, ja que jo tendia a pronunciar-la àtona. A partir d'aquesta experiència personal es podria inferir que en saamaka la qualitat distintiva del to té un abast limitat.

A partir de l'anàlisi de les dades i d'acord amb la bibliografia, vaig constatar que s'hi poden distingir dos tons, un d'alt i un de baix (o no alt, o no marcat), i que cada síl·laba duu un to. Els ideòfons, però, poden presentar tons extraalts, molt més alts que els de la resta de mots.

En la major part dels mots polisil·làbics hi ha un sol to alt (*wáta* 'aigua', *foló* 'flor', *sumúku* 'fum', *éside* 'ahir', *amaqná* 'demà', etc.). Els mots que s'allunyen d'aquest esquema poden presentar tans sols tons baixos, tan sols tons alts o una combinació de tons alts i baixos (*sembe* 'persona, gent', *lémici* 'llimona', *tótómbotí* 'picot'). Hi ha una gran diversitat d'esquemes tonals (A, B, AB, BA, BB, AA, BAB, ABB, AAB, BBA, BBB...).

Es poden distingir alguns parells mínims, com el que citava Voorhoeve i que, com hem vist, és realment funcional. D'altres parells mínims que es poden trobar a la bibliografia són *tú* 'dos'- *tu* 'també' o *lɔ́* 'clan' - *lɔ* 'saliva'. S'hi podria afegir la negació *ná* / *án*, o el pronom de tercera persona singular *á* més la negació, i la preposició *na* / *a*; o bé *kú* 'vagina' - *ku* 'amb, i (prep.)', o també la forma apocopada del mot *sábi* 'saber', *sá*, i la marca modal *sa*.²⁵⁷ D'altra banda es poden citar molts exemples de mots que presenten esquemes tonals inversos (*bígi* 'gran'-*bígí* 'començar', *kánda* 'espelma'-

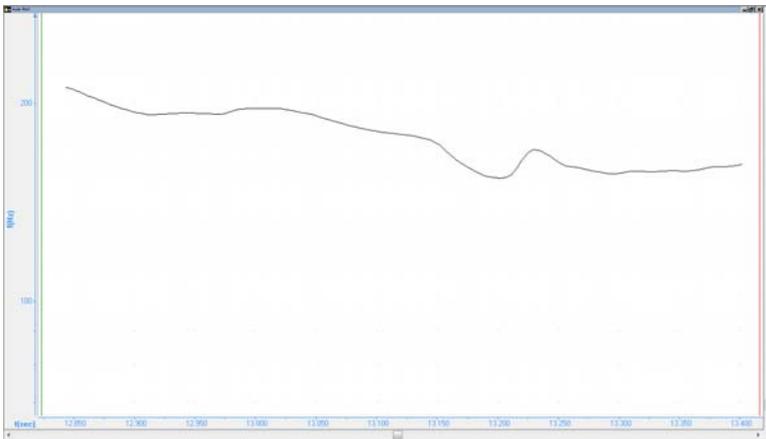
²⁵⁷ No sempre és del tot clara la distinció entre aquests dos mots. Tal vegada a partir de l'anàlisi dels tons es podria establir més clarament l'ús que se'n fa.

kandá ‘cantar’), mentre que no sembla haver-hi parells mínims en mots polisil·làbics que es distingeixin només per un to (considerant els ideòfons s’en podria establir algun).

Vaig analitzar una mostra de parla amb el programa Speech Analyser. Em vaig centrar fonamentalment en una informant, i vaig seleccionar mots aïllats, pronunciats tres cops consecutius en sessions d’elicitació de vocabulari (a excepció d’un mot pronunciat quatre vegades). També vaig prendre en consideració un altre informant, home en aquest cas, per poder establir alguna mena de comparació.

D’entrada es pot afirmar que les distincions d’alçada tonal en saamaka se situen dins els paràmetres del que es considera perceptiu, un mínim d’1,5-2 semitons segons els autors, de manera que el to pot tenir efectivament caràcter distintiu. La diferència se situa sempre per damunt d’1,5, excepte en un cas d’entre 56 (1,3 st); la diferència més gran és de 7,9 st i la mitjana en mots bisíl·labs (dins una mostra de 33 ítems) és de 3,48 st.

tanda: 55,1 st — 51,3 st = 3,8 st

bingo: 59,1 st — 51,2 st = 7,9 st

L'alçada d'un to baix o alt és relativa, s'estableix en relació al context (els altres tons, l'entonació, la intensitat, el volum de veu...). Trobem, per tant, força variació tant pel que fa als tons alts com als baixos:

to alt més alt: 59,6 st

to alt més baix: 52,5 st

diferència: 7,1 st

to baix més alt: 56,1 st

to baix més baix: 49,7 st

diferència: 6,4 st

La mitjana dels tons alts (d'un total de 55) és de 56,28 st i la mitjana dels tons baixos (d'un total de 77), de 53,13 st. Si agafem un mot monosil·làbic amb un to baix i pronunciat sense context veurem que s'aproxima molt a aquesta mitjana:

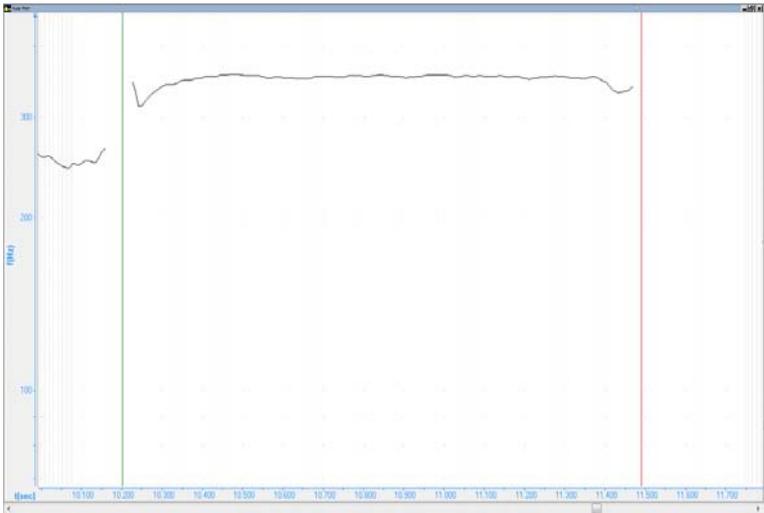
bɛ (B): 53,9 st

54,3 st

52,7 st

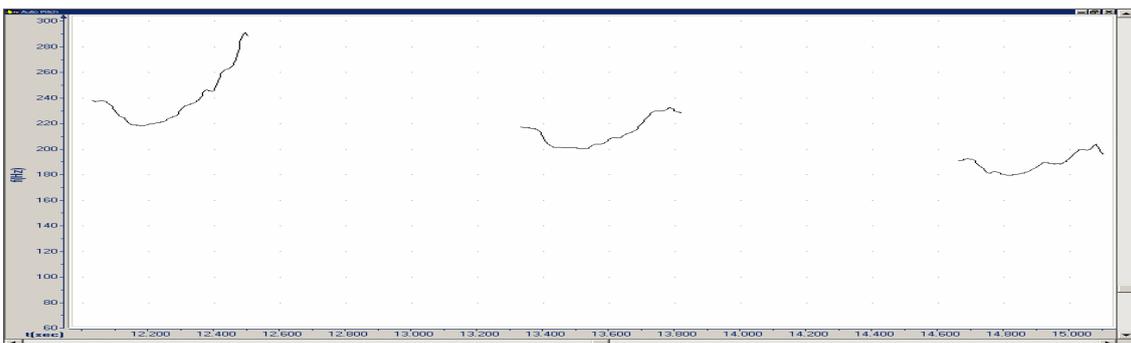
En canvi, les dades d'un ideòfon únicament amb tons alts s'allunyen molt de la mitjana. Durant tota l'emissió *tee* 'molt' (que escric amb tres vocals perquè la seqüència vocàlica és molt llarga) es manté entre 65 i 65,4 st, clarament per damunt dels 59,6 st del to alt més alt o de la mitjana, 56,28 st. Aquestes dades confirmen la idea que els ideòfons poden presentar tons extraalts.

tee

Tot i que no sempre és així, en les tres emissions consecutives d'un mateix mot se sol produir un descens gradual, de manera que trobem xifres més baixes en la segona i en la tercera emissió. S'observa que sovint es produeix un descens més marcat en els tons alts que en els baixos, i es redueix per tant la diferència entre uns i altres:

$$\begin{aligned} \text{cuma (BA): } & 57 \text{ st} - 59,6 \text{ st} = 2,6 \text{ st} \\ & 55,4 \text{ st} - 57,6 \text{ st} = 2,2 \text{ st} \\ & 53,6 \text{ st} - 55,3 \text{ st} = 1,7 \text{ st} \end{aligned}$$

També s'observa una tendència al descens en l'última síl·laba, aspecte al qual ja feia referència Rountree²⁵⁸. Es pot veure clarament en mots trisíl·labs amb un esquema BAB, en que el darrer to baix és habitualment més baix que el primer:

²⁵⁸ ROUNTREE (1972: 309-310).

bεεε (BAB):	55,3 — 58 — 54,1 st
	54,3 — 56,4 — 52,3 st
	52,7 — 55 — 51,4 st
pampia (BAB):	55,6 — 59,2 — 54,6 st
	54,1 — 57,1 — 53,2 st
	53,1 — 55,6 — 52,1 st
guuun (BAB):	56,1 — 59 — 54,7 st
	55,6 — 57,1 — 54 st
	54,2 — 56,4 — 52,6 st

En els bisíl·labs, d'altra banda, els tons baixos finals són més baixos que els tons baixos inicials:

AB mitjana (24 ítems): 52,29 st

BA mitjana (9 ítems): 54,3 st

Fins i tot en un mot amb dos tons baixos (BB) el to final és més baix que el precedent en dues de les emissions (en la tercera es produeix un curiós ascens final):

gaan sembe (BABB):	53,6 — 57,7 — 53,2 — 52,7 st
	52,4 — 56,3 — 52 — 51,3 st
	(51,9 — 54 — 51,7 — 52,2 st)

En els enregistraments de l'altre informant podem trobar dades paral·leles (**sembe** (BB): 47,8 — 46,82 st), i fins i tot un cas en què un to alt final esdevé baix:

goon nanjan (?):	47,5 — 51,5 — 48,6 — 46,06 st
	47,25 — 49,7 — 47,06 — 46,16 st
	46,81 — 48,7 — 46,10 — 45,07 st
	48,5 — 52,2 — 48 — 47,5 st

L'esquema tonal d'aquests mots en context aïllat seria el següent: *goon* 'terra' (BA), *nanjan* 'menjar' (BA). Així doncs, esperaríem un esquema BAAA si s'aplica el

liba (AB):	60 — 55 = 5 st
	58,1 — 53,4 = 4,7 st
	56,6 — 52 = 4,6 st

Però el to alt de *liba* és més alt que el de *goon*: hi ha una diferència de 2,8, 2,4 i 0,9 st. És a dir que en dues de les tres emissions hi ha prou diferència d'alçada com per considerar que es tracta de tons diferents, tot i que es troba per sota de la mitjana, i en la darrera emissió, en canvi, no. Sigui com sigui, el que resulta interessant és que un dels dos tons alts és més alt. Ens trobem de nou amb una construcció genitival amb un nom de localització *liba* 'dalt, damunt, sobre' i un altre cop *goon*. Aquest terme, que he vist escrit habitualment junt i algun cop amb guionet, significa 'món, terra'. Sembla un terme molt fixat que podem considerar com a compost de forma més clara que en el cas anterior. El to més alt sí que es correspon aquí amb l'element determinat o annexant, *liba*.

Voorhoeve ja havia remarcat que els tons en saamaka no tenien tan sols un caràcter fonètic sinó també sintàctic, en referència al sandhi tonal. Tot i que les dades presentades són poc significatives, ja que formen part d'una mostra molt reduïda, indiquen una altra possible relació entre tons i sintaxi en saamaka.

Aquestes dades no aporten gaires novetats a les descripcions anteriors. De fet, la meva recerca avançava molt lentament en aquest àmbit, a causa de la dificultat inherent, tot i haver-hi invertit força temps i esforç. L'aparició d'un seguit d'estudis específics sobre els tons en saamaka, em van decidir a aturar-me i estudiar amb detall aquestes noves aportacions. Confio que en el futur podré reprendre l'estudi de la prosòdia en saamaka, ja que considero que hi ha encara força camí per fer.

2.2.1.1. Un model inèdit?

Els darrers anys han aparegut un seguit d'estudis de Good²⁶² que plantegen una perspectiva nova pel que fa a la tonalitat en saamaka. Segons aquest autor, el lèxic del saamaka mostra una divisió prosòdica: «Saramaccan lexicon exhibits a prosodic split wherein most words are marked for lexically-contrastive pitch accent but an important

sembla molt fixada.

²⁶² Vegeu GOOD (2004, 2005, 2006a, 2006b, 2006c).

minority of words are marked for true tone».²⁶³ El saamaka seria l'única llengua documentada amb aquesta mena de sistema prosòdic.

Segons Good, hi ha tres tipus de TBU (*tone-bearing units*) subjacents en saamaka pel que fa al marcatge del to: alguns duen invariablement un to alt, alguns duen invariablement un to baix i hi ha un tercer grup de mots que semblen no estar marcats pel que fa al to i que de forma predictable apareixen amb to alt o baix depenent del seu entorn fonosintàctic. En tenim una evidència clara en el procés de sandhi tonal que afecta aquestes TBU sense to específic. Rountree ja havia distingit tres tipus de tons, com hem vist, i diferents classes de mots segons els tipus de tons que duen, però havia considerat el saamaka com una llengua simplement tonal.

Per defecte, les TBU sense to específic apareixen amb to baix. La major part del mots de la llengua pertany, de fet, a aquest darrer grup; tot i que no s'han fet recomptes generals, probablement al voltant del 90 % del mots de la llengua. Good considera que l'origen d'aquesta divisió prosòdica es troba en les aportacions de les llengües substrat i superstrat:

«[...] the language is exhibiting a logically possible (but otherwise unattested) contact effect between African tone languages and European accent languages. Rather than “levelling its lexicon towards an African type or a European type, Saramaccan appears to have, instead, maintained two parallel prosodic systems, one with “African” tonal characteristics and another with “European” accentual characteristics».²⁶⁴

En la major part dels mots d'origen europeu en saamaka, en la forma de citació, el to alt correspon a la síl·laba accentuada en la llengua europea (amb una excepció regular: els tons alts en l'avantpenúltima síl·laba s'estenen també a la penúltima, sovint històricament epentètica). La resta de TBU d'aquests mots solen no tenir especificació tonal. Així, doncs, Good conclou que hi ha una forta correlació entre l'accent tonal en saamaka i l'accent en les llengües europees, fet que indica que l'accent hi va entrar com una transferència de les llengües europees. D'altra banda, els mots tonals tendeixen a ser d'origen africà, tot i que hi ha menys dades sobre aquest aspecte. Això indica que la part tonal del lèxic saamaka té el seu origen en la transferència de sistemes prosòdics africans. Hi ha força excepcions, però, a aquestes generalitzacions, és a dir que, sincrònicament, no es pot predir si un mot pertany a una o altra classe de mots. La presència d'un mot dins la classe accentual o tonal és actualment arbitrària.

²⁶³ GOOD (2006a: 1).

²⁶⁴ GOOD (2005: 3).

Els possibles esquemes tonals dels mots amb TBU sense especificació de to són força reduïts, segons Good:

<i>foló</i>	ØH	‘flower’
<i>náki</i>	HØ	‘hit’
<i>sikífi</i>	ØHØ	‘write’
<i>məkisá</i>	ØØH	‘screen, sift’
<i>hákisi</i>	HHØ	‘ask’
<i>afokáti</i>	ØØHØ	‘lawyer’
<i>minísiti</i>	ØHHØ	‘minister’
<i>alukutú</i>	ØØØH	‘soursop (fruit)’ ²⁶⁵

L’autor destaca certes restriccions, com ara que no trobem només tons baixos, tret d’algunes excepcions, i que aquesta classe de mots en la forma de citació només conté una TBU amb to alt. Alguns mots, com *hákisi* i *minísiti*, apareixen amb dos tons alts; això s’esdevé únicament en els mots amb l’esquema (Ø)HHØ, en què el to alt de l’avantpenúltima síl·laba s’estén a la penúltima. Considera que en els mots amb TBU sense especificació tonal hi ha únicament una marca per mot, i que presenten el model típic d’un sistema amb accent tonal, «they are open to an analysis where one position in a word is lexically marked for accentual prominence and this prominence is realized as a high tone on the accented syllable».²⁶⁶ Si el lèxic del saamaka tingués tan sols mots d’aquest tipus, aquesta llengua podria ser descrita com una llengua amb accent tonal. Trobem, però, una part minoritària tot i que no pas marginal, del lèxic saamaka que funciona segons un sistema tonal: mots especificats només amb tons alts, només amb tons baixos i mots tant amb tons alts com baixos. Els mots marcats tonalment presenten una gran varietat de possibles esquemes tonals. Good en dóna alguns exemples:

High tones only	<i>hén</i>	H	‘he’
	<i>sósó</i>	HH	‘only’
	<i>búúú</i>	HHH	‘ideophone for covering’
Low tones only	<i>bà</i>	L	‘carry (mass noun)’
	<i>bàsð</i>	LL	‘loosen’
	<i>lègèdè</i>	LLL	‘lie’
High and low tones	<i>àki</i>	LH	‘here’
	<i>káimà</i>	HLL	‘alligator’
	<i>tótómbòti</i>	HHLH	‘woodpecker’
	<i>séségùúsé</i>	HHLLH	‘kind of fish’ ²⁶⁷

²⁶⁵ GOOD (2006b: 11).

²⁶⁶ GOOD (2006b:7).

²⁶⁷ GOOD (2006a:13).

Good cita alguns parells mínims tonals, com ara *fà* ‘fun’-*fá* ‘manner’ o *tù* ‘too’ – *tú* ‘two’, que mostren evidència d’un contrast paradigmàtic entre tonemes alts i baixos. Aquesta mena de contrast és, segons aquest autor, característic d’un sistema tonal. En nota a peu de pàgina, fa notar que hi ha també parells mínims entre mots plenament especificats pel que fa al to i mots amb TBU no especificades.

Analitza també amb el programa Praat mots de les dues classes, per comprovar si hi ha diferències entre els tons assignats lèxicament i els assignats accentualment. Els resultats dels seus mesuraments, en els quals inclou també els ideòfons, indiquen que no hi ha diferències significatives en els tons baixos corresponents als dos tipus de mots i als ideòfons; pel que fa als tons alts, no hi ha diferències entre els especificats lèxicament i els accentuals, però sí en els dels ideòfons, amb una alçada molt més alta que la resta. Good conclou, d’una banda, que caldria considerar els ideòfons «marked with something like a “super-high” tone»²⁶⁸. De l’altra, que des d’un punt de vista fonètic, no hi ha diferències entre els tons alts lèxics i els accentuals.

Cal dir que, pel que fa al ideòfons, Good analitza com una única TBU el que ell anomena vocals idèntiques adjacents. Pel que fa a les vocals llargues que trobem en la resta de mots, en canvi, fa el següent comentari:

«In some cases, adjacent vowels of the same quality could be considered a long vowel, and in others they seem to be in separate syllables. In any case, however, either half of a long vowel can be marked differently for tone from the other half.»²⁶⁹

Així doncs, el terme TBU, diu Good, pot ser aplicat a una vocal breu o a la meitat d’una vocal llarga. No especifica, però, en quins casos creu que es tracta de vocals llargues i en quins no, ni segons quins criteris.

En definitiva, Good aporta una lectura nova de les dades —més que no pas dades noves—, segons la qual el saamaka seria una llengua mixta, amb to i accent tonal, model que no s’ha testimoniat en cap altra llengua.

Distingeix, doncs, dos tipus de prosòdia: accent tonal amb sandhi, que seria d’origen europeu, i to, sense sandhi, d’origen africà. No sembla del tot clar que el primer tipus es pugui associar a les llengües europees superstrat, que són accentuals. D’altra banda, no he pogut trobar en la bibliografia referències a llengües amb accent tonal que tinguin sandhi, tan sols he trobat referències a aquest fenomen en relació amb

²⁶⁸ GOOD (2006a: 9).

²⁶⁹ GOOD (2004: 4).

llengües tonals. En canvi en llengües amb accent tonal sí que es poden trobar mots només amb tons baixos.

Tampoc és massa clar quin procés hi ha darrere la retenció d'un sistema veritablement tonal d'origen africà. S'havia dit sovint, que alguns criolls atlàntics, entre ells els surinamesos, havien retingut mots africans amb el seu esquema tonal. Ara bé, hi ha mots d'altres orígens en aquest grup minoritari de mots, de manera que, com diu Good, no es pot preveure en la llengua actual a quin grup pertany un mot. Com es pot explicar aquesta transferència limitada? Per què certs mots d'origen europeu, un grup molt reduït, i no d'altres, s'haurien assimil·lat al sistema tonal?

Sobre l'escenari que hauria propiciat aquesta mena de divisió prosòdica en saamaka, Good proposa una hipòtesi a partir de les llengües substrat i superstrat. Segons considera, un nombre significatiu dels individus presents a la comunitat saamaka durant els seu període formatiu havien nascut a l'Àfrica i, per tant, eren parlants nadius de llengües africanes, amb una representació important de parlants de varietats de gbe i kikongo. Tenint en compte que el darrer ímput important de cimarrons en la comunitat saamaka va tenir lloc cap al 1712, segons estableix Price, probablement parlants competents de llengües africanes van ser presents a la comunitat fins ben entrat el segle XVIII, i potser fins i tot més enllà. En aquestes circumstàncies considera que la hipòtesi més plausible és que la divisió lèxica es produís a partir d'una forma limitada de *language mixing* posteriorment a les evasions de les plantacions: vocabulari de les llengües africanes substrat hauria entrat en el que anomena «presaamaka» amb la seva prosòdia pròpia durant el període de desenvolupament del saamaka.

Perquè s'origini una llengua mixta és necessària l'existència d'una comunitat bilingüe i d'una pressió social per crear o mantenir una identitat diferenciada. Si bé no hi hauria hagut pròpiament una situació de bilingüisme, durant un període extens una major part de saamaka eren competents, o es trobaven en procés de ser-ho, en la varietat criolla, però eren també parlants nadius de llengües africanes, de manera que es pot suposar una etapa de multilingüisme. Pel que fa a la qüestió identitària, creu que hi podria haver hagut una certa voluntat de distingir-se de les varietats criolles de plantació, i que això es podria haver fet utilitzant vocabulari procedent de les llengües africanes presents en aquesta situació de multilingüisme. L'adopció de mots tonals, sense adaptació a la prosòdia prèvia, hauria pogut servir per donar un vocabulari diferent, però també un «so» diferent al saamaka. Es basa, a més, en indicis que mostren que ja a les plantacions hi havia varietats desenvolupades perquè els blancs no les

entenguessin. Si aquesta hipòtesi fos correcta, opina Good, el saamaka podria ser considerat una «doubly mixed language»:

«the first mixture would be that of an English-based creole with either Portuguese or a Portuguese-based creole, accounting for the significant Portuguese element in the language. And the second would be the mixture of the resulting creole with various African languages. This would make Saramaccan a quite interesting, and seemingly rare, type of contact language —a twice-mixed creole».²⁷⁰

Es poden plantejar algunes objeccions a l'explicació que proposa Good pel que fa a l'origen de la divisió prosòdica que descriu. Com ja s'ha indicat en l'apartat dedicat al període de formació, és probable que la llengua estigués ja formada a l'inici de les evasions o bé trobaríem major variació dialectal, ja que els clans tenen rutes i històries diferents d'evasió. A més, d'acord amb les dades de Migge²⁷¹ no hi havia pas tants esclaus africans en aquest període, caracteritzat per una major estabilitat demogràfica i una major homogeneïtat lingüística que en èpoques anteriors. Cal pensar, a més, que els esclaus que s'anaven incorporant a una comunitat establerta es devien adaptar a la llengua que trobaven, introduint-hi pocs canvis. Pel que fa a la motivació, la qüestió identitària, no sé si una comunitat de cimarrons que ja tenia l'element portuguès com a distintiu de la resta de grups, establerta a la selva i amb relatiu poc contacte amb els criolls de les plantacions podia tenir gaire voluntat de distingir-se'n. D'altra banda, no és clar que la divisió prosòdica hagi de ser posterior a les evasions. Per mirar de reconstruir-ne el desenvolupament, seria interessant determinar si en ndjuka, llengua que presenta també alguna mena de sistema tonal, es dona igualment aquest fenomen.

2.2.2. Tonologia diacrònica

Com hem vist, el to alt en saamaka, i també en la resta de criolls del Surinam, en els mots d'origen europeu es troba en la síl·laba accentuada en les llengües superstrat. Hi ha un seguit de mots, però, que no semblen complir aquesta regla. Per a un mot com **woóko** (< *work*), per exemple, esperaríem l'evolució següent:

work > *woroko > wooko

²⁷⁰ GOOD (2006b: 2).

²⁷¹ MIGGE (1998).

Així, doncs, el to alt hauria de trobar-se a l'avantpenúltima síl·laba, *wóoko, i no pas a la penúltima, on trobem la vocal epentètica, com s'esdevé en realitat.

Goury²⁷², a partir de dades del ndjuka, proposa una altra possible evolució que es podria aplicar igualment al saamaka:

work > *wrok > *woroکو > woóko
burn > *brun > *boron > boón
warm > *wram > *waram > waán

Segons aquesta hipòtesi, que sembla concordar amb l'escenari descrit per Aceto en relació amb l'evolució dels sistema sil·làbic, el to alt es trobaria realment en la síl·laba tònica en l'ètim d'origen i no pas en la que duu la vocal epentètica. El diccionari de Riemer del 1779 aporta dades que semblen confirmar la visió de Goury. Pel fa al mot **wooko**, concretament, hi trobem les formes **worko/wrokko**. És a dir que trobem testimoniat en saamaka un dels passos que Goury pressuposava per al ndjuka. El fet que Riemer inclogui les dues formes podria indicar, a més, que el canvi s'estava produint en aquell moment i encara no s'havia estabilitzat, la qual cosa ens situaria temporalment aquesta evolució. Així, doncs, a partir de les dades de Riemer sembla que l'evolució hagi hagut de ser la següent:

work > worko > wroko > *woroko > woóko

Aquesta evolució troba suport també en un manlleu pres pel tiriyo, una llengua carib, del ndjuka: es tracta del mot *oroko*, que en tiriyo designa un tipus de treball, i que hauria estat manllevat, segons diu Goury,²⁷³ després de la introducció de la vocal epentètica i abans de l'elisió consonàntica. Aquest testimoni sembla que ens ha de permetre eliminar el darrer asterisc que quedava en la nostra proposta d'evolució per al terme.

Al diccionari de Riemer trobem també la forma **bronn** (< burn), que confirma igualment el que proposava Goury (*brun). En saamaka actual és *boónu*, tot i que s'usa només en un context restringit, ja que el terme genèric per a 'cremar' és d'origen portuguès. Manca en saamaka un terme que derivi de l'anglès *warm* pel mateix motiu. Hi ha, però, d'altres exemples, també amb ètims portuguesos, que segueixen el mateix patró:

²⁷² GOURY (1999: 72-75).

torto > trotto > *toroto > tóótó

ferver > frebbeh > *ferebe > fεεbé

fear /feared > fredde > *ferede > fεέε

De fet, trobem la mateixa solució en mots que ja contenen una síl·laba complexa on el segon element és una líquida en la llengua substrat:

fruta > fruta > *furuta > fuúta

black > blakka / brakka > *balaka > baáka

2.2.2.1. Tonologia diacrònica comparada: ndjuka-aluku-saamaka

Goury²⁷⁴ remarca que en aluku una part destacable dels mots que en ndjuka acaben amb una vocal llarga²⁷⁵ presenta una vocal simple i un desplaçament del to al cap a la síl·laba precedent. En comparar les seves dades amb les del saamaka vaig adonar-me que coincidien sistemàticament amb les de l'aluku i no pas amb les del ndjuka:

ndjuka	aluku	saamaka	
batáa	báta	báta	‘ampolla’
tafáa	táfa	táfa	‘taula’
watáa	wáta	wáta	‘aigua’
kondée	kónde	kónde	‘poble’
nengée	nénge	nénge ²⁷⁶	

Hi ha d'altres exemples en què el ndjuka i el saamaka presenten la mateixa distinció, però em manquen les dades de l'aluku:

²⁷³ GOURY (1999: 43).

²⁷⁴ GOURY (1999:44).

²⁷⁵ Aquesta autora considera, seguint la tradició, que el ndjuka presenta vocals llargues.

²⁷⁶ Terme que fan servir tots els pobles businengue del Surinam per referir-se a ells mateixos.

ndjuka	saamaka	
datáa	dáta	‘metge’
ingíi	íngi	‘indi’
mindíi	míndi	‘meitat, mig’
satáa	sáta	‘dissabte’
takúu	táku	‘lleig’
tembéé	témbe	‘artesanía (esp. en fusta)’
fensée	fénse ²⁷⁷	‘finestra’

De fet, encara es podrien afegir altres mots a la llista que presenten la mateixa diferència si més no pel que fa a les considerades vocals llargues; malauradament no dispo de la informació referent als tons en el cas del ndjuka i em manquen les dades de l'aluku.²⁷⁸ En qualsevol cas, és evident que es tracta d'una diferència força sistemàtica.

Per a Goury,²⁷⁹ es tractaria d'una evolució tardana i particular del ndjuka. L'argument principal d'aquesta visió és la transcripció d'aquests mots amb l'alfabet d' Afaka²⁸⁰. En aquest sil·labari no hi ha símbols específics per a les vocals llargues, però en alguns casos aquestes són representades com a dues síl·labes, una amb el grup CV i l'altre amb la vocal sola. Així doncs, *deesi* ‘remei’ apareix escrit com a *de-e-si*. Pel que fa als mots que difereixen de les formes aluku i saamaka, no apareixen mai representats d'aquesta manera, sinó amb un únic símbol per a un grup CV (*ba-ta*). Aquesta hipòtesi implica una forma ndjuka, anterior a aquesta innovació, com les de l'aluku i el saamaka.

En realitat sembla que siguin l'aluku i el saamaka els que presentin solucions irregulars en relació amb l'evolució històrica de la resta de mots que contenen consonants líquides. Segons el que hem vist en l'apartat anterior i d'acord amb les dades del diccionari de Riemer, esperaríem en saamaka l'evolució següent:

²⁷⁷ Les dades del ndjuka i l'aluku, me les va proporcionar Laurence Goury (comunicació personal, abril de 2003).

²⁷⁸ En són alguns exemples: *pepee* / *pépe*, *apaa* / *ápa*, *kandaa* / *kánda* (on el primer mot correspon al ndjuka i el segon, al saamaka).

²⁷⁹ Comunicació personal novembre 2002.

²⁸⁰ Sobre l'alfabet d' Afaka, vegeu l'apartat 2.3.6. del capítol II.

		saamaka 1779			saamaka actual
water	>	watra	>	*watara>	*wátaa
tafel	>	tafra	>	*tafara	> *táfaa

És a dir, la solució que trobem en ndjuka pel que a la vocal doble, però no en canvi pel que fa a l'esquema tonal. Així, doncs, cal plantejar com arriben l'aluku i el saamaka a *wáta* i *táfa*, d'una banda; de l'altra, perquè en ndjuka el to alt es desplaça de l'avantpenúltima síl·laba (la síl·laba tònica en la llengua europea d'origen) a la penúltima.

Pel que fa a la darrera qüestió, cal tenir present que els mots ndjuka citats, i també d'altres susceptibles de seguir la mateixa evolució, són transcrits amb un altre esquema tonal en un treball d'Smith: *bátáa*, *kóndée*, *másáa*, *míndii*, *íngii*, *dátáa*, *ógii...*²⁸¹ Aquestes dades podrien quedar explicades si hi apliquéssim una regla que Good descrivia en relació amb certs mots saamaka, en què el to alt de l'avantpenúltima síl·laba s'estenia a la penúltima. Es tractava de mots com *hákísi* o *minísíti*, amb l'esquema (Ø)HHØ. Si aquesta regla del saamaka funcionés també en ndjuka, les solucions d'aquesta llengua serien perfectament regulars. Ara com ara, no disposem d'estudis prou aprofundits sobre la tonalitat en aquesta llengua per poder-ho verificar. Quedaria encara per explicar la grafia d'aquests mots en l'alfabet d' Afaka.

Tornem ara a l'aluku i el saamaka. D'una banda tenim el que sembla la regla general, compartida per ndjuka, aluku i saamaka:

		saamaka 1779			saamaka actual	ndjuka
drink	>	dringi	>	diringi	>	diíngi
creek	>	kriki	>	*kiriki	>	kiíki

De l'altra, tot un altre seguit de mots que, per algun motiu, fan una evolució diferent:

		saamaka 1779			saamaka actual	ndjuka
water	>	watra	>	?	>	wáta
tafel	>	tafra	>	?	>	táfa
						wátaa / wátáa
						táfaa / táfáa

²⁸¹ SMITH (1987: 202, 203, 211, 256, 274, 280).

Aquest pas o passos intermedis que he marcat amb un signe d'interrogació podrien emplenar-se també, com en la resta de casos, amb la inclusió d'una vocal epentètica (*watara, *tafara) i la caiguda posterior de la consonant líquida (*wataa, *tafaa); de manera que, per algun motiu, en un estadi posterior hauria caigut també, en saamaka i aluku, una vocal i arribaríem així a la forma actual. Una altra possibilitat és que no s'hagués arribat a incorporar una vocal epentètica en aquest grup de mots i que simplement s'hagués produït la caiguda de la líquida.

Si ens fixem en aquests dos grups de mots, podem distingir dos contextos diferents que ens permeten establir la distribució següent:

a) Trobem dues vocals idèntiques quan el to alt es troba en una d'aquestes dues vocals:

saamaka 1779	saamaka actual	ndjuka
worko / wrokko	woóko	wooko
brokko	boóko	booko
_____	sikóo	sikoo
bribi	biíbi	biibi
kriki	kiíki	kiiki
blakka / brakka	baáka	baaka
bakkra	bakáa	bakaa
tranga	taánga	taanga
fruta	fuúta	_____
trotto	toóto	_____
_____	tiípa	_____
krapusha	kaápusa	_____
kujéri	kujée	_____
mujêri / mojêri	mujée	_____

b) No trobem dues vocals idèntiques, allà on l'esperaríem per pèrdua d'una líquida intervocàlica, quan el to alt no es troba en una d'aquestes vocals:

saamaka 1779	saamaka actual
batra	báta
watra	wáta
tafra	táfa
kondre	kónde
ningri	néngé
jingri / ingri	íngi
mindri	míndi
takkru	táku
dindru	déndu

Tots aquests mots presenten un mateix esquema: són paraules bisíl·labes en què el to alt es troba a la penúltima síl·laba.

Cal dir que he trobat excepcions a aquesta darrera regla, però es tracta de mots que presenten un esquema diferent, ja que el to alt es troba sempre a l'última síl·laba:

saamaka actual	saamaka 1779	
buusé	brushéh	aborrecer
duumí	drummi	dormir
feebé	frebbeh	ferver
feegá	frigá / friká	?
guunyá	glunja	grunhir?
maaká	marka / marki	marcar
kaabíta		cabrita
(gaandí?)	grandi	?
paatí	plati / prati	partir
kaapúsa	krapusha	carapuça
seeká	sirka	
biingá	bringa	brigar
piiwá (ameríndia, carib)	piriwà / priwà	
tooná	tronna	tornar
tooká	trokka	trocar
poobá	probá	provar
teemé	tremeh	tremar

Curiosament tots aquests mots provenen de mots portuguesos, majoritàriament verbs, excepte un que és d'origen amerindi; no trobem, però, cap mot d'origen anglès. En canvi, sí que trobem també mots portuguesos a (a) i (b), la qual cosa sembla descartar una evolució diferent per als mots d'origen anglès i els d'origen portuguès.

En un apartat en què s'ocupa d'un altre aspecte, Smith²⁸² dona els exemples següents, en què apareixen totes les possibilitats esmentades:

portuguès	saamaka	São Tomé	Príncipe
orto	tóto	tóto	(tóotu)

Crec que caldria investigar més aquest aspecte de l'evolució històrica de les llengües businengue en l'àmbit fonològic i tonal. Aquests darrers exemples indiquen que la comparació amb altres llengües criolles podria resultar molt interessant.

3. MORFOFONOLOGIA

En aquest apartat tractarem alguns processos morfofonològics en saamaka, tant en relació amb les consonants com amb les vocals.

3.1. *Consonants*

3.1.1. Les nasals

Tal com s'esdevé en interior de mot, es produeix una assimil·lació de la consonant nasal en final de mot del punt d'articulació de la consonant inicial del mot següent:

(h)en mujεε	>	[(h)εmmujεε]	'la seva dona'
wan gaan beki	>	[wanɣaambeki]	'un gran recipient'

Com ja s'ha dit, tant a final de mot com en coda sil·làbica, les nasals poden provocar la nasalització de la vocal precedent. La nasalització es pot estendre més enllà de la vocal adjacent, per exemple en contextos en què trobem dues o tres vocals idèntiques (*gããn*, *gõõn*) o una aproximant (*wãñ*). També pot provocar la palatalització d'una aproximant, de manera que són possibles aquestes dues realitzacions:

u kai en> [ukãjẽ] / [ukãɲẽ] ‘nosaltres ho anomenem...’

Ja havíem vist, de fet, que [j] és un al·lòfon de /ɲ/. Pel que fa a la vocal que precedeix l'aproximant no sempre té una realització nasalitzada.

La consonant nasal pot ser elidida, de manera que només es pronunciï la vocal nasalitzada. El següent pas, la pèrdua de la nasalització de la vocal, no és freqüent en saamaka, però es pot donar, com hem vist, en el pronom de tercera persona singular més la negació (á < ã < án). En conclusió, la realització fonètica d'una forma /vN/ pot ser [vN], [vŋ], [ṽN], [ṽ], ([v]).

3.1.2. Elisió de consonants

La forma singular de l'article definit, *di*, pot presentar la variant *i*, amb l'elisió de la consonant, quan va precedit per un mot acabat en vocal:

di womi mii go a i tafa basu

ads/home/nen/anar/prep/ads/taula/sota
el nen va anar a sota de la taula

wan lo da wan pisi u i kɔnde

ai/clan/cop/ai//part/prep/ads/poble
un clan és una part del poble

mi bi lasi i pasi

1ps/pass/perdre/ads/camí
jo vaig perdre el camí

²⁸² SMITH (1987: 80).

Alguns mots presenten formes amb presència o absència d'una /l/ intervocàlica:

aa / balau	‘blau fosc’
oomiki / bolomiki	‘flor’ ²⁸³
ai / pali	tenir un fill’
ai / bali	escombrar’
la / aa	‘allà’

En els quatre primers casos la forma sense la consonant és la més habitual i no és clar si es tracta d'una variació dialectal.²⁸⁴ El darrer exemple, en canvi, és més freqüent amb la consonant i totes dues formes es poden trobar en un mateix parlant.

3.2. Vocals

Assimil·lació vocàlica

Quan les vocals es troben en contacte es pot produir una assimil·lació del lloc d'articulació o del nivell d'obertura:

fu (h)en	>	[fɛen] ‘per a ell’
fu i	>	[fii] ‘per a tu’
na (h)en	>	[nɛen] ‘en ell/això’
i sa unfa	>	[i saanfa] ‘saps com...?’
ca (h)en	>	[c(ɛ)en] ‘porta'l’
i muɲan (h)en	>	[muɲ(ɛ)en] ‘l’has mullat’
da (h)en	>	[dɛen] ‘per a ell; dóna-li’
de bi kula (h)en	>	[debikul(ɛ)en] ‘el van curar’

Com mostren els exemples, l'assimil·lació és sempre regressiva i es fa generalment d'un nivell inferior cap un nivell superior, amb l'excepció d'*i sa unfa*.

²⁸³ Els dos primers mots són, de fet, manlleus de l'sranan.

²⁸⁴ Els termes amb presència de la consonant intervocàlica procedeixen del *Saramaccan-English Dictionary* del SIL.

Podem constatar també que el pronom de tercera persona (*h*)*en* provoca sovint l'assimil·lació de les vocals finals dels mots precedents, tant quan és precedit per preposicions com per verbs. De fet, sembla que tots els verbs transitius acabats en -a són susceptibles de patir aquesta assimil·lació.

Elisió vocàlica

El pronom de primera persona singular *mi* presenta també una realització *m* amb la vocal elidida:

sinkii u mi bi wei	[sinkjumbiwej]	‘estava cansat’
hen mi seeka	[hemseeka]	‘aleshores em vaig preparar’

Goury fa referència al mateix fenomen en ndjuka i considera que no es tracta d'un fet únicament fonològic sinó més aviat d'una particularitat morfològica de la llengua, que presenta dues formes per a aquest pronom, una de llarga i una de breu, igual que s'esdevé amb la segona persona del singular *ju / i* i amb la primera del plural *wi / u*.

S'observen, d'altra banda, altres contextos on es produeixen elisions vocàliques. Ja he esmentat la geminació de consonants a partir de l'elisió vocàlica en alguns mots com *mama / mma* ‘mare’, *papa / ppa* ‘pare’ o *mamaten / mmaten* ‘matí’. El mateix fenomen es dona en altres contextos en què s'elideix la vocal que es troba entre dues consonants idèntiques:

dee sondi de	[deesondde]	‘aquestes coses’
i sa andi da?	[isaandda]	‘saps què és?’

S'observa també, com hem vist a l'apartat dedicat a la sil·laba, una certa tendència en pronúncia ràpida a l'elisió de vocals en la sil·laba postònica, és a dir rere el *to alt*, en alguns mots:

/eside/	>	[esde]	‘ahir’
/elufu/	>	[elfu]	‘onze’

3.3. Apòcope

Alguns verbs d'ús freqüent presenten una forma apocopada:

abi	/	a	'tenir'
sabi	/	sa	'saber'
lobi	/	lo(u)	'estimar'

4. Conclusions

Després d'aquesta visió de la fonologia saamaka se'n poden destacar alguns aspectes. D'una banda, la presència de diversos sons minoritaris, residuals o poc productius, el caràcter fonològic dels quals és dubtós en alguns casos. Es tracta de les oclusives coarticulades i les oclusives prenasalitzades, i també de la fricativa labial sonora i, en menor mesura, de la dental sonora. També en l'àmbit de les vocals trobem un nombre de paraules força reduït amb vocals de durada triple, que presenten una situació poc unitària. Si bé en un cas es pot establir una oposició en els tres nivells de durada (*bε* 'vermell' - *bεε* 'panxa', *bεεε* 'pa'), en altres trobem també realitzacions amb una durada doble de la vocal sense canvi de significat (*guuun* – *guun* 'verd'); hi ha, a més, un únic terme, *miii* – *mii* 'nen', en què la durada doble o triple de la vocal estableix una distinció referencial.

Resulta molt interessant, d'altra banda, l'àmbit de la tonologia, en què estudis recents descriuen una divisió prosòdica en el lèxic saamaka. Un model inèdit en què la major part dels mots funcionarien amb accent tonal i una part minoritària amb un sistema tonal. Aquesta aportació obre noves vies d'investigació en aquest camp. La comparació diacrònica en l'àmbit fonològic i tonal en les diferents llengües businenge, d'altra banda, ofereix també resultats interessants.

V. MORFOLOGIA

En aquest capítol analitzarem les classes de mots en saamaka i alguns processos morfològics de creació lèxica a partir de la derivació i també de la reduplicació.

Les llengües criolles en general es caracteritzen per la manca o l'escassetat de morfologia flexiva i derivativa. Diversos autors, tanmateix, han aportat dades sobre presumptes morfemes inflexionals en alguns criolls. Un cert nombre de llengües criolles presenta aparentment marques morfològiques per al participi passat (per exemple el crioll de Príncipe i altres criolls de base portuguesa, *fá* 'parlar', *fádu* 'parlat', del portuguès *falar* i *falado* respectivament). Hi ha autors, però, que consideren que es tracta més aviat de morfemes derivacionals i no pas inflexionals.²⁸⁵ La mateixa objecció s'ha plantejat davant les dades sobre criolls, com l'haitià, que semblen tenir flexió de gènere. En aquesta llengua hi ha al·lomorfs femenins per a alguns sufixos (*Ameriken* / *Amerikèn*, *radotè* / *radòtèz*). McWhorter, per exemple, en contra d'aquesta visió, considera que no es tracta de gènere gramatical sinó natural, ni de flexió sinó de derivació: «in changing the denotation of the root and applying to only a subset of the nominal and adjectival classes, is traditionally treated not as inflection but as derivation».²⁸⁶

No trobem en saamaka aquesta mena de presumptes morfemes inflexionals. Tot just hi ha alguns exemples aïllats de retenció de morfologia de les llengües superstrat (*límbó* < *limpo* – *limbá* < *limpar*).

1. CLASSES DE MOTS

El saamaka es correspon amb la caracterització general de les llengües criolles pel que fa a la morfologia. Aquesta llengua no presenta cap marca morfològica que permeti distingir les diferents categories lèxiques, ni cap fenomen de concordança gramatical, cosa que dificulta la delimitació de les classes de mots en saamaka. També, com en d'altres llengües criolles i d'altres llengües del món, hi ha elements lèxics que

²⁸⁵ Vegeu HOLM (1988: 95-96).

no pertanyen a cap categoria; aquests elements, anomenats «bases multicategorials», s'actualitzen en una o altra categoria segons el context.

1.1. *L'element lèxic multicategorial*

Hi ha un seguit d'elements lèxics en saamaka que no pertanyen a cap classe particular. La seva actualització en una frase és el que li confereix l'estatus de nom o de verb, tal com il·lustren els exemples següents:

dee lo ta libi a peipei kɔnde

adp/clan/imp/viure/prep/divers/poble
els clans viuen en diferents pobles

hii mi libi

tot/1ps/vida
tota la meva vida

di wooko di mi ta wooko aki

ads/treball/rels/1ps/imp/treballar/dic1
la feina que estic fent aquí (lit. el treball que estic treballant aquí)

duumi kisi mi

son/prendre/1ps
tinc son

mi duumi te dii juu

1ps/dormir/conj/tres/hora
he dormit fins a les tres

hen Maakuba tei wan wipi, hen a wipi Anansi

llavors/Maakuba/agafar/ai/bastó/llavors/3ps/colpejar/Anansi
llavors Maakuba va agafar un bastó i va bastonejar Anansi

Així doncs, es pot considerar que una base multicategorial es pot actualitzar com a nom o com a verb segons el context: habitualment, quan va acompanyat de determinants —tot i que, pot aparèixer també sense determinants— pren la categoria de

²⁸⁶ MCWHORTER (2005:24).

nom, i quan pot anar acompanyat de pronoms personals i de les marques de TMA pren la categoria de verb.

1.2. *El nom*

El nom és invariable, no presenta cap flexió morfològica de gènere, de nombre ni de cas. Pot anar acompanyat de tots els determinats que es presenten més endavant (articles, demostratius, possessius, etc.).²⁸⁷

Els papers argumentals que pot tenir el nom o el sintagma nominal dins la frase són preferencialment el de subjecte, complement de verb (complement directe i indirecte) i complement de preposició. Pot ser substituït per un pronom de tercera persona en el cas corresponent a la seva funció argumental.

El nom es distingeix del verb de la mateixa manera que els elements multicategorials quan s'actualitzen en una o altra categoria: per la presència o absència de determinants o bé de marques de TMA i de pronoms personals.

1.3. *El verb*

De la mateixa manera que el nom, el verb és invariable. La base verbal, però, pot anar precedida per partícules que indiquen temps, mode o aspecte (TMA):

eside ndeti mi *bi* go a wooko

ahir/nit/1ps/pass/anar/prep/feina

Ahir a la nit vaig anar a la feina.

andi i *ta* du?

int/2ps/imp/fer

Què fas? / Què estàs fent?

La base verbal pot aparèixer també sense cap marca de TMA:

²⁸⁷ Vegeu l'apartat 1.9.

mi tata mbei wan wosu feen

1ps/pare/fer/ai/casa/prep+3ps
El meu pare es va fer una casa.

di wata koto

ads/aigua/fred
l'aigua és freda

Aquestes marques havien estat analitzades principalment des de la teoria del bioprograma lingüístic des que Bickerton la va formular. Segons l'autor totes les llengües criolles presenten aquestes partícules preposades al verb en un ordre fix si concorren (Temps > Mode > Aspecte). Més recentment s'han proposat també aproximacions substratistes i també d'altres que destaquen el paper de factors interns en el desenvolupament dels sistemes de marques de TMA.

S'ha establert, d'altra banda, una distinció entre verbs estàtics i verbs dinàmics: així, l'absència de marques explícites implica una interpretació de temps perfet amb els verbs dinàmics i una interpretació de temps present amb els verbs estàtics. Goury,²⁸⁸ en relació amb el ndjuka, es distancia d'aquesta anàlisi i proposa una interpretació a partir del concepte d'aorist.

El verb en saamaka es caracteritza, doncs, pel fet de poder anar precedit d'un o més morfemes de TMA i per l'obligatorietat d'anar acompanyat per una marca personal o per un sintagma nominal amb funció de subjecte. Cal afegir que quan el verb és focalitzat es desplaça a l'esquerra i deixa obligatòriament una còpia en la posició original:

kaba, mi ta kaba

acabar/1ps/imp/acabar
estic acabant!

gapan, i gapan mi

enganyar/2ps/enganyar/1ps
m'has enganyat!

Quan la dislocació afecta altres classes de mots o de constituents, en canvi, aquests no solen deixar còpia:

²⁸⁸ GOURY (1999: 216-224).

tuu, a de

veritat/3ps/ser
és veritat!

di buku, mi da Maakuba

ads/llibre/1ps/donar/Maakuba
ell llibre, he donat a la Maakuba

Podem afegir, doncs, aquest criteri sintàctic per caracteritzar la categoria de verb en saamaka.

1.3.1. El mot qualificatiu

En les llengües criolles molts adjectius de les llengües superstrat europees van esdevenir verbs. Si bé els adjectius universalment són més similars als verbs que no pas als noms, també cal tenir present que la major part de les llengües de l'Àfrica occidental comparteixen aquest tret amb els criolls. Mots que es corresponen semànticament amb els adjectius europeus semblen correspondre sintàcticament a algunes llengües del grup níger-congo: no els ha de precedir una còpula, sinó que més aviat els precedeixen les marques preverbals de TMA, igual que s'esdevé en llengües africanes com el mandinka o el ioruba. Alguns usos de les llengües europees en l'època de la colonització (com ara l'ús antic de l'anglès *sick* amb el sentit d'«esdevenir malalt»), potser mantingudes dialectalment durant més temps, podrien haver fet algun paper en aquest procés.²⁸⁹

Els mots qualificatius en saamaka es corresponen amb aquesta descripció general. Mentre la predicació amb sintagmes nominals es construeix amb la presència obligatòria de la còpula, els mots qualificatius no necessiten anar precedits per la còpula:

wan kina da wan sondi di ja ta pan

ai/tabú/cop/ai/cosa/rels/2ps+neg/imp/menjar
una «kina» és quelcom que no pots menjar

Masanti ku Neti de gaan mati

Masanti/prep/Neti/cop/molt/amic
la Masanti i la Neti són molt amigues

²⁸⁹ Vegeu HOLM (1988: 85-86, 176-177).

Però,

Anansi futu mangu

ads/cama/prim

les cames de l'Aranya són primes

di wata koto

ads/aigua/fred

l'aigua és freda

El mot qualificatiu és predicatiu i es juxtaposa directament al nom o al pronom que fa la funció de subjecte. En el sintagma nominal no hi ha cap diferència entre una determinació qualificativa i una determinació nominal:

di lio fisi

ads/riu/peix

el peix de riu

di be folo

ads/vermell/flor

la flor vermella

Mentre la determinació nominal accepta, però, una construcció analítica o mediata, això no és possible en el cas del mot qualificatiu:

di fisi u lio

ads/peix/prep/riu

el peix de riu

***di folo u be**

Dins del sintagma nominal trobem una altra diferència: el mot qualificatiu no pot ser nucli del sintagma, a diferència del nom. En aquest cas trobem una construcció, existent també en anglès, amb la presència de l'article indefinit *wan*:

di bigi wan

ads/gran/ai

*el gran*²⁹⁰

²⁹⁰ Al diccionari de Riemer de 1779, sota la veu *wan* (ARENDS i PERL 1995: 364), trobem la nota següent: «*wan* is usually used as a suffix with all adjectives that refer to a particular noun which does not

En un context estrictament nominal, per tant, el mot qualificatiu té una funció d'epítet. En la caracterització de la categoria de verb en saamaka hem dit que pot anar precedit de les marques de TMA. Els mots qualificatius poden igualment combinar-se amb aquestes marques:

imperfectiu

a ta be

3ps/imp/vermell

lit. això està envermellint (en una discussió o baralla, quan esdevé forta o violenta)

passat

sinkii u mi bi wei

cos/prep/1ps/pass/cansat

jo estava cansat (lit. *el meu cos estava cansat*)

futur

a o suti

3ps+neg/fut/bo

no serà bo (referit al menjar)

D'altra banda, els mots qualificatius també poden ser modificats per adverbis, igual que els verbs:

a suti tee

3ps/bo/molt

és molt bo

a fatu poi

3ps/gras/massa

és massa greixós

Alguns d'aquests mots, a més, poden funcionar com a verbs transitius:

de ta weti di alisi

3pp/imp/blanc/ads/arròs

ells estan blanquejant l'arròs (quan es destrien els grans d'arròs i es treuen les clofolles)

necessary have to be present». Inclou, a més, un parell d'exemples; vegem-ne un: *hu kassaba ju keh? ourewan effi njuwan?* 'What kind of cassava do you want ? old or fresh?'

a sunju di koosu

3ps/brut/ads/roba
ha embrutat la roba

mi fuu di bata ku wata

1ps/ple/ads/ampolla/prep/aigua
he omplert l'ampolla amb aigua

En conclusió, els adjectius qualificatius es comporten com la resta de verbs en saamaka i, per tant, es pot considerar que pertanyen a la categoria de verb i no pas a la de nom. Quan apareixen sense cap marca de TMA poden determinar el nom en funció d'epítets. La glossa d'aquesta mena de verbs, doncs, és 'ser+propietat':

weti	'ser blanc'
hanse	'ser bonic'
koto	'ser fred'

Aquesta descripció dels mots qualificatius en saamaka concorda a grans trets amb la que dona Goury en relació amb el ndjuka. Aquesta autora afegeix que quan es produeix una dislocació el mot qualificatiu actua com el verb, és a dir, que deixa una còpia en la posició original:

na bigi a e bigi

cop/grand/3sg/impf/grand
*Il est vraiment en train de grandir.*²⁹¹

Igualment continua actuant com a predicat en les frases interrogatives:

fa i sisa sa oni?

comment/2sg/soeur/pot/petit
*Comment est petite ta soeur?*²⁹²

Sembla que en sranan, contràriament, el mot qualificatiu apareix amb la presència obligatòria de la còpula quan és modificat per un adverbi i també quan es produeix una dislocació. Si bé el saamaka, com hem vist, no requereix la còpula quan és modificat per un adverbi, de la mateixa manera que el ndjuka, no vaig tenir l'oportunitat

²⁹¹ GOURY (1999: 113-114).

²⁹² GOURY (1999: 113-114).

de fer elicitació a propòsit de les dislocacions. Un altre fenomen, que presentaré tot seguit, va centrar la meua atenció.

Com hem vist, els mots qualificatius no requereixen la presència de la còpula. Ara bé, tot i que no em consta que cap autor ho hagi descrit abans, segons les meves dades *poden* aparèixer amb la còpula, tot i que no presenten un comportament unitari. Bakker, Smith i Veenstra,²⁹³ per exemple, afirmen que només *bunu* pot aparèixer amb la còpula *dε*, a més de certes formes reduplicades de verbs, ja que, segons aquests autors, en saamaka podem obtenir adjectius a partir de verbs mitjançant el mecanisme de la reduplicació. Vegem quins són els diferents comportaments dels mots qualificatius amb la còpula:

di osu u mi dε guun a dɔɔ

ads/casa/prep/1ps/cop/verd/prep/fora
la meua casa és verda per fora

di fuuta di dε bε a dɔɔ

ads/fruïta/rels/cop/vernell/prep/fora
la fruïta que és vermella per fora

***di wata dε kɔɔ**

ads/aigua/cop/fred

di wata dε kɔɔkɔɔ

ads/aigua/cop/fred
l'aigua és freda

***di gbamba dε kua**

ads/carn/cop/cru

di gbamba dε kuakua

ads/carn/cop/cru
la carn és crua

***di koosu dε nai**

ads/roba/cop/cosir

di koosu dε nainai

ads/roba/cop/cosir
la roba està cosida

En aquests exemples trobem un seguit de mots que es redupliquen necessàriament amb la còpula (*kɔɔ*, *kua* i *nai*) i d'altres que no (*guun* i *bε*) —tot i que poden reduplicar-se, per exemple per donar un sentit emfàtic. També quan apareixen amb funció d'epítet observem aquests dos comportaments diferents:

wan bε folo

ind/vermell/flor
una flor vermella

²⁹³ BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 172).

mi ta tei kɔwata

1ps/imp/agafar/fred/aigua
agafo aigua freda

***i ta ɲan kua gbamba**

2ps/imp/menjar/cru/carn

i ta ɲan kuakua gbamba

2ps/imp/menjar/cru/carn
estàs menjant carn crua

***di nai koosu**

ads/cosir/roba
la roba cosida

di nainai koosu

ads/cosir/roba
la roba cosida

Ara, en canvi, trobem el mateix comportament entre, d'una banda, *bɛ* i *kɔwata*, que no es reduplicuen, i, de l'altra, entre *kua* i *nai*, que s'han de reduplicar necessàriament. Així doncs, podem distingir tres grups:

1) Es reduplicuen obligatòriament amb la còpula i quan funcionen com a epítets: *boi* 'cuit', *kua* 'cru', *ɲan* 'menjat, mossegat', *fon* 'picat', *nai* 'cosit', *dede* 'mort', *libi* 'viu'...

2) Es reduplicuen obligatòriament amb la còpula, però no quan funcionen com a epítets: *kendi* 'calent', *kɔwata* 'fred', *kɔni* 'llest, astut', *fuko* 'lleuger', *pende* 'de colors, estampat', *taku* 'lleig, dolent', *hebi* 'pesant', *sati* 'curt', *degi* 'espès', *finu* 'fi', *babau* 'ximple', *lau* 'boig', *saa* 'trist', *fiu* 'ple', *limbo* 'net, clar'...

3) No es reduplicuen obligatòriament ni amb la còpula, ni quan funcionen com a epítets: els noms de colors (*bɛ* 'vermell', *weti* 'blanc', *baaka* 'negre'...), *bunu* 'bo', *piki* 'petit', *bigi* 'gran', *longi* 'llunyà', *lepi* 'madur', *wai* 'content, alegre'...

Dins del grup (1) trobem majoritàriament mots que en realitat no semblen pertànyer a la categoria de mots qualificatius. Verbs com *boi*, *ɲan*, *libi*, *fon* o *nai* són verbs que requereixen un subjecte agent que cuina, menja, viu o cus —el que ja no és tan clar és perquè *kua* actua segons aquest mateix patró. Fixem-nos en els exemples següents:

a boi alisi
3ps/coure/arròs
ell ha cuit arròs

di alisi boi
ads/arròs/coure
l'arròs és cuit

di boi alisi
ads/coure/arròs/
la cocció de l'arròs (o el fet de coure arròs)

di boiboi alisi
ads/coure/arròs
l'arròs cuit

***di alisi de boi**
ads/arròs/cop/coure

di alisi de boiboi
ads/arròs/cop/coure
l'arròs és cuit

La interpretació d'aquest mot davant d'un nom i amb l'article determinat al davant (*di boi alisi*) és la d'un nom deverbal, 'el fet de coure arròs', i no pas la d'un mot que qualifiqui arròs. Cal fer la reduplicació per interpretar-lo com un mot qualificatiu. En aquest aspecte es distingeix dels mots dels grups (2) i (3), que s'interpreten com a mots qualificatius sense necessitat de reduplicació —alguns d'aquests mots, però, també poden funcionar com a noms, com veurem més endavant.

Així doncs, pel que fa al grup (1), sembla que la reduplicació és un mecanisme per derivar mots qualificatius a partir de verbs, d'acord amb la interpretació de Bakker, Smith i Veenstra. Ara bé, com hem vist, aquest verbs poden funcionar també com a noms simplement amb la presència de l'article determinat, sense necessitat de reduplicar-se.²⁹⁴

Centrem-nos ara en els grups (2) i (3), que, com hem pogut comprovar, mostren un comportament diferent quan concorren amb la còpula *de*, però no en la resta de contextos:

di osu u mi de guun a dɔɔ
ads/casa/prep/1ps/cop/verd/prep/fora/
la meva casa és verda per fora

***di wata de kɔɔ**
ads/aigua/cop/fred

di wata de kɔɔkɔɔ
ads/aigua/cop/fred
l'aigua és freda

²⁹⁴ Aquest aspecte serà reprès a l'apartat 2.2 dedicat a la reduplicació.

No és gaire clar què pot distingir els mots pertanyents a aquests dos grups, ja que trobem conceptes molt semblants, conceptes que en les llengües romàniques representen mots pertanyents a la categoria d'adjectiu. A priori, sembla que els que tenen un comportament anòmal són els mots del grup (3), ja que si es tracta de verbs no haurien de poder aparèixer amb la còpula sense cap mena de canvi. Els del grup (2), per contra, actuen com la resta de verbs en aquest context, és a dir, es redupliquen. Hem de pensar, doncs, que els mots del grup (3), atès que no s'han de reduplicar en cap context, pertanyen en realitat a la categoria de nom? Si ens fixem en aquests mots veurem que, efectivament, poden actuar com a noms:

di *bigi* u di mundu

ads/gran/prep/ads/món
la grandària del món

mi lobi di *baau* u di liba

1ps/estimar/ads/blau/prep/ads/cel
m'agrada el blau del cel

te di manu fii *dede*, noo i ta de a *baaka*

conj/ads/marit/prep+2ps/morir/llavors/2ps/imp/cop/prep/negre
quan el teu marit mor, llavors estàs de dol

Respecte dels termes *piki* i *bigi* cal dir que si bé en el cas de *piki* l'informant no va fer esment de cap canvi de sentit, en el cas de *bigi*, en canvi, va considerar que *a de bigi* tenia un sentit diferent d'*a bigi*, distinció que, malgrat tot, no em va acabar de quedar clara. Per explicar-ho va posar l'exemple següent: *a de bigi u dini masa*, que va traduir com 'és una cosa important per servir el senyor'. Aquest exemple podria indicar que en aquest cas *bigi* actua com a nom i no pas com a verb qualificatiu.²⁹⁵

Pel que fa a *bunu*, aquest terme pot expressar el sentit corresponent al nostre adjectiu 'bo' i al nostre adverb 'bé', i també pot funcionar com a nom:

wan sembe a di *konde* dendu di abi wan *bunu* ne

ai/persona/prep/ads/poble/dintre/rels/tenir/ai/bo/nom
una persona del poble que tingui bon nom

²⁹⁵ De manera general, a partir de l'elicitació no sembla que hi hagi cap canvi de significat entre l'estructura amb i sense còpula (*a guun* – *a de guun*; *a kətɔ* – *a de kətəkətɔ*), tot i que caldria aprofundir en aquest aspecte per determinar si hi ha alguna mena de diferència.

a ta seeka i mii *bunu*

3ps/imp/preparar/ads/nen/bé
ella prepara bé el nen

u hii sondi sa waka *bunu*

comp/tot/cosa/pot/caminar/bé
perquè tot vagi bé

di *bunu*

ads/bé
el bé / la bondat

Cal dir que en ndjuka *bun* també pot aparèixer amb el verb ser. Goury²⁹⁶ considera que en aquest ús particular no és un verb qualificatiu, sinó més aviat un adverbi que determina el verb existencial *de*, de la mateixa manera que pot determinar altres verbs.

Però també dins del grup (2) trobem exemples semblants:

mi *de* a *kɔɔ*

1ps/cop/prep/fred
estic a la fresca / a l'ombra

da *kendi*

donar/escalfor
donar escalfor

di *saa* u di *mujɛɛ de*

ads/tristeses/prep/ads/dona/dic2
la tristesa d'aquella dona

di *limbo*

ads/llum
*la llum, la claror*²⁹⁷

Cal recordar que també dins del grup (1) trobem mots que poden actuar com a noms sense necessitat de reduplicar-se:

²⁹⁶ GOURY (1999: 125).

²⁹⁷ El mot *limbo* funciona com a nom i com a mot qualificatiu. A diferència d'altres mots qualificatius, però, no admet complements directes:

mi *limbo* di *wosu
1ps/net/ads/casa

mi *wasi* di *wosu*
1ps/netejar/ads/casa
he netejat la casa

mi *limba* di *wosu*
1ps/treure herbes/ads/casa
he tret les males herbes del voltant de la casa

di boi alisi

ads/coure/arròs

*la cocció de l'arròs (o el fet de coure arròs)***di fon baana wei mi**

ads/picar/banana/cansar/1ps

l'acció de picar bananes m'ha cansat

Aquest és, de fet, el patró que segueixen les bases multicategorials, que s'actualitzen com a nom o com a verb segons el context, sense necessitat de reduplicar-se:

mi ta wooko

1ps/imp/treballar

*estic treballant***di wooko**

ads/feina

la feina

Cal pensar que es tracta de bases multicategorials? O bé que en saamaka no cal reduplicació per derivar un nom a partir d'un verb? Sembla que és així en la major part dels casos, però també tenim contraexemples: del verb *jan* 'menjar' deriva el nom *janjan* 'menjar', com és evident, mitjançant la reduplicació.

En alguns casos la reduplicació sembla necessària per evitar interpretacions ambíguas:

***di boi baana**

(*='la banana cuita')

di boiboi baana

'la banane cuita'

di boi baana wei mi

'l'acció de coure bananes m'ha cansat'

També quan el mot qualificatiu apareix després del verb:

di baana boiboi

'la banana cuita'

di baana boi

'la banana és cuita'

di wata kòtokòto

'l'aigua freda'

di wata kòto

'l'aigua és freda'

També ens podem plantejar la interpretació de Goury, que considera adverbial l'ús de *bun* amb el verb ser. Aquesta autora afegeix un exemple d'un altre mot qualificatiu, *moi* 'bonic, maco' usat també com a adverbi:

da i e wasi a podo sii moi

alors/2sg/impf/laver/ad/wassaye/graine/beau

Alors tu laves bien le wassaye.

Certament, com veurem en l'apartat següent, hi ha força mots qualificatius que poden actuar també com a adverbis, tot i que aquests mots poden pertanyer tant al grup (2) com al (3). Cap d'aquestes hipòtesis, tanmateix, resol la qüestió central: que alguns mots qualificatius apareguin reduplicats amb la còpula i d'altres no.

Diferents autors han proposat de considerar els mots qualificatius com una categoria que tindria alhora un comportament nominal i un comportament verbal.²⁹⁸ D'altra banda, Huttar i Huttar van publicar fa uns anys un extens estudi sobre la reduplicació en ndjuka on es presenta una situació molt semblant a la que trobem en saamaka.²⁹⁹ Els autors distingeixen tres tipus de reduplicació: reduplicació amb funcions semàntiques (una varietat de significats augmentatius); reduplicació morfològica, amb exemples equivalents al cas de *jan - jajan* (*tei-tetei, wawan*, etc.), i reduplicació amb funcions sintàctiques, on s'ocupen dels mots qualificatius. A partir del comportament dels mots qualificatius en contextos diferents, entre els quals els que hem presentat més amunt, i la obligatorietat o no d'aparèixer reduplicats, aquests autors conclouen que en ndjuka hi ha una extensa classe de formes que participen d'un contínuum entre la categoria de verb i d'adjectiu, més que no pas d'una dicotomia en què algunes formes són més aviat verbs i d'altres més aviat adverbis. Aquest contínuum és el resultat de la semàntica o de la pragmàtica de cada forma. Pel que fa a mots equivalents als que hem situat al grup 1) (*koti* 'tallar', *fon* 'picar', *tei* 'lligar', etc.) consideren que el que els distingeix és el fet que es refereixen a situacions «in which purposeful (human) intervention is assumed»³⁰⁰ a diferència de la resta, en què aquesta intervenció humana no és necessària. Aquesta visió concorda força amb les dades exposades més amunt sobre el saamaka. Huttar i Huttar conclouen que hi ha «forms

²⁹⁸ Per exemple WINFORD (1997: 236-301), en relació amb l'sranan, citat per GOURY (1999: 113).

²⁹⁹ HUTTAR i HUTTAR (1997).

³⁰⁰ HUTTAR i HUTTAR (1997: 406).

which are more verb-like, forms which are more adjective-like, and forms which are at various points between verb and adjective. Here we find not a unidirectionality of change from verb to adjective, but evidence of development in both directions: some forms intermediate between verb and adjective have European sources which were verbs, and others have European sources which were adjectives».³⁰¹

Si bé els mots pertanyents als grups (2) i (3) s'adapten força a la descripció que fan Huttar i Huttar a propòsit del ndjuka, els mots pertanyents al grup 1) poden també ser considerats verbs, els quals, a través del procés morfològic de la reduplicació poden derivar en mots qualificatius, d'acord amb la visió de Bakker, Smith i Veenstra. Aquest aspecte serà reprès més endavant, a l'apartat 8.2.2., dedicat a la reduplicació.³⁰²

1.4. *L'adverbi*

Segons López i Morant, «els adverbis són paraules invariables que modifiquen una relació sintàctica preestablerta en qualitat de complements circumstancials i que, per això mateix, tenen el significat genèric de 'manera'».³⁰³ Segons els mateixos autors, aquesta relació sintàctica és establerta per un predicat, normalment per un verb, fet que explica la proximitat significativa i formal dels adverbis i els adjectius, la qual es pot glossar en la fórmula «l'adverbi és al verb com l'adjectiu al nom». El adjectius, però, com a predicats, també poden ser modificats per adverbis. En definitiva, l'adverbi depèn de l'estructura argumental de l'oració o del sintagma del qual forma part, per la qual cosa pot modificar algun dels arguments seleccionats pel verb, o per una altra categoria predicativa, però no sol seleccionar arguments independents.

En el cas del saamaka aquesta proximitat entre adverbis i adjectius es manifesta en el fet, al qual ja hem fet referència, que alguns verbs qualificatius, que poden modificar el nom com a epítets, també poden modificar el verb o l'oració com a adverbis. Ja hem fet esment del cas de *bunu*:

³⁰¹ HUTTAR i HUTTAR (1997: 411).

³⁰² Les dades i l'anàlisi presentats s'han de considerar absolutament provisionals, atès que només vaig poder fer elicitació de manera més o menys exhaustiva amb un informant —el qual, a més, no sempre es mostra coherent.

³⁰³ LÓPEZ i MORANT (2002: 1804).

unfa a nango? a nango *bunu*
int/3ps/imp+anar/3ps/imp+anar/bé
Com va això? Va bé.

un pakisei *bunu* un fuuta de
2pp/pensar/bé/int/fruïta/cop/
penseu bé quina fruïta és

mi hōupo taa di wooko a ke du go *bunu* ku di heepi fuu
1ps/esperar/comp/ads/feina/3ps/voler/fer/anar/bé/prep/ads/ajuda/prep+1pp/
espero que la feina que vol fer vagi bé amb la nostra ajuda

taa di mujee mii goo *bunu*
comp/ads/dona/nen/créixer/bé
que la nena ha crescut bé (s'ha mantingut verge)

Aquest terme, juntament amb d'altres, com hem vist, no requereix reduplicació quan apareix amb la còpula (*a de bunu*), si no és que se li vol donar un valor emfàtic, i mostra el mateix comportament en aquests exemples en què funciona com a adverbí. En el següent exemple trobem aquest mot usat com a modificador del nom, amb i sense reduplicació, i com a adverbí, sense reduplicació:

u ta suku wan sembe di abi wan *bunu* ne, di ta ca en seei *bunu*, di de wan *bunbuu* sembe
1pp/imp/buscar/ai/persona/rels/tenir/ai/bé/nom/rels/imp/portar/3ps/mateix/bé/rels/cop/ai/bé/persona
busquem una persona que tingui bon nom, que es comporti bé, que sigui molt bona persona

Amb d'altres mots qualificatius sí que es produeix reduplicació, tot i que no de manera sistemàtica:

a musu ta ca en seej *kɔnikɔni*
3ps/haver de/imp/portar/3ps/mateix/intel·ligent
s'ha de comportar intel·ligentment / prudentment

te i pai ja nango a dōō *hesiesi*
conj/2ps/parir/2ps+neg/imp+anar/prep/porta/ràpidament
quan has tingut un nen no surts a l'exterior ràpidament

di masini ta kule ta tuwē di oli *pikipiki* (Wakama Buku: pàg. 96)
ads/màquina/imp/córrer/imp/tirar/ads/benzina/lentament
lit. el motor deixa anar oli a poc a poc (el motor té una fuita)

En aquests exemples trobem un mot que hem inclòs dins el grup (2), com *kəni*, que s'havia de reduplicar amb el verb *dε*, i un mot del grup (3), com *piki*, que no s'havia de reduplicar amb la còpula.

A partir d'un proverbi vaig demanar a un informant si la reduplicació de l'adverbi era obligatòria i em va respondre que no, però que tampoc tenia un valor emfàtic. Així doncs, els dos exemples següents serien equivalents:

saapi di ləgəzə ta subi di kununu

lentament/ads/tortuga/imp/pujar/ads/muntanya
lentament la tortuga puja la muntanya

saapisaapi di ləgəzə ta subi di kununu

Cal dir que el mateix informant va considerar igualment optativa i sense valor emfàtic la reduplicació quan aquest mot apareix amb la còpula *dε*. Trobem, a més, un exemple extret del *Wakaman Buku* del SIL, en què aquest mot apareix també sense reduplicació, juntament amb una altra, *taanga*, que sí que requereix reduplicació amb la còpula:

ləi saapi e, na ləi taanga sō

(*Wakama Buku*, pàg. 90)

conduir/lentament/interj/neg/conduir/fort/així
(condueixi lentament, no condeuixi de pressa)³⁰⁴

Ja hem vist que el saamaka utilitza el mecanisme de la reduplicació per derivar adjectius a partir de verbs. En aquest cas, però, no és clar quin paper hi té la reduplicació, de manera que no es pot pas afirmar que es derivin adverbis a partir de verbs qualificatius mitjançant la reduplicació. El que sí que és evident és que si més no alguns mots qualificatius segons el context funcionen també com a adverbis. Com veurem a l'apartat sobre la reduplicació, en saamaka hi ha també elements nominals que han esdevingut adverbis mitjançant el mecanisme de la reduplicació.

Més enllà dels mots qualificatius, hi ha altres mots que pertanyen únicament a la categoria d'adverbis. En donarem alguns exemples:

³⁰⁴ *Wakaman Buku*, pàg. 90.

de a ta de limbolimbo cika

3pp/neg/imp/copr/net/prou

no són prou netes

di mi ko do a osu, duumi bi ta kii mi wan piki wan (j)eti

conj/1ps/venir/arribar/prep/casa/dormir/pass/imp/matar/1ps/ai/petit/ai/encara

quan vaig arribar a casa encara tenia una mica de son

sɔ u ta mbei kuja

així/1pp/imp/fer/carabassa

així fem les carabasses

a fatu poi

3ps/greixós/massa

és massa greixós

Fixem-nos finalment en *kaa* ‘ja’, un adverbi derivat del verb d’origen portuguès *kaba* (< *acabar*), present també en sranan (*kaba* / *kba*) i ndjuka (*kaba* / *kaa*). Vegem-ne alguns exemples:

gaanma, hen bi da di konu kaa

cap/3ps/pass/cop/ads/rei/ja

el cap, ell era el rei ja

dee gaan sembe dee dede kaa

adp/gran/persona/adp/morir/ja

els avantpassats que són morts ja

u ta libi teni a feifi jaa makandi kaa, mi ku Mifjel

1pp/imp/viure/deu/prep/cinc/any/junt/ja/1ps/prep/Michel

Ja fa quinze anys que vivim junts, el Michel i jo.

Diversos autors han explicat el desenvolupament d’aquest adverbi a partir del verb *kaba* (derivat del portuguès *acabar*) en els criolls surinamesos, probablement en construccions de verbs seriatos. Holm³⁰⁵ hi afegeix una possible convergència amb la construcció bambara *ka ban*. Winford i Migge,³⁰⁶ per la seva banda, consideren que construccions similars en les varietats del gbe hi haurien exercit alguna influència.

No hi ha acord, però, a considerar que es tracta d’un adverbi. En referència a

³⁰⁵ HOLM (1988: 163).

³⁰⁶ WINFORD i MIGGE (2007: 83-85).

l'sranan, Winford³⁰⁷ interpreta *kaba* com una marca aspectual completiva dins el sistema de TMA de l'sranan, tot i que seria l'única a aparèixer en posició postverbal. Goury considera que actualment és un adverbi en ndjuka, però que es podria estar produint una evolució d'un ítem lèxic adverbial a una marca de flexió:

«L'érosion phonologique qui semble se produire également en ndjuka (la forme *kaa* est attestée dans le textes du corpus), et la rigueur dans l'ordre d'apparition des termes (comme pour le marques de TMA) sont peut-être les signes d'une fossilisation non pas de la série verbale V +...+ *kaba*, mais plutôt de l'adverbe *kaba* en position postverbale, avec passage d'un item lexical adverbial à une marque de flexion.»³⁰⁸

En saamaka, a diferència del que s'esdevé en sranan i ndjuka, la forma *kaa* es troba totalment consolidada en l'ús adverbial, de manera que no trobem *kaba* en aquest context; la marca completiva sempre és *kaba*.³⁰⁹ Pel que sembla en sranan les dues formes, *kaba* / *kba*, s'empren indistintament en contextos verbals i adverbials. Pel que fa a l'ordre d'aparició, és cert que *kaa* tendeix a aparèixer immediatament rere el verb o rere els arguments del verb, com en ndjuka. En exemples com el darrer que he citat però, trobem la marca d'imperfectiu, fet que impossibilita interpretar *kaa* com una marca de completiu, ja que les dues persones encara viuen juntes. M'inclino, doncs, a considerar *kaa* en saamaka com un adverbi, d'acord amb Veenstra i Cardoso.³¹⁰

1.5. La preposició

Troblem en saamaka un inventari més aviat reduït de preposicions. Algunes van ser preses directament de preposicions de les llengües base, l'anglès i el portuguès:

na / a < *na* (contracció de la preposició *em* i l'article femení *a*)

mi ta lei sembe a sikoo

lps/imp/ensenyar/gent/prep/escola
ensenyó a l'escola

³⁰⁷ Donald Winford (2000), «Tense and aspect in Sranan and the creole prototype», dins: McWhorter (ed.), *Language change and language contact in pidgin and creoles*, John Benjamins, Amsterdam, pàg. 393, citat per CARDOSO (2004: 270).

³⁰⁸ GOURY (1999:279).

³⁰⁹ Vegeu l'apartat 1.8.1.

³¹⁰ VEENSTRA (2001-2002), CARDOSO (2004).

ku < *com*

u ta wasi i kuja ku lemiki

1pp/imp/rentar/ads/carabassa/prep/llimona
netegem la carabassa amb llimona

fu / u < *for*

wan womi mii u fo jaa

ai/home/nen/prep/quatre/any
un nen de quatre anys

En el cas de *fu / u* s'ha proposat una vinculació directa amb un ítem lèxic d'una llengua substrat, el fongbe. Segons Lefebvre i Loranger (2006), s'hauria produït una relexificació, de manera que el gruix de les propietats semàntiques i sintàctiques de *fu*, un mot multifuncional, derivarien del substrat, i tan sols la forma seria presa de l'anglès.³¹¹

També trobem una preposició presa del neerlandès:

sɔndɔ < *zonder*

be mi dou a oto banda sɔndɔ fuka³¹²

permetre/1ps/arribar/prep/altre/banda/sense/pena/
deixa'm arribar a l'altra banda sense pena

La preposició *da*, en canvi, es va desenvolupar a partir d'una altre element lèxic, el verb d'origen portuguès *da* 'donar', com a resultat d'una gramaticalització. Tant el verb com la preposició s'utilitzen en la llengua actual i no presenten diferències pel que fa al to (trobem un to alt en els dos casos en oposició al to baix de la còpula d'identificació, *da*). Vegem-ne alguns exemples:

u ta da de wata

1pp/imp/donar/aigua
els donem aigua

un da mi en

2pp/donar/1ps/3ps
doneu-me'l

³¹¹ LEFEBVRE i LORANGER (2006). Vegeu també *fu* com a complementador (apartat 1.6) i com a possible marca modal (1.8.1).

³¹² Exemple extret d'un text de temàtica religiosa emès en una ràdio de la Guaiana Francesa. L'anàlisi i la traducció és meva.

de manda buka da gaanma

3pp/enviar/boca/prep/cap

van enviar un missatge al cap

sembe, hen ta boi papa da i ku i manu

gent/3ps/imp/cuinar/menjar/prep/2ps/prep/2ps/marít

una altra persona, fa el menjar per a tu i el teu marít

mi o konda da i unfa u ta mbei kuja

1ps/fut/explicar/prep/2ps/int/1pp/imp/fer/carabassa

t'explicaré com es fan les carabasses

En ndjuka i en sranan trobem exactament el mateix fenomen però amb l'element lèxic equivalent procedent de l'anglès, *gi* 'donar' (< *give*). S'ha proposat una influència de substrat de les llengües gbe en els criolls surinamesos, però també una tendència universal, ja que la gramaticalització d'un verb amb el significat de 'donar' com a preposició benefactiva està àmpliament testimoniada en altres llengües del món.³¹³

1.6. La conjunció

Una altra categoria representada per un inventari reduït de formes és la de la conjunció. Igualment trobem algunes formes preses directament de les llengües base i d'altres desenvolupades a partir de reestructuracions gramaticals:

bika (< *because*)

te a o ko pan nɔɔ me o sai de, bika mi seei mi musu de a wooko eti

conj/3ps/fut/venir/menjar/llavors/1ps+neg/fut/cop/dic2/conj/1ps/mateix/1ps/haver

de/cop/prep/feina/encara

quan ell vindrà a menjar jo no hi seré, perquè jo he de ser a la feina encara

te (< *até*)

te amaja

conj/demà

fins demà

³¹³ GOURY (1999: 127-131).

te i de a dɔɔ i musu duumi a wan oto wosu

conj/2ps/cop/prep/porta/2ps/haver de/dormir/prep/ai/altre/casa
quan tens la regla has de dormir en una altra casa

Quan el verb va acompanyat de la marca de temps passat *bi*, no es pot utilitzar *te(e)*. En aquest cas trobem una altra conjunció: *di (<?)*. Així, doncs:

***te mi bi de piki...**

conj/1ps/imp/cop/petit

di mi bi de piki...

conj/1ps/imp/cop/petit
quan jo era petit

di mi dou di dɔɔ bi de jabijabi

conj/1ps/arribar/ads/porta/imp/cop/obert
quan vaig arribar la porta era oberta

Però *di* també es pot utilitzar amb la marca de futur, *o*, tot i que implica una interpretació diferent. El primer dels dos exemples s'utilitzaria en un context normal; el segon implica, segons l'informant amb qui vaig elicitar aquestes oracions, que sortiràs corrent per no trobar-te la persona que ha de venir:

te a o ko me o sai de

conj/3ps/fut/venir/1ps+neg/fut/cop/dic2
quan vindrà jo no hi seré

di a o ko me o sai de

conj/3ps/fut/venir/1ps+neg/fut/cop/dic2
quan vindrà jo no hi seré

La mateixa distinció afecta els dos propers exemples:

te a o kaba u boi sondi a o pan

conj/3ps/fut/acabar/prep/coure/cosa/3ps/fut/menjar/
quan acabarà de cuinar menjarà

di a o kaba u boi sondi a o pan

de seguida que acabi de cuinar menjarà

Smith fa referència a *di*, seguint Rountree, com un complementador que introdueix oracions subordinades de temps, circumstància i causa. Rountree el tradueix com ‘in regard to’ i ‘in as much as’.³¹⁴ És present també en sranan i en ndjuka, tot i que en aquestes llengües no és homòfon amb l’article determinat singular com en saamaka. En ndjuka, segons Park, introdueix «a given fact, or an event which has already happened».³¹⁵ Caldria aprofundir més en aquest aspecte per veure quina mena d’oracions pot introduir aquesta conjunció.

Ja hem trobat *fu / u* a l’apartat sobre preposicions i el retrobem ara com a complementador:

fu/u (< *for*)

i keɛ fuu go?

2ps/voler/comp+1pp/anar
vols que marxem?

u ca i mii de faa goo bunu, faa ko wan bunu sembe

1pp/portar/ads/nen/dic2/comp+3ps/créixer/bé/comp+3ps/esdevenir/ai/bo/persona
portem el nen allà perquè creixi bé, perquè esdevingui una bona persona

Un altre complementador és *taa*, el qual podria derivar del verb *taki* ‘dir, explicar’. Vegem-ne alguns exemples:

te a ke du wan sondi di a sabi taa dee sembe na o ke faa du

conj/3ps/voler/fer/ai/cosa/rels/3ps/saber/comp/adp/gent/neg/fut/voler/comp+3ps/fer
quan vol fer una cosa que sap que els altres no volen que faci

u sabi taa Anansi futu a fatu

1pp/saber/comp/Aranya/cama/neg/gras
sabem que la pota de l’Aranya no és grassa

mi houpoo taa wan oto leisi ja legede

1ps/esperar/comp/ai/altre/vegada/2ps+neg/mentir
espero que una altra vegada no menteixis

ja bi sa taki taa i ke jan i gania no?

2ps+neg/pass/pot/dir/comp/2ps/voler/menjar/ads/pollastre/part/
no podies dir que et volies menjar el pollastre?

³¹⁴ SMITH (1996: 126), a partir de Rountree, S. Catherine (1981) *Saramaccan personal narrative*, Levinsohn (ed.), pàgs. 56-84.

³¹⁵ PARK, James F. (1981) *Paragraph in djuka deliberative discourse*, Levinsohn (ed.), pàgs. 1-30, citat per SMITH (1996:126).

També pot introduir discurs directe precedit del verb *taki*, com veiem en l'exemple següent:

hen a taki taa: -Good evening!

llavors/3ps/dir/comp/bon/tarda

llavors va dir: -Bona tarda!

De vegades, tant amb discurs directe com indirecte trobem únicament *taa*, sense cap altre verb:

hen a taa da hen mujee: -We noo, i sa andi mi o du?

llavors/3ps/dir?/prep/3ps/dona/part/llavors/2ps/saber/int/1ps/fut/fer

llavors va dir a la seva dona: -Bé, saps què faré?

hen a taa: -We mujee o, mi o go a bakaa konde

llavors/3ps/dir?/part/dona/part/1ps/fut/anar/prep/estranger/poble

llavors va dir: -Bé, dona, aniré a la ciutat

Di womi táa an o-go.

DEF man TAA 3sg.NEG MO.go

The man said that he is not going. (exemple (91) a Rountree 1992: 19)³¹⁶

En relació amb aquesta mena d'exemples, diversos autors han considerat que *taa* pot ser emprat també com a verb. Com a prova d'això, testimonien que pot anar acompanyat de marques de TMA, aparèixer en construccions de predicat clivellat, i fins i tot aparèixer com a segon element en una sèrie verbal. En un estudi recent, tanmateix, Lefebvre i Loranger posen en dubte la categoria verbal de *taa*.³¹⁷ Segons diuen, en realitat no tots els parlants admeten com a possibles les construccions de predicat clivellat, hi ha pocs exemples amb sèries verbals i, afegeixen, *taa* no es pot reduplicar per formar un nom com s'esdevé amb altres verbs (*taki* 'dir', *takitaki* 'discussió, desacord'); així, doncs, tan sols compartiria algunes propietats amb els verbs. Una altra novetat introduïda per les autores té a veure amb l'origen de *taa*. Anteriorment s'havia proposat una derivació de *taa* a partir de *taki* en construccions seriades.³¹⁸ En aquest context hauria estat reinterpretat com a complementador i, en el procés de

³¹⁶ Citat per LEFEBVRE (2008: 6).

³¹⁷ LEFEBVRE i LORANGER (2008).

³¹⁸ Vegeu VEENSTRA (1996).

gramaticalització, *taki* s'hauria reduït a *taa*. Per a Lefebvre i Loranger, en canvi, es tracta de dues categories lèxiques independents derivades de les llengües substrat i relexificades en anglès: *talk* > *taki* i *tell* > *taa*. Tan sols l'etiqueta (*label*) provindria de la llengua superstrat, mentre que les propietats semàntiques i sintàctiques provindrien de les llengües substrat. Les autores addueixen alguns arguments interessants en suport de la seva hipòtesi, com la dificultat de plantejar una derivació fonològica *taki* > *taa*, d'acord amb els models testimoniats en saamaka. Malgrat tot, es poden plantejar algunes objeccions. La més important, al meu entendre, és que en sranan i en ndjuka trobem també aquest complementador, però en aquest cas la forma gramaticalitzada coincideix amb la forma original, *taki*.³¹⁹ Segons un estudi de Plag, sobre el desenvolupament de *taki* com a complementador en sranan:

«With due caution, we may conclude that in the second half of the 18th century, *taki* is available at least for some speakers as a complementizer, but that, in terms of frequency, its status is still marginal [...]. By the middle of the 19th century this has changed and *taki* is established as a complementizer with speech act verbs, perception verbs, and cognitive verbs.»³²⁰

Si aquesta datació fos correcta, *taki* s'hauria desenvolupat com a complementador de manera independent en totes tres llengües. Plag considera que, pel que fa a l'sranan, aquest desenvolupament pot ser fruit de la convergència de factors lligats a la influència del substrat, probablement del kikongo, i a lleis universals, atès que 'dir' com a complementador és present en moltes llengües del món, sobretot al sud-est asiàtic i a l'Àfrica.³²¹

Sigui com sigui, la coincidència formal no deixa lloc a cap mena de dubte pel que fa a la derivació d'un complementador a partir del verb *taki* en sranan i en ndjuka. Ara bé, no sé com hauríem de concebre la coincidència en sranan, ndjuka i aparentment també en saamaka d'un mateix procés de gramaticalització en una època prou tardana perquè no es pugui plantejar un origen comú. Lleis universals més influència del substrat, com diu Plag? D'altra banda, si les tres llengües comparteixen fonamentalment un mateix substrat, podria manifestar-se de manera diferent? És a dir, és versemblant considerar la hipòtesi de Lefebvre per al saamaka i alhora la derivació de *taa* a partir de *taki* per a sranan i ndjuka?

³¹⁹ No em consta, però, que pugui emprar-se també com a verb.

³²⁰ PLAG (1995: 134).

³²¹ Per a una anàlisi aprofundida de *taa* en saamaka, vegeu l'estudi de LEFEBVRE i LORANGER (2008).

1.7. L'ideòfon

El saamaka és molt ric en l'ús d'ideòfons, una classe de mots present en algunes llengües africanes i ameríndies. Creissels defineix aquesta classe particular de mots de la següent manera:

«une classe syntactique de lexèmes qui d'une part n'entre de manière évidente dans aucune des rubriques prévues par les schémas usuels de classement grammatical des lexèmes, et d'autre part a la propriété curieuse d'être entièrement constituée d'unités présentant des particularités phonologiques qui soulignent leur nature expressive»³²²

Segons Baker, Smith i Veenstra:

«Ideophones are words used to modulate more closely the meaning of verbs and adjectives. They are partly onomatopoeic (sound-symbolic), and particular ideophones can only be used with particular words. They are also referred to as 'phonaesthetic words'.»³²³

Segons els mateixos autors, els ideòfons, en els llengües que en tenen, formen una categoria gramatical diferenciada. Mai no tenen flexió, només s'usen amb ítems lèxics específics i, tot i que s'aproximen als adverbis, són formalment i funcionalment diferents d'aquesta classe de mots. A més, es poden desviar de l'esquema sil·làbic canònic de la llengua. Aquests autors afirmen que en contrast amb la resta de mots, els ideòfons saamaka duen només tons alts o tons baixos. Com hem vist a l'apartat sobre tonologia, però, hi ha altres mots amb aquests esquemes tonals més enllà dels ideòfons (com ara *sembɛ*, que duu dos tons baixos). També afirmen que trobem ideòfons acabats en consonant, mentre que la sílaba saamaka segueix estrictament el patró CV. Malgrat tot, els exemples que aporten aquests autors acaben sempre en una consonant nasal (*temmmm* 'so que fa una roca en trencar-se', *tjim* 'fletxa en atènyer l'objectiu'), justament les úniques que poden aparèixer en coda sil·làbica de manera general en saamaka. Alguns, seguint els mateixos autors, són reduplicacions extremes (*titititi*) i en d'altres trobem vocals extraordinàriament llargues (*vooooo*).³²⁴

Alguns ideòfons saamaka es corresponen amb l'ideòfon o el terme habitual per al mateix significat en llengües substrat africanes, com ara *fáán* (intensificador per a

³²² Creissels, Denis (2001), «Setswana ideophones as uninflected predicative lexemes», dins Voeltz, F. K. Erhard and Christa Kilian-Hatz (eds.), *Ideophones*, pàg. 75–85, citat per GOURY (1999: 150).

³²³ BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 174).

³²⁴ BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 174-175).

‘blanc’), que sembla relacionat amb la forma gbe *ḡãã* (també amb tons alts), o *pètè-pètè* ‘greixós’ que sembla un reflex de la forma kikongo *pete-pete* ‘fangós’.³²⁵

Vegem alguns exemples d’ideòfons en saamaka:

u ta kaabu en puu te i kuja ko meee

1pp/imp/rascar/3ps/treure/conj/ads/carabassa/esdevenir/neta i llisa
Es rasca i es treu (la polpa de la carabassa), fins que estigui molt neta i llisa.

hen Maakuba hati boonu teee

llavors/Maakuba/cor/cremar/molt
Llavors la Maakuba es va enfadar molt.

hen de si Anansi gboo a de fesi

llavors/3pp/veure/Anansi/clarament/prep/3pp/cara
Llavors van veure l’Anansi clarament davant seu.

e i a sua i wata de puu, noo i ta fika bambambom mujee

conj/2ps/neg/suar/ads/aigua/dic2/treure/aleshores/2ps/imp/quedar/molt gras/dona
Si no sues i expulses aquesta aigua, aleshores et quedes molt grassa.

i piki macau, hen ta faa di pau te gilin

ads/petit/destral/3ps/imp/tallar/ads/arbe/conj/caure
la petita destral, va tallar l’arbre fins que va caure

a ta kee jolojolo

3ps/imp/plorar/ideo
Està plorant jolojolo.

1.8. Mots de classificació difícil

Trobem en saamaka alguns mots que no semblen pertànyer d’una manera clara a cap de les categories presentades fins al moment.

1.8.1. Les marques de temps, aspecte i mode

Tradicionalment aquestes partícules han estat considerades morfemes lliures; en

³²⁵ BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 174); HUTTAR (1986: 577-578)

els darrers anys alguns autors han proposat, però, que podria tractar-se d'afixos de la base verbal. Goury, per exemple, basant-se en tests sobre mobilitat i inseparabilitat dels elements en ndjuka, conclou que cal atribuir a les marques de TMA l'estatus de clític, «c'est-à-dire de marques non autonomes accentuellement et syntaxiquement, soumises à des contraintes fortes par rapport à l'entité lexicale à laquelle elles sont rattachés, et en voie d'être rattachées au verbe comme des préfixes».³²⁶

Les marques de TMA en saamaka són les següents:

Temps	passat	bi
	futur	o
Mode	potencial	sa
Aspecte	imperfectiu	ta
Aspecte	completiu	kaba

D'altra banda, Lefebvre i Loranger afegeixen una altra marca modal, *fu*.³²⁷ Com ja hem vist, defensen que *fu* és un ítem lèxic multifuncional (preposició, complementador i marca modal), les propietats semàntiques i sintàctiques del qual deriven d'un ítem multifuncional d'una llengua substrat. A partir d'exemples propis o publicats per diversos autors, estableixen tres contextos en què podem trobar la marca modal *fu*: entre el subjecte i el verb, amb verbs modals i abans del subjecte. Vegem alguns dels exemples que citen:

A *fu* nján dí físi. (exemple (15a) a Bakker et al. 1995: 254)
 he FU eat DET fish
He must/should eat the fish.

A *fu* gó.
 he FU go
He should go. (McWhorter 1997: 46)

Dí wómi bi musu *fu* sí hén.
 DEF man ANT must FU see him
The man should have seen him.

³²⁶ GOURY (1999: 94).

³²⁷ LEFEBVRE i LORANGER (2006).

Fu i paka mi teni golu. (exemple (24) a Muysken 1987: 94)
FU you pay me ten guilder
You must pay me ten guilders

Quan apareix davant el subjecte, com en el darrer exemple, segons Lefevbre i Loranger, *fu* no és seleccionat per cap verb sinó que és interpretat com la marca modal de tota la frase. Pel que fa al primer context d'aparició, entre el subjecte i el verb, examinen la proposta d'anàlisi de Bickerton i Byrne, segons els quals en aquesta posició *fu* és un verb. Les autores rebaten aquesta hipòtesi amb l'argument que *fu* no pot aparèixer en construccions de predicat clivellat (hi ha autors, però, que defensen el contrari). Així doncs, conclouen, *fu* és una marca modal en relació paradigmàtica amb *o* (per la qual cosa *fu* i *o* no poden concórrer). No tinc exemples d'aquest ús de *fu* com a marca modal en els meus textos i no he tingut l'oportunitat de fer elicitació sobre aquest aspecte.

Totes les marques de TMA apareixen en posició preverbal a excepció de *kaba*:

bi

eside ndeti mi bi go a wooko
ahir/nit/1ps/pass/anar/prep/feina
Ahir a la nit vaig anar a la feina / a treballar.

mi manu bi go a hondi, ma a kii na wan sondi
1ps/marit/pass/anar/prep/caçar/conj/3ps/matar/neg/ai/cosa
El meu marit va anar a caçar, però no ha mort res.

o

noo te a o ko pan noo me o sai de
llavors/conj/3ps/fut/venir/menjar/llavors/1ps+neg/fut/cop/dic2
Així, quan ell vindrà, jo no hi seré.

ma noo te a bigi pan kaa, noo u o sende i faja
però/llavors/conj/3ps/començar/menjar/ja/llavors/1pp/fut/encendre/ads/foc
Però llavors, quan ja hagi començat a menjar, llavors encendrem el foc.

sa

ufa mi sa du te mi dou a oto banda, ufa mi sa du te mi si di daka fu amapa
int/1ps/pot/fer/conj/1ps/arribar/prep/altre/banda/int/1ps/pot/fer/conj/1ps/veure/ads/dia/prep/demà
Com ho faré quan arribi a l'altra banda, com ho faré quan vegi el dia de demà?

u i pai feen sa waka bunu
comp/ads/part/prep+3ps/pot/anar/bé
perquè el part vagi bé

ta

noo u ta wasi i kuja ku lemiki

llavors/1pp/imp/rentar/ads/carabassa/prep/llimona

Llavors netegem la carabassa amb llimona.

te i manu fii dede, noo i ta de a baaka

conj/ads/marit/comp+2ps/morir/llavors/2ps/imp/cop/prep/negre

Quan el teu marit mor, llavors estàs de dol.

kaba

di mujee boi kaba

ads/dona/coure/compl

La dona ha acabat de cuinar.

an lepi kaba

3ps+neg/madur/compl

No és madur del tot / No ha acabat de madurar.

dee wojo u mi duungu kaba

adp/ull/prep/1ps/fosc/compl

Els meus ulls s'han enfosquit del tot. (dit per una dona cega)

Diverses marques poden concórrer amb una mateixa base verbal, segons un ordre fix. Vegem quines són les combinacions possibles:

bi ta

noo de ta luku ufa di sembe di bi nasi a i mii de bi ta libi fosufosu

llavors/3pp/imp/mirar/int/ads/persona/rels/pass/néixer/prep/ads/nen/dic2/pass/imp/viure/abans

Llavors es mira com vivia abans la persona que s'ha reencarnat en aquest nen.

o ta

de o ta singi enaso de o ta da kontu, de o ta pæ

3pp/fut/imp/cantar/conj/3pp/fut/imp/donar/històries/3pp/fut/imp/jugar

*Cantaran i explicaran històries, jugaran...*³²⁸

sa ta

i musu ta sikifi i nen hiyyuu a di buku dendu u de sa ta sabi tuutuu... (CNAM)

2ps/haver de/imp/escriure/2ps/nom/sempr/prep/ads/l libre/dintre/comp/3pp/pot/imp/saber/cert

has de signar sempre al llibre perquè sàpiguen amb seguretat

³²⁸ Segons GOURY (1999: 247), en ndjuka la combinació de les marques equivalents, futur *o* i imperfectiu *e*, és agramatical.

...taa di mii fii lei i di buku³²⁹

/comp/ads/nen/prep+2ps/mostrar/2ps/ads/l libre
que el teu fill t'ha ensenyat el llibre

be u sa ta konda di Buka fii nöömö söndö fëëë (Gadu Buku, Apòstols 4, 29)

/conj/1pp/pot/imp/explicar/ads/missatge/prep+2ps/sempre/sense/por
perquè puguem explicar sempre el teu missatge sense por

bi o

Hi gdee sëmbë ko fëë, gde ninga taa gdi womimii gbi o gdëgdë. (LIENGA, pàg. 23)

tot/adp/gent/esdevenir/por/3pp/suposar/comp/ads/home+nen/pass/fut/morir
*Tothom va tenir por, van creure que el nen es moriria.*³³⁰

Ee de an bi tapa wojo, nöö de bi o si soni ku de wojo,... (Gadu Buku, Apòstols 28, 27)

conj/3pp/neg/pass/tancar/ull/llavors/3pp/pass/fut/veure/cosa/prep/3pp/ull
Si no haguessin tancat els ulls, llavors hi haurien vist amb els seus ulls,

...nöö de bi o jei soni ku de jesi...

llavors/3pp/pass/fut/sentir/cosa/prep/3pp/orella
llavors hi haurien sentit amb les seves orelles...

bi sa

já bi sa taki taa i ke ñan i gania nõ?

2ps+neg/pass/pot/dir/comp/2ps/voler/menjar/ads/pollastre/int
No podies dir que volies menjar pollastre?

o sa

á sa si i faja seepiseepi enaso á o sa ñan

3ps+neg/pot/veure/ads/foc/mateix/conj/3ps+neg/fut/pot/menjar
no pot veure llum de cap manera o bé no podrà menjar

bi o sa

u bi o sa ña'm en tuu

1pp/pass/fut/pot/menjar/mep/3ps/tot
*Ens ho hauriem pogut menjar tot.*³³¹

³²⁹ Extrec aquest exemple d'una traducció feta per la meva informant principal per al Conservatoire National des Arts et Métiers (CNAM), que es pot trobar a internet amb molts errors de transcripció, que he corregit; es troba, a més, en l'apartat de la versió en aluku, mentre que la versió en aluku es troba a l'apartat corresponent al saamaka.

³³⁰ L'anàlisi és meva; la traducció al català té en compte l'original saamaka i la traducció francesa que figura en aquest recull de contes bilingüe. Sobre la transcripció feta per LIENGA, vegeu el capítol III, apartat 2.3.6

³³¹ Sobre el *-mi* epentètic, vegeu HUTTAR (1996).

1.8.1.1. Desenvolupament del sistema

Les marques de TMA del saamaka coincideixen a grans trets amb les marques dels altres criolls surinamesos, per la qual cosa es podria suposar un desenvolupament comú. Presenten, tanmateix, algunes particularitats que requereixen una explicació específica.

ta

És especialment interessant el cas de la marca d'imperfectiu, *ta*, que no coincideix amb la marca del ndjuka i l'sranan, *de*. No tans sols els criolls surinamesos presenten aquesta marca d'imperfectiu, sinó també d'altres criolls de base anglesa. L'origen seria el díctic anglès *there*. Segons exposa Goury en referència al ndjuka, es pot pressuposar un camí que va del díctic al verb ser de localització i, d'aquí, a la marca d'imperfectiu:

«Les conditions sémantiques qui ont permis ce glissement de statut d'un item lexical sont celles qui entrent en compte dans la plupart des langues qui connaissent le même phénomène, à savoir le passage d'une notion spatiale liée à une certaine stabilité, à une notion aspectuelle qui considère les procès dans son déroulement interne: de 'là' (de = adverbe déictique), on passe à 'être là' (de = verbe de localisation), à 'être là à faire quelque chose', et par extension à 'être en train de faire quelque chose' (e = morphème d'imperfectif / progressif).»³³²

El saamaka, en canvi, presenta la marca d'imperfectiu *ta*, com altres criolls de base espanyola o portuguesa (palenquero, papiamentu, capverdià, etc.), aparentment derivada també a partir d'un verb ser de localització (*estar*). S'havia atribuït aquesta particularitat saamaka a l'element portuguès, de manera que es feia venir també del verb *estar*. Norval Smith,³³³ però, va proposar un origen anglès: el verb *stand* 'estar dret'. Les dades que trobem al diccionari de Riemer (1779) afavoreixen aquesta visió:

tann 'warten; stielle stehn, bleiben'
 '*to wait, to stand still, to stay*'
 skîn vo mi no tann bun, ich bin nicht gesund
 I am not well
 ju tann langa tumushi, od. *ju tann te-te-tèh*, od. *ju tann têh – awa ju*

³³² GOURY (1999: 260).

³³³ SMITH (1987).

kom, od. ju tann pashamau; du verweilst dich gar zu lange.
you are taking far too long.

tannapè ‘stehen, / nicht sitzen:/ aufrecht, perpendikulär stehen’
‘to stand, to be not seated, to stand upright, to be erected’

Anmerkung.1. Ausser dem wird **tann** noch auf verschiedene Weise gebraucht. Es wird zu den meisten verbis gesetzt. u. dieses ist das eigentlche praesens; denn wenn ein verbum alleine steht, so bedeutet es gemeinglich das perfectum od. imperfectum.

Note 1. **tann** is also used in other ways. It is mostly used alongside verbs and then indicates the present tense; because a verb on its own usually indicates the past tense.

mi tann siki, ich bin krank

I am ill

mi tann worko, ich arbeite

I am working

tjuba tann kai. sonn tann hati. liba tann bari

A partir de Riemer podem veure que hi havia si més no homofonia entre el verb *tan* i la marca d'imperfectiu. Aquest verb, present amb la mateixa forma en el saamaka actual, no és certament un verb ‘ser’ de localització, però sí que pot expressar una situació espacial i apareix sovint acompanyat d'un díctic:

mi tan aki
1ps/restar/dic2
em quedo aquí

D'altra banda, reprene dos exemples del capítol dedicat al lèxic en que veiem una mateixa construcció amb el verb *fika* (del portuguès *ficar*) i el verb *tan*,³³⁴ que funcionen com a sinònims en la major part de contextos:

mi ta fika sikisiki
1ps/imp/estar/malalt
estic malalt

mi tan siki siki
1ps/estar/malalt
estic malalt

³³⁴ Vegeu l'apartat 1.1. del Capítol III.

Cal remarcar que amb el verb *tan* no apareix la marca d'imperfectiu, fet que podria explicar-se per la derivació a partir d'aquest verb de la marca d'imperfectiu. Caldria fer elicitació específica sobre aquest punt per comprovar si la seqüència *ta tan* és realment agramatical.

Pel que fa a un possible origen portuguès, hem de tenir present que no existeix en saamaka un verb *estar* que pugui situar-se a l'origen de la marca d'imperfectiu, si no és que aquesta marca n'és l'única mostra. Per justificar aquesta evolució caldria pensar en la tercera persona de plural, *estão*, l'única acabada amb una nasal. L'origen anglès sembla certament més pausable.

Un altre fet remarcable és que en saamaka no hi ha coincidència entre la marca d'imperfectiu, *ta*, i la còpula de localització, *de*. Com hem vist, Goury, pressuposava un camí que anava del díctic al verb ser de localització i, d'aquí, a la marca d'imperfectiu. La coincidència entre marca d'imperfectiu i còpula locativa es dona també en altres criolls, com ara en el crioll anglès de Guyana, en què trobem *stay*.³³⁵ El saamaka, en canvi, comparteix el díctic i el verb ser de localització amb sranan i ndjuka, però no la marca d'imperfectiu, de manera que no podem plantejar l'evolució que proposava Goury.

Winford i Migge³³⁶ ho expliquen a través del substrat, potser en convergència amb una influència portuguesa. En els criolls surinamesos la marca de progressiu (i habitual) deriva d'una còpula amb el significat 'ser a' ('to be at') que també funciona com a verb, igual que s'esdevé en les varietats del gbe. En algunes varietats, a més, la còpula és substituïda per *no* 'to stay' ('quedar-se, romandre') quan es combina amb marques de temps o aspecte, o bé de negació:

«This may also have contributed to the fact that Saamaka chose *ta(n)* 'stay' to express progressive meaning. This choice may have been also influenced by the use of *ta* (< Portuguese *estar* 'to be') functioning as an Imperfective marker in the Portuguese-lexicon contact variety that was part of the input to Saamaka.»³³⁷

o

La marca de futur, *o*, del saamaka sí que coincideix amb la del ndjuka i la de l'sranan. Tot sembla indicar que deriva del verb *go* 'anar', pres de l'anglès. La

³³⁵ BICKERTON (2008: 82).

³³⁶ WINFORD i MIGGE (2007: 85-90).

gramaticalització de verbs de moviment per expressar el futur està àmpliament testimoniada. En el mateix anglès el verb *go* s'empra en construccions de futur (*We are going to leave*). Winford i Migge³³⁸ consideren que la reanàlisi de *go* com a marca de futur és un desenvolupament intern en els criolls surinamesos, sense influència del substrat. Segons aquests autors, les fonts antigues de l'sranan indiquen que *go* no hauria funcionat pròpiament com a marca de futur fins al final del segle XVIII.

Al diccionari de Riemer, a l'entrada corresponent a *tannapè*, hi trobem encara una altra informació interessant:

2. ***tann go*** vor ein anderes verbum gesetzt, macht das futurum.
 2. *when tann go is put in front of a verb it indicates the future tense*
mi tann go wash, ich will mich baden
I want to bathe.
amaija mi tanngo hondi, morgen werde ich auf die Jagd gehen.
I will go hunting tomorrow.
a tanngo kai, er wird fallen.
he will fall.
 Aber ***tanngo*** alleine, gehört unter n. 1 u. heiß: ich gehe eben jetzt, ***mi tann go***.
But tann go on its own belongs to the first example and means: I am going now.

Vegem també l'entrada corresponent a *go*:

go gehen.
to go
go ju go, Geh deiner Wege; pake dich.
go your way; clear off.
a tan go, er, es wird wenn etwas zukünftig ist.
he, it will when something is in the future.
 Z.E. ***pampiri tann tchima***, das Papier wird anbrennen.
the paper will start burning.
djusnu a tan go go, er wird den Augenblick gehen.

³³⁷ WINFORD i MIGGE (2007: 89).

³³⁸ WINFORD i MIGGE (2007: 92).

he wil go right now.

a tann go ganji, er wird böse werden.

he will get angry.

El futur, doncs, segons Riemer, no es contruïa únicament amb *go*, sinó que s'emprava la seqüència *tan go*, amb la marca d'imperfectiu. Aquesta combinació dóna la forma actual *nango*, que és com es produeix el verb *go* amb la marca d'imperfectiu. Són agramaticals tant **a ta go* com **a ta nango*. L'exemple següent resulta força il·lustratiu:

nango ta ko

imp+go/imp/venir

va i vé

Amb la combinació amb altres marques de TMA es manté també aquesta forma:

mi o go

mi o nango (marca de futur + marca d'imperfectiu)

mi bi go

mi bi nango (marca de passat + marca d'imperfectiu)

mi sa go

mi sa nango (marca de potencial + marca d'imperfectiu)

Les dades de Riemer sobre la formació del futur contrasten amb el que trobem en saamaka actual quan concorren les marques de futur i d'imperfectiu, ja que *ta* és sempre la marca més propera a l'arrel verbal; així, doncs, trobem *o ta* i no pas **ta o*. Però si interpretem que es tracta, si més no en origen, d'una seqüència formada pel verb *go* i la marca preverbal d'imperfectiu *tan* l'ordre no planteja cap problema. Ara bé, sembla que en els exemples de Riemer no es tracti ja d'un verb amb una marca de TMA, sinó d'un o dos elements gramaticals que depenen d'una arrel verbal i expressen la noció de futur. Aquest exemple ho evidencia clarament:

djusnu a tan go go, er wird den Augenblick gehen.

he wil go right now.

Riemer, no obstant això, ens ofereix també un exemple en què la marca d'imperfectiu en solitari dona la idea de futur:

pampiri tann tchima, das Papier wird anbrennen.
the paper will start burning.

En algunes llengües, com el crioll anglès de Jamaica, la marca d'imperfectiu expressa també el futur. De fet, es poden trobar exemples de construccions de present progressiu amb sentit de futur tant en llengües lexificadores (per exemple l'anglès), com en llengües africanes (com ara el bini). En bambara, d'altra banda, el futur es construeix amb el verb 'anar' precedit per la marca d'imperfectiu.³³⁹ Tal vegada se'n puguin trobar exemples en llengües substrat dels criolls surinamesos. Ara bé, l'evolució *tango* > *o*, sembla força extrema, sobretot si tenim en compte que sí que existeix la forma *nango*, que deriva clarament de *tango*. Com s'ha arribat, doncs, a la situació actual, en què *o* és la marca de futur?

Goury (1999)³⁴⁰, d'acord amb altres autors, considera que a l'origen de la gramaticalització de *go* en ndjuka i en sranan com a marca de futur hi ha un ús d'aquest verb com a auxiliar, ús en què el verb ja no indica un moviment sinó més aviat una intenció d'actuar. El pas de *go* a *o* no planteja majors problemes.³⁴¹

El fet és que en sranan antic trobem el mateix fenomen, és a dir l'expressió del futur amb la marca d'imperfectiu més *go*, *de go*. Pel que sembla aquest ús és encara comú en sranan actual.³⁴²

sa

Hi ha coincidència entre el saamaka, el ndjuka i l'sranan quant a la marca modal potencial, *sa*. Tot sembla indicar que l'origen és l'auxiliar de futur neerlandès, *zall*, una marca molt poc freqüent en altres criolls de base anglesa. Així ho indiquen els exemples en sranan antic en què apareix aquest auxiliar en la seva forma original (hi ha

³³⁹ Vegeu HOLM (1988: 164).

³⁴⁰ GOURY (1999: 265).

³⁴¹ Segons GOURY (1999: 258), en ndjuka la gramaticalització s'acompanya d'una erosió fonològica que es manifesta amb l'afebliment i la posterior caiguda de la consonant inicial. Aquest tipus de canvi fonològic només es troba atestat en el context particular de la gramaticalització; en els processos morfològics actuals de la llengua, l'erosió s'exerceix més aviat en contextos vocàlics, que no pas consonàntics, o bé a final de síl·laba, a diferència de la gramaticalització, que afecta especialment les consonants inicials.

³⁴² WINFORD i MIGGE (2007: 92).

alternança, de fet entre *za / zal / sal*). Aquest auxiliar hauria estat adoptat i integrat directament dins el sistema de marques de TMA, a diferència dels casos anteriors en què es van produir gramaticalitzacions.

Al diccionari de Riemer, hi trobem la informació següent:

sa eine Säge; sollen; werden; / wenn es was zukünftiges bedeutet:/
saw; ought to; should/ shall; when describing something in the future: /
mi sa kotti di pau, ich werde , od. will den Baum umhauen,
(gewöhnlicher ist: ***mi tann go kotti di pau***)
*I am going to or want to cut down that tree, (***mi tann go kotti di pau*** is
more common)*
mi sa go jusnu? soll ich jetzt gleich gehen?
should I go immediately?

Al resum gramatical que hi ha al final de l'obra s'hi pot llegir el següent:

The future is indicated by *tann go*. But also *sa* can be used instead of *tann go*; but actually *sa* in this case is Town-Language (Sranan), because in Saramaccan it means only *sollen*.³⁴³

Riemer explica que el futur es construeix amb *tan go*, com hem vist, però que també es pot fer servir *sa*. Curiosament, comenta que aquest ús, tanmateix, és propi de l'sranan, ja que en saamaka *tan* sols significa 'haver de'. A Winford i Migge³⁴⁴ trobem una possible explicació al que planteja Riemer. Segons diuen, en sranan contemporani *sa* expressa bàsicament significats modals lligats a una necessitat epistèmica de probabilitat. En les llengües businengue, en canvi, pot expressar un ampli ventall de significats associats a diversos tipus de potencialitat. Suggereixen que mentre que *sa* en sranan deu la major part del significat al neerlandès *zal*, en les llengües businengue hauria estat modelat a partir de la marca de futur potencial de les varietats occidentals del gbe. Aquesta diferència explicaria el comentari de Riemer.

³⁴³ ARENDS i PERL (1995: 369-374).

bi

El participi de passat del verb ‘ser’ anglès, *been*, sembla trobar-se a l’origen de l’sranan *ben*, el ndjuka *be(n)* i el saamaka *bi*. En aquest cas, com en l’anterior, també s’hauria pres una categoria gramatical directament. No s’ha trobat cap possible influència de substrat en aquest cas.

1.8.2. La negació

En segon lloc trobem la partícula de negació, *ná / án*. En un context verbal precedeix el verb en absència de marques de TMA, i precedeix totes les marques de TMA quan hi concorre:

u a sabi unfa u o du

1pp/neg/saber/int/1pp/fut/fer
No sabem com ens ho farem?

dee mujɛ na ta de hia a i wooko u kabiten

adp/dona/neg/imp/cop/molt/prep/ads/feina/prep/capità
No hi ha gaires dones que facin la feina de capità.

La marca de negació és, doncs, la més perifèrica respecte del nucli del sintagma, la base verbal. En un context nominal, introdueix un sintagma de valor negatiu, precedint l’indefinit *wan*:

mi manu bi go a hondi, ma a kii na wan sondi

1ps/marit/pass/anar/prep/caçar/però/3ps/matar/neg/ai/cosa
El meu marit va anar a caçar, però no ha mort res.

mi a na wan sondi u jan

1ps/tenir/neg/ai/cosa/prep/menjar
No tinc res per menjar.

També pot introduir oracions:

ma na tee de fuka wanwan de nango a de seei

però/neg/conj/3pp/tenir dificultats/només/3pp/anar/prep/3pp/mateix
Però no només quan tenien dificultats anaven l’una a casa de l’altra.

³⁴⁴ WINFORD i MIGGE (2007).

1.8.3. Partícules

Trobem també la partícula focalitzadora *wɛ*, d'acord amb un estudi d'Smith.³⁴⁵

Segons aquest autor, que es basa en fonts antigues i contemporànies, la partícula *wɛ* serveix per marcar el focus contrastiu en saamaka:

[De wɛ] ko ta fan ku Masa Jesosi de,

They CNTFOC come PROG speak with Master Jesus there,
'It was THEM who came to talk with Lord Jesus there,...' (SMITH 1996: 118)

[di mujɛɛ wɛ] mi bi bel Ø, naa di womi

DEF woman CNTFOC I PAST phone neg DEF man
'It was THE WOMAN I phoned, not the man' (SMITH 1996: 118)

Smith planteja dues possibles fonts per a aquesta partícula: la gramaticalització del *well* anglès o bé la transferència directa del fon *wɛ*, una marca amb la mateixa funció. A partir de la seva anàlisi, conclou que la font més probable és la de la llengua fon. Aquesta partícula no tan sols funciona com a marcador de focus, sinó que la trobem en altres contextos amb funcions discursives diferents.

En saamaka trobem també la partícula interrogativa *nɔ* / *ɔ*. Apareix al final de la frase, sense cap canvi en l'ordre dels constituents, en oracions interrogatives totals:

i de nɔ?

2ps/cop/int
que hi ets? (salutació)

un sa andi ɔ?

2pp/saber/int/int
sabeu què?

jei ɔ?

sentir/part
has sentit?

Cal dir que, exceptuant les salutacions, la forma més habitual d'aquest interrogatiu és *ɔ*.

³⁴⁵ SMITH (1996).

Trobem encara dues partícules més: *o* i *e*. Pel que fa a la primera, la trobem justament en la resposta de les salutacions:

Mi de o!

1ps/cop/part
Hi sóc!

Al diccionari del SIL, sota aquesta entrada, trobem la següent explicació: «expression used at end of sentence to soften speech: *ko aki o*».³⁴⁶ No tinc clar, però, que el que expressa aquesta partícula sigui exactament *o* només això. De fet, als meus textos apareix sempre en discurs directe quan una persona s'adreça a una altra:

hen a taa: —We mujee o, mi o go a bakaa konde.

llavors/3ps/dir/part/dona/part/1ps/fut/anar/estranger/poble
*llavors va dir: —Bé, esposa, me n'aniré al país dels bakaa*³⁴⁷

hen a taa: —We dee sembe aki o, ...

llavors/3ps/dir/part/adp/persona/dic1/part
llavors va dir: —Bé, gent, ...

un kii mi o!

2pp/matar/1ps/part
m'heu mort!

Sembla, doncs, que s'utilitza per reclamar l'atenció de l'interlocutor, però no necessàriament per suavitzar el que es diu (el tercer exemple és una queixa d'un personatge a qui han pres un pollastre viu que volia vendre per aconseguir diners).

La segona partícula, *e*, també sembla tenir la funció de reclamar l'atenció de l'interlocutor però, aparentment, per cercar la confirmació que el missatge es rep:

mi nango e!

1ps/imp+anar/part
Que me'n vaig! / Me'n vaig, eh!

dee mii, kiia de bunu e.

adp/nen/criar/3pp/bé/part
Els nens, cria'ls bé, eh!

³⁴⁶ *Saramaccan-English Dictionary*.

³⁴⁷ El terme *bakaa* fa referència als estrangers en general, especialment als blancs. *Bakaa konde* pot referir-se a Europa (França o els Països Baixos especialment), però també a la ciutat.

També apareix freqüentment als textos, on sembla que pot tenir una funció més aviat discursiva o bé, en el cas dels contes, mantenir el *feedback* amb el públic:

tee di juu dou, di ameikan bakaa toona dou e

conj/ads/hora/arribar/ads/americà/estranger/tornar/arribar/part

Quan va arribar l'hora, l'americà va tornar a venir.

hen a subi a banti liba, hen a subi a banti liba e

llavors/3ps/pujar/prep/coberta/dalt/llavors/3ps/pujar/prep/coberta/dalt/part

Llavors va pujar a coberta (del vaixell), llavors va pujar a coberta.

1.9. Paradigmes de les altres classes nominals

1.9.1. Article definit

L'article definit en saamaka té una forma per al singular i una forma per al plural:

singular	plural
di	dee

Exemples:

di womi	'l'home'	di mujee	'la dona'
dee womi	'els homes'	dee mujee	'les dones'
di tafa	'la taula'	di sindeki	'la serp'
dee tafa	'les taules'	dee sindeki	'les serps'

En general els criolls no van manllevar directament els articles de les llengües lexificadores, sinó que es van desenvolupar a partir de demostratius i altres partícules. Un aspecte interessant és el fet que el saamaka tingui formes per als articles definits que no deriven de la mateixa font que en el cas de la resta de criolls surinamesos. En ndjuka trobem *a* per al singular i *den* per al plural, formes que són idèntiques als pronoms de tercera persona. L'origen de l'article definit singular sembla trobar-se en el demostratiu

anglès *that*, i el plural provindria del pronom anglès d'objecte *them*, segons explica Goury.³⁴⁸ En el cas del saamaka, en canvi, no es produeix aquesta homonímia, ja que l'article definit singular és *di*, mentre que el pronom de tercera persona singular és *a* com en ndjuka; l'article plural és *dee*, i el pronom de tercera persona plural *de*. Vegem quin pot ser l'origen d'aquestes formes. Smith compara els articles definits singulars dels criolls surinamesos i d'altres criolls:

English	Sranan	1855	1850	1783	1777	Saramaccan	1778	Ndjuka
the	a	da	da	da	da	dí	di	a
English	Boni	Krio	Berbice		Skepi	Neger-Hollands		Afrikaans
the	a	di	di		di	di		di ³⁴⁹

Per a Smith, totes aquestes formes derivarien de l'article anglès *the* o del neerlandès *die*:

«The a and da forms are clearly based on the model of unstressed the. The Saramaccan form /dí/ could be either based on the stressed form of the same word —as presumably is the krio form— or on the Dutch die which only functions as a relative and demonstrative in modern Dutch, but still has the function of the article in Afrikaans, as well as appearing in this function in the three Caribbean Dutch creoles: Berbice Dutch, Skepi Dutch and Neger-Hollands.»³⁵⁰

Com hem vist, però, el més habitual és que els articles definits en les llengües criolles derivin de formes demostratives en les llengües lexificadores —és el cas, per exemple, del crioll portuguès de Príncipe, l'article definit del qual és *sé*, probablement del portuguès *esse*—, com també ho és en el canvi lingüístic en general. Ja hem vist que Goury, seguint les anàlisis de Bruyn i Arends entre d'altres, considera que la forma de l'article definit *a* sorgeix de la forma d'íctica anglesa *that*. Pel que fa al saamaka, la font més probable és un altre d'íctic anglès, *this*, i no pas l'article *the* com afirma Smith.³⁵¹

La forma de l'article definit plural *dee* sembla tenir, en canvi, el mateix origen que el ndjuka *den*, és a dir el pronom anglès d'objecte *them*; aquesta derivació es troba testimoniada també en altres criolls.

³⁴⁸ GOURY (1999: 156-158).

³⁴⁹ SMITH (1987: 227).

³⁵⁰ SMITH (1987: 227).

³⁵¹ L'origen i desenvolupament històric de l'article determinat és représ al capítol VI, ja que està fortament relacionat amb el de les còpules.

1.9.2. Demonstratius

El sistema de demostratius distingeix tres graus d'íctics de proximitat o llunyania:

- 1-proximitat immediata a l'emissor
- 2-proximitat mediata a l'emissor (la referència ha de ser visible)
- 3-proximitat llunyana tant de l'emissor com del receptor (la referència no ha de ser necessàriament visible)

Els adjectius i els pronoms demostratius en saamaka presenten una construcció complexa en què l'article definit es troba determinat per un adverbi d'íctic postposat al nom o al grup nominal determinat. Els tres adverbis d'íctics, que poden aparèixer de forma autònoma, són els següents:

- 1-**aki**
- 2-**de**
- 3-**ala**

El d'íctic de segon nivell presenta la variant **naande**, amb el mateix valor.

Els adjectius demostratius, per tant, es construeixen de la següent manera:

- 1-**di womi aki**
- 2-**di womi de**
- 3-**di womi ala**

Els pronoms segueixen el mateix esquema, amb l'elisió del nom:

- 1-**di aki**
- 2-**di de**
- 3-**di ala**

Trobem també el pronom *disi*, com a alternativa a *di aki* / *di de*, forma que com hem vist va donar origen a l'article definit singular. Aquest pronom funciona sense la concurrència de l'article definit.

L'origen de les tres formes dítiques és força evident:

aki	<	<i>aqui</i>
de	<	<i>there</i>
ala	<	<i>là</i>

Fins i tot en un sistema tan tancat com és aquest trobem mots d'origen portuguès i anglès. Els adverbis de lloc portuguesos només distingeixen dos nivells dítics, tot i que els adjectius i els pronoms demostratius en distingeixen tres —exactament igual que en castellà; el terme anglès marca un nivell intermedi respecte als termes d'origen portuguès.

Segons Smith, en saamaka es manté sempre la /l/ inicial del portuguès, excepte en el cas de *là*, en què la /a/ inicial s'hauria desenvolupat per analogia amb *aqui*.³⁵²

En ndjuka trobem exactament la mateixa construcció que en saamaka, tot i que amb ítems lèxics diferents per al primer i el tercer nivell, tots procedents de l'anglès:

ja	<	<i>here</i>	a pikin ja /ads/nen/dic1/
de	<	<i>there</i>	a dei de /ads/dia/dic2/
anda	<	<i>yonder</i>	a pikin anda /ads/nen/dic3/ ³⁵³

Goury descriu la formació dels adjectius dítics en ndjuka com un procés de gramaticalització. A partir d'una generalització de construccions on l'adverbi apareixia darrere el sintagma nominal, s'hauria produït una reinterpretació que hauria implicat una reestructuració del sintagma nominal:

[a pikin] _{SN} [de] _{SAdv}	<i>l'enfant-là</i>
[a pikin de] _{SN}	<i>cet enfant-là</i> > <i>cet enfant</i> ³⁵⁴

³⁵² SMITH (1987: 310).

³⁵³ Exemples extrets de GOURY (1999: 184-186).

³⁵⁴ GOURY (1999: 186).

El mateix procés sembla trobar-se a l'origen dels demostratius en saamaka. La mateixa autora remarca el fet que en els textos antics en sranan, el valor dític és encara marcat per demostratius derivats directament dels demostratius anglesos, **da** < *that* i **disi** (o **diesi**) < *this*. Atès que en ndjuka i sranan la forma *da* és també a l'origen de l'article definit, l'autora suposa que la construcció complexa, que no es troba testimoniada en els textos del final del segle XVIII, devia substituir força tardanament la forma simple, un cop havia perdut el valor demostratiu i havia pres el d'article definit. Aquesta idea concorda amb el fet, segons Goury, que l'sranan tingui una forma diferent del ndjuka per a la determinació dítica, la qual cosa fa suposar una evolució diferent de la variant parlada a les plantacions i la variant dels esclaus cimarrons.³⁵⁵

Pel que fa al saamaka, al diccionari de Riemer (1779) trobem un exemple molt interessant:

di mune aki a meki dri mune, mi plante alisi

es geht in den 3ten Monat, daß ich den Reis gepflanzt habe

*I planted the rice three months ago*³⁵⁶

(lit. aquest mes ha fet tres mesos, vaig plantar arròs)

Sembla que el procés de conversió del demostratiu en article determinat, segons hem vist, estava força avançat en el moment en què Riemer va elaborar el seu diccionari, de manera que calia cercar una nova construcció per marcar el valor demostratiu. El procés de gramaticalització en saamaka ja s'estava produint, doncs, al darrer terç del segle XVIII —i potser també en ndjuka, llengua en què no hem conservat documents d'aquesta època. No deixa de ser curiós, però, que en ndjuka i saamaka s'hagi produït exactament el mateix procés de manera independent. Tanmateix, aquesta estructura és present en d'altres criolls de base anglesa, com el crioll de les Barbados, tot i que sol conviure amb una construcció més freqüent on el demostratiu funciona com un article. Aquest fet duu Goury a considerar que «le ndjuka est l'un des rares créoles de base anglaise (voire le seul) à ne connaître que cette unique construction pour la détermination dicitique».³⁵⁷ Segons les meves dades el saamaka presentaria la mateixa situació que el ndjuka.

³⁵⁵ GOURY (1999: 187).

³⁵⁶ ARENDS i PERL (1995), subvoce *mune fulu*, pàg. 327.

³⁵⁷ GOURY (1999: 188).

1.9.3. Pronoms personals

El saamaka presenta els següents pronoms personals:

<i>persona</i>	<i>singular</i>	<i>plural</i>
<i>1a</i>	mi	u /wi
<i>2a</i>	i / ju	un(u)
<i>3a</i>	a; (h)en	de

Totes les formes són invariables, és a dir que no experimenten cap variació morfològica de cas, exceptuant la tercera persona del singular que presenta dues marques: *a* per al nominatiu i *(h)en* per a la resta de casos (acusatiu, datiu, oblic) —i nominatiu quan el subjecte és focalitzat. La resta de variacions no tenen una base sintàctica: pel que fa a la segona persona del plural, *unu / un*, no he pogut establir cap mena de criteri en l'aparició de la forma completa o l'abreujada; en la segona persona del singular i la primera del plural, les formes *ju* i *wi* semblen tenir un valor emfàtic, així com la tercera persona del singular *hen* quan es pronuncia amb l'aspirada.

Segons mostren els exemples següents, doncs, totes les formes excepte la de la tercera persona del singular són invariables:

1ps, *nominatiu*

mi wooko hii di ndeti tee sikisi u mamaten

1ps/treballar/tot/ads/nit/conj/sis/prep/matí

he treballat tota la nit fins a les sis del matí.

2ps, *nominatiu* / 1ps, *acusatiu*

andimbei i musu gapa mi

int/2ps/haver de/enganyar/1ps

per què m'havies d'enganyar?

2ps, *datiu* / 1pp, *nominatiu*

mi o konda da i unfa u ta mbei kuja

1ps/fut/explicar/prep/2ps/int/2pp/imp/fer/carabassa

t'explicaré com fem carabasses

2ps, *nominatiu* / 1pp, *acusatiu*

ju musu ko heepi u a pandasi

2ps/haver de/venir/ajudar/1pp/prep/hort
has de venir a ajudar-nos a l'hort

2pp, *nominatiu*

un pakisei bunu un fuuta de

2pp/pensar/bé/int/fruuta/cop
penseu bé quina fruuta és

2pp, *datiu*

mi o da unu wan oto

1ps/futur/donar/2pp/ai/història
us explicaré una història

1ps, *nominatiu* / 2pp *oblic*

mi o taki wan sondi da unu

1ps/fut/dir/ai/cosa/prep/2pp
us explicaré una cosa

3pp, *nominatiu* / 3pp, *acusatiu*

de musu da de panpan

3pp/haver de/donar/3pp/menjar
ells han de donar-los menjar

Com ja he dit, la tercera persona del singular és l'única que presenta variació morfològica casual:

3ps, *nominatiu*

a lei di omi ka a musu sindo faa pan

3ps/mostrar/ads/home/rels/3ps/haver de/seure/comp+3ps/menjar
ella va mostrar a l'home on havia de seure per menjar

3ps, *nominatiu* / 3ps, *acusatiu*

te a duumi wantu daka, noo u ta puu en baka

conj/3ps/dormir/algun/dia/llavors/1pp/imp/treure/3ps/darrera
quan ha estat en repòs uns dies la treiem (de l'aigua)

Darrere de proposició també s'empra *en*:

3ps, *oblic*

ku *en*, u ta wasi di kuja dendu

prep/3ps/1pp/imp/rentar/ads/carabassa/dintre
amb ella (l'esponja), es neteja l'interior de la carabassa

u mi sa waka *nEE* go a oto banda

comp/1ps/pot/caminar/prep+3ps/anar/prep/altre/banda
perquè pogués caminar-hi (pel tronc d'un arbre) i anar a l'altra banda

mi bai alisi *dEen*

1ps/comprar/arròs/prep+3ps
he comprat arròs per a ell

Quan el subjecte o l'objecte es troba dislocat pot ser reprès amb aquesta marca:

di mama, *hEn* da di sembe di ta ca di bee ta pai di mii, *hEn* ta sabi sondi u di mii moo bunu

ads/mare/3ps/cop/ads/persona/rels/imp/portar/ads/panxa/imp/parir/ads/nen/3ps/imp/saber/cosa/prep/ads/
nen/més/bé
la mare, ella és la persona que porta el ventre i que pareix l'infant, ella coneix millor les coses sobre el nen

També davant de la còpula *da* s'usa exclusivament (*h*)*en*:

hEn* da wan *kōni sembe

3ps/cop/ai/intel·ligent/persona
ell és una persona intel·ligent

****a* da wan *kōni sembe***

La variació de la forma de tercera persona singular no sembla dependre només de la funció argumental, sinó també per l'ús com a forma forta o bé com a clític. És un pronom feble o clític quan s'uneix al verb en enclisi:

te di fuuta *dE* lepi, u ta puu *en* a pau

conj/ads/fruita/dic2/madur/1pp/imp/treure/3ps/prep/arbre
quan aquesta fruita és madura, llavors la collim de l'arbre

****u* ta puu a pau *en***

Com hem vist, també pot ocupar posicions tòniques: subjecte, si està focalitzat o davant la còpula *da*, i complement de preposició.

Pel que fa a l'origen de les formes dels pronoms personals en saamaka, deriven clarament de l'anglès i són pràcticament idèntiques en totes les llengües businengue i l'sranan, però també mostren una gran proximitat amb els pronoms d'altres criolls de base anglesa. L'única excepció és la forma de la segona persona del plural, *unu*, en saamaka i d'altres criolls atlàntics, que sembla tenir origen africà, probablement de l'igbo.

1.9.4. Possessius

Les formes dels adjectius possessius en saamaka coincideixen amb les formes dels pronoms personals:

posseïdors	persona	
<i>un</i>	<i>primera</i>	mi
	<i>segona</i>	i/ju
	<i>tercera</i>	(h)en
<i>més d'un</i>	<i>primera</i>	u
	<i>segona</i>	un(u)
	<i>tercera</i>	de

Es tracta de formes prenominals que es juxtaposen al nom: *mi mati* 'el meu amic', *(h)en mujεε* 'la seva dona', *unu tata* 'el vostre pare', etc. En la tercera persona del singular només trobem la forma *(h)en*; no és possible utilitzar la forma personal de nominatiu *a*. Aquestes formes possessives no permeten precisar el nombre de l'element posseït.

A més d'aquesta construcció sintètica, hi ha en saamaka una altra construcció anàlitica en què es combina la preposició *fu* / *u* amb les formes personals postposades al nom:

1 ps	u mi
2 ps	fii (fu + i)
3ps	fɛɛn (fu + (h)ɛn)
1 pp	fuu
2 pp	fuunu
3 pp	u de

Davant vocal es produeix una contracció i una assimil·lació vocàlica, si el timbre és diferent. Davant consonant trobem la forma reduïda *u*.

1.9.5. Interrogatius

El saamaka presenta els interrogatius següents:

andi	què?	unse	on?
ambe	qui?	untén	quan?
undi	quin?	unfa	com?
umɛni	quant?		
andimbei	per què?		

La forma *undi* ‘quin?’ és la pronominal; quan apareix determinant un nom com a adjectiu trobem *un*. Pel que fa a *unse* ‘on?’ i *untén* ‘quan?’, totes dues formes poden aparèixer precedides per la preposició *na*: *na unse*, *na untén*. En el primer cas es poden sentir pronúncies en què es produeix una assimil·lació vocàlica progressiva, *naanse*, i fin i tot l’elisió de la vocal, *nanse*; no em consta que això també es produeixi amb la segona forma, *na untén*. La forma *andimbei* presenta sovint la variant *faandimbei*.

Pel que fa a l’origen d’aquestes formes, Smith considera que els interrogatius en els criolls surinamesos deriven en general de l’estructura «*Invariant Question Element + Questioned Element (Q + QE)*». El mot-Q hauria pres les següents formes en els diferents criolls:

Sranan	1783	Ndjuka	Saramaccan	1778
o/ø-	hu-	on-	ún-	hu-

L'origen és probablement una forma com *wich*. L'esquema que proposa Smith per a l'sranan és el següent:

who:	Q-someone	s(u)ma (o)s(u)ma	'person' 'who?'
what:	Q-something	saní (o)san(i)	'thing' 'what?'
how:	Q-fashion	(o)fa	'how?'
which:	Q-this	di/odísi	'which?' ³⁵⁸

L'autor replanteja la qüestió posada per Schuchardt (1914) sobre si els mots per a *qui?* i *què?* en saamaka segueixen el mateix esquema:

Saramaccan	1778	Gloss
ambe	ambeh	who?
sombe	sombre	person
andí	ondi	what?
sondí	sani	thing

(1805: sondi)

Considera, però, més probable un origen africà, gbe, per als mots corresponents a aquests termes:

Saramaccan	1778	Gbe: Fon	Vhe	Gloss
ambé	ambeh	mě / mě	ameka	who?
		mě / mè	ame	someone
andí	ondi	aní		what? ³⁵⁹

Pel que fa a la resta, en canvi, l'esquema de l'sranan sembla funcionar també en saamaka, tot i que l'autor no s'hi estengui:

³⁵⁸ SMITH (1987: 98-99).

³⁵⁹ SMITH (1987: 99-100).

Q	QE					
un	fa ‘manera’	>		unfa	‘com?’	
un	ten ‘temps’	>		unten	‘quan?’	
un	sondi ‘cosa’	>	unsondi	>	undi	‘quin?’
un	meni	>	ummeni(?)	>	umeni	‘quant?’

En el cas de *umeni*, la proximitat respecte de l’anglès *how many?* fa pensar que potser es va prendre directament d’aquesta llengua.³⁶⁰

Finalment, *andimbei* ‘per què?’ està format pel mots *andi* ‘què?’ i *mbei* ‘fer’ (literalment ‘què fa?’). Sovint apareix amb la preposició *fu* al davant, amb una pronúncia habitual *faandimbei*, amb assimil·lació vocàlica.

1.9.6. Numerals

1.9.6.1. Numerals cardinals

En el quadre següent apareixen els principals numerals cardinals compresos entre el zero i el dos mil:

	10 teni			
1 wan	11 elufu / teni a wan		100 wan hōndō	1000 wan dusu
2 tu	12 tualufu / teni a tu	20 tuenti	200 tu hōndō	2000 tu dusu
3 dii	13 teni-a-dii	30 diiteni		
4 fō	14 teni-a-fō	40 fōteni		
5 feifi	15 teni-a-feifi	50 feifiteni		
6 sikisi	16 teni-a-sikisi	60 sikisiteni		
7 seibi	17 teni-a-seibi	70 seibiteni		
8 aiti	18 teni-a-aiti	80 aititeni		
9 neigi / nēni	19 teni-a-neigi / -nēni	90 neigi-teni/ nēni-		

³⁶⁰ Al *Saramaccan-English Dictionary* del SIL, tanmateix, trobem la forma *un mēni*.

Els numerals cardinals del saamaka deriven clarament dels numerals anglesos, tant pel que fa al sistema com a l'origen del ítems lèxics —en algun cas el neerlandès és igualment una possible font.

Del 13 al 19 els cardinals es formen combinant la desena i les unitats mitjançant la preposició *a*. Les formes *elufu* i *tualufu* semben manlleus de l'sranan *erfu* i *twarfufu*. Resulta curiosa la inversió d'ordre respecte de l'anglès: *seventeen* – *teni-a-seibi*.

Els cardinals que apareixen en la tercera columna es formen amb el número de base més el terme per a 'deu'. Les desenes s'uneixen a les unitats mitjançant la preposició *a* en la sèrie del 20: *tuenti-a-wan*, *tuenti-a-tu*, *tuenti-a-dii*... A partir del 30, en canvi, s'usa la preposició *ku*: *diiteni-ku-wan*, *fɔteni-ku-tu*, *feifiteni-ku-dii*...

Les centenes i els milers es formen amb els cardinals presentats fins al moment més les paraules *hɔndɔ* 'cent' i *dusu* 'mil'. S'uneixen a les desenes també amb la preposició *ku*: *tu hɔndɔ ku feifiteni*, *dii dusu ku aititeni*.

En parlar de diners, s'usa també el terme *kolu*, del qual desconec l'origen. Tenint en compte la inflació que hi ha al Surinam, quan es parla de *wan hɔndɔ* 'cent' s'entén 'cent-mil', ja que cent florins surinamesos són una quantitat ínfima de diners. Quan es vol marcar que es tracta realment de centenes, es diu *wan hɔndɔ kolu*.

Els numerals cardinals són invariables en gènere i nombre. Trobem, però, una forma en la llengua antiga procedent de la forma femenina portuguesa per al 2: *dua* (< *duas*). Aquesta forma és testimoniada al diccionari de Riemer:

dua zwey, 2. dieses Wort wird fast gar nicht gebraucht, sondern **tu**.
*two, 2. this word is hardly used, instead tu is used.*³⁶¹

Atès que l'alemany no té una forma femenina per al número dos, no sabem si aquesta forma s'usava només per al femení o indistintament per a tots dos gèneres, com seria esperable. De fet hi ha altres casos en què s'ha pres una forma femenina, i no pas masculina, per a l'ús general —com la preposició *na*, que prové de la contracció portuguesa de la preposició *em* més l'article femení *a*.

³⁶¹ ARENDS i PERL (1995: 277).

1.9.6.2. Numerals ordinals

Excepte el 1er, *fosu*, que sembla derivar de l'anglès *first*, la resta d'ordinals es formen amb la preposició (*f*)*u* i el cardinal corresponent: *di u tu* 'el segon', *di u dii* 'el tercer', *di u fo* 'el quart'...

L'únic numeral fraccionari que conec és *hafu* 'mig, meitat' de l'anglès *half*.

1.9.7. Indefinits

En saamaka trobem un article indefinit singular: **wan**. Aquesta forma té una doble distribució: fa una funció determinant quan apareix davant d'un nom o un grup de noms, però també pot substituir el nom com a nucli de sintagma en una construcció de tipus pronominal, com podem veure en els exemples següents:

1 **wan mujee mii u elufu jaa ku wan womi mii u fo jaa**
ai/dona/nen/prep/onze/any/prep/ai/home/nen/prep/quatre/any
una nena d'onze anys i un nen de quatre

2 **di moɔ gaan wan**
ads/més/gran/pron
el més gran

Tot i que la forma *wan* és també la forma del numeral 'un' (de l'anglès *one*), sembla bastant clar que pertany al paradigma dels articles i que marca una indefinició de l'entitat determinada.

Troblem una forma reduplicada de *wan* 'un', *wanwan*, que apareix postposada al terme al qual determina amb el significat de 'sol; només, únicament':

hen wanwan bi ta libi aki wan hii pisi ten
3ps/sol/pass/imp/viure/dic1/ai/tot/tros/temps
va estar vivint aquí tot sol durant una bona temporada

ma na tee de fuka wanwan de nango a de seei
però/neg/conj/3pp/tenir dificultats/només/3pp/anar/prep/3pp/mateix
Però no només quan tenien dificultats anaven l'una a casa de l'altra.

En el primer exemple, *wanwan* determina el pronom personal *hen*; en el segon, en canvi, presenta un comportament adverbial ja que modifica tota l'oració circumstancial.

En ndjuka, Goury distingeix gràficament dues marques diferents: *wan wan* i *wawan*. La primera precedeix el nom i marca una quantitat feble i dispersa sobre una entitat determinada; la segona coincideix amb l'ús que trobem en saamaka, és a dir, apareix després d'un nom o un pronom i pren el sentit de 'sol'.³⁶² Com hem vist, però, en saamaka *wanwan* pot modificar també un verb i els arguments seleccionats per aquest verb, com un adverbi. Per contra, no tinc constància que la primera marca que descriu Goury existeixi també en saamaka.

La combinació de *wan* amb el numeral *tu* presenta un altre cas de canvi semàntic, compartit també pel ndjuka. Es tracta d'una expressió gramaticalitzada, en què s'ha perdut el valor numeral, que marca un valor aproximatiu sobre un petit nombre, l'equivalent a 'uns quants':

u ta disa en a wata duumi wantu daka

1pp/imp/deixar/3ps/prep/aigua/dormir/indef/dia
ho deixem reposar en aigua uns quants dies

Vegem també alguns adjectius indefinits:

so 'algun, alguna quantitat'

da mi so kuku

donar/1ps/indef/caramel
dóna'm (alguns) caramels

da mi so beee

donar/1ps/indef/pa
dóna'm (alguna quantitat de) pa

Com mostren els exemples *so* es pot aplicar tant a a entitats comptables o discretes, com a entitats incomptables o denses. Aquest terme més la paraula *juu* 'hora', formen una locució que ha pres el sentit de 'de vegades':

³⁶² GOURY (1999: 162).

so juu dee sembe ta de wetiweti, so juu dee sembe ta de baakabaaka
de vegades/adp/persona/imp/cop/blanc/de vegades/adp/persona/imp/cop/negre
*de vegades les persones estan blanques, de vegades les persones estan negres*³⁶³

hii ‘tot’

te wan mujee de a dɔɔ ja ta waka a hii kamia a i kɔnde
conj/indef/dona/cop/prep/porta/2ps+neg/imp/caminar/prep/indef/lloc/prep/ads/poble
quan una dona té la regla no pots anar per tot arreu al poble

mi wooko hii di ndeti
1ps/treballar/indef/ads/nit
he treballat tota la nit

wanlo ‘algun, uns quants’

Anansi, hen a wan mujee feen ku wanlo womi mii feen
Anansi/3ps/tenir/ai/dona/prep+3ps/prep/indef/home/nen/prep+3ps
Anansi tenia una dona i uns quants fills mascles

oto ‘altre’

ja ta mɔkisi ku oto sembe
2ps+neg/imp/barrejar/prep/indef/persona
no et barreges amb altres persones

mi a wan oto wosu
1ps/tenir/ai/indef/casa
jo tinc una altra casa

seei /seepi ‘mateix’

wan bee a saamaka tongo da wan pisi famii di abi di seei mama
ai/panxa/prep/saamaka/llengua/cop/indef/part/familia/rels/tenir/ads/indef/mare
*un «bee» en llengua saamaka, és una part de família que té la mateixa mare*³⁶⁴

mi tata an ta pan bakaa pumba, mi seei na ta pan bakaa pumba tu
1ps/pare/neg/imp/menjar/estranger/colom/1ps/indef/neg/imp/menjar/estranger/colom/també
el meu pare no menja colom, jo mateixa tampoc no menjo colom

³⁶³ Aquest exemple és extret d’una endevinalla en què cal encertar una fruita: la taronja, que té llavors —descrites com a persones que viuen a les habitacions d’una casa—, les quals de vegades estan blanques i de vegades negres.

³⁶⁴ Un «bee» és una unitat familiar més petita que el clan; la referència a un mateix avantpassat femení respon al fet que el parentiu saamaka s’estableix de manera matrilineal.

hibi ‘cada’

hii sembe a sikɔɔ a pizii u sabi gaan sembe u hibi mii

indef/persona/prep/escola/tenir/plaer/prep/saber/gran/persona/prep/indef/nen
tothom a l'escola està content de conèixer els pares de cada nen

> **hibi juu** ‘sempre’, ‘constantment’

hibi juu gaan sembe ta de a i banja

cada/hora/gran/persona/imp/cop/prep/2ps/costat
a tot hora hi ha gent gran al teu teu costat

peipei ‘diversos, diferents’ (probable reduplicació de **pei** ‘tipus de’)

dee lo ta libi a peipei kɔnde

adp/clan/imp/viure/prep/indef/poble
els clans viuen a diversos pobles

1.9.8. Quantitatus

Els adjectius quantitatus en saamaka apareixen directament davant del nom, sense cap mena d’intermediació:

hia ‘molt’

baana boiboi ku hia kɔkɔnɔtɔ fatu

plàtan/bollir/prep/molt/coco/oli
plàtan bollit amb molt d’oli de coco

mɔɔhia ‘més’

me a mɔɔhia sondi u konda

1ps+neg/tenir/més/cosa/prep/explicar
no tinc més coses per explicar

Es tracta d’una forma composta de *hia* ‘molt’ i *mɔɔ* ‘més’. Quan *mɔɔ* s’utilitza de manera independent no modifica un nom, sinó un verb qualificatiu, un adverbi o una oració:

di mɔɔ piki mama bæ

ads/més/petit/mare/ventre
el “mama bæ” més petit

hen ta sabi sondi u i mii mɔɔ bunu

3ps/imp/saber/cosa/prep/ads/nen/més/bé
ella coneix millor les coses referents al nen

mi hɔupo taa wan oto leisi ja legede i lo gaan legede aki mɔɔ

1ps/esperar/comp/ai/altre/vegada/2ps+neg/mentir/ads/tipus/gran/mentida/dic1/més
espero que una altre vegada no diguis més aquesta mena de gran mentida

sɔmeni ‘quant, molt’

luku sɔmeni mbeti bai mi

mirar/quant/animal/cridar/1ps
mira quants animals m’han cridat³⁶⁵

te wan mujæ de ku bæ sɔmeni sɛmbe nango næ ta heepi

conj/ai/dona/cop/prep/panxa/quant/persona/imp+anar/prep+3ps/imp/ajudar
quan una dona està embarassada moltes persones van a casa seva a ajudar-la

Cal dir que alguns valors que en català són expressats mitjançant adjectius quantitius, en saamaka són expressats per altres classes de mots. És el cas, per exemple, de ‘prou’, que en saamaka és un verb qualificatiu, *cika*, que es pot traduir com ‘ser suficient’ (*a cika* ‘és suficient’) o el de *poi* ‘massa’, que modifica verbs qualificatius (*a fatu poi* ‘és massa gras’).

1.10. Conclusions

Com hem pogut comprovar, el saamaka, com a llengua analítica, presenta força dificultats pel que fa a la determinació de categories lèxiques, atès que cap marca morfològica no permet distingir-les; cal prendre en consideració, doncs, criteris de tipus sintàctic.

Les classes de mots que podem trobar en saamaka són: la base multicategorial, el nom, el verb, l’adverbi, la preposició, l’article, el pronom, la conjunció i l’ideòfon.

³⁶⁵ Si un animal et crida, vol dir que no l’has pogut caçar.

No sembla que es pugui parlar d'una categoria d'adjectiu: els mots qualificatius pertanyen a la categoria de verb. Malgrat tot, com hem vist, alguns d'aquests verbs tenen també un comportament més aviat propi del nom.

2. PROCESSOS MORFOLÒGICS DE CREACIÓ LÈXICA

2.1. *La derivació*

El saamaka presenta un sufix nominalitzador, *-ma*, derivat de l'anglès *man*.³⁶⁶ Que es tracta d'un sufix, ho mostra el fet que no pot aparèixer de manera independent i que no té un to assignat, sinó que depèn del to de la síl·laba precedent.³⁶⁷ Es tracta d'un fenomen molt productiu que permet bàsicament derivar noms d'agent, per exemple els oficis. Aquestes derivacions nominals poden afectar noms:

baaku	‘forat; tomba’
baakuma	‘persona encarregada de cavar una tomba’
obia	‘pràctica relacionada amb el sobrenatural’
obiama	‘xamam, persona que practica l'obia’
baaka	‘ser negre; dol’
baakama	‘persona que està de dol per la mort recent de l'espós o esposa’

Poden afectar verbs:

hondi	‘caçar’
hondima	‘caçador’
fufuu	‘robar’
fufuuma	‘lladre’

³⁶⁶ D'aquest mateix mot anglès deriva el mot que significa ‘marit’, *manu* (vegeu l'apartat 1.1. del capítol III).

³⁶⁷ Segons afirmen BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 173). Aquests autors estableixen que si la síl·laba precedent té un to baix el sufix té un to alt i si és precedit per un to alt o zero, el sufix té un to baix.

bigi	‘ser gran’
bigima	‘persona important i respectada’

També verbs amb un objecte:

mindi sondi	‘mentir’ (lit. ‘inventar coses’)
mindisondim	‘mentider’

booko susu	‘trencar’ + ‘sabates’
bookosusuma	‘trencador de sabates’ ³⁶⁸

ca buka	‘portar’ + ‘boca; missatge’
cabukama	‘missatge’

Bakker, Smith i Veenstra mostren exemples en què la nominalització afecta un verb més un sintagma preposicional, construccions amb verbs seriatos i un verb seguit per un complementador que introdueix un segon verb:

pali-ku-mujee-ma	give birth-with-woman-AG	‘midwife’
subi-kununu-go-a-liba-ma	climb-mountain-go-LOC-TOP-AG	‘mountain climber’
bigi-u-wooko-ma	begin-to-work-AG	‘first worker’

Els mateixos autors consideren extraordinari el fet que es puguin incorporar sintagmes verbals que contenen clàusules subordinades.³⁶⁹

El ndjuka presenta també aquest fenomen de derivació amb el sufix *-man* (el qual ha conservat un tret nasal final absent en saamaka); cal dir que *man* és també el terme general per a ‘home’ en ndjuka. Encara que *-man* havia perdut la marca de masculí del mot del qual deriva i s’utilitzava per a tots dos gèneres —com mostra l’existència del derivat *faagiman* ‘les que tenen la regla’—, en aquesta llengua s’ha desenvolupat recentment una versió femenina del sufix a partir del terme general per a ‘dona’, *uman*. Goury cita un estudi de Migge, en premsa, en què analitza un inventari de termes compostos per tots dos sufixos i les diferències referencials lligades als rols de

³⁶⁸ Aquest exemple el vaig produir jo mateixa després que una dona saamaka trenqués tres sabates en tres dies consecutius, amb la intenció de provar la productivitat del sufix, i cal dir que la meua nominalització va fer riure força.

l'home i la dona en la societat businengue. En alguns casos l'única distinció és de gènere, com ara *obiaman* / *obiauman* o *faansiman* / *faansiuman* 'francès o francesa'. Hi ha altres compostos, però, en què s'observen diferències interpretatives: mentre que un *wakaman* és un viatger, una *wakauman* és una esposa adúltera. Sembla que gran part dels termes derivats mitjançant el sufix femení *-uman* tenen una connotació negativa i sexual.³⁷⁰

En saamaka no s'ha desenvolupat un sufix femení paral·lelament al que trobem en ndjuka. Una primera explicació es pot trobar en l'àmbit del lèxic. En ndjuka el sufix *-man* deriva del terme general per a 'home', tot i que, com afirma Goury, hagi perdut l'autonomia semàntica i s'utilitzi com un morfema gramatical³⁷¹; fer el mateix procés amb *uman* 'dona' no planteja cap problema. En saamaka, en canvi, el mot per a 'home' és *womi*, mentre que *manu*, derivat també del *man* anglès, significa 'marit', de manera que la relació entre ambdós termes no resulta evident; el terme per a 'dona' és *mujεε*. He observat, tanmateix, un fenomen semblant, tot i que amb un abast molt més limitat, amb el terme *mai*. El significat bàsic d'aquest mot és 'sogra', però el terme *sisai mai* 'cunyada' té una utilització més àmplia, que marca simplement un nivell de proximitat i d'afecte. Més enllà, el terme *mai* s'usa també per crear malnoms per a les dones —sense ànim ofensiu, pel que jo he pogut veure. Així, he sentit anomenar de forma habitual *bakaa mai*, que es podria traduir com 'la blanca', una dona saamaka amb la pell més clara de l'habitual; personalment vaig rebre l'apel·latiu de *baja mai* 'la balladora' per la meua afició al ball, mentre que una col·lega de camp era anomenada *fan hia mai* 'la que parla molt' i una botànica francesa es va convertir en *lafu mai* 'la que riu', per raons evidents; també he sentit *pobiki mai*, 'la nina'. No és clar que es pugui parlar d'un sufix derivatiu en aquest cas, força concret ara com ara. Caldria analitzar el comportament tonal del mot en aquesta mena d'usos per veure si manté el to o si varia segons el context. Hi ha, però, un cert paral·lisme amb *-ma*, ja que sembla que es derivin noms a partir de verbs, fins i tot modificats per un adverb, i també a partir de noms. Tal vegada ens trobem davant d'un primer estadi de desenvolupament de l'equivalent femení del sufix *-ma*, paral·lel a l'*uman* del ndjuka.

Troblem encara un altre sufix derivatiu en saamaka, encara que molt menys productiu. El sufix *-pe* permet derivar noms que designen un indret:

³⁶⁹ BAKKER, SMITH i VEENSTRA (1984: 173-174).

³⁷⁰ MIGGE, citat per GOURY (1999: 96).

bei	‘enterrar’
beipe / beepe	‘cementiri’
wooko	‘treball’
wookope	‘lloc de treball’

No és clar quin és l’origen d’aquest sufix. Un informant em va dir que, de fet, és l’abreviació de *peesi*, però no he sentit mai utilitzar aquesta versió excepte en un mot, *lampeesi* ‘moll o port d’embarcacions’; en aquest cas, en canvi, no he sentit mai la presumpta versió abreujada del sufix, tot i que en *ndjuka* i *sranan* trobem *lampe*. Una possible font és l’anglès *place*.

2.2. La reduplicació

En moltes llengües del món, també en llengües criolles, trobem la reduplicació com un mecanisme semàntic intensificador o augmentatiu. En *saamaka* pot fer aquesta funció, però la reduplicació és també un mecanisme morfològic de derivació transcategorial. És en aquest segon aspecte que ens centrarem en el present apartat.

Per reduplicació s’entén la repetició d’un element d’un mot o de tot un mot amb una finalitat gramatical, expressiva, rítmica o acústica. Aquest fenomen mostra, a més, el mateix patró que la composició, ja que el primer element perd el to o l’accent i és incorporat al grup tonal o accentual del segon.

Com mostren els exemples següents, en *saamaka* aquest mecanisme permet derivar noms a partir de verbs:

tai	‘lligar’	tatai	‘corda’
ɲan	‘menjar’	ɲanɲan	‘aliment’

Els dos noms resultants de la reduplicació de les formes verbals apareixen ja al diccionari de Riemer. No es tracta, per tant, d’un fenomen recent. Vegem-ne altres exemples:

³⁷¹ GOURY (1999: 96).

wan	‘un, indef.’	wanwan	‘sol, solament’
fosu	‘primer’	fosufosu	‘primerament, abans’

Pel que fa a *wan*, numeral i indefinit, a través de la reduplicació dóna lloc a un terme, *wanwan*, que pot fer la funció de determinant nominal, posposat al nom o el pronom, però també una funció adverbial, com ja hem vist:

mi wanwan

1ps/sol
jo sol

hen wanwan bi ta libi aki wan hii pisi ten

3ps/sol/pass/imp/viure/dic1/ai/tot/tros/temps
va estar vivint aquí tot sol durant una bona temporada

El terme *fosu* és un determinant nominal que significa ‘primer’, mentre que el terme resultant de la reduplicació és un adverbi:

di fosu mii fuu

ads/primer/nen/prep+1pp
el nostre primer fill

mi ta le sembe a sikoo, ma fosufosu mi bi ta wooko ku piki mii a wan creche

1ps/imp/ensenyar/gent/prep/escola/conj/primer/1ps/pass/imp/treballar/prep/petit/nen/prep/ai/guarderia (fr.)/
jo ensenyo a l'escola, però abans treballava amb nens petits en una guarderia

Al diccionari de Riemer trobem *wanwan* ‘alone’, però només *foshu* ‘at first; the first’ i no pas la versió reduplicada.³⁷²

2.2.1 Adjectius derivats de verbs

A l’apartat dedicat al mot qualificatiu hem distingit un grup de verbs, el grup (1), que es distingia de la resta de mots qualificatius —els quals, malgrat tot, tampoc no mostren un comportament unitari. Aquests verbs, aparentment, no són realment mots qualificatius en la seva versió no reduplicada, tot i que poden esdevenir adjectius justament mitjançant la reduplicació. Segons Bakker, Smith i Veenstra:

«As in many other Atlantic creoles, it is not easy to distinguish between verbs and adjectives in Saramaccan. It is possible however, to change a verb into an adjective by reduplicating it.»³⁷³

Els arguments que fan servir aquests autors per justificar aquesta afirmació són (a) que les reduplicacions poden ser usades atributivament i (b) predicativament amb la còpula *dɛ*; (c) que no poden aparèixer amb les marques de TMA; (d) que la còpula és obligatòria amb les formes reduplicades, però agramatical amb les no reduplicades, i, finalment, (e) que, a diferència dels verbs, que han de deixar necessàriament una còpia en la posició original quan apareixen dislocats, les formes reduplicades no poden fer-ho.

La meua anàlisi coincideix bàsicament amb la d'aquests autors. Efectivament, aquests mots poden ser usats com a epítets, igual que els mots qualificatius, i predicativament, amb la presència obligatòria de la còpula —a diferència, però, dels mots qualificatius. Si prenem, per exemple, el verb *boi* 'coure, cuinar' obtindrem l'adjectiu *boiboi* 'cuit':

mi boi alisi

1ps/coure/arròs
he cuit arròs

***mi lobi pan boi alisi**

***di alisi dɛ boi**

mi lobi pan boiboi alisi

1ps/agradar/menjar/coure/arròs
m'agrada menjar arròs cuit

di alisi dɛ boboi

ads/arròs/cop/coure
l'arròs és cuit

A diferència dels mots qualificatius, aquests adjectius no poden dur marques de TMA:

di alisi ta boi

ads/arròs/imp/coure/
l'arròs s'està coent

***di alisi ta boiboi**

Pel que fa a la possibilitat de deixar una còpia en la posició original quan apareixen dislocats, com fan els verbs, les meves dades difereixen de les de Bakker, Smith i Veenstra. Segons un dels meus informants, aquests adjectius poden comportar-se com a elements verbals i també com a elements nominals:

³⁷² ARENDS i PERL (1995: 364, 282).

³⁷³ BAKKER, SMITH, VEENSTRA (1984 :171).

boiboi, di alisi de boiboi

coure/ads/arròs/cop/coure

*és cuit, l'arròs és cuit***boiboi, di alisi de**

coure/ads/arròs/cop

és cuit, l'arròs

Caldria fer més elicitació sobre aquest punt per confirmar si realment són possibles les dues opcions, ja que no sembla un escenari gaire versemblant.

D'acord amb Bakker, Smith i Veenstra, es pot concloure, doncs, que es tracta d'adjectius derivats de verbs mitjançant la reduplicació, atès que aquests mots no mostren cap del tret que caracteritzen els verbs en saamaka, sinó que es comporten com a elements nominals i mostren la distribució típica dels adjectius.

Cal dir que aquests autors inclouen en la seva anàlisi no només els verbs que jo he inclòs dins el grup (1), sinó també d'altres dels grups (2) i (3), com ara *bigi* o *lontu*. D'altra banda, consideren que només *bunu*, a més de les formes reduplicades, pot aparèixer amb la còpula *de*; cap altre dels mots que habitualment traduiríem com a adjectius en anglès pot fer-ho. Contràriament a aquesta afirmació, les meves dades indiquen que hi ha d'altres mots qualificatius que, efectivament, poden aparèixer amb la còpula *de*, com hem vist a l'apartat sobre el mot qualificatiu.

2.3. Composició

En saamaka trobem alguns mots compostos des d'un punt de vista diacrònic, provinents de les llengües superstrat. És el cas de *kwatiojo* o *kwatiwojo*, del portuguès *quadriolho* 'quatre ulls', terme referit a un rosegador sudamericà que ja funcionava com a compost en portuguès. Si bé *(w)ujo* és el terme saamaka per a 'ull', *kwati* no té cap significat i tampoc no s'usa en cap altre terme.

Troblem també diversos elements aglutinats en un sol terme, com *kabuka*, del portuguès *cala a boca*. Un dels elements és habitual en la llengua actual, *buka* 'boca', mentre que l'altre no existeix de manera independent, ja que no hi ha en saamaka un verb derivat del portuguès *calar*. Igualment *didia*, del portuguès *de dia*, forma un sol mot en saamaka; aquest terme s'usa per fer referència a les hores de llum, però el terme per anomenar el període de vint-i-quatre hores és *daka* (del neerlandès *dag*), de manera que *dia*, en solitari, no té cap sentit en saamaka.

Pel que fa a la llengua actual, trobem en saamaka, com en ndjuka, un possible fenomen d'incorporació nominal, segons s'exposa en l'apartat següent.³⁷⁴

2.3.1. Incorporació nominal?

En el seu estudi sobre el ndjuka, Goury³⁷⁵ planteja l'existència d'incorporació nominal com a mecanisme de creació lèxica, encara que es tracti d'una llengua més aviat analítica:

«Contrairement à ce que laisse penser la terminologie employée (incorporation peut laisser entendre la nécessaire incorporation 'morphologique' du N dans le V), il est possible de parler d'un tel phénomène dans une langue plutôt analytique. Comme le fait remarquer Mithun (1984), le degré de cohésion entre le verbe et le nom incorporé est avant tout fonction du caractère morphologique général de la langue concernée: dans les langues très analytiques, les constituants du composé conservent leur identité en tant que mots isolés.»³⁷⁶

Goury basa la seva interpretació en els arguments següents, que segons l'autora compleixen els criteris característics de la incorporació nominal: (1) un nom i un verb s'uneixen per formar un predicat transitiu que denota un concepte unitari: el compost esdevé el nom d'una activitat institucionalitzada; (2) el N perd la seva identitat semàntica i sintàctica: ja no es refereix a una entitat específica, i (3) l'utilització en contextos sense pacient individualitzat o específic implica les següents interpretacions: estat genèric; descripció de l'activitat en curs, on el pacient ha estat incompletament afectat; activitat habitual, on el pacient específic pot canviar, i activitat projectada, on el pacient encara no és identificable.

En la major part dels casos analitzats, la introducció d'una determinació sobre el nom, el fa caure sobre el domini de la referencialitat i implica un grau de determinació suplementari, a través d'un article o d'una marca personal:

a o^o ana a tapu

3sg/lever/main/prep/ciel
Il lève la main en l'air.

a o^o en leti ana a tapu

3sg/lever/3sg/droit/main/prep/ciel
Il lève la main droite en l'air.

(Goury 1999:195)

a uman meke tuelengi

ad/femme/faire/jumeaux
La femme a eu des jumeaux.

(Goury 1999:197)

³⁷⁴ Hi ha també possibles casos de composició del tipus [N+N], als quals es fa referència a l'apartat dedicat a la tonologia (vegeu pàgs. 54-55).

³⁷⁵ GOURY (1999: 192-197).

³⁷⁶ GOURY (1999: 192-193).

a uman meke wan moi tuelengi (Goury 1999:197)
ad/femme/faire/ai/beau/jumeaux
La femme a eu de beaux jumeaux.

Goury conclou el següent:

«Il est peut-être abusif de parler d'incorporation nominale dans le cadre d'une langue aussi analytique que le ndjuka, pourtant les phénomènes présentés plus haut sont peut-être les signes d'un processus en cours qui aboutirait, non pas à un changement morphologique, mais plutôt à des plus grandes solidarités syntaxiques et sémantiques entre certaines bases verbales et certains de leurs compléments.

Les conséquences extrêmes de ce processus ne sont pas encore atteintes, et la solidarité syntaxique qui existe actuellement entre les verbes et les racines nominales nues qui leur sont attachées n'est pas assez forte pour permettre des restructurations syntaxiques profondes.»³⁷⁷

En saamaka trobem el mateix tipus de fenomen, sovint fins i tot amb exemples equivalents a alguns dels presentats per Goury, referents a les mateixes activitats institucionalitzades (*boli japon - boj japon, towe wataa – tuwe wata*):

unfa dee saamaka nenge ta boi japon
int/adp/saamaka/negre/imp/coure/menjar
com cuinen els saamaka

dee saamaka sembe ta gebruk hia, hia, hia pinda u boj japon
adp/saamaka/persona/imp/utilitzar/molt/molt/molt/cacahuets/comp/coure/menjar
Els saamaka fan servir molts, molts, molts cacahuets per cuinar.

tuwe wata e da wan sondi saamaka nenge ta du hia
llençar/aigua/part/cop/ai/cosa/saamaka/persona/imp/fer/molt
Les libacions són una cosa que els saamaka fan molt.

tuwe wata, de ta du a faaka pau
llençar/aigua/3pp/imp/fer/prep/bandera/pal
Les libacions, les fan al santuari dels ancestres.

Aquest fenomen de reducció de la valència d'un verb transitiu, que esdevé intransitiu, no ha de ser necessàriament seguit d'un procés de retransitivació, que conduiria a una forma com la següent, inexistent en saamaka:

³⁷⁷ GOURY (1999: 192-197).

***de ta boi n̄an̄an̄ alisi**

3pp/imp/coure/menjar/arròs

Si introduïm un complement directe trobem:

de ta boi alisi

3pp/imp/coure/arròs

ells cuinen arròs

andi i boi tide?

int/2ps/cuinar/avui

Què has cuinat avui?

Com en ndjuka, la introducció d'una determinació sobre el nom, el fa caure sobre el domini de la referencialitat i implica un grau de determinació suplementari, a través d'un article o d'una marca personal:

a matu k̄onde pai m̄ii da wan gaan wai sondi

prep/selva/poble/parir/nen/cop/ai/molt/alegre/cosa

als pobles de la selva tenir nens es una cosa molt alegre

mi pai di womi m̄ii

1ps/parir/ads/home/nen

*vaig tenir el nen*³⁷⁸

Vegem altres exemples d'aquesta possible incorporació nominal en saamaka:

hen a go a huku, a bi seti bakisi e, ma a kisi sondi tu

llavors/3ps/anar/prep/pescar/3ps/pass/col·locar/cistell/part/conj/3ps+neg/atrapar/cosa/també

Després ha anat a pescar, havia col·locat el cistell, però tampoc no ha atrapat res.

hen de manda buka da gaanma

llavors/3pp/enviar/boca/prep/cap

llavors van enviar un misatge al cap

ambe beei uwii da i?

int/pentinar/cabell/prep/2ps

Qui t'ha pentinat?

³⁷⁸ En aquests dos exemples la distribució de *m̄ii-mii* concorda amb l'explicació donada pels informants interrogats al respecte (vegeu l'apartat 1.2.2. del capítol IV), segons la qual la forma trisil·làbica tindria un valor general i la bisil·làbica un valor específic. Si fos realment així, el *mii* del segon exemple mostraria encara més la referencialitat del terme.

2.4. Manlleus

Al capítol sobre la composició del lèxic ja hem fet esment de les llengües de les quals el saamaka pren la major part de manlleus: el francès i el crioll guaianès, d'una banda, i el neerlandès i l'sranan, de l'altra.

Corresponen majoritàriament a realitats noves, com *elo* 'euro', *pootabu* 'telèfon mòbil' (< *portable*, francès / crioll guaianès) o *motε* 'motor' (*moteur*, francès / crioll guainès), i solen experimentar una adaptació fonètica a la llengua.

Hi ha, tanmateix, força mots manllevats que ja tenien un equivalent en saamaka, especialment presos del sranan tongo i/o el neerlandès, bàsicament de tipus lèxic i sovint sense adaptació fonètica. Mentre el mot saamaka per a 'pols' és *gudugudu*, alguns parlants diuen *sitɔfu*, *stɔfu* o *stɔf*, del neerlandès *stof*. També he sentit utilitzar la paraula *griep*, 'grip' en neerlandès, en comptes de *kataw*; *amakliki*, del neerlandès *makkelijk* 'fàcil', en lloc d'*ataanga*; *boskopu*, del neerlandès *boodschap* 'missatge', probablement a través de l'sranan, en comptes de *buka*, etc. També es fan servir alguns connectors presos del neerlandès com ara *want* 'perquè' i *ook* 'a més, també', i termes adverbials com *bijna* 'gairebé', *zeker* 'segur'. Fins i tot he sentit algun cop el verb neerlandès *mogen* 'poder' en lloc del saamaka *sa*, en una construcció en què es repeteix el pronom personal amb funció de subjecte després del verb:

Te i tata a pan wan sondi, noo ju seei na mag ju pan i sondi de.

conj/2ps/pare/neg/menjar/indeg/cosa/llavors/2ps/mateix/neg/poder (hol.)/2ps/menjar/ads/cosa/dic2
Si el teu pare no menja una cosa, llavors tu mateix no pots menjar aquesta cosa.

Cal dir que l'ús de termes del neerlandès i l'sranan varia molt segons factors com l'edat, el sexe, el lloc de residència, etc., i que no es tracta d'una realitat generalitzada.

Encara que en menor mesura, això també s'esdevé amb el francès i/o el crioll guaianès. En trobem un exemple en l'antroponímia. Molts saamaka establerts a la Guaiana Francesa posen noms francesos als seus fills, com ara *Silvie*. Ja hem vist que el saamaka no admet consonants en coda sil·làbica, exceptuant les nasals; de manera que aquest nom no s'adapta a l'estructura sil·làbica de la llengua. Si bé la major part de vegades l'he sentit pronunciar amb l'esquema sil·làbic del terme en francès, vaig presenciar com l'àvia d'una *Silvie* en feia l'adaptació introduint una vocal epentètica:

Silibi. Sembla, doncs, que per a la gent més gran, i molt especialment per a les dones, implica una certa dificultat pronunciar síl·labes tancades i tendeix, doncs, a adaptar-les.

De fet, les dones solen tenir un coneixement molt reduït o inexistent d'altres llengües i, de vegades, les seves adaptacions del francès són pràcticament irreconeixibles. A tall d'exemple, he de dir que vaig trigar molta estona a identificar què era la *seketesal* (també amb una síl·laba tancada, malgrat tot), que va resultar ser la «Sécurité Sociale».

VI. ASPECTES SINTÀCTICS

El present capítol se centra en un àmbit sintàctic concret: la predicació no verbal en saamaka, tant des del punt de vista sincrònic com també diacrònic. Es tracta d'un àmbit molt interessant, especialment pel que fa a l'evolució històrica del sistema i també en relació amb les semblances i diferències que trobem ens els diferents criolls surinamesos, entre els quals el saamaka destaca per certes divergències.

1. LA PREDICACIÓ NO VERBAL: ELS VERBS COPULATIUS

Els verbs copulatius o verbs 'ser' en llengües criolles presenten una major complexitat que en les llengües europees superstrat. Sovint dos, tres o quatre verbs, que apareixen en contextos sintàctics o semàntics diferents, es consideren pròxims en base al criteri que es tradueixen amb el verb 'ser' en les llengües europees. Aquesta distància respecte de les llengües lexificadoras va dur a considerar que en els criolls atlàntics el substrat havia tingut una influència important en aquest àmbit, atès que les llengües africanes presenten també sistemes més complexos. Com veurem, però, hi ha arguments en contra d'aquesta visió.

Són tres els verbs copulatius que trobem en saamaka: *da*, *dε* i *sai*. Els dos primers són presents també en la resta de criolls surinamesos, però el darrer, *sai*, tan sols és present en saamaka. Trobem *da* bàsicament en oracions copulatives equatives o d'identificació; *dε*, apareix en copulatives de caracterització, i com a predicador de localització i d'existència; finalment, *sai* s'empra exclusivament com a predicador de localització.

En aquest capítol analitzarem aquestes tres còpules en sincronia i posteriorment ens centrarem en el seu origen i desenvolupament històric a partir de l'anàlisi de dades antigues i actuals del mateix saamaka i de la resta de criolls surinamesos.

1.1. Copulatives d'identificació: da

Les copulatives d'identificació manifesten una relació d'igualtat entre dos sintagmes nominals, el precopular i el postcopular:

wan kina da wan sondi di ja sa jan

ai/tabú/cop/ai/cosa/ads/2ps+neg/pot/menjar
una «kina» és una cosa que no pots menjar

mi da Filia

1ps/cop/Filia
jo sóc la Filia

mi hōupo taa i sa andi da bita

1ps/esperar/comp/2ps/saber/int/cop/bita
espero que sàpiques què és la bita (planta especial)

1.2. Copulatives de caracterització: de, da

Les copulatives de caracterització es construeixen habitualment amb la còpula *de*. L'atribut pot aparèixer representat per les categories sintàctiques següents: SN, SP, SAdv, quantificador i mot qualificatiu:

a) SN

Masanti ku Neti de gaan mati

Masanti/prep/Neti/cop/molt/amic
la Masanti i la Neti són molt amigues

a sa de wan bunu sondi, a sa de wan hogi sondi

3ps/pot/cop/ai/bo/cosa/3ps/pot/cop/ai/cosa/dolent
pot ser una cosa bona, pot ser una cosa dolenta

mi bi de wakitima (*Wakaman Buku*: 24)

1ps/pass/cop/vigilant
jo era vigilant

d) SP

i musu de u i seei mama bee

2ps/haver de/cop/prep/ads/mateix/mare/panxa

has de ser del mateix mama bee (unitat familiar inferior al clan)

a de ku libi

3ps/cop/prep/vida

és viu

mi de a dɔɔ

1ps/cop/prep/fora

tinc la regla

b) Sadv

sɔ di saamaka nenge libi makandi de wan piki wan

així/ads/saamaka/persona/vida/junt/cop/ai/petit/ai

vet aquí una petita mostra de com és la societat saamaka (lit. *així és una mica la vida en comunitat dels saamaka*)

c) Quantificador

a di libi makandi dee mujee na ta de hia a i wooko u kabiten enaso hedi kabiten

prep/ads/vida/junt/adp/dona/neg/imp/cop/molt/prep/ads/feina/prep/capità/conj/cap/capità

a la societat saamaka no són gaires les dones que fan la feina de capità o capità en cap

e) Mot qualificatiu

Com hem vist al capítol dedicat a la morfologia,³⁷⁹ el mot qualificatiu apareix habitualment sense còpula com a element predicatiu, tot i que pot aparèixer també acompanyat de la còpula *de*, amb o sense reduplicació:

di wata kɔɔ

ads/aigua/fred

l'aigua és freda

ma de a ta de limbolimbo cika

conj/3pp/neg/imp/cop/net/prou

però no són prou netes

³⁷⁹ Vegeu els apartats 1.3.1. i 2.2.1 del capítol V.

di wosu u mi de guun a dɔɔ

ads/casa/prep/3ps/cop/verd/prep/fora
casa meva és verda per fora

Hi ha, però, oracions que semblen copulatives de caracterització, més que no pas identificatives, i tanmateix apareixen amb la còpula *da*:

Anansi da wan gaan koni sembe

Anansi/cop/ai/molt/intel·ligent/persona
Anansi és una persona molt intel·ligent

Anansi da wan womi di lo panpan

Anansi/cop/ai/home/rels/agradar/menjar
Anansi és un home a qui agrada el menjar

mi da tembema

1ps/cop/fuster
jo sóc fuster

mi da saamaka nenge

1ps/cop/saamaka/persona
jo sóc saamaka

Holm esmenta una distinció entre característiques inherents o permanents i característiques accidentals o temporals pel que fa a la presència de la còpula *na* o la còpula *de*, respectivament, en sranan.³⁸⁰ Sembla que en saamaka trobem el mateix fenomen. Comparem les frases següents:

mi da tembema

1ps/cop/fuster
jo sóc fuster

mi bi de wakitima (*Wakama Buku*: 24)

1ps/pass/cop/vigilant
jo era vigilant

Els dos exemples mostren dues ocupacions que il·lustren ja aquesta mena de diferència: mentre que el de fuster és un ofici tradicional i reconegut que implica un

³⁸⁰ HOLM (1988: 176).

aprenentatge i que habitualment s'exerceix tota la vida, fer de vigilant és una ocupació temporal i mal pagada que requereix més aviat poca o nul·la preparació (la segona frase es podria traduir com *jo feia de vigilant*). Igualment són immutables els trets que caracteritzen el personatge fictici d'Anansi o la pròpia identitat. Cal dir que els gentilicis es poden emprar amb la còpula *da* i la còpula *dε*, sense reduplicació (si n'hi ha és emfàtica), però no sense còpula:

a dε saamaka
3ps/cop/saamaka
és saamaka

hεn da saamaka
3ps/cop/saamaka
és saamaka

***a saamaka**
3ps/saamaka
és saamaka

a Saamaka
prep/saamaka
al país Saamaka

Trobem igualment alguns exemples que presenten la situació inversa: semblen oracions copulatives d'identificació i tanmateix apareixen amb la còpula *dε*:

di futu di mi fii dε papa futu

ads/cama/rels/1ps/sentir/cop/pare/cama
la cama que jo vaig sentir era la cama del pare

mi si taa i dε wan heepima fuu

1ps/veure/comp/2ps/cop/ai/ajudador/prep+1pp
jo veig que ets un salvador per a nosaltres

La primera frase correspon a un conte d'Anansi en què aquest s'està fent passar per una altra persona; el seu fill en sospita i es posa sota la taula per tocar-li la cama, cosa que el fa identificar de forma *gairebé segura* el seu pare (recordem que es tracta d'una aranya). El segon correspon a un text religiós. És possible que la tria d'una o altra còpula tingui a veure amb qüestions de concepció, actitud i intencionalitat vers les característiques que s'atribueixen al subjecte. Caldria aprofundir més en aquest àmbit per aclarir-ne aquests aspectes.

1.3. *Predicació de localització*: *dɛ*, *sai*

En els usos locatius s'empra generalment el verb *dɛ*, seguit d'un sintagma preposicional introduït per la preposició locativa *a / na* o bé per un díctic:

mi musu dɛ a wooko eti

1ps/haver de/cop/prep/feina/encara
he de ser a la feina encara

dee sɛmbɛ dee dɛ a dɛdɛ kɔndɛ

adp/persona/relp/cop/prep/mort/poble
les persones que són al món dels morts

di piki womi mii dɛ a di sikɔɔ u dee piki mii

ads/petit/home/nen/cop/prep/ads/escola/prep/adp/petit/nen
el nen petit és a l'escola dels nens petits

un dɛ aki, nɔ?

2pp/cop/dic1/int
que sou aquí? (salutació)

Però és freqüent també l'ús de *sai*:

Anansi ku hen mujɛɛ ku hen mii bi sai dɛ kaa

Anansi/prep/3ps/dona/prep/3ps/nen/pass/cop/dic2/ja
Anansi amb la seva dona i els seus fills ja era allà

te a o ko pan me o sai dɛ

conj/3ps/fut/venir/menjar/1ps+neg/fut/cop/dic2
quan ell vindrà jo no seré allà

La major part de les vegades apareix en un context molt concret: precedint el díctic *dɛ*. Podria tractar-se d'una restricció davant seqüències de dos mots adjacents homòfons, dos *dɛɛs*. També hi pot influir l'ambigüitat amb *a dɛdɛ* 'és mort', tot i que no hi ha coincidència pel que fa als tons. Vaig demanar a un informant si era possible la construcció *a dɛ dɛ*, és a dir amb la còpula *dɛ* seguida del díctic *dɛ*, i va respondre que sí, però que és molt estranya; més aviat trobaríem *a dɛ naandɛ*. El cert és que en el meu

corpus no tinc cap context en què *sai* no aparegui davant el díctic *dε*. D'acord amb Anne-Sophy Bally, el saamaka permet seqüències amb dos *dεs*, com *Di buku dε dε* 'el llibre és allà'.³⁸¹ Vaig demanar al mateix informant si era possible emprar aquest verb en un altre context, com ara el següent:

a sai a wosu

3ps/cop/prep/casa

ell és a casa

La resposta va ser positiva. En altres fonts he trobat també exemples en què *sai* apareix en altres contextos. A la traducció del Nou Testament,³⁸² trobem un gran nombre d'aparicions del verb *sai*, fet que mostra una freqüència d'ús remarcable, com també he constatat en l'ús oral. En la gran majoria dels casos apareix davant els dítics *dε* o *naandε* (en dos casos davant el díctic *aki*; cap aparició davant *ala*). En alguns casos trobem un sintagma preposicional introduït per *a / na*, a més del díctic, el qual funciona com una especificació d'aquest díctic:

Ma nöö fa di böngö sai a di goon naandë, (Marc 4,28)

conj/llavors/com/ads/llavor/cop/prep/ads/terra/dic2

Però, així com la llavor és a la terra allà,...

...wan mujëë bi sai a di köndë naandë (Lluc 8, 43)

ai/dona/pass/cop/prep/ads/poble/dic2

una dona era allà al poble

En altres casos, de forma menys usual en aquesta font, no hi apareix el díctic:

...nöö wanlö hia hagu bi sai nëën ta pii sondi ta njan. (Marc 5,11)

llavors/algun/molt/porc/pass/cop/prep+3ps/imp/recollir/cosa/imp/menjar

molts porcs eren allà pasturant

Hën de go sai a di sabana te dou föteni jaa. (Apòstols 7,36)

llavors/3pp/anar/cop/prep/ads/sabana/conj/arribar/quaranta/any

Llavors van ser al desert durant quaranta anys.

Nöö ee wanlö wisiwasi mujëë sai a di wosu (2 Timoteu, 3,6)

llavors/conj/algun/insensat/dona/cop/prep/ads/casa

Llavors si alguna dona insensata és a la casa...

³⁸¹ Comunicació personal citada per LEFEBVRE (2008: 95, n. 14).

³⁸² INTERNATIONAL BIBLE SOCIETY (1998) [2009].

Es pot trobar algun exemple en què allò que trobem directament després de *sai* no és una localització, sinó més aviat una caracterització. És el cas de l'exemple següent:

Hën de *sai ku ën dë te nöö hangi ko kisi de poi...* (Marc 8,1)
llavors/3pp/cop/prep/3ps/dic2/conj/llavors/gana/venir/agafar/3pp/molt
Llavors es van estar amb ell allà fins que els va agafar molta gana...

El sintagma *ku ën* 'amb ell' sembla formar amb *sai* una copulativa de caracterització, equivalent a d'altres que havíem vist amb la còpula *dë*. Apareix, però, amb la presència d'un díctic. De fet, sovint trobem immediatament després de *sai* una localització i tot seguit un altre element que expressa manera:

...sömëni sikima *sai dë kandikandi...* (Joan 5,3)
algun/malalt/cop/dic2/estirat
...uns quants malalts eren allà estirats...

Es pot considerar en aquest cas que *kandikandi* és un element adverbial que modifica tota l'oració. En l'exemple anterior es podria aplicar la mateixa anàlisi, considerant que hi ha hagut una focalització del sintagma *ku ën*. No he trobat cap exemple paral·lel on no hi hagi un element locatiu, de manera que no sembla que haguem de considerar que *sai* pot generar oracions copulatives de caracterització, sinó únicament de localització. Caldria investigar més a fons aquest aspecte, sobre el qual no he tingut l'oportunitat de fer tota l'elicitació que requeriria.

1.4. *Predicació d'existència: dë*

L'absència de localització espacial indica que ens trobem davant construccions existencials:

sembe dë?
persona/cop
hi havia gent?

bika heepi an de

conj/ajuda/neg/cop

perquè no hi ha res a fer (lit. no hi ha ajuda)

1.5. Còpula zero

Si bé de manera general en la predicació nominal hi ha la presència d'una còpula, també és possible la còpula zero. Tan sols en tinc testimoniats un exemple, elicitat amb un informant:

c'est mon mari

mi manu di de

1ps/marit/ads/dic2

lit. *el meu marit aquest*

En una publicació del SIL, el *Wakama Buku*, però, es poden trobar alguns exemples semblants:

andi di de?*(Wakama Buku: 16)*

int/ads/dic2

*què és això?***un konde disi?***(Wakama Buku: 91)*

int/poble/dic2

*quin poble és aquest?***mujee u mi we disi e** *(Wakama Buku: 10)*

dona/prep/1ps/foc/dic2/part

(aquesta) és la meva dona

Tots aquests exemples presenten una mateixa estructura: un dels sintagmes nominals és un pronom demostratiu, que apareix precedit per l'altre sintagma nominal, el qual ha sofert una dislocació a l'esquerra perquè ha estat focalitzat, com mostra la presència de *wε* en el darrer exemple³⁸³ o bé d'un interrogatiu en els altres dos.

Resulta molt interessant en relació amb aquest punt un comentari d'Arends sobre l'sranan. En referència a textos dels segles XVIII i XIX, quan ja s'ha desenvolupat en

³⁸³ Sobre la partícula *wε*, vegeu l'apartat 1.8.3. del capítol V.

aquesta llengua la distinció entre la còpula d'identificació i la d'atribució,³⁸⁴ diu que la còpula zero és també possible en totes dues funcions, però tan sols en contextos molt restringits «where another element is present to take over the function of the copula (the negator *no*, the clefting copula *da/na* or sentence final *dati* in WH-questions)³⁸⁵. Als exemples que hem vist trobem també dos casos d'oració interrogativa amb mot-Q (mot-U en saamaka) i demostratiu final. L'altre exemple sembla presentar una dislocació a l'esquerra, però no hi ha cap element que pugui prendre el paper de la còpula; hi ha, en canvi, com en els altres exemples, demostratius finals.

En relació amb això, com veurem en l'apartat següent, la còpula *da* no apareix, si més no de forma explícita, en presència de la negació, de manera que es pot suposar que la negació fa una funció predicativa i substitueix, per tant, la còpula.

Tots aquests exemples mostren predicacions d'identificació, on esperaríem la còpula *da*.

1.6. Comportament sintàctic

Aquestes tres còpules, que com hem vist apareixen en tipus diferents de predicació, presenten també comportaments sintàctics diferents. D'una banda tenim *dε* i *sai*, que poden aparèixer precedits per les marques de TMA (*bi*, *ta*, *o*, *sa*), com hem vist en diferents exemples, i han d'anar acompanyats per una marca personal amb funció de subjecte. En canvi *da* s'allunya d'aquest esquema verbal.

1.6.1. Amb les marques de TMA

La còpula *da* només admet les marques de passat i de futur, i no sempre en la posició estàndard: quan apareix amb la marca *bi*, la còpula *da* pot aparèixer tant al davant com al darrere:

Anansi bi da mi manu
Anansi/pass/cop/1ps/marít
Anansi era el meu marít

Anansi da bi mi manu
Anansi/cop/pass/1ps/marít
Anansi era el meu marít

³⁸⁴ Vegeu, més endavant, l'apartat 2.

Gaanma, hen bi da di kɔnu kaa

cap/3ps/pass/cop/ads/rei/ja
el cap, ell era el rei ja

Sembla, però, que l'opció més freqüent és la primera, en l'ordre canònic en saamaka. Aquest és l'únic ordre possible amb la marca de futur, *o*:

Anansi o da mi manu

Anansi/fut/cop/1ps/marit
Anansi serà el meu marit

***Anansi da o mi manu**

Amb la resta de marques de TMA és agramatical, cal fer servir la còpula *dɛ*. Cal remarcar que en ndjuka la còpula *na* tan sols pot aparèixer amb la marca de passat, *ben*, i en l'ordre anòmal (*na ben*) i en sranan no pot aparèixer amb cap marca de TMA (cal emprar *dɛ*).

1.6.2. Amb el pronom de tercera persona singular

D'altra banda, com passa també en sranan i en ndjuka, quan apareix amb la marca personal de tercera persona singular, no trobem mai la forma del nominatiu, *a* (**a da*), sinó la marca que funciona amb la resta de casos, l'oblic *hen*:

hen da bakaa

3ps/cop/foraster
ell és foraster (/ blanc)

di neseki, hen da di sembe di toona ko baka a goonliba, baka di a dede

ads/neseke/3ps/cop/ads/persona/ads/tornar/venir/darrera/prep/món/després/ads/3ps/morir
el «neseki», és la persona que torna a venir al món, després de morir

di mujee aki, hen da di mɔɔ hanson mujee u goonliba basu

ads/dona/dic1/3ps/cop/ads/més/bonic/dona/prep/mon/baix
aquesta dona, ella era la dona més bonica sobre la capa de la terra

nɔɔ hen we da di gaan hangi di go a goonliba

llavors/3ps/foc/cop/ads/gran/gana/ads/anar/prep/món
doncs això és la gran gana que va arribar a la terra (inici de conte)

³⁸⁵ ARENDS (1986: 113).

La seqüència *hen da* sembla haver experimentat un procés de gramaticalització, probablement a partir de l'estructura freqüent en què *hen* reprèn un argument desplaçat a l'esquerra, i ha esdevingut un connector textual parentètic equivalent a «és a dir», «això és»:

Mi o da unu wan oto tide, wan kontu u Maakuba, hen da i mujee fu Anansi, ku...
1ps/fut/donar/2pp/ai/història/avui/ai/conte/prep/Maakuba/3ps/cop/ads/dona/prep/Anansi/prep/
Avui us explicaré un conte sobre la Maakuba, és a dir la dona de l'Anansi, i sobre

...Anansi seei.
Anansi/mateix
el mateix Anansi.

mi o ko a i tafa basu go fii dee futu luku —hen da u sabi taa Anansi futu a fatu, Anansi...
1ps/fut/venir/prep/ads/taula/sota/anar/sentir/adp/cama/mirar/3ps/cop/1pp/saber/comp/Anansi/cama/3ps+
neg/gras/Anansi/
...aniré sota la taula a inspeccionar les seves cames —és a dir, nosaltres sabem que les cames de l'Anansi no són grasses,

...futu mangu, nɔɔ ee di omi mii go a i tafa basu
/cama/prim/llavors/conj/ads/home/nen/anar/prep/ads/taula/baix
són primes, aleshores si el nen es posa sota la taula...

Nɔɔ, te i musu ta wasi hibijuu, tu pasi a wan daka, ku kendi wata, nɔɔ hen da...
llavors/conj/2ps/haver de/imp/rentar/sempr/dos/vegada/prep/ai/dia/prep/calent/aigua/llavors/
3ps/cop/
Llavors, si t'has de rentar tothora, dos cops al dia, amb aigua calenta, això vol dir que

...i musu abi hia udu fii ta mbei faja.
/2ps/haver de/tenir/molt/llenya/comp+2ps/imp/fer/foc
has de tenir molta llenya per fer foc.

de ta ɔndɔsuku ambɛ nasi —hen da di sembɛ di toona ko—,...
3pp/imp/investigar/int/néixer/3ps/cop/ads/persona/rels/tornar/venir/
...ells investiguen qui s'ha reencarnat —és a dir la persona que ha tornat—,

...ambɛ nasi a di mii di de pai de
int/néixer/prep/ads/nen/rels/3pp/parir/dic2
qui s'ha reencarnat en aquest nen que ha nascut.

1.6.3. Amb la negació

No tinc testimoniada cap aparició de la còpula *da* amb la negació. De fet, en oracions en què esperaríem trobar aquesta còpula aparentment trobem només la

negació:

a sabi taa *na* hen manu fan de

3ps/saber/comp/neg/3ps/marit/parlar/dic2
ella va saber que no era el seu marit qui parlava allà

dee sondi de *na* bunu

adp/cosa/dic2/neg/bé
aquestes coses no estan bé

a fii neen seei taa, *na* ameikan bakaa, hen, ko de, ma hen tata

3ps/sentir/prep+3ps/mateix/comp/neg/americà/foraster/3ps/venir/dic2/conj/3ps/pare
va saber per ell mateix que no era un americà qui havia vingut, sinó el seu pare

Vaig elicitar amb un informant la versió positiva del primer exemple amb la presència de la còpula i la va considerar correcta:

a sabi taa *da* hen manu fan de

3ps/saber/comp/cop/3ps/marit/parlar/dic2
ella va saber que era el seu marit qui parlava allà

Segons aquest mateix informant una oració amb la còpula i la negació és possible i correcta, però gairebé sempre es fa una contracció de tots dos mots: és a dir que la forma *na*, tot i coincidir amb la de la negació, seria en realitat una contracció de la negació més la còpula (*da + na*):

Anansi na da wan kɔni sembe

Anansi/neg/cop/ai/intel·ligent/persona
L'Anansi no és una persona intel·ligent

/

Anansi na wan kɔni sembe

Anansi/neg+cop/ai/intel·ligent/persona
L'Anansi no és una persona intel·ligent

També es pot plantejar la possibilitat que no hi hagi còpula, sinó tan sols la negació, que actua com a predicat. Així doncs trobaríem un sintagma introduït per la negació (igual que *na wan sondi* 'res').

Si combinem la negació amb les marques de TMA, d'acord amb el mateix informant, trobem les possibilitats següents:

Anansi bi da mi manu

Anansi/pass/cop/1ps/marit
Anansi era el meu marit

>

Anansi na bi da mi manu

Anansi da bi mi manu > **Anansi na bi mi manu**
Anansi/cop/pass/1ps/marít
Anansi era el meu marít

Anansi o da mi manu > **Anansi na o da mi manu**
Anansi/fut/cop/1ps/marít
Anansi serà el meu marít

Amb la marca de futur i la negació, l'informant va manifestar que li semblava més habitual amb la còpula *dε* (*Anansi na o dε mi manu*).

Segons Arends, en sranan la còpula *da* no pot anar precedida per la negació en textos antics, i actualment la forma *na* no apareix mai en frases negatives, en què sempre és reemplaçada per *a*. Per a Arends,³⁸⁶ el fet que aquest *a* en frases equatives negatives aparegui abans que *da* evolucioni cap a *na* —que posteriorment esdevindria *a*— exclou la possibilitat que es tracti del mateix element. No és gaire clar què és aquesta forma, però sembla que els parlants nadius no la perceben com un morfema independent, sinó com una part del morfema *a no* ‘no és’.

En djuka la còpula (*na*) i la negació (*na*) es distingeixen únicament pel to: alt en el cas de la negació i baix en el cas de la còpula (igual que en saamaka). En predicacions negatives, d'acord amb Goury,³⁸⁷ trobem tan sols un *na* amb to alt. L'autora planteja diferents hipòtesis al respecte: que en aquest context particular la negació adquireix un valor predicatiu de còpula; que el ndjuka hagi conservat una traça d'un estat anterior en què el grup nominal era predicatiu en si mateix, o bé que es tracti en realitat d'una forma complexa composta per la còpula i la negació. Goury opta per la primera hipòtesi, és a dir que la negació, en absència de cap element verbal, esdevé centre de predicació. La mateixa explicació es podria aplicar al saamaka.

1.6.4. Sense subjecte gramatical explícit

Tant en sranan com en ndjuka la copula equativa (*na*) pot ser usada sense subjecte gramatical per predicar a propòsit d'una situació donada, a propòsit d'un argument ja citat en el discurs o d'un terme tematitzat desplaçat a l'esquerra i seguit d'una pausa en el discurs:

³⁸⁶ ARENDS (1986: 108-109).

³⁸⁷ GOURY (1999: 320-321).

ndjuka

ma na mi tanta

mais/cop/1sg/tante

*mais c'est ma tante...*³⁸⁹

sranan

na mi fowtu

*it's my fault*³⁸⁸

En saamaka aquesta mena de construccions són molt estranyes. No les he sentit mai en conversa espontània i tampoc no en tinc exemples testimoniats, amb l'única excepció del que reproduïxo a continuació:

ma na te de fuka wanwan de nango a de seei

conj/neg/conj/3pp/tenir dificultats/només/3pp/imp+anar/prep/3pp/mateix

però no era només quan tenien dificultats que anaven l'una a casa de l'altra

Es tracta, no obstant, d'un exemple amb la negació i la suposada presència de la còpula *da*. Vaig elicitar la versió afirmativa d'aquesta frase i l'informant que havia produït l'original la va considerar correcta:

ma da te de fuka wanwan de nango a de seei

conj/cop/conj/3pp/tenir dificultats/només/3pp/imp+anar/prep/3pp/mateix

però era només quan tenien dificultats que anaven l'una a casa de l'altra

Igualment va considerar correctes frases com les següents:

da wan bunu daka u go a hondi

cop/ai/bo/dia/prep/anar/prep/caçar

és un bon dia per anar a caçar

da u mi

cop/prep/1ps

és meu

Cal dir que diversos parlants a qui es van formular frases d'aquesta mena, sense subjecte gramatical explícit i encapçalades per la còpula *da*, van considerar igualment que es tractava de frases teòricament possibles però bastant estranyes pel que fa a l'ús. El que realment trobem en aquest context és la còpula *da* precedida pel pronom *hen* o bé la còpula *de* precedida pel pronom *a*:

³⁸⁸ *Wakaman Buku*: 20.

³⁸⁹ GOURY (1999: 304-305).

a dɛ u mi

3ps/cop/prep/1ps
és meu

nɔɔ hɛn wɛ da di gaan hangi di go a goonliba

llavors/3ps/foc/cop/ads/gran/gana/ads/anar/prep/món
doncs això és la gran gana que va arribar a la terra (inici de conte)

Ja hem vist a l'apartat 1.5.2. que el pronom *hɛn* més la còpula *da* s'empren quan es produeix una tematització, de manera que *hɛn* reprèn un argument desplaçat a l'esquerra:

di mujɛɛ aki, hɛn da di mɔɔ hanso mujɛɛ u goonliba basu

ads/dona/dic1/3ps/cop/ads/més/bonic/dona/prep/mon/sota
aquesta dona, ella era la dona més bonica sobre la capa de la terra

En ndjuka, per contra, trobem únicament la còpula *na*, sense subjecte gramatical:

a bita, na wan sani di e waka a ini i buulu

ad/amer/cop/ai/chose/impf/marcher/prep/dans/2sg/sang
*La plante amère, c'est quelque chose qui court dans ton sang.*³⁹⁰

1.6.5. Com a partícula remàtica o focalitzadora

Holm remarca que els criolls basats en el francès, el neerlandès i l'anglès tenen *highlighters* o focalitzadors pràcticament idèntics formalment a la còpula equativa o d'identitat; una possible explicació podria ser la freqüència amb què el focalitzador apareix també davant de sintagmes nominals.³⁹¹

Efectivament això s'esdevé en sranan i en ndjuka, en què *na* precedeix l'element focalitzat. No és gaire clar, tanmateix, que es produeixi també en saamaka, llengua que disposa d'una altra partícula focalitzadora, *wɛ*, sense cap relació amb la còpula *da*. Norval Smith és autor d'un estudi aprofundit sobre topicalització i focalització en saamaka.³⁹² Segons la seva descripció, la partícula *wɛ*, que Smith vincula amb la marca *wɛ̀* del fon, actua com una marca de focus contrastiu.

³⁹⁰ GOURY (1999: 305).

³⁹¹ HOLM (1988: 181).

³⁹² SMITH (1996)

En ndjuka i en sranan podem trobar, doncs, exemples com els següents:

ndjuka

bika na ben wan cali sani a fosi te wan uman mu wei pangi

parce que/rhèm/passé/ai/triste/chose/prep/avant/quand/ai/femme/devoir/porter/pagne
parce que ça n'était pas drôle avant quand la femme devait porter le pagne

sa a man e akisi na sani fu ju

que/ad/homme/impf/demander/rhèm/chose/pour/2sg
*Ce que l'homme veut te demander ce sont des choses te concernant.*³⁹³

sranan

Na yu fufuru mi moni!

You (emp) stole my money!

Na drape un mus go.

*We must go there (emp).*³⁹⁴

En saamaka no tinc testimoniats cap exemple amb la còpula *da* precedint un element focalitzat. A partir de l'elicitació amb un informant, a qui es van mostrar frases amb diferents models pel que fa a la focalització, es poden establir diverses possibilitats:

- 1-Desplaçament a l'esquerra sense cap marca de focalització (i opcionalment *e*).
- 2-Desplaçament a l'esquerra amb represa pel pronom *hen* (quan l'element focalitzat és el subjecte o el complement directe).
- 3-Desplaçament a l'esquerra amb la marca *wε* postposada a l'element focalitzat (i opcionalment amb la partícula *e* al final).
- 4-Desplaçament a l'esquerra amb la còpula *da* (i opcionalment *wε* i *e*).

Vegem-ne alguns exemples:

ku i, mi o tɔɔu

prep/2ps/1ps/fut/casar-se
amb tu, em casaré

C'est avec toi, que je vais me marier.

³⁹³ Exemples extrets de GOURY (1999: 335).

³⁹⁴ Exemples extrets de *Sranan-English Dictionary*, dins l'entrada *na*.

ku i wɛ, mi o tɔɔ (e)

da ku i (wɛ), mi o tɔɔ (e)

di buku, mi da Maakuba
ads/llibre/1ps/donar/ Maakuba
el llibre, he donat a la Maakuba

C'est le livre, ce que j'ai donné a Maakuba.

di buku, hɛn mi da Maakuba

di buku wɛ, mi da Maakuba (e)

da di buku (wɛ), mi da Maakuba (e)

Malgrat les dades de l'elicitació, cal considerar l'opció (2), amb represa pronominal, i els exemples que presenten aquest esquema, com una mostra de tematització, i no pas de focalització.

Pel que fa a la còpula *da*, hi ha l'opcionalitat d'afegir-hi *wɛ* i/o *e*, però l'informant semblava mostrar certa resistència a deixar sola la còpula. En qualsevol cas, en posició inicial es podria interpretar també com una còpula sense subjecte gramatical, com hem vist a l'apartat anterior, especialment a partir de la traducció francesa —amb la qual mirava d'assegurar-me que les frases, que havia formulat jo, tinguessin el sentit que esperava (no hi vaig reeixir, pel que sembla). Com ja he dit, no en tinc cap testimoni en els textos, de manera que tornem a trobar-nos amb un ús nul o molt restringit però una certa acceptació per part dels parlants.³⁹⁵ Vegem ara què trobem en els textos:

dee mii, kiia de bunu e
adp/nen/criar/3pp/bé/part
els nens, cria'ls bé, eh!

biga, de wɛ, go miti boto
conj/3pp/foc/anar/trobar/vaixell
perquè, ells, anaven a xocar amb el vaixell

di hanso mujee mii u di kɔnde aki, hɛn wɛ, i si, lasi libi
ads/bonica/dona/nen/prep/ads/poble/dic1/3ps/foc/2ps/veure/perdre/vida
la noia més bonica d'aquesta poble, ella, veus, havia mort

³⁹⁵ Cal dir que en aquest cas es va treballar amb un sol informant.

Aquests exemples, extrets de textos produïts per una altra persona, mostren una situació molt semblant. El darrer presenta represa pronominal del subjecte i la partícula focalitzadora, *wɛ*, postposada al pronom. En aquest cas, d'acord amb la descripció d'Smith, el subjecte seria alhora tòpic i focus.

En els criolls surinamesos, i també en altres criolls, quan es focalitza el predicat aquest deixa una còpia en la posició original:

ndjuka

neen mii dda taki: «na fufuu a fufuu»

alors/1sg/père/dire/cop/voler/3sg/voler

*Alors mon père me dit: «Il a bel et bien volé».*³⁹⁶

sranan

Na kon yu e kon fu teki a moni kba?

*You've come already to take the money?*³⁹⁷

Com es pot observar, també aquí trobem la còpula *na*. Pel que fa al saamaka, sempre he sentit aquesta estructura sense la còpula precedint el predicat clivellat i els exemples que es poden trobar als textos coincideixen amb aquesta opció:

pena, nɔɔ de pena sɔ

passar dificultats/part/3pp/passar dificultats/així

patien, així patien

kaba, mi ta kaba

acabar/1ps/impf/acabar

acabant, estic acabant

L'elicitació amb el mateix informant no mostra diferències respecte de la descripció general:

fufuu, de bi ta fufuu

robar/3pp/pass/impf/robar

robar, el que feien era robar

C'est voler, ce qu'ils faisait

fufuu *wɛ*, de bi ta fufuu (*e*)

da fufuu (*wɛ*), de bi ta fufuu (*e*)

³⁹⁶ GOURY (1999: 307).

³⁹⁷ Exemple extret de *Sranan-English Dictionary*, dins l'entrada *na*.

Segons Holm, el més habitual en els criolls atlàntics és el desplaçament del verb a la posició inicial (*verb-fronting*) amb la partícula focalitzadora, que habitualment coincideix amb la còpula equativa. Tan sols és present en dos semicriolls sense aquesta partícula focalitzadora: l'afrikaans (*Kom sal hij kom* 'He will certainly come' i el portuguès popular del Brasil (*Falar ele falou* 'He certainly talked').³⁹⁸ Si fos així, el saamaka presentaria una situació força divergent respecte de la resta de criolls atlàntics, ja que de manera general la focalització del verb es fa sense cap marca.

1.6.6. Amb interrogatius

Holm³⁹⁹ destaca un altre ús de la còpula equativa sense cap paral·lel en llengües europees: l'ús davant interrogatius. No s'ha trobat testimoni en criolls atlàntics basats en el portuguès ni el francès, però sí en criolls basats en l'anglès i el neerlandès. En cita diversos exemples:

Papiamentu CS “*Ta kiko* Wan ta hasi?” ‘What (lit. ‘is what thing’) is John doing?’ (Todd-Dandare 1978:13)

Negerhollands CD “*Da wat gut* ja hab na ju hant?” ‘What (lit. ‘is what thing’) do you have in your hand?’ (Hesseling 1905: 154)

Cita també un exemple en saamaka:

“*Na un-sé* a bi wáka?” ‘Where (lit. ‘is which side’) did he go?’ (de Groot 1981: 79)

Cal dir, però, que la partícula *na* només apareix davant de dos interrogatius: *na (u)nse* ‘on’ i *na unten* ‘quan’. Tenint en compte que es tracta dels dos interrogatius d’espai i temps, tot indica que es tracta de la preposició locativa *na / a* i no pas de la còpula equativa. Sobretot tenint en compte que en saamaka la còpula és *da* i no pas *na* com en sranan i en ndjuka.

³⁹⁸ HOLM (1988: 179).

³⁹⁹ HOLM (1988: 180).

1.6.7. Conclusions

Hem pogut veure que la còpula equativa en saamaka presenta un comportament que s'allunya del de les altres dues còpules, *dε* i *sai*, i del de la resta de verbs: tan sols pot aparèixer amb les marques de passat (*bi*) i de futur (*o*), i amb la de passat, pot presentar a més l'ordre invers al que trobem habitualment (*da bi*); és agramatical amb el pronom de tercera persona singular en nominatiu (**a da*), el qual és reemplaçat pel pronom que funciona amb la resta de casos (*hen da*). Coincideix en aquests aspectes amb la resta de criolls surinamesos, que encara presenten més restriccions pel que fa a les marques de TMA: en sranan la còpula equativa no pot aparèixer amb cap d'aquestes marques (cal fer servir *de*) i en ndjuka tan sols amb la de passat i amb l'ordre invertit (*ben na*). Per contra, el saamaka no comparteix amb l'sranan i el ndjuka l'ús en oracions sense subjecte gramatical explícit, ni com a introductor d'elements desplaçats a l'esquerra per topicalització o focalització. Cal tenir en compte, finalment els casos de còpula zero, en què *da* sembla desaparèixer quan un altre element no verbal pot prendre el paper de la còpula.

Diversos autors han remarcat aquestes irregularitats. Arends, en referència a l'sranan, considera que tenen a veure amb l'origen del terme, que considera que prové del pronom demostratiu *dat(t)i* (de l'anglès *that*). El caràcter dític de la còpula explicaria, per exemple, l'agramaticalitat de la seqüència *a na*, que ha de ser reemplaçada per *en na* o simplement *na*:

«Since *na* was originally a demonstrative pronoun, the third person pronoun *a*, which could very well derived from it (Voorhoeve 1953: 73), is in a way enclosed in it. The presence of pronominal *a* directly before copular *na* would imply the succession of two originally equivalent forms. Since languages always try to avoid these kinds of haplogogies, emphatic *en*, being phonetically very dissimilar to *na*, is used for personal subjects, while the bare pronoun/copula *na*, like its older precursor *da* in (1) – (5), is used for impersonal constructions.»⁴⁰⁰

Igualment explicaria les irregularitats en relació amb la negació i la impossibilitat de dur marques de TMA. El que no acaba de quedar clar en l'argumentació d'aquest autor és quin caràcter cal atorgar actualment a *da*.

Goury,⁴⁰¹ en relació amb el ndjuka, considera que *na* no és un verb ni una

⁴⁰⁰ ARENDS (1986: 109-110).

⁴⁰¹ GOURY (1999: 325-332).

còpula, sinó una partícula remàtica, és a dir una marca que permet introduir informació nova sobre un tema ja definit en el discurs o en el context extralingüístic. Pel que sembla, Veenstra considera que la còpula *da* en saamaka té caràcter nominal.⁴⁰²

Certament els arguments presentats fan pensar que no ens trobem exactament davant d'un verb. Resulta força interessant, però, el fet que en saamaka sigui possible fer servir dues marques de TMA (*bi* i *o*) en l'ordre preceptiu, és a dir preverbal, a diferència del que hem vist que succeeix en sranan i en ndjuka. A més, en saamaka la presumpta còpula *da* no es comporta com el seu equivalent *na* en ndjuka i sranan en oracions sense subjecte gramatical o amb dislocacions a l'esquerra, ja que requereix la presència del pronom *hen*. Això es podria interpretar igualment com una característica verbal, ja que en saamaka el subjecte és obligatori. Aquests dos fets podrien indicar que en saamaka s'ha produït o s'està produint un procés de canvi de categoria d'un element nominal cap a un element verbal. Així, les opcions dels tres criolls surinamesos representarien tres estadis d'un procés, si més no pel que fa a les marques de TMA: impossibilitat de concurrència de la còpula i les marques de TMA en sranan; la marca de passat (*ben*) pot aparèixer amb la còpula però tan sols postposada (*na ben*); la còpula pot aparèixer amb la marca de passat (*bi*), al darrere (*da bi*) o precedint-la (*bi da*), i també amb la marca de futur (*o da*). No tinc cap indicatiu per situar cronològicament les diferents etapes d'aquest hipotètic procés. Seria interessant veure si en els propers anys o dècades continua aquesta presumpta evolució de *da* fins a esdevenir clarament un verb.

2. ORIGEN I EVOLUCIÓ HISTÒRICA

2.1. Da

En els criolls surinamesos sembla força clar que la còpula d'identificació deriva del demostratiu anglès *that* > *dat(t)i*, emprat en estructures en què reprenia un subjecte topicalitzat:

⁴⁰² Segons SMITH (1996: 121), que fa referència a una publicació de Veenstra a la qual no he tingut accés.

‘Adjabre’, da Ø Djutongo.
 ‘adjabre’ that COP ‘Jews’ language’
 ‘adjabre’ is saramaccan’ (Arends, 1986:106)

Amb el temps es produiria una reanàlisi estructural: el tòpic es percebria com a subjecte i el demostratiu com una còpula entre el nou subjecte i el predicat:

[a Granman] [da] Ø [Kofi] ‘The chief is Kofi’
 topic subject COP predicate
 TOPIC COMMENT (McWhorter, 1997: 244)

[a Granman] [da] [Kofi]
 subject COP predicate (McWhorter, 1997: 244)

S’han descrit processos semblants en altres llengües del món, com ara el xinès o l’hebreu.

Si bé en saamaka trobem encara *da*, en sranan i en ndjuka la forma actual de la còpula és *na*:

			saamaka			sranan i ndjuka
<i>that</i>	>	dat(t)i	>	da	>	na

D’altra banda, en aquestes dues llengües l’article determinat singular deriva d’aquest mateix demostratiu anglès:

						sranan	ndjuka
<i>that</i>	>	dat(t)i	>	da	>	na/a	a

En saamaka, en canvi, l’article determinat singular és *dil/i* i l’origen més probable és el díctic anglès *this*.

No és gaire clar què va poder originar el canvi fonètic (*da* > *na*) que es dona en sranan i ndjuka pel que fa tant a la còpula com a l’article, i que no afecta per contra la còpula en saamaka. Arends⁴⁰³ remarca el fet que aquest canvi fonètic es va produir primer amb la còpula que no pas amb el díctic: la còpula *na* es troba testimoniada ja als primers textos escrits per parlants nadius de què disposem (de 1836 el més antic), mentre que el primer text on *na* apareix amb totes dues funcions és de 1936. L’autor es demana per què dos morfemes amb una font comuna no van experimentar el mateix canvi

⁴⁰³ ARENDS (1986).

fonològic *alhora*. Proposa un possible sincretisme del determinant amb l'anglès *the* o *that*, mentre que la forma de la còpula es podria haver vist influenciada per la de la preposició general *na*. Arends esmenta també la hipòtesi d'Alleyne, segons la qual l'alternança *da / na* que trobem en diversos criolls podria respondre a una mateixa arrel **nda*, d'una llengua substrat, amb una mala transcripció europea (fenomen freqüent amb les oclusives prenasalitzades), la qual podria tenir relació amb algun prefix nominal, d'acord amb les aportacions de Voorhoeve i Daeleman.⁴⁰⁴

2.2. De

L'origen més probable del verb *de* és el díctic anglès *there*, que és també a l'origen del díctic saamaka homofon *de*. McWhorter,⁴⁰⁵ tanmateix, remarca que aquesta derivació seria força anòmala, ja que en general les llengües mostren una clara tendència a derivar còpules usades en contextos locatius a partir de verbs amb significats com '*exist*', '*sit*', '*stay*', '*stop*', '*stand*', etc. Considera, doncs, poc probable que en sranan se seleccionés *there* com a còpula de localització directament; creu que més aviat es devia estendre a partir d'un altre àmbit. Planteja la possibilitat que l'origen sigui la marca d'aspecte imperfectiu *de* (*de / e* en sranan actual i *e* en ndjuka) però creu que més aviat el procés es devia produir a la inversa (de la localització a la temporalitat), és a dir que la marca d'imperfectiu seria una extensió de la còpula de localització. Cal dir que en saamaka la marca d'imperfectiu no és *de / de*, sinó *ta*, l'origen de la qual podria ser alguna forma del verb portuguès *estar* o bé l'anglès *stand*; no deixa de ser curiós que en saamaka aquesta marca derivi d'un dels verbs que habitualment es troben a l'origen de les còpules de localització, d'acord amb el que diu McWhorter, però no pas la còpula de localització pròpiament, que sembla derivar d'un díctic. La predicació existencial podria ser, per a McWhorter, un altre possible origen, «the *de* at the end of existencial sentences occurring before prepositional phrases would come to be interpreted as a copula due to its position»⁴⁰⁶. Els exemples següents mostren aquesta possible reanàlisi:

⁴⁰⁴ ARENDS (1986: 110).

⁴⁰⁵ MCWHORTER (1997: 247-253)

⁴⁰⁶ MCWHORTER (1997: 249).

[tiebl Ø de] [ina mi yaad]
 table COP there in my yard
 ‘There is a table in my yard’ (McWhorter, 1997: 249)

[tiebl] de [ina mi yaad]
 table is in my yard
 ‘A table is in my yard’ (McWhorter, 1997: 250)

Tot i que es tracta d’una hipòtesi plausible, l’autor creu que es tracta d’una construcció massa marginal perquè pugui ser l’origen de la còpula de localització. És justament en el saamaka actual que troba una altra via, ja que «the deictic adverb *de* is often optionally inserted into sentences in order to lend deictic emphasis. *De* in this usage is not integral to the grammaticality of the utterance; the usage is expressive in nature»⁴⁰⁷. Cita els exemples següents:

Nóiti fa mi de a Winikii **de**, nóiti mi jéi táa...
 never since I COP LOC Winikii there never I hear talk
 ‘Never since I’ve been there at Winikii have I heard that...’ (Glock, 1986: 51)

Dí Gaamá di Kófi gó lúku **de** de ku suwáki **de**.
 the chief REL Kofi go see there COP with sickness there
 ‘The chief who Kofi went to look at is sick’ (Byrne, 1990: 673)

McWhorter considera que és d’aquest ús que hauria derivat la còpula de localització. En un primer estadi no hi hauria hagut còpula:

Dí wómi Ø a wósu.
 the man COP LOC house
 ‘The man is at home’ (McWhorter, 1997: 250)

Però podria haver-hi hagut aquesta estratègia expressiva consistent a insertar un *de* díctic entre subjecte i predicat :

Dí wómi Ø **de** a wósu.
 the man there LOC house
 ‘The man is there at home’ (McWhorter, 1997: 250)

⁴⁰⁷ MCWHORTER (1997: 250).

En aquesta mena d'estructures s'hauria produït una reanàlisi del díctic com a còpula. El fet que en les llengües africanes que parlaven els esclaus la còpula entre subjecte i predicat era obligatòria en construccions semblants hauria afavorit aquesta reanàlisi:

Dí wómi **dé** a wósu.
the man COP LOC house
'The man is at home'

El punt feble de l'argumentació de McWhorter és que es basa en un fenomen sincrònic del saamaka per explicar un desenvolupament històric en sranan, i en ndjuka i saamaka —ja que, com veurem, sembla que el desenvolupament de les còpules és força tardà, de manera que hauria d'haver estat independent en les tres llengües. Si en trobés algun exemple en els documents antics en sranan l'argumentació tindria més base. La derivació a partir de construccions existencials, que aquest autor considera massa poc freqüents, podria ser suficient com a explicació. Cal dir que en un treball posterior McWhorter fa venir la còpula *de* la còpula de l'igbo *di*.⁴⁰⁸

Cal preguntar-se, d'altra banda, quin va ser el procés de desenvolupament de la marca d'aspecte imperfectiu en saamaka, que no pot haver derivat de la còpula de localització, a diferència de l'sranan i el ndjuka.

2.3. *Desenvolupament històric del sistema*

Les còpules en les llengües criolles, especialment les atlàntiques, són un àmbit en què tradicionalment s'ha suposat una influència destacable del substrat, atès que aquestes llengües presenten sistemes força diferenciats dels de les llengües europees superstrat i, en canvi, certs paral·lelismes amb algunes llengües africanes. Com acabem de veure, però, en els criolls surinamesos les fonts de les còpules són elements lèxics d'altra mena, formes díctiques, que han esdevingut còpules amb el temps i a través d'un procés de gramaticalització. Aquest és, entre d'altres, un dels arguments que esgrimeix McWhorter en un treball en què defensa la hipòtesi que els criolls es van originar sense

⁴⁰⁸ MCWHORTER (1999: 127).

còpules i que posteriorment alguns n'haurien desenvolupat i d'altres no.⁴⁰⁹ D'acord amb aquesta interpretació, els primers textos conservats en sranan, de començament del segle XVIII, no presenten còpules. No és fins al final d'aquest segle que els textos mostren un sistema a grans trets igual que l'actual.

2.3.1. L'sranan

Arends⁴¹⁰ constata que entre 1800 i 1850 *de* pren la posició predominant sobre *da* com a còpula equativa. La causa seria l'aparició de l'atribució com a categoria diferenciada, de manera que *de* esdevé la còpula privilegiada, mentre que *da* s'usa ja només com a còpula d'identificació. Considera que aquesta diferenciació semàntica tindria influència del substrat, mentre que la marcació formal d'aquesta diferenciació, podria ser més aviat un fenomen universal. Per a Arends, defensor de la hipòtesi gradualista, el desenvolupament de les còpules en sranan mostra que els criolls no esdevenen necessàriament sistemes estabilitzats en una generació, com estableix el bioprograma; la criollització podria ser un procés molt més gradual.

En un treball posterior i més extens, Arends estableix una datació de l'aparició de les còpules en sranan, a partir de l'estudi lingüístic dels primers textos conservats que contenen materials en aquesta llengua.⁴¹¹ Es tracta dels textos de Herlein (1718), Nepveu (1770) i Van Dyk (entre 1765 i 1769); també pren en consideració Schumann (1783).

L'obra més antiga, la de Herlein, sembla que representa més aviat la varietat europea de l'sranan, que posteriorment s'anomenaria *bakra tongo*. Només hi trobem la còpula zero. Segons Arends, això es podria explicar perquè l'sranan encara era un pidgin al principi del segle XVIII; podria ser un símptoma del caràcter de llengua estrangera que tenia l'anglès que parlaven els europeus a la primera època, o podria ser un tret de la varietat interlingüística de l'anglès que parlaven els esclaus en el període en què la composició ètnica de la població encara permetia l'adquisició d'una segona llengua.

L'obra de Nepveu és una revisió de la de Herlein i representa probablement

⁴⁰⁹ MCWHORTER (1997).

⁴¹⁰ ARENDS (1986).

⁴¹¹ Aquest estudi es troba a la introducció del volum d'ARENDS i PERL (1995: 11-71), en el qual s'editen aquests textos en sranan i també el diccionari saamaka de Riemer, sobre el qual no hi ha, però, comentaris en aquesta introducció.

també el *bakra tongo*. Hi trobem *da* com a còpula introductòria, *de* i zero amb predicats adjectivals, i *de* i *dea* (< *de hija* ‘be here’) en l’ús locatiu; no hi ha contextos amb predicats nominals.

Pel que fa a Van Dyk, el seu text és el primer manual d’sranan, adreçat a negociants i a tota mena de personal o propietaris de plantacions per poder-se comunicar amb els esclaus; a la seva obra hi ha un predomini de la còpula zero, i en els predicats nominals trobem un ús infreqüent de *da* i l’absència de *de*.

No és fins al diccionari sranan-alemany de Schumann (1783) que la identificació i l’atribució, segons Arends, s’expressen en la major part dels casos amb dues còpules diferents (*da* i *de*, respectivament).

La situació de la còpula nominal al segle XVIII en sranan és descrita a la taula que repodueixo tot seguit:

	0	da	de
Herlein 1718	+	(-)	(-)
Van Dyk c1765	+	+	-
Nepveu 1770	(+)	(-)	(-)
Schumann 1783	+	+	+ ⁴¹²

Pel que fa a la predicació adjectival, la regla de l’sranan modern en què hi ha còpula zero quan l’adjectiu segueix immediatament el verb ja estava establerta al principi del segle XVIII. En canvi, en el context en què l’adjectiu és precedit per un modificador, com ‘prou’ o ‘molt’, Van Dyk mostra més aviat el sistema del principi del XVIII, en què no hi ha còpula, més que no pas el de mitjà i final de segle en què la còpula *de* és obligatòria.

Pel que fa a l’article determinat singular (*da*), que en sranan deriva del mateix mot que la còpula, segons Arends és del tot absent en Herlein i únicament apareix dos cops en Nepveu: en un és més aviat un díctic que no pas un article i en l’altre es tracta d’una expressió fixada. Per a Arends, «the use of articles in 18th-century Sranan is, at least partially, determined by the historical origin of the elements used to fulfill the article function, and by the fact that the process of gramaticalization was not yet completed».

⁴¹² ARENDS i PERL (1995: 47).

A les conclusions de l'estudi lingüístic basat en aquests primers textos amb materials en sranan, Arends conclou, en la línia del treball anterior, «that numerous developments have taken place during the second fifty years (roughly 1700-1750) after the beginning of slave importation into Surinam in the 1650's».⁴¹³

En conclusió, aquests textos mostren que el desenvolupament de les còpules en sranan és prou tardà. Al principi del segle XVIII només trobem la còpula zero, i no és fins als anys vuitanta que trobem a grans trets el sistema actual.

2.3.2. El saamaka

Com hem vist, en saamaka actual trobem essencialment el mateix sistema que en sranan, i també en ndjuka, pel que fa a l'ús de les dues còpules: *da* per a la identificació i *de / de* per a la caracterització. Ara bé, si prenem en consideració la periodització d'Arends pel que fa a l'establiment d'aquest sistema en sranan, la datació és prou tardana per excloure'n el saamaka i el ndjuka. Hem de parlar, doncs, de desenvolupaments independents? Si considerem que el saamaka estava ja format cap al final del segle XVII o començament del XVIII,⁴¹⁴ es tractaria efectivament de processos independents.

En aquest apartat plantejarem com s'ha pogut produir aquest procés en saamaka a partir de dades històriques, concretament del diccionari de J. A. Riemer (1779)⁴¹⁵. Aquest diccionari fou editat per Perl dins el volum que inclou el recull de textos en sranan que hem comentat, però no s'hi inclou una anàlisi lingüística sobre el contingut de l'obra.⁴¹⁶ Segueix un diccionari anterior de Schumann al qual ja ens hem referit anteriorment. Aquest diccionari, ens ofereix una mostra de la llengua del darrer terç del segle XVIII amb dades lingüístiques interessants, tant en les entrades del diccionari i els exemples que il·lustren l'ús de diferents mots, com en el breu apèndix gramatical que

⁴¹³ ARENDS i PERL (1995: 57). Arends destaca, però, el fet que en alguns casos, com els interrogatius o els comparatius, els desenvolupaments impliquen la introducció de noves opcions per a mecanismes sintàctics ja existents, més que no pas la introducció de nous mecanismes sintàctics; en d'altres casos, com la serialització, hi ha una expansió que inclou nous subtipus. Així doncs, el desenvolupament de l'sranan durant aquest període no està restringit a l'expansió lingüística, sinó que inclou també la introducció d'opcions estilístiques. En aquest sentit, Arends planteja quins desenvolupaments hem de considerar que formen part del procés de criollització i quins pertanyen al canvi lingüístic normal, i es planteja on hem d'incloure la variació.

⁴¹⁴ Per al període de formació del saamaka vegeu l'apartat 2.1. del capítol II.

⁴¹⁵ Riemer (1779) (ARENDS i PERL 1995).

⁴¹⁶ ARENDS i PERL (1995).

inclou. A l'apèndix gramatical trobem el comentari següent a propòsit de l'article:

«Das Substantivum ist ein solches Nomen, welches ohne Zuhtun eines andern Worts völlig kan verstanden werden, u. ist also etwas gewisses, als: *stoon* der Stein; *sappatu* die Schu, *watra* das Wasser». ⁴¹⁷

(A noun can be understood without having to add another word, it is something specific, such as: *stoon* der Stein; *sappatu* die Schu, *watra* das Wasser.) ⁴¹⁸

«Aber der, die, das; wird nur alsdann durch da od. di ausgedruckt; wenn ein Nachdruck darauf liegt, so daß man im Teuschen auch könnte dieser statt der sagen.» ⁴¹⁹

(But the German der, die, das is only expressed when it is emphasized, so that in German one could say dieser intead of der.) ⁴²⁰

És a dir que, segons Riemer, l'article zero és l'opció habitual en saamaka. *Da* i *di* tenen un ús equivalent, sembla que més a prop del demostratiu que de l'article. En aquest mateix resum, Riemer fa servir *da* com a article determinat singular en els exemples sobre els casos en saamaka: *da pau* 'l'arbre'. ⁴²¹ En canvi, en els exemples que apareixen al diccionari, o bé no hi trobem cap article o bé hi trobem sistemàticament *di* / *dishi* davant dels noms, ja sigui com a demostratiu o com a article determinat, i no pas *da* —potser pel fet de no comprendre'n les regles d'aparició, potser perquè era realment més habitual. Vegem-ne alguns exemples:

<i>sükri swütti teh ambun</i>	«the sugar is undescribably sweet»
<i>bakka hati mi</i>	«my back is hurting»
<i>sonn hati tidè</i>	«the sun is very hot today»
<i>febre tann holi the tidé</i>	«the fever is not leaving me yet»
<i>di fruta a bunn</i>	«the fruit is good»
<i>du mi di pleshiri, du mi di bun</i>	«do me the favour; or would you be so kind»
<i>mi bi subi di lio...</i>	«I went up the river...»
<i>lukku bun na di minini</i>	«look after the child»
<i>mi sa bebé di watra ebredit</i>	«I want to drink up all of the water»
<i>da di minini bobbi</i>	«breastfeed the child»

⁴¹⁷ ARENDS i PERL (1995: 368).

⁴¹⁸ ARENDS i PERL (1995: 371).

⁴¹⁹ ARENDS i PERL (1995: 370).

⁴²⁰ ARENDS i PERL (1995: 373).

⁴²¹ ARENDS i PERL (1995: 370).

Sembla clar que l'origen de l'article determinat actual en saamaka és el demostratiu anglès *this*, que donaria una forma intermèdia *dishi* o *disi* fins a arribar al *di* actual. De fet, *disi* existeix en sranan actual, en ndjuka i en saamaka com a pronom d'íctic. Així, doncs, el saamaka va seleccionar com a font per a l'article una forma diferent que l'sranan i el ndjuka. Vegem, ara, les entrades de *di* i *da* al diccionari:

da geben; der, die, das,/: aber nur in gewißen Fällen, die sich nicht wohl durch Regeln bestimmen lassen:/ferne wird **da** noch bey gewissen Worten hintenangesetzt.

to give; the,/: but only in certain cases that cannot be determined by rules:/ in addition da comes after certain words. E.g.

ZE. a takki da mi, er sagte zu mir.

he said to me.

tja kom jamjam da mi, bring mir das Essen.

bring me the food.

mi keh selli gannia da ju, ich will dir Hünen verkauffen.

I want to sell chickens to you.

di, oder **dishi** der; die, dieser, diese, dieses.

the, those.

di, od. **dishi pipa da vo mi**, dieses ist meine Pfeiffe.

this is my pipe.

La primera i la darrera accepció de la definició de *da* deriven del verb portuguès *dar* 'donar'. Pel que fa a l'ús com a article determinat, resulta força interessant el comentari segons el qual només es fa servir en alguns casos que no poden ser sotmesos a regles. Així doncs, *da* s'usa com a article, segons Riemer, només en alguns casos per als quals no troba una explicació; mentre que *di* / *dishi* té un estatus doble com a demostratiu i com a article. És evident que l'autor no acabava d'entendre l'ús de *da*, fet que implica una presència pràcticament nul·la d'aquest mot com a article al diccionari. Cal plantejar si és possible que el que Riemer descriu com un article sigui en realitat una còpula. Recordem els exemples de l'sranan que hem vist més amunt, en ocupar-nos de l'origen de *da*:

‘Adjabre’, da Ø Djutongo.
 ‘adjabre’ that COP ‘Jews’ language’
 ‘adjabre’ is saramaccan’ (Arends, 1986:106)

[a Granman] [da] Ø [Kofi] ‘The chief is Kofi’
 topic subject COP predicate
 TOPIC COMMENT (McWhorter, 1997: 244)

[a Granman] [da] [Kofi]
 subject COP predicate (McWhorter, 1997: 244)

Exemples com aquests, ja sigui abans o després de la reanàlisi estructural, podrien induir perfectament a error. En saamaka podem suposar exemples de predicació nominal en què fins i tot aparegui *di* determinant un nom i després *da* igualment davant d’un altre nom, de manera que es podria interpretar com una oració amb còpula zero i amb dos articles determinats diferents:

***di baaka da data**
 foraster metge
 ‘el foraster és metge’

***di janan di a lobi da pinda**
 menjar rel ell vol cacahuets
 ‘el menjar que li agrada són els cacahuets’

***dee mujee de da mati**
 dona amic
 ‘aquelles dones són amigues’

Al marge d’aquests comentaris trobem tan sols un parell d’aparicions de *da* en tot el diccionari que no pertanyin, aparentment, a les altres dues accepcions. Remirem l’exemple que hem trobat a l’entrada de *di / dishi*:

di / dishi pipa da vo mi «this is my pipe» (més aviat: *la / aquesta pipa és meva*)

Podem descartar que en aquesta frase *da* tingi la funció d’article, ja que precedeix una preposició; tampoc no sembla que es tracti de la preposició dativa ja esmentada, o aniria directament avantposada al pronom personal. Així doncs, ens enfrontem a l’altre *da*, article *estrany* o còpula? Si és així, cal remarcar que es tracta

d'una predicació de caracterització més que no pas d'identificació, en què l'atribut és un sintagma preposicional i no pas un sintagma nominal. Tot i que en la llengua actual esperaríem trobar *de*, i no pas *da*, vaig elicitar amb un informant la versió actualitzada d'aquesta frase (*di pipa da u mi / di pipa aki da u mi*) i la va considerar correcta. En qualsevol cas, és possible que d'acord amb el que es va esdevenir en sranan, encara no s'hagués produït la distinció entre aquests dos tipus d'atribucions i la distribució de les dues formes. Com hem vist, d'altra banda, la tria d'una o altra còpula en la llengua actual no sempre es correspon amb aquesta distinció bàsica.

Un altre possible exemple és el que trobem a l'entrada del mot *teh* 'fins a, quan, des de':

teh a go na fotto, dishi da aiti mune «it is over seven months now since he went to Paramaribo»

La interpretació més possible d'aquesta frase, al meu entendre, és la següent: *des que va anar a Paramaribo, això són vuit mesos* (però no es pot descartar aquesta altra: *des que va anar a Paramaribo, això dóna vuit mesos*).

Finalment, a l'entrada del mot *dagga* 'dia', trobem el que sembla un cas de còpula usada sense subjecte gramatical:

da bunna dagga «today the weather is nice» (lit. *és un bon dia*)

Pel que fa a l'article, trobem ja la distinció entre *di* com a article i *dishi* com a pronom dític, tal com s'esdevé en la llengua actual. Així ho indiquen, d'una banda, les frases que hem vist, en què apareix la forma *di* precedint un nom; de l'altra, exemples com el que apareix a l'entrada del mot *teh* o com el següent:

teh mi jam dishi, mi fili bita na tongo «this tastes bitter» (lit. *quan he menjat això, he sentit amargor a la llengua*)

Probablement quan *di* es va establir en la funció d'article determinat es va optar per postposar als noms els adverbis dítics per marcar el valor dític perdut:

di womi 'l'home'	di womi aki	'aquest home'
	di womi de	'aquest home'
	di womi ala	'aquell home'

Tot i que Riemer no esmenta directament aquesta construcció, en trobem un exemple sota l'entrada del mot *mune*:

Di mune aki a meki dri mune, mi plante alisi «I planted the rice three months ago»
(lit. *aquest mes ha fet tres mesos, vaig plantar arròs*)

Troblem també algun exemple en què *di* apareix amb altres determinants:

di otro jari... «last year...»

En definitiva, els exemples i els comentaris de Riemer suggereixen que en el moment en què va elaborar el seu diccionari aquestes dues formes estaven en procés d'esvenir còpula i article determinat respectivament. I sembla que el procés estava força avançat. Centrem-nos ara en l'altra còpula:

de there, here, there it is ; the comb of a. roosters; to be

Com podem observar, Riemer ja incorpora el significat existencial ('to be') i de localització ('there it is'). Malauradament, no hi afegeix cap exemple, però podem trobar-ne en altres entrades del diccionari:

bakka	a de na mi baka	«he is coming behind me» «he is following me»	(locatiu)
basu	a de na basu	«he, it is down»	(locatiu)
bi	mi bi de ko hem	«I have been with him»	(caracterització)
drungu	a de na drungu	«he is drunk»	(caracterització)
hangri	hangri de na mi	«I am hungry»	(caracterització)
mune	a de na mune	«she is in this disposition»	(caracterització)

En tots aquests exemples l'atribut és un sintagma preposicional. No n'hi ha cap

en què trobem un sintagma nominal. En dos casos la predicació és de localització; en la resta, de caracterització. En un dels exemples apareix amb la marca de temps passat, la qual cosa mostra clarament que ens trobem davant d'un verb. No he localitzat cap exemple amb un ús existencial.

Aquestes dades semblen indicar que aquesta còpula s'emprava en predicacions de localització i existencials, i potser per extensió davant qualsevol sintagma preposicional. No trobem, en canvi, cap predicació nominal. Pel que fa als adjectius, trobem només còpula zero.

*liba **blakka**, tchuba tanngo kai* «The clouds are pretty black, it will rain»

*di fruta no **mandru** jetti* «This fruit is not ripe yet»

En conclusió, el que trobem en aquest diccionari de 1779 és un sistema força proper al de la llengua actual, en què *de* ja actuava com a còpula i *di* es consolidava com a article. En canvi, no queda clar quin és paper de la còpula *da*. Hem vist que en sranan aquesta havia estat la primera còpula a aparèixer, mentre que *de* hauria aparegut més tard. Atès que l'autor del diccionari sembla no haver entès l'ús de *da*, no podem donar massa crèdit al seu testimoni. És probable, doncs, que *da* funcionés ja com a còpula d'identificació en saamaka des de feia un cert temps.

Les datacions tardanes que hem d'establir per al desenvolupament de les còpules en els criolls surinamesos, d'acord amb la visió de McWhorter, no deixen gaire marge per a una visió substratista en aquest àmbit. Es tracta de desenvolupaments pròxims que s'haurien produït de manera independent en les tres llengües.

2.3.2.1. Sai

Si, com hem vist, el saamaka s'allunya força de les solucions que trobem en sranan i en njuduka, encara ens queda una altra particularitat: una altra còpula de localització que trobem exclusivament en aquesta llengua. A l'hora de plantejar quin pot ser l'origen de *sai* cal tenir en compte algunes consideracions. En primer lloc, aquest verb no és present en cap altre crioll surinamès, tan sols en saamaka; en canvi, trobem en aquesta llengua els altres dos verbs copulatius que comparteixen tots els criolls surinamesos, *na / da* i *de / de*. D'altra banda, els verbs copulatius de localització solen

derivar de verbs amb significats com ‘ser’, ‘estar’, ‘quedar’, etc., tot i que en els criolls surinamesos, com hem vist, trobem una derivació a partir d’un element díctic, l’anglès *there*.

En una de les fonts antigues de què disposem pel que fa la saamaka, el diccionari de Riemer de 1779,⁴²² trobem una entrada per a *sai*:

sai is; are
a sai de «he is here»
dem sai de «they are here»

Els dos exemples mostren un ús locatiu, com en la llengua actual. La presència en aquest diccionari ens diu també que aquest ús estava consolidat el darrer terç del segle XVIII. El possible origen d’aquest verb no sembla que hagi de ser l’anglès, atès que, d’aquesta llengua, ja en deriven dues copules —una de les quals emprada en predicacions de localització— coincidents amb les dels altres criolls surinamesos, tots de base anglesa. Tampoc no sembla haver-hi un candidat lèxic clar en anglès d’on derivar *sai*.

Pel que fa a les altres llengües lexificadores, trobem un primer candidat en el verb neerlandès *zijn* ‘ser’[zɛɪn] (infinitiu, 2a i 3a persona plural del present). Des d’un punt de vista fonètic l’adaptació no és evident. Seria estrany, tanmateix, que precisament el saamaka, la llengua amb un contacte més breu amb el neerlandès i la que n’ha rebut menys influència, hagués desenvolupat una còpula a partir d’un terme d’aquesta llengua.

Ens queda encara el portuguès, representat tan sols de manera testimonial en la resta de criolls surinamesos. Es pot formular una hipòtesi en aquesta direcció, a partir d’una forma del verb *ser* o d’un demostratiu més un adverbi díctic:

<i>são aí</i>	‘són allà’
<i>isso aí</i>	‘allò d’allà’
<i>isse aí</i>	‘aquell d’allà’
<i>issa aí</i>	‘aquella d’allà’

L'opció més plausible és, probablement, *são aí*. Des d'un punt de vista fonètic la derivació no presenta grans dificultats; l'erosió fonètica seria comparable a la d'altres formes que van patir una reestructuració gramatical. L'esquema tonal del mot (BA) no presenta tampoc problemes amb cap de les dues opcions.

No he trobat en altres criolls de base portuguesa un terme paral·lel, tot i que sí es troben formes pròximes. En un article de John Lipski⁴²³ s'analitza el desenvolupament i difusió d'una còpula *sa* (/sã/sam), derivada del verb *ser* portuguès, present en diversos criolls de base portuguesa: els del Golf de Guinea, és a dir el de São Tomé, el de Príncipe i l'annobonès, i en un d'asiàtic, el de Macao. El primer testimoni escrit d'aquesta còpula és un text satíric portuguès de 1516. De fet, segons exposa Lipski, aquesta còpula té una presència important, com a mostra de les variants de portuguès i espanyol parlades pels africans presents a la península Ibèrica (anomenades *língua de preto / habla de negro o bozal*), en textos amb intenció paròdica de fins al segle XVIII. Segons Lipski, sobre el desenvolupament d'aquesta còpula al segle XVI:

«The Portuguese fort at Elmina and the Slave Coast (Benin) outposts were among the most important staging areas for slave shipments during this time period. If *sa* as an invariant copula first arose in the pidginized Portuguese spoken by and with Africans along the Slave Coast in the early 16th century, this would explain its appearance in the early bozal texts from Europe. If this innovative copula were taken directly from the Bight of Benin to the Iberian Peninsula, by Africans and those who traded in slaves and African merchandise, this would explain the conspicuous absence of *sa* in the creoles which arose in Cape Verde and later on the mainland in Guinea-Bissau and Casamance. *Sa* could also have been taken to São Tomé and the other islands in the Gulf of Guinea, where it became part of the developing creoles.»⁴²⁴

Això explicaria l'absència d'aquesta còpula en altres criolls parlats per descendents d'esclaus d'orígens diferents, com el capverdès, el papiamentó o el palenquero, segons Lipski. Així doncs, hi ha còpules *sa* derivades del verb *ser* portuguès en diversos criolls de base portuguesa. Que una còpula de localització incorpori un element díctic no és pas estrany, de manera que una derivació a partir de *são aí* resulta, si més no, plausible.

En relació amb la possibilitat que derivi d'una forma demostrativa, cal dir que es poden testimoniar també formes pròximes, però en cap cas no es tracta de còpules. D'una banda, el pronom corresponent a una construcció amb adjectiu demostratiu, *e*

⁴²² ARENDS i PERL (1995: s.v. *sai*).

⁴²³ LIPSKI (1996).

⁴²⁴ LIPSKI (1996: 33).

hòmber aki ‘aquest home’, és *esaki* ‘aquest’.⁴²⁵ Es tracta d’una forma força propera a **isai*. Cal dir que el papiamentu és un crioll pressumptament de base portuguesa relexificat per l’espanyol posteriorment. D’altra banda, McWhorter cita una frase en annobonès que conté un mot interessant:

<i>Namina</i>	<i>nensai</i>	<i>xa sa</i>	<i>xole ba iai</i>	‘As crianças correram para aí’
child	those		run go there	‘The children ran there’

Segons McWhorter, «*nensai* is a combination of an African word meaning ‘those’ and Portuguese’s *essa* ‘that’»⁴²⁶. Mentre que «*iai* is from *aí* ‘there’» i «*sa* from *são*, one form of ‘to be’»⁴²⁷. Segons la traducció que dona l’autor, *nensai* deu ser un article definit, provinent d’una forma demostrativa portuguesa combinada amb un mot africà que no esmenta i del qual no sabem l’origen, i potser també amb el díctic *iai*. Hi ha una proximitat considerable entre aquesta forma i el *sai* del saamaka. Sens dubte, caldria disposar de més informació sobre aquest mot africà, però aquesta forma de l’annobonense juntament amb l’exemple anterior del papiamentu mostren que, si més no, la derivació formal és plausible. Si s’hagués originat com una còpula genèrica, i no tan sols locativa, no resultaria en absolut estrany una derivació a partir d’un demostratiu.

Hi ha encara un altre sospitós de trobar-se rere la còpula *sai*: el verb portuguès *sair* ‘sortir’. L’havia descartat probablement de forma massa precipitada i potser calgui recuperar-lo. En contra d’aquesta derivació hi ha la constatació que un verb tan habitual com aquest no és present en el saamaka actual ni es troba testimoniat històricament —és clar que hauria pogut ser adoptat directament com a còpula. No em va semblar tampoc una font probable per a una còpula general, tot i que sí que ho seria per a una còpula locativa, com em va indicar el professor Jürgen Lang —al qual vull agrair el seus comentaris. Hi ha, a més, exemples paral·lels, verbs de la tercera conjugació que el saamaka integra a partir de la forma d’infinitiu (*parir* > *pai*, *cair* > *kai*). Potser també havia actuat com a dissuasió l’excessiva facilitat de la derivació, ja que la proximitat formal és clara.

Tot i que la derivació proposada té un caràcter absolutament hipotètic, si

⁴²⁵ HOLM (1988: 191).

⁴²⁶ MCWHORTER (2001: 148).

⁴²⁷ MCWHORTER (2001: 148).

l'acceptem com a possible ens hem de plantejar quin escenari històric podria explicar la presència d'aquesta còpula en saamaka. Arends estableix una datació força tardana del desenvolupament de les còpules en sranan: al principi del segle XVIII només trobem la còpula zero, mentre que els textos dels anys setanta indiquen que el procés encara no s'havia completat. Aquesta datació implica un període de temps relativament perllongat, gairebé un segle, per a la formació de les còpules en sranan, i pel que sembla, en la resta de criolls surinamesos. Hem de pressuposar un període de temps equivalent per al desenvolupament de *sai*? El que sembla clar és que en el moment en què es produeix el contacte entre la variant portuguesa i el protosranan aquesta categoria gramatical hauria d'haver estat consolidada per sobreviure en saamaka, atès que no sembla derivar de cap element lèxic amb continuïtat en la llengua, ni actualment ni aparentment al segle XVIII. Cal tenir present, a més, que el saamaka presenta un percentatge molt petit de categories gramaticals d'origen portuguès, molt per sota del percentatge de vocabulari bàsic, segons recomptes d'Smith.⁴²⁸

La conservació d'aquesta còpula, potser únicament locativa o bé amb un ús més ampli en origen, podria tenir relació amb la voluntat d'evitar una seqüència de dos mots adjacents homòfons força freqüent, com és la de la còpula i el díctic de segon nivell. Ara bé, si considerem la data d'arribada del jueus lusòfons al Surinam, el 1665, i la data de formació del primer clan saamaka, el 1690, trobem un període força breu per al desenvolupament d'una còpula.⁴²⁹ Una altra opció és que aquesta còpula no es desenvolupés al Surinam sinó que fos portada fins a aquest territori.

Hi ha diferents hipòtesis al voltant de la gènesi del saamaka, com hem vist al capítol II, però si acceptem que l'ímput portuguès no pot començar abans de l'arribada dels jueus lusòfons al Surinam el 1665, el període per al desenvolupament d'una còpula a partir d'aquesta data resulta força curt, tant si posem el límit el 1690 com el 1712. Si acceptem l'escenari que plantejava Smith, en canvi, aquesta còpula hauria tingut més temps per desenvolupar-se. Segons aquest autor els jueus portuguesos que es van establir al Surinam, procedents del nord-est del Brasil, van dur amb ells un cert nombre d'esclaus que parlaven un crioll de base portuguesa. A favor d'aquesta idea argumenta que el temps d'exposició del saamaka al portuguès en territori surinamès, entre 1665 i 1690, és massa breu per permetre una penetració tan gran en un crioll de base anglesa. Per això considera que no es pot atribuir a un procés normal de manlleu, com és el cas

⁴²⁸ Vegeu l'apartat 1 del capítol III.

del vocabulari holandès de l'sranan. Aquesta llengua, després de tres-cents anys d'influència holandesa, tan sols presenta un 17 % de mots bàsics d'aquest origen, mentre que el saamaka té gairebé el doble de mots d'origen portuguès. Aquest crioll de base portuguesa que es trobaria a la base del saamaka estaria relacionat, segons Smith, amb els criolls parlats a les illes del Golf de Guinea, el de São Tomé, el de Príncipe i l'annobonès. La formació del saamaka a partir d'aquest crioll i el protosranan s'hauria produït mitjançant la relexificació, segons aquesta teoria.

D'acord amb la hipòtesi d'Smith, es podria considerar *sai* com una mostra d'aquest crioll de base portuguesa. Cal dir, a més, que l'autor vincula aquest crioll justament amb els del Golf de Guinea, els que hem vist que tenen una còpula *sa*. Malgrat tot, no acaba de quedar gaire explicada la relació de convivència de *sai* amb les altres dues còpules del saamaka, *da* i *dε*. Cal suposar que *sai* sobrevisqués el procés de relexificació i que el seu ús es veiés reduït amb el desenvolupament posterior de les còpules, durant el segle XVIII, a partir d'elements lèxics d'origen anglès. Es tracta, al meu entendre, d'una hipòtesi plausible però de cap manera concloent, de manera que no es poden descartar altres etimologies.

3. CONCLUSIONS

Els criolls surinamesos presenten coincidències importants pel que fa a la predicació no verbal. El saamaka, tanmateix, és la llengua que s'allunya més sovint de les solucions compartides per sranan i ndjuka. En són una mostra la variació *na / da* en la còpula equativa o l'existència exclusiva de *sai* en saamaka. També hi està relacionada la variació *a / di* en l'article determinat, ja que en sranan i en ndjuka l'article derivaria de la mateixa font que la còpula *da*, però no en saamaka. I el mateix pel que fa a la marca d'imperfectiu, *(d)e / ta*, derivada de la mateixa font que la còpula locativa *de / dε* en sranan i ndjuka, però no en saamaka. Tan sols en un cas, el de *sai*, aquestes divergències sembla que es podrien atribuir a l'element portuguès.

Les diferències sintàctiques que s'observen en relació amb *da* resulten també força interessants. Si la meua interpretació és correcta, trobem diferents estadis en les tres llengües en un procés de presumpta regularització categorial, en el qual *da* es

⁴²⁹ Vegeu l'apartat 1.2. del capítol II.

trobaria en camí d'esdevenir un verb, i el saamaka seria la llengua que hauria recorregut un tram més llarg. Un mateix camí, però ritmes diferents a l'hora de recorre'l.

En l'àmbit de les còpules són l'sranan i el ndjuka els que comparteixen solucions, de les quals el saamaka es distancia. Però no sempre és així, com hem anat veient en capítols precedents, en altres àmbits les coincidències poden agrupar d'altres llengües, en una mena de diàleg interlingüístic en què es produeixen apropaments i distanciaments constants.

VII. PER CONCLOURE

La meva recerca sobre la llengua saamaka no partia d'una hipòtesi per validar, ni se centrava en un aspecte concret i delimitat. Vaig començar sense saber gaire bé d'on sortia ni cap on anava. Vaig partir, doncs, del més bàsic i vaig saber més tard que havia refet un camí mil vegades transitat. O potser no tant com semblava, però el cert és que la quantitat de bibliografia que s'havia generat al voltant del saamaka o que hi feia referència era força impressionant (el crioll més genuí, profund, tonal, africà, simple o complex, dues vegades crioll...). En realitat les diferents teories sobre la formació de la llengua presenten poques coincidències, i això ja mostra fins a quin punt ens trobem lluny de les certeses. Segons deien fa uns anys Kusters i Muysken,⁴³⁰ tampoc no hi ha gaires bones descripcions de llengües criolles, i cada cop que es fa recerca sobre llengües com l'sranan o el saamaka es fan nous descobriments.

En anar avançant vaig anar trobant fenòmens que atreien especialment la meua atenció, no tots pertanyents a un mateix àmbit o especialització, sinó diversos en naturalesa. Són aspectes, la major part inclosos en les pàgines d'aquest estudi, en què voldria continuar treballant en el futur. Alguns són qüestions molt concretes de la llengua; la major part tenen implicacions més generals, sobre l'origen i el desenvolupament dels criolls surinamesos, de la resta de criolls i de les llengües en general. A través de la diacronia, que s'hi va anar introduint cada cop amb més força, i d'algunes lectures, es va desvetllar la fascinació per la història encara no explicada d'unes llengües aparegudes en circumstàncies particulars i, en la major part dels casos, molt dramàtiques.

M'ha fascinat la discussió teòrica, de vegades abrandada, entre diferents teories explicatives al voltant de la gènesi dels criolls. Ara com ara, però, no he aconseguit adscriure'm de manera incondicional a cap dels corrents vigents. Crec que probablement hi ha encerts o indicis de veritat en totes, o gairebé totes, les propostes, i que encara ens trobem en el terreny boirós de les hipòtesis. Per això em semblen encertades les aproximacions multicausals. En aquesta línia s'han posicionat autors com

⁴³⁰ KUSTERS i MUYSKEN (2001: 183).

Goury⁴³¹, i també Migge i Smith⁴³².

Comparteixo amb DeGraff⁴³³ la postura de defensa de les llengües criolles en l'àmbit social, com a llengües perfectament equiparables a qualsevol altra llengua no criolla en tots els àmbits. Crec que els lingüistes ens hi hem d'implicar i defensar els drets dels parlants d'aquestes llengües tan mensytingudes encara. En l'àmbit acadèmic em sembla molt interessant la seva denúncia de l'excepcionalitat que s'atribueix als criolls, des d'una perspectiva colonial no superada. Em sento més a prop de la definició de crioll com a terme sociohistòric que no pas com un tipus lingüístic particular, com fan el Bioprograma o el Prototipus crioll —em semblen especialment inadequats i perillosos els arguments de McWhorter sobre la simplicitat del crioll. Malgrat tot, les coincidències, els elements compartits per moltes llengües criolles, són cridaners i atractius, i han estat magnificats o minimitzats per teories diferents d'acord amb els postulats de cadascuna, de manera que no n'acabo de tenir una visió del tot nítida.

Tampoc tinc gaire clar si cal considerar els criolls llengües noves, com defensen algunes teories, o llengües tan antigues com tota la resta, sense trencament en la transmissió, segons altres posicionaments. A partir dels testimonis antics dels criolls surinamesos, especialment de l'sranan, es pot observar que hi ha molts elements gramaticals que no es prenen de les llengües base i que, de fet, es van crear de nou a partir d'altres elements lingüístics amb el pas del temps, i no pas de manera abrupta. És el cas de les còpules, els articles, els pronoms demostratius, l'expressió del temps, el mode i l'aspecte verbal. En alguns casos es conserven elements africans; en d'altres es modelen amb lèxic europeu a partir d'un model africà; en d'altres segons models testimoniats en moltes llengües del món. Hem de pensar que abans que es poduïssin si més no alguns d'aquests desenvolupaments estàvem davant d'un crioll que es transmetia com a primera llengua? Sembla més plausible pensar en un pidgin que s'està expandint, i potser també s'està criollitzant, i que conviu amb llengües africanes com a L1. Hem de considerar que un pidgin, un codi força simplificat, no implica trencament respecte de les llengües que hi han contribuït o respecte de la llengua lexificadora? Es

⁴³¹ GOURY (2005).

⁴³² «The various properties of modern creole grammars have come about at different periods of a creole's history and due to several different processes such as due to superstrate, adstrate or substrate influence, language-internal change or creation, and an interaction of several of these processes. This suggests that creole formation was complex and multi-processual. The importance or dominance of one or more of the above processes and the outcomes in a particular case were highly dependent on the nature of the sociohistorical setting.», MIGGE i SMITH (2007: 2).

⁴³³ DEGRAFF (2001, 2003, 2009).

tracta d'un codi fruit de la simplificació que es tornarà a convertir en llengua a partir d'elements que no vénen de la llengua lexificadora, sinó de les llengües substrat en part i sobretot a partir de desenvolupaments interns. Potser no hi hagi gaires diferències en l'adquisició, però la relació entre el català i el llatí és la mateixa que entre l'sranan i l'anglès? Potser tan sols cal considerar un canvi lingüístic molt més ràpid en unes circumstàncies particulars de contacte de llengües que fa augmentar la distància lingüística. No ho acabo de tenir clar.

Si acostem més l'objectiu, un dels aspectes que més m'han interessat en relació amb els criolls surinamesos han estat les similituds i les diferències que presenten totes aquestes llengües, en què sovint el saamaka mostra solucions o trets particulars. En l'origen lèxic de les categories gramaticals (article determinat, *a-di*; marca d'imperfectiu, *de-ta*; en la còpula equativa, *na-da*); en la focalització (partícula *wε* exclusiva del saamaka). És cert que de vegades les coincidències agrupen altres llengües. La pèrdua històrica de la consonant vibrant, per exemple, es dona en les llengües businengue davant l'sranan, que l'ha conservada. Igualment, s'ignora el camí que s'ha produït de la forma històrica, i actual, en sranan de la negació, *no*, a la forma *na / an* en les llengües businengue. Podem trobar coincidències sorprenents, com la de l'aluku i el saamaka davant el ndjuka en l'àmbit dels tons, si no és que el ndjuka es desmarca d'una solució comuna. Com hem d'entendre la tonologia, d'altra banda? Manteniment o desenvolupament? Ha estat mai tonal l'sranan? En aquest àmbit seria interessant investigar més profundament sobre la tonologia en ndjuka per esbrinar si coincideix amb la descripció de Good en relació amb el saamaka. Del verb 'donar', *gi / da*, s'ha desenvolupat una preposició benefactiva, probablement a través de construccions serials, en sranan, ndjuka i saamaka. Per a Migge es pot explicar a través del substrat gbe; per a Goury es tractaria d'un procés gradual testimoniats universalment. Mots diferents, de l'anglès i del portuguès, però un mateix fenomen; semblança dins la diferència. Hi ha també desenvolupaments recents o sincrònics que semblen estar-se produint en totes les llengües amb ritmes sensiblement diferents. I sovint el saamaka és aparentment el més ràpid. És el cas de la còpula equativa *da / na / a*, que podria estar en camí d'esdevenir un verb, o de l'adverbi *kaa* derivat de *kaba*.

En tota la recerca he anat trobant fenòmens compartits que sembla que s'han hagut de desenvolupar de manera independent, ateses les dades històriques i actuals. Canvi lingüístic vers una mateixa direcció en llengües diverses, doncs. A l'inici de

l'estiu del 2010 vaig tenir l'oportunitat d'escoltar la ponència inaugural de M. Victoria Escandell al IX Congreso Internacional de Lingüística General,⁴³⁴ titulada «Los futuros evidenciales», en què va exposar l'evolució del futur vers el domini de l'evidencialitat en les llengües romàniques, a excepció del català, a ritmes sensiblement diferents segons la llengua. La idea que llengües amb un mateix origen comparteixin algunes evolucions em sembla molt interessant i alhora un pèl determinista i neguitejant. Si tornem als criolls surinamesos, ens hem de plantejar, però, si es tracta de llengües emparentades de la mateixa manera que les romàniques. Sembla clar que les llengües businengue de base anglesa (ndjuka-aluku-paamaka i kwinti) són descendents de l'sranan o el protosranan. Però quina mena de llengua era aquesta versió inicial de l'sranan? Un pidgin? Un crioll? L'escenari canvia molt vist des d'una o altra teoria. El que sembla clar, a partir de les mostres històriques conservades, és que certs fenòmens van tenir lloc després de la separació. Hem de considerar aquests fenòmens, per exemple el sistema de còpules, com a part de la criollització? Si ho fem així, hem d'acceptar que la coincidència d'elements constitutius, el substrat i el superstrat, determinen una certa tendència vers desenvolupaments específics. Encara ens queda el saamaka, tanmateix. No sabem del cert quins en són els elements constitutius, però és clar que n'hi ha un altre i que és exclusiu del saamaka, ni quin grau de parentiu li hem d'atorgar amb l'sranan i les altres llengües businenge. Allà on es diferencia el saamaka, no obstant, no sembla que la responsabilitat sigui del portuguès. És en el territori de l'anglès on trobem força més variació que la que es dona entre les altres llengües del grup. Caldrà continuar-hi pensant.

Si ens centrem en el saamaka, hi ha encara un altre aspecte que ha atret la meua atenció: la presència en la llengua d'anomalies, excepcions i fenòmens marginals o molt poc productius. En són exemples el reduït nombre de mots que presenten el que s'ha entès com a vocals llargues de durada triple o com a vocals idèntiques adjacents; en relació amb això, també la distinció que aparentment es troba únicament rere el parell *mii-miii*; alguns sons consonàntics poc freqüents i improductius (oclusives coarticulades, oclusives prenasalitzades, fricativa labial sonora); el sistema prosòdic, que sembla que funciona segons dos patrons diferents, un amb to i un amb accent tonal; la mateixa presència de percentatges significatius de vocabulari d'origen anglès i portuguès, i el percentatge relativament elevat de mots procedents de llengües africanes.

⁴³⁴ Valladolid, 21-23 de juny de 2010.

Segons com, sembla que encara es puguin veure les costures dels elements d'orígens diferents integrats en la llengua. Per a alguns fenòmens, però, especialment el parell *mii-miii*, em costa assajar alguna mena d'explicació.

En definitiva, la investigació sobre el saamaka i sobre la resta de criolls surinamesos, i especialment la comparació interlingüística dins aquest grup de llengües, ofereix un camp d'estudi molt interessant, ple de preguntes encara no respostes.

APÈNDIX I. EL TREBALL DE CAMP

El treball de camp per a l'elaboració d'aquesta tesi doctoral es va desenvolupar principalment en tres contextos. En primer lloc a Cayenne, la capital de la Guaiana Francesa, en sessions amb informants dutes a terme al Laboratoire des Sciences Sociales de l'Institut de Recherche pour le Développement (IRD). En segon lloc, al poble saamaka de la *crique*⁴³⁵ Acarouany, conegut també com a Gotali Kɔnde, situat a uns 30 km de Saint Laurent du Maroni (punt kilomètric 229 de la carretera nacional) i pertanyent a la comuna de Mana. Finalment, al territori Saamaka, al Surinam. Tot seguit trobareu una descripció d'aquests dos darrers espais, feta a partir de les meves pròpies observacions i de converses amb altres persones durant el període que va abastar el treball de camp, de 2001 a 2004. Incloc també altres informacions, experiències o impressions al voltant del treball de camp amb l'objectiu de donar una petita mostra de tot el que hi ha rere una recerca com aquesta, més enllà de l'anàlisi lingüística.

1. GOTALI KɔNDE

El poble de la *crique* Acarouany o Gotali Kɔnde fou fundat als anys setanta del segle XX, però va experimentar un creixement important a causa de la guerra civil del Surinam (1986-1992). Hi vivien unes 180 persones, procedents majoritàriament d'una mateixa regió, situada al sud del País Saamaka (especialment dels pobles de Godo, Heikununu, Lafanti, Masia Kiiki, Pada i Kambalua). La composició de la població era relativament estable: no es produïen incorporacions de nous immigrants, exceptuant casos de reagrupament familiar; hi havia, tanmateix, un cert degoteig de persones que es traslladaven a altres zones de la Guaiana per motius laborals, especialment a centres urbans, o que tornaven als seus pobles d'origen al Surinam, bàsicament dones i criatures o adolescents en edat de casar-se.

Com ja he dit, quan vaig arribar al poble, hi vaig trobar una investigadora espanyola, Mónica Castro, que estava fent treball de camp per a la seva tesi doctoral,

adscrita al Laboratoire d'Ethnobiologie del Muséum National d'Histoire Naturelle de París, en el terreny de l'etnoecologia. El fet que ella hagués passat ja un cert temps al poble va facilitar molt la meua estada, tant des d'un punt de vista pràctic (allotjament, alimentació, etc.), com des del punt de vista de l'acceptació per part de la comunitat, la qual cosa va afavorir també la meua feina.⁴³⁶ Els meus coneixements lingüístics, d'altra banda, van ajudar la Mónica a millorar el seu nivell de saamaka. Així, vaig ser acollida per la mateixa família que havia acollit la Mónica, la de l'Andoli i la Sofí. Ens vam encabir a la casa de solter d'un dels fills, que estudiava a la ciutat, i menjàvem amb la família. Un factor remarcable —ja que malhauradament comença a ser excepcional a molt llocs—, que ha facilitat i ha fet més sincera la relació amb la gent, ha estat l'absència d'interès econòmic. En cap cas hem estat percebudes com una font d'ingressos (com a «dòlars ambulants»), sinó que la mateixa gent evitava qualsevol mena de pagament amb diners. Així doncs, hem funcionat més aviat a base d'intercanvis en espècies: hem comprat menjar per a la família que ens acollia i els hem dut regals, però mai no els hem pagat per l'allotjament o el menjar. També hem dut sempre algun regal per al cap del poble —com és costum entre els saamaka—, rom per als esperits, caramels per als nens, etc. Un bon exemple d'això és el fet que un reputat contista del poble em demanés tot just que comprés cervesa per als participants a canvi d'organitzar una sessió de contes perquè jo la pogués enregistrar. La nostra estada al poble també els aportava elements positius. La gent se'ns adreçava per consultar-nos sobre el contingut de la seva correspondència, tramesa per algun organisme de l'administració, contingut que els és habitualment força opac. Davant l'absència de cap mena de suport per part de l'administració i la manca de recursos de gran part de la gent del poble per fer gestions burocràtiques, també ens vam encarregar d'alguns tràmits en relació amb la seguretat social. Quan anàvem a la ciutat amb cotxe també hi dúiem sempre alguna persona del poble. Una nit ens van despertar per demanar-nos que duguéssim a l'hospital una dona que s'havia posat de part, ja que a aquella hora era impossible trobar un cotxe; així que vam fer també funcions d'ambulància. Tot plegat, fa pensar en les dificultats que es presenten en la vida diària en aquesta comunitat.

⁴³⁵ Denominació local dels rius de petites dimensions.

⁴³⁶ Cal dir que el fet que dues noies amb el mateix nom i originàries d'un mateix estat, però que no es coneixien abans, coincidissin en un poble saamaka per investigar diferents aspectes d'aquesta cultura va provocar una lògica sorpresa als saamaka que hem anat coneixent —i també a nosaltres mateixes. Al poble de l'Acarouany se'ns va rebatejar per evitar la confusió, de manera que jo vaig esdevenir *Piki Monika* i la meua companya, *Gaan Monika*'. Quan es referien a totes dues, ens

La llengua de comunicació era necessàriament el saamaka, ja que la major part de la població no parla francès o en té un coneixement limitat, especialment les dones —una sola dona en tot el poble parlava una mica de francès, per circumstàncies personals específiques. Aquest fet va contribuir en gran mesura a poder adquirir competència oral en saamaka, la qual cosa no era possible a Cayenne, on treballava amb informants aïllats. Es tracta, sens dubte, d'un aspecte molt important, tant des del punt de vista de la relació amb la gent com en l'àmbit de la meua investigació.

No hi havia al poble cap presència de l'administració francesa (escola, dispensari mèdic, etc.) permanent ni esporàdica. Hi havia un edifici abandonant que fou utilitzat com a església per missioners que van acabar marxant del poble fa uns anys, aparentment sense gaire èxit en la seva tasca. La població no tenia accés a l'aigua potable —es consumia aigua de la *crique* o aigua de pluja—, ni a l'electricitat (tot i que algunes famílies disposaven de grups electrògens que funcionaven amb gasolina).

La major part dels nens no estaven escolaritzats, essencialment per raons econòmiques i pel desconeixement sobre la possibilitat d'accedir a beques o ajuts governamentals. Molts dels infants que anaven a l'escola pertanyien a famílies en què si més no un dels progenitors, habitualment el pare, tenia permís de residència i rebia algun tipus d'ajut econòmic de l'administració. S'observava, però, entre els pares un interès creixent a escolaritzar els fills. La despesa econòmica principal, a més dels materials necessaris, era el transport escolar, ja que el centre es trobava a Mana, força lluny del poble —fet que, a més, obligava els nens a llevar-se molt aviat al matí—; d'altra banda, no era estrany que l'autobús escolar no aparegués i que els nens s'haguessin de quedar a casa. Només hi havia un noi en tot el poble que cursés estudis secundaris, per a la qual cosa s'havia traslladat a Saint Laurent du Maroni.

Pel que fa a la situació sanitària, com ja he dit, no hi havia cap centre d'atenció mèdica al poble. Tot i que s'utilitzava la medicina tradicional, la gent del poble s'adreçava a l'hospital de Saint Laurent sempre que en tenia necessitat: per donar a llum, per vacunar els nens i per altres problemes de salut que presentessin una certa gravetat. El desplaçament fins a la ciutat no resultava fàcil, ja que la majoria de la gent no disposava de cap mitjà de transport propi. El desconeixement del sistema sanitari francès, la manca d'alfabetització i el reduït o nul coneixement de la llengua francesa, especialment entre les dones, feien que una bona part de la gent del poble no tingués els

anomenaven *dee Monika* 'les Mòniques'.

papers necessaris per rebre l'assistència mèdica requerida, davant la dificultat de fer els tràmits burocràtics corresponents. Això no vol dir, però, que no fossin atesos pel personal mèdic: la situació acceptada per totes les parts consistia a proporcionar l'atenció sanitària corresponent i deixar la factura sense pagar.

En l'àmbit econòmic, la majoria de les dones treballava la terra amb el sistema conegut a la Guaiana com a *abbatis*⁴³⁷; els productes que s'obtenien es destinaven a l'alimentació de la família, tot i que també se'n solia vendre una part. Alguns homes es dedicaven a la caça, i venien la major part de les seves captures. La majoria, però, feien treballs estables o esporàdics fora del poble. Els saamaka que es troben a la Guaiana Francesa necessiten aconseguir diners, no només per a la pròpia subsistència, sinó sovint també per a la família que ha quedat al Surinam.

2. EL TERRITORI SAAMAKA

El territori tradicional saamaka s'estén al llarg del riu Surinam i part del riu Saramacca, a la zona central del Surinam. En la meua darrera estada de recerca, de dos mesos, hi vaig passar aproximadament un mes. La Mònica Castro em va parlar dels seus plans d'anar al territori saamaka tradicional al Surinam per continuar el seu treball de camp i em va suggerir la possibilitat d'acompanyar-la. Com que es tractava d'una oportunitat extraordinària, atesa la dificultat d'arribar i establir-se en aquest territori, i tenint en compte que hi aniríem acompanyades per una família saamaka del poble, m'hi vaig afegir. Així doncs, vam arribar juntes a l'Acarouany i vam passar-hi uns dies perquè la família es preparés per al viatge. Cal dir que el fet que una família sencera, un matrimoni amb els seus tres fills, marxés cap al País Saamaka era un esdeveniment força excepcional; habitualment hi van els homes sols, amb una certa regularitat, per veure la família, especialment altres esposes, i dur-hi diners i tota mena de coses. De fet, la dona no havia tornat mai al País Saamaka des que n'havia marxat en casar-se, igual que els dos fills més grans; la petita ja havia nascut a la Guaiana. Això va comportar tot un seguit d'actes rituals per demanar als esperits que el viatge anés bé; actes que en alguns casos ens van incloure també a nosaltres. Finalment vam emprendre tots plegats

⁴³⁷ Aquest procediment consisteix a tallar els arbres d'una porció de selva i cremar la vegetació restant, de manera que la cendra fa d'adob; al cap d'un temps es deixa descansar i regenerar el sòl, i se cerca un altre indret per repetir la mateixa operació. Es tracta de la tècnica del guaret, *kapεε* en saamaka.

el viatge cap al País Saamaka. Vam passar uns dies a Paramaribo per fer tota mena de compres per a la pròpia subsistència i per a la família. La família va fer també algunes compres destinades clarament a mostrar un estatus elevat al lloc d'origen, com acostuma a passar arreu entre els emigrants quan tornen a casa. Vam viatjar en una mena de camió-autobús la major part del camí per camins de terra fins a Pokigron o Txoni, on vam agafar una piragua per remuntar el riu Surinam fins a Masia Kiiki. Vam passar la major part del temps en aquest poble, lloc d'origen de l'home de la família, el Data. També ens vam establir uns dies al poble de la dona, la Gbete, anomenat Tumaipa, i vam visitar-ne d'altres, com Malobi, Heikununu, Pada, Dan o Futuna. Els pobles es troben espigolats al llarg del riu, a totes dues ribes. Per accedir-hi, a la majoria de pobles hi ha escales de pedra aparentment força antigues.

Es poden observar certes diferències entre la comunitat que es troba al territori tradicional i el col·lectiu establert a la Guaiana —si més no a l'Acarouany, que és la realitat que conec. D'entrada, el fenomen de l'emigració fa que la composició de la població a una i altra banda difereixi. Els homes adults en edat activa passen gran part del temps fora del País Saamaka, principalment a Paramaribo o a la Guaiana Francesa, on es desplacen per treballar; hi ha força dones que veuen els seus marits tot just un parell de cops l'any i en períodes breus. La població estable al País Saamaka, per tant, està formada bàsicament per dones, nens, adolescents i gent gran. Aquest fet repercuteix en diferents aspectes de la vida de la comunitat, com ara l'alimentació. Si bé la dieta saamaka es basa en l'arròs a tots dos territoris —malgrat que no se'n cultiva a la Guaiana—, al Surinam es menja molt poca carn, ja que no hi ha gaires homes per caçar, i es tracta d'una activitat reservada als homes; s'hi consumeix, en canvi, molt de peix, pescat amb canyes o xarxes per dones i nens —tot i que els homes també poden pescar. En general es caça amb fusell (*goni*) i els animals petits amb trampes (*aviti*).

No hi ha dades censals referents a la població —les que hi havia, força antigues, es van cremar en un incendi a Paramaribo—; a més, la mobilitat dels homes adults dificultaria força la tasca d'establir un cens. En qualsevol cas, els pobles són més grans que no pas l'Acarouany, amb una població que pot situar-se entre les tres-centes i les cinc-centes persones segons el cas.

En l'àmbit dels tabús socials i la pràctica religiosa també s'observen certes diferències, si bé és cert que alguns d'aquests canvis o adaptacions poden explicar-se simplement per les circumstàncies. Els funerals, per exemple, comporten actes religiosos molt nombrosos i estesos en el temps —poden allargar-se fins a un mes— al

territori del Surinam; en canvi a l'Acarouany sembla que els morts s'enterren al cementiri de Saint Laurent més ràpidament i sense el cicle ritual complet. La regla, d'altra banda, és un aspecte afectat per nombrosos tabús, per la qual cosa les dones passen els dies del període menstrual en una casa especial, una casa de les regles; aquesta pràctica és absolutament absent al poble establert en territori francès, on ni tan sols hi ha una casa per a aquesta funció. Quan es demana sobre aquest «relaxament», la resposta sol ser simplement «això no és el País Saamaka», cosa que sembla indicar una tipus de relació essencial entre la dimensió religiosa i tradicional, i el territori saamaka.

Lamentablement, en altres aspectes la realitat a una i altra banda de la frontera és força semblant, com en l'escolarització dels infants i l'accés a la sanitat. Com passa a la Guaiana, molts nens estan sense escolaritzar per motius bàsicament econòmics: només hi ha centres docents en alguns pobles, de manera que molts nens han de desplaçar-se per anar a l'escola i pagar, per tant, el transport en piragua. Pel que fa a l'atenció mèdica, igualment només hi ha centres de salut en alguns pobles, on treballen metges en pràctiques. La malària és endèmica en aquesta zona i es produeixen força morts a causa d'aquesta malaltia, sobretot entre els nens petits; sembla que la sida hi té també una forta incidència. A part d'això, als pobles que vaig visitar no hi havia cap presència de l'administració surinamesa.

Cal dir que la comunicació entre tots els pobles que conformen el País Saamaka és molt intensa i, per tant, la sensació de comunitat és molt gran. Les notícies s'estenen ràpidament per tot el territori a través de la gent que es mou amunt i avall en piragua per transportar gent i mercaderies, per visitar familiars i amics. Aquest fet es fa extensiu també a la comunitat establerta a la Guaiana a través, especialment, dels homes que van i vénen. En tornar a l'Acarouany, després de la meva estada al País Saamaka, tota la gent del poble sabia, entre altres coses, que el Data havia tingut un accident amb la piragua que li podria haver causat la mort, però que, afortunadament, es trobava sa i estalvi.

La llengua de comunicació va ser sempre el saamaka, la qual cosa va fer que anés adquirint més competència oral en la llengua. Cal dir que el fet d'arribar ja amb coneixements de la llengua i la cultura va facilitar molt l'acceptació per part de la gent, si bé es tracta d'una zona on no és freqüent la presència d'estrangers blancs. El fet de vestir-nos com les dones saamaka i mirar de tenir un comportament respectuós amb els tabús i els costums socials, com ara anar a la casa de les regles, també va contribuir a aquesta acceptació i a establir una relació cordial amb la gent. Més enllà, des del punt de

vista de la recerca lingüística, aquesta immersió em va permetre obtenir dades interessants en qualsevol contacte comunicatiu, com a participant o com a oient. També a partir de l'emissió de seqüències lingüístiques podia testar-ne l'acceptació; eren igualment molt útils les correccions que em feien els parlants. Mirava de dur sempre a mà una llibreteta i un bolígraf per poder prendre notes en qualsevol moment. Fins i tot els gestos podien ser d'allò més reveladors. En un autobús de Paramaribo el Data ens va indicar que baixàvem a la propera parada amb un gest amb la mà semblant al que faríem nosaltres però orientat a l'inrevés, cap enrere. El gest va en consonància amb l'esquema espaciotemporal que reflecteix la llengua: *baka* 'darrere; esquena', significa també 'després'; *fesi* 'cara; davant', i també 'abans'.

3. LA LINGÜISTA INNOCENT

Faig aquesta adaptació del títol de l'obra de Nigel Bartley⁴³⁸ per donar una mostra de les vicissituds, però també les recompenses, que pot implicar el treball de camp en pobles de la selva, o, en general, en un medi desconegut. Sens dubte cal abordar una tasca d'aquest tipus amb una certa dosi d'obertura mental pel que fa aspectes quotidians com el menjar o la higiene, a més dels costums i els valors de la comunitat estudiada.

D'entrada, vaig tenir alguns problemes amb els tractaments contra la malària. El primer profilàctic que vaig prendre, *Lariam*, em va provocar una reacció creixent de tristesa i abatiment, que semblava poder desembocar en una depressió. Vaig canviar de sistema, i vaig adoptar una combinació de fàrmacs que no protegeixen de la totalitat de les variants del paludisme, i que m'afectaven considerablement l'aparell digestiu.

L'alimentació és també un factor important. En general, la dieta saamaka no presenta gaires problemes, tot i que després de menjar arròs trossejat cuit i recuit dos cops al dia cada dia durant dos mesos, vaig trigar a tornar a menjar arròs. La prova principal ve quan el menjar no es troba en les millors condicions de conservació segons els nostres estàndards (no hi ha neveres, és clar); després de passar aquesta prova diverses vegades, la consciència que aquesta ingesta no té efectes sobre la salut resulta si més no tranquil·litzadora. La proteïna més habitual prové del pollastre (comprat a la

⁴³⁸ BARTLEY (2004).

ciutat) a la Guaiana Francesa i del peix al País Saamaka. De tant en tant hi ha alguna cosa més exòtica, com ara piranha, tucà, paca, *pingo* (porc senglar local) o mico.⁴³⁹ El dia que vaig menjar carn de mico, havia vist unes hores abans un home de l'Acarouani que tornava de caçar ben carregat amb un mico. Per sopar vaig trobar una carn vermella al meu plat. Vaig preguntar què era i em van informar que el mico que havia vist —més enllà de possibles reticències ètiques, era prou bo. Moltes coses, de fet, resultaven ben plaents de menjar: fruites fresques (poques) o seques, verdures, begudes i pastissos a base de cacahuet, guisats, etc. Pel que fa a la beguda, l'aigua de la crique era convenientment tractada per evitar problemes de salut; les gotes de clor li donaven un *bouquet* de piscina força gustós. En certes ocasions, apareixien ampolles reemplenades amb líquids desconeguts que vaig aprendre a ingerir despreocupadament, com la *ganja*.

La fauna viva també dóna per bastant. Principalment, tot allò que podríem incloure en la categoria poc científica de «bestioles». Mosquits, formigues que mosseguen (fan sang i les ferides es poden infectar amb facilitat), escarbats amb ales o sense (que els saamaka trepitgen amb el peu nu), aranyes immenses (alguns veïns van riure molt quan van saber que havia caigut de l'hamaca per por d'una aranya), uns petits insectes alats anomenats *mampia* que apareixen al capvespre en massa i piquen indiscriminadament. I els paràsits: n'hi ha de tota mena, però els pitjors són els que se't fiquen dins del cos, experiència que per sort m'he pogut estalviar. N'hi ha uns de molt impactants (en francès local *ver macaque*⁴⁴⁰): són larves de mosca semblants a cucs que causen una mena de foroncle. Vaig veure unes quantes persones afectades per aquest paràsit, al cap o a les aixelles, que pot ser força difícil d'extreure. També n'hi ha uns altres, més petits, que s'introdueixen en les ferides dels peus. Bestioles a part, no vaig tenir gaires encontres esglaiadors, tan sols iguanes i un varà bastant gros que em va agafar per sorpresa.

Per rentar-se, l'habitual és la *crique* o el riu. Si plou o fa fred, hi ha unes construccions petites (*wasi wosu / jaai*) on et pots rentar amb una galleda i una carbassa. Les dones passen els dies de regla en una casa especial als afores del poble. Durant aquests dies no poden cuinar; altres dones de la família els porten menjar. Els nens petits se n'hi van amb les seves mares. Mentre les dones hi són s'han de rentar en una

⁴³⁹ Per completar aquest tast de carns autòctones vaig tastar l'armadillo i el tapir en un restaurant.

⁴⁴⁰ El nom científic de la mosca és *Dermatobia hominis*. Si teniu curiositat visiteu la pàgina web <http://www.guyane-guide.com/dossiers/vers_macaque.htm>.

zona específica i allunyada del riu. El tabú en relació amb la menstruació és força potent, fins al punt que si un home menja algun aliment cuinat o simplement tocat per una dona menstruant es considera que en resultarà enverinat (alguns cops vaig deixar el Data sense dinar).

Els saamaka viuen en cases de fusta tancades, amb sostres fets a base de fulles trenades, de dimensions bastant reduïdes, amb dos o tres espais o cambres. A la nit es penjen les hamaques per dormir. Així són les cases tradicionals, que presenten boniques ornamentacions esculpides a la fusta. Es poden trobar també construccions noves fetes amb maons i amb sostre de plàstic, zenc o uralita, molt menys confortables, ja que aquests materials les converteix en un forn durant les hores de sol. Hi ha construccions sense parets que fan la funció de cuina (*gaangasa*). En alguns pobles, l'aigua, cal anar-la a buscar força lluny. Les dones carreguen grans recipients al cap, sobre una peça de tela (*akata*) preparada perquè faci de base. Hi sol haver construccions dedicades als déus i als esperits (*gadu wosu / obia wosu*), bastant diverses pel que fa a les característiques, algunes de molt boniques. Les persones que tenen un déu, és a dir que el poden cridar i el déu els posseeix o penetra en ells són els *obiama*, els que practiquen l'*obia*, que té a veure amb la dimensió sobrenatural. La figura oposada als *obiama*, el costat fosc de l'*obia*, són els *wisima*. En les cerimònies sovint es fa servir *keeti*, una mena de boles de guix. També s'empren teles (*koosu*) sense vores, que anomenen *kuakua koosu* 'tela crua', en cerimònies i altres actes rituals, com els enterraments. Des del riu es veuen arbres plens de teles, dedicats a persones mortes o déus, una mena d'altars naturals. A les entrades dels pobles hi ha unes tires de palma anomenades *azan* com a protecció contra el mal. També es poden trobar ceibes (*kankanti*), uns arbres considerat sagrats, com en diverses cultures ameríndies, envoltades d'ampolles de rom i espelmes. En l'àmbit religiós, crida l'atenció el fet que, al costat de tots els déus particulars i els esperits dels morts, hi ha també un Gaan Gadu 'gran Déu', probablement el Déu cristià integrat en la cosmovisió saamaka. Hi ha una planta molt resistent, que es pot desenterrar i tornar a plantar en un altre lloc, anomenada *gadu dede mi dede*; ens van explicar que és com el Gaan Gadu, que va morir però va ressuscitar. Segons sembla, les coses més importants depenen d'aquest déu. Hi ha altres elements que duen el Gaan Gadu al nom, com el fet de tronar, *Gaan Gadu bai* 'el gran déu crida'. Els saamaka, d'altra banda, creuen en la reencarnació; la persona reencarnada s'anomena *neseke*. Habitualment es reencarnen avantpassats prou

recents perquè n'hi hagi memòria, dues o tres generacions enrere. Quan un nen neix se'n cerca el *neseke*; és una informació important per conèixer, per exemple, la tendència a patir malalties determinades.⁴⁴¹

Evidentment coneixen molt bé el seu medi natural i fan servir moltes substàncies de l'entorn com a remeis (*deesi*) per a malalties. Havia llegit que coneixien un remei molt efectiu contra les fractures òssies i un dia vaig poder presenciar-ne l'efecte. Un senglar petit es va trencar una pota mentre uns nens hi jugaven. Li van aplicar una mena de pasta vegetal i en pocs dies tornava a caminar normalment. Diuen que els obiama poden prendre un *deesi* particular, prohibit per a l'altra gent, per esbrinar què ha passat i també poden dir quanta estona fa que una persona és morta. Sembla que hi ha una substància que serveix per avortar, però si se sap que una dona ha avortat la porten al tribunal (*kangaa*). D'altra banda, hi ha nombrosos tabús (*kina*) en relació amb la flora i la fauna autòctona. El tapir (*bofo / gaan mbeti*), per exemple, només el poden caçar els homes casats; però no si la seva dona està embarassada. Hi ha un tabú total respecte de les anacondes, associades al déu *watawenɔ*, que no es poden matar. Em van explicar la història de dos *bakaa*, un d'ells brasiler, que van matar-ne una d'un tret i li van treure la pell per assecar-la, en contra del consell d'alguns saamaka. Aquests homes van patir diversos accidents: un es va tallar un dit, el que havia usat per disparar, i es va obrir el cap amb una serra mecànica defectuosa al mateix lloc on havia disparat a la serp; l'altre, que va ser el que va veure primer la serp, va tenir un accident amb un ferro que va sortir disparat i es va quedar cec (dels ulls que havien vist la serp). També hi ha un tabú total en relació amb la ceiba, que no es pot tallar. Amb el mateix terme, *kina*, fan referència als tabús alimentaris personals. Pel que em van explicar, es tracta d'una decisió individual en relació amb menjars que no et cauen bé o que prefereixes no menjar (hi deu haver casos d'al·lèrgies probablement), però no és obligatori tenir-ne. Hi havia un poble, Daome, on no podíem anar, ja que té *kina* amb els *bakaa* (els blancs). Em van dir que probablement amb els criolls també, però no amb els indis. Alguns saamaka poden tenir *kina* també amb un poble determinat.

Cal dir que em vaig acostumar amb certa facilitat a unes condicions de vida tan diferents i poc confortables, tot i que sóc força urbana i les bestioles no m'han fet mai

⁴⁴¹ Anys després, quan va néixer el meu fill, no vaig poder evitar pensar-hi. N'havíem triat el nom temps abans que nasqués: es diria Eudald, com el seu rebesavi. Avançant-se a la data prevista per al part, l'Eudald va acabar naixent el mateix dia que el seu homònim, el 21 de desembre.

gràcia. Potser mantingudes durant períodes més perllongats haurien resultat més difícils de comportar. El cert és que abans de fer treball de camp no sabia ben bé què em trobaria ni si seria capaç de tirar endavant. Més enllà de les condicions materials, el vessant psicològic és també molt important. No sempre és possible tenir certa intimitat. Ets molt més visible que els membres de la comunitat, una novetat, una font d'informació, un entreteniment per als nens. Pot resultar força cansat estar contínuament exposat a una llengua que no domines i sobretot mancat dels referents culturals per entendre els missatges, les bromes. Vaig tenir sort de poder compartir la major part del treball de camp amb una altra investigadora, algú, pertanyent al meu món, amb qui parlar, relativitzar, riure.

Totes aquestes dificultats tenen, però, grans contrapartides: la possibilitat de veure i viure coses extraordinàries. El paisatge, una de les selves més ben conservades del món; verd pertot arreu, un riu net, animals, plantes i un cel que mai no havia imaginat tan ple d'estrelles. Cerimònies i rituals que feien disparar l'adrenalina. L'acostament a una altra manera de concebre el món i la vida.

No sóc antropòloga i no vaig fer estades prou llargues per poder investigar des d'un punt de vista etnològic, però em resultava fascinant tenir l'oportunitat de conèixer tants aspectes de la cultura saamaka. Davant de tot això, em vaig adonar que prenia de forma no premeditada una actitud molt relativista davant la cosmologia saamaka. Vaig experimentar una certa suspensió del judici occidental racionalista davant la dimensió «màgica» que m'envoltava. Un dia, per exemple, la Mònica i una nena anomenada Janita van agafar uns trossos de coco d'una tela plena de trossets assecant-se al sol per fer-ne oli; jo en vaig menjar un trosset que em van donar. La mare de la nena ens va advertir que estava protegit dels lladres ritualment (amb *kandu*), com mostrava un objecte que hi havia al costat. Aquell mateix dia, o potser l'endemà, la Mònica i la nena tenien mal d'orella (totes dues l'esquerra). 'Ho veieu', va dir la Mare, 'és el càstig per haver robat menjar'. En aquell context, semblava la cosa més normal del món. Jo no vaig tenir mal d'orella; és clar que no vaig agafar coco directament i, a més, duia una pedra protectora que m'havia donat la meva directora de tesi-bruixa (*judici occidental racionalista* he dit?). El tema de les regles semblava també afectat per l'*obia*. Les dues Mòniques vam tenir la regla dos cops en un mes i, a més, tenia tendència a arribar a Tumaipa, on hi havia un *obiama* amb mal caràcter que havia dit públicament que si no anàvem *na baaka* (a la casa de les regles), ell ho sabia i vindria a tallar-nos a trossets amb un matxet. Semblava un argument convincent.

Sovint no teníem clar si era adequat que nosaltres assistíssim a certes cerimònies o actes rituals. De vegades no semblava clar ni per als mateixos saamaka. Alguns cops ens va costar seguir el comportament que calia adoptar, per desconeixement. En general, però, els agradava que ens hi impliquéssim i que actuéssim com si fóssim membres de la comunitat. Ens van agrair que els ajudéssim algun dia a *booko didia* (mantenir-se despert amb festa o sense fins a la sortida del sol com a part del cicle de celebracions mortuòries). Quan havíem d'anar a Saamaka, no vam arribar a Gotali Kõnde amb prou antelació per fer la preparació ritual ortodoxa. Ens van dur a la *gadu wosu* i en Gotali, el cap i *obiama* més fort del poble, ens va esbrincar una mica. Hi havíem d'haver anat una setmana abans d'emprendre el viatge per demanar que anés bé, i no pas dos dies abans. Així que teníem un deute (*paima*) amb els esperits: havíem de comprar cervesa i *sofu* (uns refrescos surinamesos de colors i gustos insultantment artificials) i tornar per pagar el deute tots plegats. Quan vam tornar amb les begudes, van fer una libació amb la cervesa (fer una libació s'anomena *tue wata* 'tirar aigua'), vessant-ne una miqueta a terra. Després van anar omplint i passant a tots els assistents per torn un got ple de cervesa; cadascú bebia i vessava a terra les restes de beguda que quedaven al got, aleshores es tornava a emplenar i es passava a algú altre. Després es va fer el mateix procediment amb una carbassa i *sofu*. Vam preguntar pel fet que es fessin libacions amb *sofu*, una cosa tan moderna: ens van respondre que als morts els agradava el *sofu* i que no en poden beure, per això s'usa *sofu* en les cerimònies, a més de rom i cervesa. Al dia següent ens vam trobar un altre sarau, *wasi ku uwii* 'rentar-se amb fulles'. Se n'encarregaven dos homes i la gent feia cua per passar-hi. T'havies d'agenollar, et «beneïen» amb un objecte ovalat i et tiraven aigua per sobre amb una carbassa, d'un recipient amb fulles, i després una mena de pasta blanca, *lambé*, aparentment *keeti* desfet. El Gotali ens va veure empastifades i va semblar satisfet. Es tractava de conservar-ne les propietats, així que no ens vam rentar fins al vespre. El dia abans de marxar encara vam tornar a la *gadu wosu* a pregar.

Ja al País Saamaka, una matinada, estava dormint a la casa de les regles, i de cop, em va despertar un soroll terrible: totes les dones cridaven desesperades com si el món s'acabés, anaven i venien amb aparent desesperació i van acabar sortint de la casa. Ens hi vam quedar tan sols una nena petita i jo. La nena es va posar a plorar espantada i jo la vaig agafar a coll. Se sentien trets. No tenia ni idea del que estava passant. Al cap d'una estona la cosa es va anar calmant i vaig saber que una persona havia mort, un

home gran malalt des de feia dies. Aquesta demostració de dolor era part del dol ritual. De fet, mentre érem al País Saamaka hi va haver tres morts. La primera, a Masia: un home gran mort poc abans que nosaltres arribéssim, així que vam poder veure pràcticament tot el cicle funerari. La segona, una senyora gran a Tumaipa, que es van endur al seu poble natal, Masia. La tercera també a Tumaipa, la que es va esdevenir mentre jo era a la casa de regles, poc abans de marxar. Els dos primers eren familiars del Data, i era força delicat perquè l'obligava a col·laborar en les despeses dels funerals. Si hi arribaven altres familiars hi col·laborarien també; de moment pertocava als que hi eren.

Dins els rituals per la mort del senyor de Masia, vam veure una dansa força particular. Dos homes amb una mena de barret de fulles duïen una llitera de fusta (*bongola*) sobre el cap, avançaven pels carrers i anaven acostant la llitera a les cases. Segons sembla, a la llitera hi havia la roba i objectes que duïa posats la persona que havia mort i la portaven a totes les cases perquè el mort parlés amb la gent, com un comiat; sobretot havia de parlar amb els malalts, per dir-los que s'havien de curar, que encara no era la seva hora i que no havien de marxar amb ell. Aquella mateixa tarda els homes havien d'anar a fer el forat (*baaku*) per enterrar el taüt. Només hi poden anar els homes, tant a fer el forat com a l'enterrament. De fet les dones no van mai al cementiri, que es troba fora del poble —en canvi, als enterraments que es fan a la Guaiana Francesa, al cementiri de Saint Laurent, sí que hi poden anar dones. Uns dies més tard es van oferir ofrenes (*manda*) al mort: arròs, plàtans, cacahuets, begudes, teles. Durant tots aquests dies hi havia festa a la nit fins a la sortida del sol (*booko didia*), amb música i ball, i begudes que reparteix la família del mort (cafè, rom, *sofu*, *ganja*). Al començament hi havia poca gent; després va anar arribant gent d'altres pobles o de la Guaiana Francesa. El darrer dia hi va haver focs artificials i trets de fusell disparats a l'aire. El taüt (*kesi*), embolcallat amb teles, era en una caseta on alguns homes tocaven tambors; tocaven *papa*, que és el nom d'una llengua ritual, i *alada* (en origen, nom d'una ciutat africana de tràfic d'esclaus); hi ha timbals associats a déus que serveixen per cridar-los. El dia següent es van endur el taüt, després de treure'l fora de la caseta i envoltar-lo amb una corona de fulles a terra. Es van començar a sentir plors i crits de dones, i tothom anava cap al riu. El taüt era en una piragua amb homes vestits amb la roba tradicional. Altres piragües amb homes acompanyaven el taüt. Alguna gent va baixar les escales que condueixen al riu per acomiadar-se del mort i després es van

rentar la cara i els peus. Dies després hi va haver encara una altra cerimònia, *tue japan* ‘tirar menjar’, en què tiraven menjar a terra per oferir-lo al mort. Un cop acabats els funerals, ens van regalar un *koosu* a cadascuna per agrair-nos que participéssim en el *booko didia*.

Una setmana més tard va morir a Tumaipa una dona gran, també familiar del Data. El dia següent vam anar al riu a rentar-nos i al cap d’una estona van arribar unes dones amb mocadors al cap per recollir aigua amb uns cànirs i rentar la dona morta. Això ho vam saber després, és clar. D’entrada no vam saber què passava, ens van dir que sortíssim del riu ràpidament. Quan van haver marxat ens van dir que no s’hi podia anar, al riu, perquè *di wata ko baaka*, l’aigua estava de dol. Vam poder veure una part de la preparació del cadàver, quan ja l’havien amortallat. El van embolicar amb nou *koosu kuakua* de característiques diferents en un ordre concret. A la caseta on hi havia la dona hi havia un llum especial, un *valambo*, que només es posa en aquestes circumstàncies, rodó i amb dues sortides per a les flames.

Una altra experiència interessant va ser poder assistir a sessions de contes en viu. En vaig poder presenciar dues. Es tracta d’un esdeveniment festiu en què un narrador explica el conte i el públic, o com a mínim una persona encarregada, ha d’anar pronunciant un seguit de fórmules estereotipades que mostren la recepció del que s’està explicant i estableixen una mena de diàleg o *feedback* entre narrador i públic. El narrador té un paper de veritable actor: fa veus diferents per als personatges, efectes especials, inclou cançons, s’adreça al públic. Tant els contes com les endevinalles es comencen amb la fórmula *hiliti*, a la qual el públic ha de respondre *daiti*. Vaig preguntar què significaven aquestes dues fórmules i em van dir que el sentit de *hiliti* es ‘llança la història’, encara que no significa res en saamaka, i *daiti* vol dir ‘llança-la, dóna’ns-la’.⁴⁴² L’origen de *hiliti* es troba en realitat en la llengua gbe: *tim* significa ‘caure’ en gbe i la fórmula per introduir narracions és *gli tim* ‘la història ha caigut’. En ndjuka i aluku es fan servir també aquestes fórmules amb una pronúncia sensiblement diferent, i en el crioll francès de Trinidad s’usa la fórmula *timtim* (però la resposta és *bwasef* ‘fusta seca’).⁴⁴³ Desconec l’origen d’altres fórmules utilitzades, com *mato / tongoni*, que es pronuncien també per iniciar la narració, o *kele kele*, una de les fórmules de resposta per

⁴⁴² De fet, la primera mostra certa proximitat amb la paraula *hiti*, que significa ‘llançar’ en saamaka, i la segona sembla contenir el verb *da* ‘donar’.

⁴⁴³ Vegeu AUB-BUSCHER (1989:3).

part del públic.⁴⁴⁴ En general els contes tenen com a protagonistes animals dotats de característiques humanes. La sèrie més extensa és la de l'aranya, *Anansi* (o diverses variants d'aquest mot), un personatge astut i trampós. El terme per a 'aranya' és d'origen africà: trobem la forma *ananse* tant en gbe com en twi. És present igualment en moltes altres llengües criolles atlàntiques, com ara el ndjuka, l'sranan, el krio, el gullah, el crioll de Guyana, el de Miskito Coast, el de Jamaica, etc. De fet, el cicle d'històries dedicades a aquest personatge es remunta també a l'Àfrica occidental, on era comú a diversos grups ètnics, i s'ha mantingut en nombroses comunitats criolles americanes (saamaka, ndjuka, sranan, a Jamaica, a Haití).

També vaig sentir parlar de diversos personatges mitològics. Els vampirs s'anomenen *azema* en samaaka. Per impedir-ne l'entrada, es posa sèsam al voltant de les cases. D'aquestes criatures, no n'hi ha al País Saamaka, però sí que se'n troben a la Guaiana Francesa i entre els ndjuka, al Surinam. Hi ha uns personatges petits i antropomorfs anomenats Bakulu (que recorden molt els nostres follets, tot i que en una versió més sinistra, o els *Gremlins*), dels quals parlen amb temor. Segons sembla, es poden comprar en una botiga de Paramaribo amb l'objectiu d'obtenir riquesa. Són molt perillosos, tanmateix, ja que fàcilment es tornen en contra del propietari i poden matar-lo, a ell i a tota la seva família. Algunes persones deien que tan sols menja pa i que si no l'alimentes prou et mata. També circulava una història sobre una mena de psicòpata assassí amb l'habilitat extraordinària de canviar la pell de la cara per adoptar altres identitats i enganyar les seves víctimes. D'altra banda, no és recomanable anar a una *kiiki* (*crique*) de nit, ja que hi ha unes cuques de llum (terme genèric *asonkijenjen*) que emeten una llum vermella, al damunt de les quals viatgen petits dimonis (*didibi*) que poden posseir-te i causar-te la mort. Costava una mica aconseguir que et parlessin de criatures que els feien por, igual que passava amb alguns aspectes religiosos. També vaig sentir enunciar algunes històries aparentment mitològiques: sembla que el caiman (*kaima*) és l'origen de la major part dels rèptils, ja que els va parir; hi ha una planta anomenada *papa uwii*, emprada en remeis, que sembla ser el pare o cap de totes les plantes; també vaig sentir una referència a una anguila de dotze cues.

Una altra realitat fascinant són les possessions. En una cerimònia una dona va entrar en trànsit, posseïda per un déu o esperit, i va començar a parlar amb una veu

⁴⁴⁴ Algunes d'aquestes fórmules s'empren també en contextos formals, com en determinats actes rituals o en converses amb persones importants dins la comunitat. De fet, la manera d'iniciar una

clarament alterada i en una llengua del tot inintel·ligible per a mi. Posteriorment em van explicar que es tractava d'una llengua anomenada *ingi tɔngɔ*, és a dir 'llengua índia'. No he trobat en la bibliografia cap referència a aquesta llengua, que podria estar basada en alguna llengua ameríndia i no pas africana. Com hem vist els saamaka van tenir una relació intensa amb grups amerindis, fins al punt que un dels clans saamaka té com a avantpassat fundador una dona ameríndia —dins un sistema de parentiu matrilineal. Els indis tenien i tenen fama de ser molt poderosos en l'àmbit sobrenatural, i sembla que els saamaka tenen nombrosos déus indis. D'altra banda, em van parlar d'una altra llengua sobre la qual tampoc no he trobat cap referència: s'anomena *wata tɔngɔ* 'llengua de l'aigua' i és parlada pels déus aquàtics, lògicament. Em van parlar de tres déus que fan servir aquesta llengua: Guenti, Watawɛnɔ (vinculat a l'anaconda) i Dankaele. Les llengües rituals o esotèriques dels businenge surinamesos citades a la bibliografia, totes relacionades amb llengües africanes, són les següents: del gbe, derivarien el papá (saamaka i aluku) i el fodú (sranan); del kikongo, el luángo i el púmbu (saamaka), i del twi, el kromanti (o altres versions d'aquest nom) (saaamaka, aluku i sranan). Aquestes llengües presenten un enorme interès, ja que podrien incorporar elements fossilitzats d'estadis lingüístics anteriors. Plantegen, a més, alguns interrogants pel que fa a l'adquisició: tan sols parles la llengua d'un déu o esperit quan aquest t'ha posseït, si no és així no hi ha manera d'aprendre-la. Resulta força complicat, malauradament, poder investigar en aquest àmbit, ja que hi ha diversos tabús en relació amb la *gadu wosu*, com la prohibició de fer fotos a l'interior i a l'exterior de l'edifici o fer gravacions de les cerimònies. En Pieter Muysken, no obstant això, em va parlar d'un investigador que pensava fer recerca sobre aquest aspecte, no sé del cert com.

Amb el temps em vaig sorprendre de la competència en saamaka que vaig acabar adquirint (segur que ara mateix ja és molt més baixa i tampoc no hi ha cap saamaka a prop que pugui donar la seva opinió). Un dia em vaig trobar fent d'interpret entre una biòloga francesa que volia saber coses sobre el cultiu entre els saamaka i una dona saamaka al seu hort. Traducció simultània francès-saamaka: tot un repte! Vaig acabar absolutament esgotada. Fins i tot vaig ser capaç d'entendre i reproduir un embarbussament: *wan man jian jianjian wa jian* 'un home s'ha menjat el menjar que nosaltres no ens hem menjat'. També vaig produir una derivació nominal a partir d'un

conversa entre els saamaka, especialment quan et trobes algú o li fas una visita, és molt cerimoniosa.

verb amb objecte (*bookosusuma* ‘trencador de sabates’) que va fer riure. La comunicació amb la gent era cada cop més fluïda.

Justament la relació amb la gent va ser un dels aspectes més gratificants. Els nens petits, d’una determinada edat, ploraven quan ens veien. Passada aquesta edat sentien molta curiositat per nosaltres, i sovint ens seguien i ens provocaven perquè hi juguéssim. Recordo un nen de set o vuit anys de la família del Data (no sé en quin grau), l’Angoloma, que quan ens sentia parlar en espanyol a l’altra investigadora i a mi, deia que no ens entenia perquè parlàvem molt de pressa (era una percepció generalitzada que parlàvem molt de pressa). Li vaig explicar que el problema no era la velocitat, sinó que es tractava d’una altra llengua, i vaig començar a dir-li coses en espanyol però molt a poc a poc. El nano es moria de riure. En general tothom sentia curiositat per nosaltres i pel món d’on procedíem i ens preguntaven tota mena de coses. D’altra banda, vam saber que, com a mínim a dues nenes, els havien posat Monika, un nom nou, que sona bé en saamaka.

En general em vaig sentir molt ben rebuda pels saamaka dels pobles on he estat, sense hostilitat o desconfiança. Sobretot a mesura que creixia la nostra fluïdesa en saamaka i que anavem coneixent fórmules, convencionalismes, costums. Tot i que el nostre estatus dins la comunitat no era del tot clar, es tendia a tractar-nos més aviat com a dones saamaka que com a estrangeres, més aviat segons la norma que segons l’excepció o com a anomalies. S’hi tendia, però amb certa flexibilitat. Per exemple amb el tabac: jo fumava en aquella època i, en canvi, les dones saamaka no fumen. Pel que fa als homes, el consum de tabac és força elevat. Algunes dones em preguntaven com era que fumava i com era que el meu marit em deixava. En general no semblava gaire problemàtic, no obstant. Fins i tot quan en una cerimònia els homes repartien cigarrets, me’n donaven a mi també.

Diverses vegades ens van donar mostres de la seva acceptació i apreciació. El Data va dir un cop que per fora érem blanques, però que el nostre cor era saamaka. Un dia que jugàvem amb l’Angoloma va passar una senyora i li va preguntar si li agradàvem; ell va respondre que no, perquè érem *sembé u mi*, és a dir la seva gent, la seva família. El cert és que amb les persones que estaven més a prop nostre es va establir una relació d’afecte sincer, molt especialment amb el Data i la Gbete.

APÈNDIX II. ANÀLISI DEL VOCABULARI BÀSIC DEL SAAMAKA

Incloc en aquest apartat la meva anàlisi del vocabulari bàsic del saamaka a partir de la llista de Swadesh de cent mots. He comptat separadament les diverses aparicions d'un mateix terme i, allà on hi ha més d'un mot per a un mateix significat, he comptat les diverses fonts com a fraccions. Els resultats de l'anàlisi són els següents:

ANGLÈS:	57,5 %
PORTUGUÈS:	26 %
LLENGÜES AFRICANES:	9 %
HOLANDÈS:	2,5 %
ORIGEN DESCONEGUT:	6 %

1. jo	mi	A <i>me</i>
2. tu	i/ju	A <i>you</i>
3. ell	a	A <i>that</i>
4. nosaltres	u/wi	A <i>we</i>
5. vosaltres	un(u)	AF igbo: <i>umu</i> ‘vosaltres’
6. ells	de	A <i>them</i>
7. qui	ambe	AF gbe (fon): <i>mɛ / me</i> ; gbe (vhe): <i>ameka</i>
8. què	andi	AF gbe (fon): <i>aní</i>
9. tots	hii ⁴⁴⁵	?
10. molts	hia/hila ⁴⁴⁶	?
11. un	wan	A <i>wan</i>
12. dos	tu	A <i>two</i>
13. gran	bigi	A <i>big</i>
14. llarg	langa	A <i>long</i>
15. petit	piki	P <i>pequeno</i>
16. dona	mujɛɛ	P <i>mulher</i>
17. home	(w)omi	P <i>homem</i>
18. persona	sembe ⁴⁴⁷	?
19. peix	fisi	A <i>fish</i>
20. ocell	fo(o)u	A <i>fowl</i>
21. gos	dagu	A <i>dog</i>
22. poll	losu	A <i>louse</i>
23. arbre	pau	P <i>pau</i>
24. llavor	sii	A <i>seed</i>
25. fulla	uwii	A <i>weed</i>
26. arrel	lutu	A <i>root</i>
27. escorça	koko	P <i>corcha</i>
28. pell	kakisa	P <i>casca</i>
	buba	AF <i>buba</i> ⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Potser de l'holandès *heel* ‘tot’

⁴⁴⁶ Ladhams (1999: 235) proposa el terme portuguès *cheia* ‘plena’ com a possible origen.

⁴⁴⁷ S’han fet diverses propostes sobre l’etimologia d’aquest terme (vegeu l’apartat 2.4. del capítol III), cap de les quals no sembla del tot convincent; per aquest motiu prefereixo considerar-lo d’origen desconegut.

29. carn	gbamba /gwamba	AF kikongo: gwamba
30. sang	buuu	A <i>blood</i>
31. os	bonu	A <i>bone</i>
32. greix	fatu	A <i>fat</i>
33. ou	(w)obo	P <i>ovo</i>
34. banya	tutu	AF kikongo: <i>túutu</i> flauta'
35. cua	labu	P <i>rabo</i>
36. ploma	puuma	P <i>pluma</i>
37. cabell	uwii	A <i>weed</i>
38. cap	hedu	A <i>head</i>
39. orella	jesi	A <i>ears</i>
40. ull	(w)ojo	P <i>olho</i>
41. nas	nusu	A <i>nose</i>
42. boca	buka	P <i>boca</i>
43. dent	tanda	H <i>tanden</i>
44. llengua	tõngõ	A <i>tongue</i>
45. ungla	(h)ujna	P <i>unha</i>
46. peu	futu	A <i>foot</i>
47. genoll	kini	A <i>knee</i>
48. mà	maun	P <i>mão</i>
49. ventre	bεεε	A <i>belly</i>
50. coll	gangaa	P <i>garganta</i>
51. pit	hatimindi	A <i>heart</i> + A <i>middle</i>
52. cor	hati	A <i>heart</i>
53. fetge	lεεbe	H <i>lever</i>
54. beure	bebe	P <i>beber</i>
55. menjar	jan	AF nyam, nyama ⁴⁴⁹
56. mossegar	jan	AF nyam, nyama

⁴⁴⁸ Huttar (1985:56) considera que aquest terme, present també en ndjuka, té un origen africà (ioruba *bubá* 'short, loose garment', kikongo *búuba* 'habit; petit morceau de toile porté par une femme...', mandinga *bubá* 'blouse', wòlof *buba* 'garments'). El portuguès, no obstant, ens ofereix una altra possibilitat: *buba*, com en català 'nom genèric de diverses malalties pustuloses'.

⁴⁴⁹ Terme estès per tot l'oest i el centre d'Àfrica amb significats com 'menjar', 'carn', 'caça', 'animal'....

57. veure	si	<i>A see</i>
58. oir	jei	<i>A hear</i>
59. conèixer	sabi	<i>P saber</i>
60. dormir	duumi	<i>P dormir</i>
61. morir	dède	<i>A dead</i>
62. matar	kii	<i>A kill</i>
63. nedar	sun	<i>A swim</i>
64. volar	buua	<i>P voar</i>
65. caminar	waka	<i>A walk</i>
66. venir	ko	<i>A come</i>
67. ajeure's	didon	<i>A lie down</i>
	kandi	?
68. seure	sindo	<i>A sit down</i>
69. aixecar-se	hopo	<i>A up</i>
70. donar	da	<i>P dar</i>
71. dir	taki	<i>A talk</i>
72. sol	sonu	<i>A sun</i>
73. lluna	liba	<i>P arriba</i>
74. estrella	teeja	<i>P estrelha</i>
75. aigua	wata	<i>A water</i>
76. pluja	cuba	<i>P chuva</i>
77. pedra	sitonu	<i>A stone</i>
78. sorra	sandu	<i>A sand</i>
79. terra	goon	<i>A ground</i>
80. núvol	wɔluku	<i>H wolk</i>
	doou	?
81. fum	sumuku	<i>A smoke</i>
82. foc	faja	<i>A fire</i>
83. cendra	sinça	<i>P cinza</i>
84. cremar	cuma	<i>P queimar</i>
85. camí	pasi	<i>A path</i>

86. muntanya	kununu ⁴⁵⁰	?
87. vermell	bɛ	AF gbe (fon): vɛ̀
88. verd	guuun	A <i>green</i>
89. groc	kooko	?
90. blanc	weti	A <i>white</i>
91. negre	baaka	A <i>black</i>
92. nit	ndeti	A <i>night</i>
93. calent	kendi	P <i>quente</i>
94. fred	kɔtɔ	A <i>cold</i>
95. ple	fiu	A <i>full</i>
96. nou	ɲɲun	A <i>new</i>
97. bo	bunu	P <i>bom</i>
98. rodó	lontu	A <i>round</i>
99. sec	dɛɛ	A <i>dry</i>
100. nom	ne	A <i>name</i>

⁴⁵⁰ Segons Ladhams (1999: 238) podria provenir del terme portuguès *colina*.

BIBLIOGRAFIA

2008-Année européenne du dialogue interculturel [<http://dialogue-interculturel.culture.fr/atelier-permanent-pour-l-ecriture-des-langues-du-marronage-transcription-de-la-langue-saamaka.html>].

ACETO, Michael (1996), «Early Saramaccan syllable structure: an analysis of complex onsets from Schumann's 1778 manuscript», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 11, 1, pàg. 23-44.

ACETO, Michael (1997), «Saramacan Creole origins: Portuguese-derived lexical correspondences and the relexification hypothesis». Dins: SPEARS i WINFORD (eds.) (1997: 219-239).

ACETO, Michael (1999), «The Gold Coast lexical contribution to the Atlantic English Creoles». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.) (1999: 69-80).

AIKHENVALD, Alexandra Y. (ed.) (2007), *Sprachtypologie und Universalienforschung*, vol. 60, 1, Akademie Verlag, Berlín.

AIKHENVALD, Alexandra Y. (2007), «Linguistic fieldwork: setting the scene». Dins: AIKHENVALD, Alexandra Y. (ed.), *Sprachtypologie und Universalienforschung*, pàg. 3-11.

ALLEYNE, Mervyn C. (1985), «Acculturation and the cultural matrix of creolization». Dins: HYMES, Dell (ed.), *Pidginization and Creolization of Languages*, Cambridge University Press, pàg. 169-186.

ARENDS, Jacques (1986), «Genesis and development of the equative copula in Sranan». Dins: MUYSKEN i SMITH (eds.) (1986: 103-127).

ARENDS, Jacques (1989), *Syntactic Developments in Sranan: Creolisation as a Gradual Process*. [http://www.dbnl.org/tekst/aren012synt01_01/downloads.php].

ARENDS, Jacques (ed.) (1995), *The Early Stages of Creolization*, CLL 13, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

ARENDS, Jacques (1999), «The origin of the Portuguese element in the Suriname creoles». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.) (1999: 195-208).

ARENDS, Jacques (2002), «La "dé-historicisation" de la créologénèse», *Études Créoles*, vol. XXV, núm. 11, pàg. 143-156.

ARENDS, Jacques; MUYSKEN, Pieter; SMITH, Norval (eds.) (1984), *Pidgins and Creoles*.

- An Introduction*, John Benjamin's Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- ARENDS, Jacques; PERL, Matthias (1995), *Early Suriname Creole Texts. A Collection of 18th-century Sranan and Saramaccan Documents*, Iberoamericana-Vervuert, Franckfurt/Madrid.
- ASSOCIACIÓ BÍBLICA DE CATALUNYA, *Biblia Catalana Interconfessional* [<http://www.abc.cat.org/bci/>].
- AUB-BUSCHER, Gertrud (1989), «African survivals in the lexicon of Trinidad French-based Creole», *Society for Caribbean Linguistics Occasional Paper*, núm 23.
- Aukan - English Dictionary*, SIL - Languages of Surinam [<http://www.sil.org/americas/suriname/Aukan/English/AukanEngDictIndex.html>].
- BAKER, Peter; SMITH, Norval; VEENSTRA, Tonjes (1984), «Saramaccan». Dins: ARENDS, MUYSKEN i SMITH (eds.) (1984: 165-178).
- BAKER, Philip; SYEA, Anand (ed.) (1996), *Changing Meanings, Changing Functions. Papers relating to Grammaticalization in Contact Languages*, Westminster Creolistics Series, 2, University of Westminster Press.
- BARLEY, Nigel (2004), *L'antropòleg innocent: notes des d'una cabana de fang*, Edicions 62, Barcelona.
- BARRIERAS, Mònica (2004a), «Europa no s'acaba a Europa: les llengües de la Guaiana Francesa», *Europa de les Nacions*, núm. 53, primavera 2004.
- BARRIERAS, Mònica (2004b), «La situació lingüística de la Guaiana Francesa», *Dossier del Centre Mercator* núm. 16, dins el *Butlletí* núm. 58, CIEMEN, II trimestre 2004 [<http://www.ciemem.org/mercator/>].
- BARRIERAS, Mònica (2007a) «Pidgins i criolls, les gènesis conegudes». Dins: COLÓN i GIMENO (eds.) (2007: 121-135).
- BARRIERAS, Mònica (2007b), «Aspectos etnolingüísticos del saramaka, lengua criolla del Surinam y la Guayana Francesa», dins *Actas del VI Congreso de Lingüística General, 3-7 de mayo de 2004, Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 2007*, vol. III, pàg. 3027-3034.
- BARRIERAS, Mònica (2007c), «Guyanetako hizkuntza-aniztasuna», dins *La diversidad lingüística en América. De México al Cono Sur / Amerikako hizkuntza aniztasuna. Mexikotik Hego Konoraino*, Unesco Etxea, Erein, 2007, pàg. 45-48; «La diversidad lingüística en las Guayanas», pàg. 165-168.
- BARRIERAS, Mònica (2009), «La langue saamaka», dins RENAULT-LESCURE i GOURY

- (eds.) (2009: 148-157).
- BARRIERAS, Mònica (en premsa a), «*Sende wan faja: en torno al vocabulario del saamaka*», *Actas del IX Congreso Internacional de Lingüística General* (Valladolid, 21-23 de juny de 2010).
- BARRIERAS, Mònica (en premsa b), «La còpula locativa *sai* en saamaka, crioll angloportuguès del Surinam», *Actes del 26è Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques* (València, 6-11 de setembre de 2010).
- BEHN, Aphra (1992), *Oroonoko o l'esclau reial*, Edicions de l'Eixample, Barcelona.
- BETIAN, Desmo; BETIAN, Wemo; COCKLE, Anya; DUBOIS, Marc A.; GRINGOLD, Marc (2001), *Parlons saramaka. Langue et culture*, L'Harmattan, París.
- BICKERTON, Derek (1981), *Roots of Language*, Ann Arbor, MI, Karoma.
- BICKERTON, Derek (2008), *Bastard Tongues*, Hill and Wang, Nova York.
- BILBY, Kenneth (2001-2002), «L'aluku: un créole surinamien en territoire français», *Amerindia*, núm. 26/27, pàg. 279-292.
- BODIAN, Miriam (1997), *Hebrews of the Portuguese Nation: Conversos and Community in Early Modern Amsterdam*, Indiana University Press.
- CARDOSO, Hugo (2004), «“Kaba teh a bi sunta dem”: the path of two portuguese elements in Saramaccan». Dins: FERNÁNDEZ, FERNÁNDEZ-FERREIRO i VÁZQUEZ VEIGA (2004: 267-282).
- COLLOMB, Gérard; TIOUKA, Félix (2000), *Na'na Kali'na. Une histoire des Kali'na en Guyane*, Ibis Rouge Editions, Guadeloupe.
- COLON, Germà; GIMENO, Lluís (eds.) (2007), *Ecologia lingüística i desaparició de llengües*, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
- CNAM [<http://www.cnam.fr/kp/france/allopho/doc/>] (document consultat el maig de 2010).
- CORTE INTERAMERICANA DE DERECHOS HUMANOS (2007), *Caso del Pueblo Saramaka vs. Surinam, Sentencia del 28 de noviembre de 2007* [http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_172_esp.pdf] (document consultat l'abril de 2010).
- DAELEMAN, Jan (1971), «Kongo words in Saramacca Tongo». Dins: HYMES, Dell (ed.) (1971: 281-283).
- DALPHINIS, Morgan (1985), *Caribbean and African Languages. Social History, Language, Literature and Education*, Karia Pres, Londres.

- DEGRAFF, Michel (2001), «On the origin of creoles: A Cartesian critique of Neo-Darwinian linguistics», *Linguistic Typology*, 5, 2-3, pàg. 213-310.
- DEGRAFF, Michel (2003), «Against Creole Exceptionalism», *Language*, 79, 2, pàg. 391-410.
- DEGRAFF, Michel (2005), «Linguists' most dangerous myth: The fallacy of Creole Exceptionalism», *Language in Society*, 34, pàg. 533–591.
- DEGRAFF, Michel (2009), «Creole exceptionalism and the (mis)education of the Creole speaker». Dins: KLEIFGEN i BOND (eds.) (2009: 124-144).
- DEUMERT, Ana; DURRLEMAN, Stephanie (eds.) (2006), *Structure and Variation in Language Contact*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- ELSON, F. (ed.) (1986), *Language in Global Perspective: Papers In Honor of the 50th Anniversary of the Summer Institute of Linguistics, 1935-1985*, Summer Institute of Linguistics, Dallas, Texas.
- ESSEGBEY, James (2005), «The basic locative construction in Gbe and Suriname creoles», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 20, 2, pàg. 229-267.
- FERNÁNDEZ, Mauro; FERNÁNDEZ-FERREIRO, Manuel; VÁZQUEZ VEIGA, Nancy (2004), *Los criollos de base ibérica. ACBLP 2003*, Iberoamericana-Vervuert, Frankfurt/Madrid.
- FOREST PEOPLES PROGRAMME (2009), *Comments of the Victims' Representatives on the First Report of the Illustrious State of Suriname in the Case of the Saramaka People (Ser C No. 172 and Ser C No. 185)*, [http://www.forestpeoples.org/documents/s_c_america/suriname_iachr_saramaka_vr_1st_rep_comments_sept09_eng.pdf] (document consultat el març de 2010).
- GIVÓN, Talmy (1979), *On Understanding Grammar*, Academic Press, Nova York.
- GLOCK, Naomi (1983), «Extending the use of Saramaccan in Suriname», *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 4, pàg. 349-60.
- GOOD, Jeff (2004a), «Split prosody and creole simplicity. The case of Saramaccan», *Journal of Portuguese Linguistics*, 3, pàg. 11–30. [http://www.acsu.buffalo.edu/~jcgood/jcgood-SplitProsody_Simplicity.pdf]
- GOOD, Jeff (2004b), «Tone and accent in Saramaccan: Charting a deep split in the phonology of a language», *Lingua*, 114, pàg. 575–619 [http://www.acsu.buffalo.edu/~jcgood/jcgood-Phonetics_SM_tone.pdf] (document consultat l'abril de 2010).

- GOOD, Jeff (2006a), «The phonetics of tone in Saramaccan». Dins: S. DEUMERT; S. DURRLEMAN (eds.) (2009: 9–28) [http://www.acsu.buffalo.edu/~jcgood/jcgood-Phonetics_SM_tone.pdf].
- GOOD, Jeff (2006b), *A twice-mixed creole? Tracing the history of a prosodic split in the Saramaccan lexicon*, Ms, MPI EVA [<http://www.acsu.buffalo.edu/~jcgood/jcgood-Saramaccan-Mixed.pdf>].
- GOOD, Jeff (2006c), «Why is Saramaccan different?», SPCL Meeting, Albuquerque, January 7, 2006 [<http://www.acsu.buffalo.edu/~jcgood/jcgood-SPCL2006.pdf>].
- GOURY, Laurence (1999), *Restructuration grammaticale dans les langues créoles: le cas du ndjuka*, tesi doctoral llegida a l'Université de Paris 7 [versió manuscrita].
- GOURY, Laurence (2001-2002), «Un exemple de restructuration grammaticale: le morphème “de” en ndjuka», *Amerindia*, núm. 26/27, pàg. 293-318.
- GOURY, Laurence (2001-2002), «Pluralité linguistique en Guyane: un aperçu», *Amerindia*, núm. 26/27, pàg. 1-15.
- GOURY, Laurence (2005), «Langues creoles: etat des lieux des recherches et propositions pour une approche multicausale de leur genese», *Traces*, 47 (versió pre-print consultable a <http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/09/20/92/PDF/Trace-HAL.pdf>).
- GOURY, Laurence (en premsa), «Predication en Ndjuka: la copule rhématique “na”».
- GRIMES, Joseph E.; GLOCK, Naomi (1970), «A Saramaccan narrative pattern», *Language*, 46, pàg. 408-425.
- HAM, William H. (1999), «Tone sandhi in Saramaccan: a case of substrate transfer?», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 14, 1, pàg. 45-91.
- HANCOCK, Ian F. (1971), «A provisional comparison of the English-derived Atlantic creoles». Dins: HYMES (ed.) (1971: 287-291).
- HEINE, Bernd; KUTEVA, Tania (2005), *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge University Press.
- HEINE, Bernd; KUTEVA, Tania (2007), *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*, Oxford University Press.
- HOLM, John A. (1988), *Pidgins and Creoles*, Cambridge University Press, 2 vols.
- HUBER, Magnus; PARKVALL, Mikael (eds.) (1999), *Spreading the Word. The Issue of Difussion among the Atlantic Creoles*, Westminster Creolistic Series 6, University of Westminster Press.
- HUTTAR, George L. (1985), «Sources of Ndjuka African vocabulary», *Niewe West*

- Indische Gids*, vol. 59, núm. 1-2.
- HUTTAR, George L. (1986), «Kikongo, Saramaccan, and Ndjuka». Dins: ELSON (ed.) (1986: 563-86).
- HUTTAR, George L. (1996), «Epenthetic *-mi* in Ndyuka: a transitive marker?», *SIL Electronic Papers 1996-003, September 1996* [<http://www.sil.org/silewp/1996/003/silewp1996-003.html>].
- HUTTAR, George L. (1997), «Ndyuka-Trio Pidgin». Dins: THOMASON (ed.) (1997: 99-124).
- HUTTAR, George L.; HUTTAR, Mary L. (1994), *Ndyuka*, Routledge, Londres-Nova York.
- HUTTAR, Mary L.; HUTTAR, George L. (1997), «Reduplication in Ndyuka». Dins: SPEARS i WINFORD (eds.) (1997: 395-414).
- HYMES, Dell (ed.) (1971), *Pidginization and Creolization of Languages*, Cambridge University Press.
- INTERNATIONAL BIBLE SOCIETY (1998 [2009]), *Gadu buku: Het Nieuwe Testament in het Saramaccaans*, Colorado Springs (Colorado), International Bible Society [http://www.lulu.com/items/volume_67/8051000/8051747/1/print/10-srm_NT.pdf].
- JENNINGS, William (1999), «The role of Cayenne in the Pernambuco-Surinam Hypothesis». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.) (1999: 241-250).
- KATZ, Aya (1996), *Cyclical grammaticalization and the cognitive link between pronoun and copula*. Tesi doctoral consultable a <<http://scholarship.rice.edu/handle/1911/16974>>.
- KLEIFGEN, Jo Anne; BOND, George C. (eds.) (2009), *The Languages of Africa and the Diaspora: Educating for Language Awareness*, Multilingual Matters, Bristol. *Ks & co Traductions* [http://www.compagnie-ksandco.org/article_traductions_44.html?PHPSESSID=4d344021eb4051c3ce80660cf3b891de] (consultat el març de 2010).
- KUSTERS, Wouter; MUYSKEN, Pieter (2001), «The complexities of arguing about complexity», *Linguistic Typology*, 5, 2-3, pàg. 182-185.
- LADHAMS, John (1999a), «The Pernambuco connection? An examination of the nature and origin of the Portuguese elements in the Surinam creoles». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.) (1999: 209-240).
- LADHAMS, John (1999b), «Response to Norval Smith». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.)

- (1999: 299-304).
- LAUNEY, Nicole; MILLOT, Françoise (2005), «Étrangers devant l'école», *Plein Droit*, núm. 64, abril 2005, *Enfants à la rue en Guyane* [<http://www.gisti.org/doc/plein-droit/64/guyane.html>].
- LEFEBVRE, Claire; LORANGER, Virginie (2006), «On the properties of Saramaccan *FU*. Synchronic and diachronic perspectives», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 21, 2, pàg. 275-335.
- LEFEBVRE, Claire; LORANGER, Virginie (2008), *A Diachronic and Synchronic Account of the Multifunctionality of Saramaccan taa*, publicat en línia el 27/10/2008 [<http://www.archipel.uqam.ca/227/1/Taa.pdf>].
- Les langues de Guyane* (2000), IRD (Institut de Recherche pour le Développement) – Laboratoire des Sciences Sociales – Centre de Cayenne, CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) – CELIA (Centre d'Étude des Langues Indigènes d'Amérique).
- LIENGA (en premsa): *Awentiya. Contes saramaka*, a cura de Randolf Lienga, Contes et récits d'Outre-Mer, CRDP Guyane.
- LOPEZ, Àngel; MORANT, Ricard (2002), «L'adverbi». Dins: SOLA (ed.) (2002), vol. 2, pàg. 1797-1852.
- MAMA BOBI (s. d.), *Collectif pour le progrès social de Gotali Konde* [http://www.migrantsoutremer.org/IMG/pdf/halde_educ-guyane_annexe4.pdf] (document consultat el març de 2010).
- MAMA BOBI (2008), *Competences interculturelles et développement* [http://webtice.ac-guyane.fr/edd/IMG/pdf/MEMO_2008.pdf] (document consultat el març de 2010).
- MARTÍNEZ CELDRÁN, Eugenio; FERNÁNDEZ PLANAS, Ana M. (2001), «Propuesta de transcripción para la africada palatal sonora del español». Dins: *Estudios de fonética experimental*, núm XI, Laboratori de Fonètica, Universitat de Barcelona, pàg. 173-190.
- MARTINUS, Frank (2001), «The survival of Friday: a Muslim calendar in Saramaccan», SPCL conference on 26-27 June, Coimbra, Portugal.
- MATHIEU, Jean Luc (1993), *Histoire des DOM-TOM*, Que sais-je? 2776, Presses Universitaires de France, Paris.
- MCWHORTER, John (1995), «Looking into the void: zero copula in the creole mesolect», *American Speech*, vol. 70, núm. 4, pàg. 339-360.

- MCWHORTER, John (1997), «Lost in transmission: a case for the independent emergence of the copula in atlantic creoles». Dins: SPEARS i WINFORD (eds.) (1997: 241-261).
- MCWHORTER, John (1999), «The Afrogenesis Hypothesis of plantation creole origin». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.) (1999: 11-152).
- MCWHORTER, John (2001), «The world's simplest grammars are creole grammars», *Linguistic Typology*, 5, 2-3, pàg. 125-166.
- MCWHORTER, John (2002), *The Power of Babel. A Natural History of Language*, William Heinemann, Londres.
- MCWHORTER, John (2005), *Defining Creole*, Oxford University Press.
- MIGGE, Bettina (1998), «Substrate influence in creole formation: the origin of *give*-type serial verb constructions in the surinamese plantation creole», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 13, 2, pàg. 215-265.
- MIGGE, Bettina (2003), *Creole Formation as Language Contact: the Case of the Suriname Creoles*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- MIGGE, Bettina; SMITH, Norval (2007), «Substrate influence in creole formation», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 22, 1, pàg. 1-15.
- MOVIMIENTO MUNDIAL POR LOS BOSQUES TROPICALES, *Surinam: compañías madereras chinas y derechos tribales* [<http://www.wrm.org.uy/boletin/62/Surinam.html>] (document consultat el març de 2010) .
- MUFWENE, Salikoko S. (1986), «The Universalist and Substrate Hypotheses complement one another». Dins: MUYSKEN i SMITH (1986: 129-162).
- MUFWENE, Salikoko S. (2002), «Développement des créoles et évolution des langues», *Études Créoles*, vol. XXV, núm. 1, pàg. 45-70.
- MUYSKEN, Pieter; SMITH, Norval (eds.) (1986), *Substrata versus Universals in Creole Genesis*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, CLL 1.
- NEWMAN, Paul; RATLIFF, Martha (2001), *Linguistic Fieldwork*, Cambridge University Press.
- PARKVALL, Mikael (2000), *Out of Africa*, Battlebridge Publications, Londres.
- PLAG, Ingo (1995), «The emergence of *taki* as a complementizer in Sranan. On substrate influence, universals, and gradual creolization». Dins: ARENDS (ed.) (1995: 113-148).

- POULALION, Jean-Louis (1986), *Histoire du Surinam. Des origines à l'indépendance*, Imprimerie de Montligeon, La Chapelle Montligeon.
- PRICE, Richard (1970), «Saramaka emigration and marriage: a case study of social change», *Southwestern Journal of Anthropology*, vol. 26, pàg. 157-189.
- PRICE, Richard (1973), «Avenging spirits and the structure of Saramaka lineages», *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 129, pàg. 86-107.
- PRICE, Richard (1975), *Saramaka Social Structure. Analysis of a Maroon Society in Surinam*, Caribbean Monograph Series, núm. 12, Institute of Caribbean Studies, University of Puerto Rico.
- PRICE, Richard (1983), *First Time: the Historical Vision of an Afro-American People*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore. Cito per la traducció francesa: (1994), *Les premiers temps. La conception de l'histoire des Marrons saramaka*, Éditions du Seuil.
- PRICE, Richard (2002), «Maroons in Suriname and Guyane: how many and where», *New West Indian Guide*, 76, pàg. 81-88.
- PRICE, Richard (2003), *Les Marrons*, Vents d'ailleurs, París.
- PRICE, Richard; PRICE, Sally (1972), «Saramaka onomastics: An Afro-American naming system», *Ethnology*, 11, pàg. 341-367.
- RENAULT-LESCURE, Odile ; GOURY, Laurence (eds.), *Langues de Guyane*, Vents d'ailleurs, París.
- RIEMER, Johann Andreas (1779), *Wörterbuch zur Erlernung der Saramakka-Neger-Sprache*. Publicat amb traducció a l'anglès dins: ARENDS i PERL (eds.) (1995: 251-374). També se'n pot consultar una versió electrònica al web del SIL *Languages of Suriname* (<http://www.sil.org/americas/suriname/Riemer/National/RiemerNLDict.html>)
- ROUNTREE, S. Catherine (1972), «Saramaccan tone in relation to intonation and grammar», *Lingua*, 29, pàg. 308-325.
- Saramaccan-English Dictionary*, SIL-Languages of Surinam, [<http://www.sil.org/americas/suriname/Saramaccan/Saramaccan.html>].
- SMITH, Norval Selby Hunter (1987), *The Genesis of the Creole Languages of Surinam*, Universites van Amsterdam.
- SMITH, Norval Selby Hunter (1996), «*Wɛ*-focus in Saramaccan: substrate feature or grammaticalization?». Dins: BAKER i SYEA (ed.) (1996: 113-128).

- SMITH, Norval Selby Hunter (1999), «Pernambuco to Surinam 1654-1665? The Jewish Slave Controversy». Dins: HUBER i PARKVALL (eds.) (1999: 251-298).
- SMITH, Norval; HAABO, Vinije (2007), «The Saramaccan implosives. Tools for linguistic archaeology?», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 22, 1, pàg. 101-122.
- SOLÀ, Joan (ed.) (2002), *Gramàtica del català contemporani*, Empúries, Barcelona, 3 vols.
- SPEARS, Arthur K.; WINFORD, Donald (eds.) (1997), *The Structure and Status of Pidgins and Creoles*, CLL 19, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Sranan-English Dictionary*, SIL-Languages of Surinam [<http://www.sil.org/americas/suriname/Sranan/English/SrananEngDictIndex.html>].
- THOMASON, Sarah G. (ed.) (1997), *Contact Languages: a Wider Perspective*, CLL 17, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- TURCHETTA, Barbara (2000), *La ricerca di campo in linguistica. Metodi e tecniche d'indagine*, Carocci editore, Roma.
- VALDMAN, Albert (2002), «Présentation», *Études Créoles*, vol. XXV, núm. 1, pàg. 7-24.
- VALDMAN, Albert (2002), «Comment distinguer la créolisation du changement linguistique ordinaire?», *Études Créoles*, vol. XXV, núm. 1, pàg. 123-141.
- VEENSTRA, Tonjes (1996), «Grammaticalized verbs in Saramaccan: the interplay between syntax and semantics». Dins: BAKER i SYEA (ed.) (1996: 95-112).
- VEENSTRA, Tonjes (2001-2002), «Les verbes sériels en saramaka: inventaire», *Amerindia*, núm. 26/27, pàg. 319-344.
- VOORHOEVE, Jan (1959), «An Orthography for Saramaccan», *Word*, 15, pàg. 436-445.
- VOORHOEVE, Jan (1961), «Le ton et la grammaire dans le Saramaccan», *Word*, 17, pàg. 146-163.
- VOORHOEVE, Jan (1973), «Historical and linguistic evidence in favour of the relexification theory in the formation of creoles», *Language in Society*, 2, pàg. 133-145.
- VOORHOEVE, Jan (1971), «Varieties of creole in Suriname: Church creole and pagan cult languages». Dins: HYMES (ed.) (1971: 305-315).
- Wakama Buku* (1979), Instituut voor Taalwetenschap, Paramaribo.
- WALS, *The World Atlas of Language Structures Online* [<http://wals.info/index>].

WINFORD, Donal; MIGGE, Bettina (2007), «Substrate influence on the emergence of the TMA systems of the Surinamese creoles», *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 22, 1, pàg. 73-99.